Irodalmi Ujság

XX. évfolyam 1. szám — A MAGYAR IRÓK LAPJA — 1969. január 15.

AGGÁLYOS KEZDET

SZILVESZTER ÉJJELÉN véget ért Magyarországon a gazdasági reform első kísérleti éve. Az új gazdasági szervezet végleges bevezetéséig még két-három átmeneti esztendő van hátra, melynek végeztével — s ha minden a várakozásoknak megfelelően alakul — a tervirányítás és a piacgazdálkodás "összeházasítása" befejezett ténnyé válik. Addig a jegyesek inkább csak méregetik egymást az örömszülők vizsla tekintete alatt.

Hogy egészen pontosak legyünk, a próbaidőhöz elsősorban a Vőlegény (Terv úrfi) rátarti szülei ragaszkodnak, tekintettel arra, hogy a Menyasszony (Piac frajlácska) kissé kikapós hírben áll. Ez utóbbinak viszont nincsen választása, lévén hogy árvalány, amióta szülei (Vállalkozó úr és Pénztőke asszonyság) derék határőreink éberségét kikerülve elhagyták az országot. Hogy is volt tovább? Az elárvult leányka egy vidéki zárt intézetbe került, ahol néhány **vállalkozóbb** szellemű szövetkezeti áruforgalmazótól eltekintve senki élő lélek nem látogatta. Még szerencse, hogy egy inspekciós körút alkalmával Terv úrfi — akiben már vagy 15 éve Hamlet önváddal s kételyekkel teli lelke lakozik — meg látta, s heves szerelemre gerjedt iránta. A bűnös érzelmet persze titkolni kellett; nem is tudott róla más, mint egy-két nagyszakállú tudós közgazdász, kik is a viszonyról szerzett értesüléseiket a maguk érthetetlen nyelvén cserélték ki. Valahogyan így: **"Vigyük közelebb tervmódszereinket a gyakorlat kívánalmaihoz."**

AMIKOR a természetellenes vonzalom híre először jutott a fülükbe, Terv úrfi szülei éktelen haragra gerjedtek. Párthatalom atya első dühében nejére, a vasorrú Ideológia bábára támadt, s annak tyúkeszét okolta fia elpártolásáért. De ahogy teltek az évek, s az öregedő Terv úrfit egymásután kosarazták ki az (ideológiai szempontból) kívánatos menyecskék, az örömszülők, ha kelletlenül is, de tudomásul vették, hogy fiacskájuk számára Piac frajlácska az egyetlen lehetséges parti. E felismerésből született meg — tévedni méltóztatik, kedves olvasó, a frigy gyümölcsétől még messze vagyunk, sokkal képletesebb magzatról lesz most szó — az M. Sz. M.P. Központi Bizottságának "A gazdasági mechanizmus reformjáról" hozott 1966. májusi határozata. Az Ideológia mamának oly kedves nyelven, e határozatban a következőket olvashatjuk:

"A népgazdaság tervszerű fejlődése a gazdaság fejlettségének **jelenlegi fokán** azt kívánja, hogy (*):

(1) "az irányításban ne az adminisztratív, hanem a közgazdasági eszközök domináljanak";

(2) "a vállalatok maguk határozzák meg terveiket", "szabadon létesíthessenek egymással közvetlen kereskedelmi vagy kooperációs kapcsolatot, maguk dönthessenek arról, hogy tevékenységi körükön belül miből mennyit gyártsanak és kínáljanak eladásra", illetve pénzükért honnan vásároljanak;

(3) "tágabb érvényesülési teret biztosítsunk a szocialista gazdaságban szükségképpen létező áruviszonyoknak", aktívabb szerepet a piacnak, pénznek, áraknak, jövedelmezőségnek, hitelnek;

(4) "segítsük elő a szükséges és hasznos kísérletek lehetőségét, a gazdasági kockázat helyes felmérését és számbavételét."

A PÁRTHATÁROZAT SZERZŐI számára a kívánatos gazdasági reform alapelve "a népgazdaság tervszerű központi irányításának és a piac aktív szerepének összekapcsolása a termelőeszközök szocialista tulajdona alapján" (mely utóbbi nyilvánvalóan Terv úrfi hozománya a házasságba). Természetesen "a piac nem lehet valamiféle magárahagyott, szabadversenyes piac" (elég hosszú ideig volt a leányzó árva!), "hanem olyan piacnak kell lennie, amely úgy szabályoz, hogy ő maga is központilag szabályozva, irányítva van, s ezáltal elősegíti a megalapozott népgazdasági tervek megvalósulását".

(Ez utóbbi mondat stiláris elemzése külön tanulmányt érdemelne. Piacra vinni Ideológia mama merevebb kapcsokhoz szokott népét oly nyugtalanító gondolat, hogy nyomban enyhítésre szorul: világ proletárjai, ne aggódjatok, "úgy szabályoz, hogy ő maga is szabályozva van". Ez aztán kételyt fakaszt; elvégre miért nem lehet akkor a gépművet előre beszabályozni, a bevált régi módon? Válasz: mert a piac megold olyan "milliónyi, folyton változó részfolyamatot", melyet a központi tervező nem láthat át, s ezáltal **"elősegíti a megalapozott tervek megvalósulását"**. Ügyeljünk az agyafúrt reformerek sorok közti finomságaira: csak a **megalapozott** terveket... Hogy is mondta József Attila: "Az én falkám olyan falka, ondolálva van a farka.")

MÉG FOLYTATHATNÁNK e körülményes — de nem jelentéktelen — párthatározat ismertetését, amelyből a közvélemény először szerzett tudomást a szakkörökben akkor már évek óta folyó reformvitákról. Megtudnánk e dokumentumból, hogy a jövőben a vállalatok a "jövedelmezőség" (értsd: haszon) alapján fognak működni, ide értve a beruházások egy jelentős **részét, miközben** "a tervezőmunka hangsúlya a távlati tervekre helyeződik". Azt is kiolvashatnánk belőle, hogy az árak önkényének befellegzett, hogy a központi árszabályozás a jövőben csak egyes kulcstermékekre fog szorítkozni, s hogy minden árban "kifejezésre kell jutnia a piac értékítéleteinek". Kiderül a szövegből az is, hogy noha a minisztériumok továbbra is "felelősek" maradnak ágazatuk egészének mikénti működéséért, közvetlen utasításokat csak kivételesen adhatnak ki. Egyszóval — hogy előbbi hasonlatunkhoz térjünk vissza — a rangon aluli házasság keserű pirulája lenyeletett, s az eljegyzés is végbement. Hátramaradt a módozatok kidolgozása és fokozatos életbeléptetése.

ENNEK első esztendején esett túl a magyar gazdasági élet, s ha a hivatalos megnyilatkozásoknak hinni lehet, nem is túl sok bajjal. A reform néhány kulcs-intézkedésére még az év elején sor került. Újrarendezték a termelői árakat, felemelték a vállalatok számára érvényes valutakurzusokat (azaz burkoltan leértékelték a forintot), eltörölték a vállalati gazdálkodás korábban fennálló jónéhány kötöttségét, s áttértek a beruházások egy részének bankhitelek útján történő finanszírozására. Más reformok félúton abbamaradtak. Így például meg akarták szüntetni a személyszállítási vállalatok (vasút, villamos) deficitjét, de a közönség felzúdulása miatt a viteldíjak felemelését olyan bérletrendszerrel kellett enyhíteni, amely a tervezett haszon nagyobb részét elnyelte. Elvben a bérmegállapítást a vállalatokra bízták, de attól való félelmében, hogy "erre föl" a bérek túlságosan "megszaladnak", a kormány végül mégis rögzítette a béralapot; mondani sem kell, hogy az új megkötést a régi jó módszerekkel ellenőrzik.

Amikor az elfogulatlan szemlélő elolvassa a reform első évéről szóló híradásokat, az első dolog, amit nyugtáznia kell, hogy a reformról, az új gazdaságvezetési módszerekről, a vállalati gazdálkodás új szelleméről és feladatairól igen sok szó esik mind a sajtóban, mind a hivatalos megnyilatkozásokban. Ez első pillantásra jó jel: a reformot, úgy látszik, komolyan veszik. E tény magában véve is fontos, de még inkább az, a csehországi fejlemények óta, Hiszen tudjuk, hogy a moszkvai pártvezetőség a cseh tavaszodásban a gazdasági reformokat is sokallta, s gondoskodott arról, hogy azok egy időre eltemettessenek. Nem lett volna meglepő, ha az ideológiai rendcsinálás viharában Magyarországra is hull egy-két moszkvai villám. Nem hullt, — legalábbis úgy tűnik. S most el lehet gondolkozni azon, hogy vajon e türelem biztató körülmény-e, (Moszkva nem akar túl messzire menni a beavatkozásban), vagy ellenkezőleg, csüggesztő, (a szovjet pártvezetőség ismeri a magyar reformtörekvések határait).

HA AZONBAN valamivel mélyebbre hatolunk a szövegelemzésben, akkor a reformmal szemben inkább a kételyeink erősödnek. Egy tavaly decemberi pártnyilatkozat a reform első évének sikerei között elsősorban a termelésnövekedést emelte ki. Vagyis megy tovább a régi verkli, holott az új elvek éppen nem a mennyiségi hajszát állították előtérbe. Egy másik hivatalos megnyilatkozás (a budapesti párttitkár cikke a központi pártlapban) örömmel konstatálja, hogy "az új gazdaságirányítási rendszer pozitívan hatott társadalmi életünk valamennyi területére", vagyis hatékonyabb lett a termelőmunka, s "fokozódott a politikai aktivitás". A szerző aláhúzza, hogy "a reform első évében is tovább erősödött" (folyamat ez, kérem) "a főváros lakosságának bizalma pártunk és politikánk iránt", de arról nem tud, hogy az ipar és a kereskedelem jobban elégítette volna ki a vásárlók igényeit. Ellenkezőleg, dicséretes önkritikával megemlíti, hogy "ma is joggal panaszkodnak a vásárlók egyes cikkek hiányára", s fájlalja, hogy "lelassult a lakosság számára szolgáltatást végző és kereskedelmet lebonyolító hálózat fejlődése" ("Népszabadság", 1968. dec. 14.). Fogyasztói szemszögből nézve a mérleg tehát elég kiábrándító; az egyetlen vigasztaló tény az, hogy az árszínvonal "lényegében megfelel a tavalyinak".

Ugyaneme párttitkár szavai még egy furcsaságra vetnek fényt. Ha jól értettük a reform célját, 1968-ban növekednie kellett volna a vállalatok önállóságának. Szerzőnk szerint azonban a **pártszervezetek** azok, amelyeknek "az új viszonyok közepette megnőtt a hatáskörük és a felelősségük". Javulhat-e a gépezet működése, ha a kerékkötők hatáskörét kiterjesztik? A fővárosi párttitkár mindjárt példát is ad felelősségteljes beavatkozásból, s megrója az üzemeket hogy "feleslegesen kötnek le" (nem ők fizetik?) "több milliárd forint értékű készleteket". Megrója őket továbbá azért is, hogy szerénytelenül állapítják meg munkaerő-igényeiket, s közli velük, hogy a jövő évtől kezdve csak az meríthet a munkaerőtartalékból, aki ezt meg azt csinálja. A párttitkár gyanakszik amiatt is, hogy az évvégi nyereségek egy része szabados árkalkulációk eredménye; de itt felülkerekedik a kormány nagylelkűsége, melynek nevében szerzőnk ünnepélyesen kijelenti, hogy "az 1968-ban elért többletnyereséget nem vonja el az állam, mert ez esetleg akadályozná a tartalékok feltárását". Más szóval: a gyeplő lazítása csak kegy, mely bármely pillanatban visszavonható.

AZ ÖSSZBENYOMÁS, ami e szórványos értékeléseknek nem is annyira a tartalmából, mint inkább a "zenéjéből" kicsendül, hogy **a reform első éve során igazában még alig változott valami.** Senkit se tévesszen meg a részletintézkedések száma: húsz éve a tervgazdaság honapról hónapra ontja magából az új szabályzatokat, melyek hol lyukakat tömnek be, hol egyszerűsítenek (de többnyire csak átmeneti hatállyal). Terv úrfi öreg legény, ki az évek során megszámlálhatatlan rigolyát szedett fel. Piac frajlával való egybekelése nem igérkezik könnyűnek.

Elméletileg az esztendő legfontosabb újdonsága, hogy 1968-ban a vállalatokra nem tukmáltak rá központilag kidolgozott termelési és értékesítési "tervet". Ez nyilvánvalóan nagy **adminisztratív** könnyebbség a vállalalati vezetőknek, akiknek majd két évtizeden át úgy kellett szállítási szerződéseiket kiügyeskedniök, hogy azok a "Terv" előírásainak **is** megfeleljenek. A gyakorlatban azonban a változás kisebb, mint ahogyan ezt a reform újdonsült párthívei beállítani szeretnék. Ugyanis a "Terv" azelőtt is inkább csak a papíron élt; hogy az éltető prémiumhoz jussanak, a vállalatok úgy tettek, mintha az előírásokat követnék, **valóságos** feladataikat azonban az egymásközti szerződések határozták meg. A reform csak szentesít egy megfellebbezhetetlen gyakorlatot, s véget vet annak a költséges színjátéknak, amelyet a "Terv" fikciója kényszerített rá a gazdasági személyzetre. Csak mellesleg jegyezzük meg, hogy egy ilyen értelmű reform szükségességét először 1954 és 1956 között fogalmazták meg Budapesten. A párthatalom malmai lassan őrölnek.

A vállalati önállóság legalizálása azonban még nem "új mechanizmus", s még csak nem is biztosíték arra, hogy a termelőegységek a szükségletek legjobb kielégítésére állnak be. A kulcsvállalatok monopolhelyzete a krónikus hiánygazdaság feltételei között szükségképpen szüli a monopol-nyereségeket, s ez ellen az árak felszabadításával aligha lehet küzdeni. Ugyancsak a "Népszabadság"-ból idézzük: "A verseny gyengesége az első évben még nem nagyon szorította rá a vállalatokat erőforrásaik jobb kihasználására, a piachoz való gyorsabb, rugalmasabb alkalmazkodásra. Főként azokat nem, amelyek részben a külső körülmények eredményeként viszonylag könnyűszerrel értek el a számítottnál magasabb nyereséget" (1968. dec. 31.).

A szakember számára a magyar gazdasági reform voltaképpen három problémát vet föl: 1.) Lehet-e az árakat felszabadítani infláció nélkül? 2.) Lehet-e a piaci konkurrenciára visszatérni tartalékok s rátermett (vállalkozásra éhes) személyzet nélkül? 3.) Lehet-e szükségletre termelni az adott merev gazdasági intézmények mellett (tulajdonviszonyok, jövedelmi struktúrák, vállalkozási monopólium, stb.), melyeknek túlnyomó része felett nem is annyira dogmatikus, mint inkább hatalmi szempontok őrködnek?

A magyar reform eddig még egyik kérdésre sem adott választ. S korántsem bizonyos, hogy valaha is eljut abba a stádiumba, ahol már érdembeli válaszról lehet beszélni.

PÉNTEK ENDRE

(*) Kiemelés tőlünk. Az idézet további részében értelmi rövidítéseket és összevonásokat ejtettünk.

1969. JANUÁR 15-I LAPUNK TARTALMÁBÓL

Léopold Sédar Senghor nyilatkozata az "Irodalmi Újság"-nak (3. old.)

György Ervin: Új magyar szervezet Romániában (4. old.)

Enczi Endre: Két évtized (5. old.)

Borsody István: Gyilasz és Csehszlovákia (5. old.)

Albert Pál: Csehszlovák bemutatók — Párizsban (6. old.)

Gergely János: Négyszemközt Szigeti Józseffel (7. old.)

Betzner Tamás: Magvető Almanach (8. old.)

Kabdebó Tamás: Holdországi levelek (9. old.)

Korek Valéria: Fontane és Magyarország (10. old.)

Ladányi László elbeszélése: A kisfiú (11. old.)

Fáy Ferenc verse

Az Idő Sodrában, Költők a korfordulón, Levelek a szerkesztőhöz, Glosszák, Hírek

Péter György öngyilkossága

Péter György, a budapesti Központi Statisztikai Hivatal elnöke öngyilkosságot követett el. Haláláról a Magyar Távirati Iroda a következő közleményt adta ki:

"Mint azt már 1968. december 4-én jelentettük, a Budapesti Rendőrkapitányság büntető eljárást indított Spitzer Miklós és társai ellen, devizagazdálkodást sértő és egyéb bűncselekmények elkövetésének alapos gyanúja miatt. Az eljárás keretében a terheltek egybehangzó vallomásai és egyéb bizonyítékok alapján alapos gyanú merült fel arra is, hogy Péter György, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke is részese a bűncselekményeknek. Ezért a Minisztertanács 1968. december 4-én Péter Györgyöt állásából felfüggesztette és bünüldöző szerveink — szabadlábon hagyása mellett — büntető eljárás alá vonták. Az eljárás során Péter György, aki betegsége miatt kórházi kezelésben részesült, 1969. január 4-én a kórházban öngyilkosságot követett el és meghalt. A többi terhelt ellen a büntető eljárás folyamatban van."

A Központi Statisztikai Hivatal elnökének öngyilkossága, amelyről a világsajtó is hírt adott, nagy feltűnést keltett Budapesten. Péter György — a híres magyar jogbölcselő, Pikler Gyula unokaöccse — régi kommunista volt, aki már az illegális mozgalomban is részt vett. Ő volt az, aki "A gazdaságosság és a jövedelmezőség jelentősége a tervgazdálkodásban" című könyvében, amely 1954 és 1956 között írt tanulmányait tartalmazta és 1956-ban jelent meg, elsőként adta globális kritikáját a hazai tervgazdálkodásnak és elsőként javasolt vállalati autonómiával egybekötött gazdasági reformot. 1956 után több börtönviselt vagy "revizionistának" bélyegzett és üldözött kutatót felvett intézetébe. Az öngyilkosság okairól kiadott hivatalos közleményt a hazai közvélemény nem tartja meggyőzőnek. Sokan emlékeznek rá, hogy 1954. őszén Péter György élesen szembeszállt Rákosiéknak azzal a gyakorlatával, amely a Központi Statisztikai Hivatal vezetőit és munkatársait a napipolitika céljainak megfelelő, hamis statisztikák összeállítására kényszerítette. Budapesten figyelemre méltónak tartják azt, hogy Péter György leváltása és a büntető eljárás megindítása éppen akkor következett be, amikor az "új gazdasági mechanizmus" első évének statisztikai mérlegét kellett elkészíteni.

Az IDŐ Sodrában

A közel-keleti lőporos hordó

— Miért éppen Libanont bántják ? — ezt kérdik tőlem párizsi barátaim. — Hogyan vehetik semmibe az Egyesült Nemzeteket, a nagyhatalmakat, a közvéleményt?

Itt Franciaországban nem könnyű e kérdésekre a válasz. Izraeli barátaim levelei, az izraeli újságok elgondolkoztató véleményeket, indokokat tartalmaznak. Emlékeztetnek rá, milyen volt az 1967-es arab hecc-kampány, amíg ki nem tört a háború. Ezer és egy gombostűszúrás, egyre mélyebben, egyre fájdalmasabban : kibucokra dobott bombák, aláaknázott utak, iskolás gyermekek halála. Mintha ugyanazt élné át újra mostanában Izrael. Minden nap egy vagy több merénylet, egyre több civil áldozat. Mindez, mint 1967-ben, csak néhánysoros hír a világsajtóban, Izraelnek azonban kétségbeejtő, fájdalmas mindennapi valóság. Mikor tíz vagy húsz merényiet után egyszer visszavágnak, nagycímes cikkek jelennek meg. Izraelben egyenlő alapon bírálják el a merényletet, a visszavágást.

Az Egyesült Nemzetek határozatai is különleges sorsot értek meg az izraeli közvélemény előtt : 1967. júniusa előtt sem gondolták, hogy azok védelmet jelentenek a zsidó államnak, de mégis megdöbbentek, amikor Nasszer egyetlen szavára eltűntek a kéksisakos ENSZ-katonák és eltűnt minden garancia.

Az El Fatah szervezet, mely az elfoglalt területeken 19 hónap alatt egyetlen komoly bázist sem tudott megszervezni, a szomszédos arab országokból operál. Minthogy legújabban sok jordániai táborát megsemmisítették az izraeli akciók, néhány csoport átköltözött Libanon területére. Izrael nem hunyhatott szemet efölött. Az athéni bombát, amelyet egy izraeli civil-gépre dobtak és amely emberáldozatot is követelt, Libanonban töltötték meg puskaporral.

Francia barátaim közül sokan szívesen úgy "enyhítenék" a beyruthi esetet, hogy az néhány szélsőséges katonai vezető akciója. Ilyen feltételezés elképzelhetetlen Izraelben. Csak kormányhatározat érvényesülhet. A jeruzsálemi kormány világosan kijelentette volt, hogy minden háborús cselekmény, akárhonnan induljon is ki, fegyveres megtorlást von maga után. Az, hogy Libanon *békésen viselkedett mindmostanáig*, nem jött számításba az izraeliek előtt. Az döntött el mindent, hogy *abbahagyta* a békés viselkedést.

Ami a beyruthi esemény következményeit illeti, az izraeli közvélemény szerint nem fenyegetőek. Az oroszok eddig is az arabok pártján álltak. Sajnos, a hivatalos francia álláspont most tovább közeledett hozzájuk. Ami a Phantom-repülők szállítását illeti, nem valószínű, hogy Amerika visszavonja ígéretét.

Jeruzsálem további véleménye az orosz magatartásról : az oroszok igen jól értenek a fegyveres akciók nyelvén, maguk is azt gyakorolják, ha rákerül a sor. Izraeli vélemény szerint, az oroszok tudják, hogy Izrael harcolna az utolsó csepp véréig, még akkor is, ha szovjet tengerészgyalogsággal találná szemben magát.

A nagyhatalmak most minden eddiginél világosabban látják, hogy nem érdekük hónapok, évek hosszú során át bomlani hagyni a közel-keleti helyzetet. Izrael élni akar, békében akar élni ; lehetőséget kell adniok rá, biztosítékokat.

Mint látjuk, a jeruzsálemi közvélemény, amelyet Európában nem sokan ismernek, igen különböző azoktól a sajtóhangoktól, amelyek a Közel-Kelet eseményeit sokhelyütt kísérik. Ugyanakkor még Izrael barátainak körében is felvetődik több kérdés. A fenti indokolás ellenére, helyes volt-e a beyruthi támadással a viszonylag békés Libanont közelebb sodorni a szélsőséges arab államokhoz ? Helyes volt-e így az ellenséges tábor *egységét* növelni a megosztás politikája helyett ? Helyes volt-e *civil* repülőteret megtámadni, *civil* repülőgépeket megsemmisíteni — *katonai* büntető akció során? Nem kellene Izraelnek is aktívabban keresnie a békés megoldások lehetőségeit, a *kölcsönös* engedmények útját, bármily nehéz is ezt az utat az arabokkal megtalálni. Félő, hogy az erőszak csak erőszakot szül, minden visszavágást újabb visszavágás követ és ez az egyre jobban elmérgesedő helyzet mind kevesebb reményt tartogat a jövőt illetően.

RÉMI DREYFUS (*)

(*) Közel-keleti szakértő a "Les Temps Modernes" cikkírója.

A Vatikán és Kelet-Európa

A CSEHSZLOVÁK ESEMÉNYEK csak rövid időre szakították meg a Vatikán és a keleti államok közt folytatott hosszú és lassú tárgyalásokat. A reálpolitika következményei a Vatikánban éppen úgy, mint Párizsban vagy Washingtonban, erősebbnek mutatkoztak, mint a Csehszlovák állam megszállásának morális vagy politikai kihatásai.

VI. Pál pápa a bogotai eucharisztikus kongresszusra való indulása előtt a következő szavakkal ítélte el a szovjetorosz katonai akciót :

"Úgy tűnik, hogy ismét egyszer a fegyverek erejével akarják eldönteni egy nép sorsát, függetlenségének és nemzeti önérzetének ügyét. Európa nyugalma megrendült, a világé veszélyben forog.... Mélyen elszomorít minket, hogy sebet ütöttek egy ország épségén és a népek közötti jóviszonyon, de legfőképpen, hogy sebet ütöttek azokon a civilizáció tartóssága és jövője szempontjából nélkülözhetetlen elveken, amelyek oly fáradságosan és annyi szenvedéssel tudtak csak megszületni az emberiség történelmében... Nem akarunk senkit megítélni, de kérdezzük, hogyan is ne kellene vizsgálat tárgyává tennünk azokat az elveket, amikből szinte természetszerűen ilyenfajta szerencsétlenségek származnak".

Alig hangzottak el ezek a szavak, és a vatikáni diplomácia újból felvette a kapcsolatokat a keleti államokkal, hogy egyrészről a keresztény egyházak egységesítésének nagy problémáját, másrészről a katolikus egyházak helyzetét elősegítse. A tárgyalások sem a múltban, sem a jelenben nem voltak egyszerűek, hiszen — mint ahogy annak idején Sztálin mondotta — a Vatikánnak nincsenek fegyveres hadosztályai. A kitűzött célok elérése csak kompromisszumokon keresztül lehetséges, amelyek az Egyháztól súlyos áldozatokat követelnek meg.

A TÁRGYALÁSOK jelenlegi helyzetét a következőkben lehetne összefoglalni :

A keresztény egyházak egységesítésének nagy kérdése újból és újból abba az akadályba ütközött, hogy a görög-keleti egyházak minden megoldás elől elzárkóztak addig, amíg az *orosz görög-keleti* egyház az egységesítés ellen lép fel. A Vatikán tehát évek óta tárgyal Alexej pátriárkával. A tárgyalások kedvező kimenetele esetében VI. Pál Moszkvába kívánt volna ellátogatni, hogy az egységesítési folyamatot szimbolikus jellegű utazásával is elősegítse. Könnyű felmérni, milyen áldozatot jelentett volna ez az út egy kommunista és ateista államba, amelynek befolyása a görög-keleti egyházra közismerten igen meszszemenő. Az ősz folyamán újra kezdett tárgyalások egyelőre kedvező mederben haladnak ; Rómában számolnak azzal, hogy hamarosan egy állandó jellegű görög-keleti misszió fogja Alexej pátriárkát a Vatikánnál képviselni (és Moszkvában a pápának is lesz egy állandó megbízottja). Ez a misszió-csere lenne — mint az országok között a követségek felállítása — az első lépés a megbeszélések folytatásához.

A LENGYEL KORMÁNY és a Vatikán közti tárgyalások sem szakadtak meg. A Lengyel Kormány igen kívánatosnak tartja egy megegyezés megkötését. Ennek érdekében különféle anyagi természetű koncessziókat kínál a lengyel katolikus egyháznak, sőt, most Wyszynski kardinálisnak újból engedélyezte Rómába utazását.

A Lengyel Kormány persze komoly politikai sikereket kíván a megegyezésen keresztül elérni : követel három újabb kardinálisi kinevezést, amelyek természetszerűen csökkentenék Wyszynski kardinális jelenlegi befolyását. De ezen túlmenőleg el kívánja érni, hogy a Vatikán a lengyel egyházmegyék határait *jogilag* is elismerje. Ez a pont az, ami mindég nagy nehézséget okozott a Vatikánban, amely a múltban sokszor 100-150 évre halasztotta el az ilyen jogiterületi elismerést. A helyzet most sem könnyebb, elsősorban német vonatkozásai miatt.

Wyszynski kardinális Rómában rámutatott arra, hogy ezeken a követeléseken kívül a Lengyel Kormány hallgat minden más elvi kérdésről (nevelés, ifjúság, szemináriumok), ami a lengyel egyházat elsősorban érdekli. A pápai diplomácia vezetője, Mgr. Casaroli, — úgy tűnik — nem ért teljesen egyet Wyszynski véleményével, s kitartóan keresi a kompromisszumos megoldást ; ennek érdekében hajlandónak látszik a pápának egy újabb kardinális kinevezését ajánlani. Így érthető Wyszynski egyik prédikációjának az a mondata, amelyben röviddel Róma elhagyása előtt kijelentette : "Néha igen nehéz a pápának tartozó engedelmesség."

A CSEHSZLOVÁK KORMÁNY sem zárkózik el egy, a Vatikánnal megkötendő megegyezés elől. Az Egyház helyzete itt a Dubcek-rendszer óta kedvezőbb. A hatóságok nem tértek vissza a régi egyházellenes magatartáshoz. A "béke-papokat" ugyan nem ejtették el, de azok nem játszanak semmiféle hivatalos szerepet. Megértőbb politikájukra érdekes példa egy harmadik papnevelde felállítása, — igaz, csak 20 hallgató számára. A jelentkezők száma felülmúlta a 120-at. A püspöki kar erre az illetékes hatóságokhoz fordult, amelyek kijelentették, hogy a pénzügyi segítséget nem emelik fel, de ha az egyház maga előteremti az anyagi formákat, akkor nem emelnek kifogást az ellen, hogy az összes jelentkezők felvétessenek a papneveldébe.

A Vatikánnal megkötendő egyezménynek súlyos kérdéseket kellene megoldania : a Csehszlovák Állam is követeli például a püspöki megyék határainak jogi elismerését. Meg kell még említeni azt is, hogy Beran kardinális állapota az utolsó hetekben súlyosbodott és így aktuálissá vált az utód kérdése. A Vatikán Prágába egy aktív és erős jellemű érsek-kardinálist kívánna kinevezni.

AZ EGYHÁZ helyzete Magyarországon a legkevésbé kielégítő ; a tárgyalások nehezen, döcögve haladnak előre a Vatikán és a Magyar Állam megbizottja közt. Az egyetlen konkrét eredmény az, hogy a Vatikán öt apostoli adminisztrátort nevezett ki, öt püspök nélküli egyházmegye élére. A személyek kiválasztásánál a kompromisszum abban nyilvánult meg, hogy az öt kinevezett közül három a kormány és kettő a Vatikán jelöltjei közül került ki. A vatikáni óvatosság egyik jele az volt, hogy a pápa nem megyéspüspököt, hanem csak apostoli adminisztrátorokat nevezett ki. Nem titok, hogy a Vatikán nem helyeselte a magyar püspöki kar körlevelét a csehszlovák eseményekkel kapcsolatban és feltételezi, hogy egyes püspökök a körlevelet talán olvasatlanul írták alá, "hiszen nem volt más választásuk!"

NEMESTÓTHY DÉNES

Rudolf Höss a színpadon

A NAGY TEKINTÉLYŰ hamburgi Schauspielhaus kapunyitó bemutatója : "Über den Gehorsam" (Az engedelmességről), amelyet feszült várakozás előzött meg, melléfogásnak bizonyult. Az új intendáns és társszerző : Egon Monk, aki Brechtnél inaskodott és a színház rendeltetését tanítómestere elgondolásához híven, politikai témák felkarolásában látja, tévedett, amikor abban a hitben ringatta magát, hogy kényelmetlen történelmi mozzanatok megjelenítésével kivívhatja a közönség és a kritikusok rokonszenvét. Már az alcím : "Jelenetek Németországból, ahol a saját akarat alárendelése egy idegen önkénynek, erény számba megy" — összekuszálta a fogalmakat. A szerzők a világnézeti erővonalakat nélkülöző 15 jelenetnek kínosan életre segített összefüggéstelen lapjait az utolsó évszázad porosz beütésű német történelmi albumából szakították ki és azokat revűszerűen összeillesztett felvonásokban mutatták be. A könnyebb érthetőség és a díszlettelen színpadot elöntő egyhangúság élénkítésére az egyes jelenetek mottóját a zsinórpadlásról leliftezett plakátokkal hirdették meg. De az erőltetett korszerűség éppoly kevéssé melegítette fel a hideglelős hangulatot, mint amennyire egyéb rendezői fogások (dzsessz-közzene, bohóc-csavargó dialógusok, stb.) sem tudták a gondolatokban szegény szófüzérekkel tarkított tanúságtételt pótolni. Az alapkonfliktust példázó jelenetek annak az elképzelésnek az igazolására váltják egymást, hogy az irányítható bábukká lefokozott személyeket, akik a rámpa előtt beszámolnak fordulatos életük mozzanatairól, felsőbb parancsból folyó kényszerre való hivatkozással mentesíteni kell a büntetőjogi felelősség alól.

AZ "IDOMÍTÁS", mint nevelési segédeszköz, gyerekek elnáspágolásával veszi kezdetét — ami bebizonyítottan még ma is divik —, aztán merész szaltóval visszavezet a 100 év előtti, dánok elleni értelmetlen hadjárat egyes fázisaihoz, amikor is a poroszok nagy véráldozattal kikényszerítették az Alsen-szigeten való átkelést ("ők azok, akiket megillet a vértanúknak kijáró tisztelet, mert engedelmesség sarkallta tetteiket"), majd 1919. január 6-án hét, vörös zászlót lengető, fegyveres vonul fel, de meddő elméleti viták nyomán hajba kapnak, mire a forradalmi lendület lelohad és "lemorzsolódik, mint egy odvas fog." A következő képben a "német menyaszszonyt" jövendbelijével szembeni szófogadásra oktatják, ami állítólag érthetővé teszi azt, hogy a szerelemnek ez a feszes szolgálati szabályzata nyílegyenesen a Hitler-Jugend Führer-imádatához vezetett. A náci-éra törvényszéki ítélethozatalának "etikájáról" egy fiatal bíró így számol be : "Kötelesek voltunk a Führer utasításait az egészséges népi ösztön perdöntő akaratmegnyilvánulásaként elfogadni és alkalmazni." Opportunizmus, fegyelmi érvekre visszavezetett meghunyászkodás, fetisizmus, vagy lelkiismereti egyensúlyzavartól való félelem jellemzi a többi mentőtanú katonásan kifejtett önvallomását is. Három vezénylő tábornok távbeszélőn közli a kezdeményező Stauffenberg ezredessel az 1944. július 20-i Hitler elleni merénylet-tervvel szembeni különvéleményét. Az első : "Tiszt nem fordítja fegyverét legfelsőbb hadura ellen. Én nem Hitlert szolgálom, hanem a hazámat." A második : "Keresztény vagyok, nem náci. De hűségesküt fogadtam". A harmadik : "A kötelességteljesítés tragikus, megoldhatatlan ellenmondásával állunk szemben. Aki engedelmeskedik, helyesen cselekszik, és aki fellázad, az is."

AZ UKÁZ vak követője ; a bárgyú tanácstalanság és konok emlékrajzás elszánt-álszent Mephistója, Rudolf Höss áll most elő. Elmondja életét, sodródását nemzedéke eltorlaszoltnak vélt rajtjától a hitleri ígéret igézetéig, a zsilipszakító nemzeti-szocialista valóságtól a brutálisan visszaperelt életjog tobzódásáig, a hannibáli káosztól az auschwitzi halálgyárig, amelynek parancsnoka volt. Ott áll, lazán fékentartott örök-haptákban Höss, a csődbe jutott szekta ministránsa, mint aki bizalmas viszonyba került a megcsúfolt sorssal, de felforrósult önvallomásából kiérződik a ráváró bitófa közelségének tudata. Amit a kollektív mellébeszéléssel ki akar fejezni, nem egyéb, mint öncélú történelemhamisítás. "Életem végéhez értem" — szavalja szó szerint. — "Hogyan látom a dolgokat abban a körzetben, amelyben éltem ? Világnézeti értelemben változatlanul nemzeti-szocialista vagyok. Egy eszmét, melynek 25 évig hódoltam, nem lehet egyszerűen sutba dobni azért, mert az államvezetés hibás, sőt bűnös volt. Ma már belátom", — folytatja — "hogy a zsidóirtás hiba volt. A tömegpusztítás folytán Németország a világ gyűlöletét váltotta ki. Auschwitzban a nevemben sok minden történt, amiről nem tudtam és amit nem tűrtem és nem helyeseltem volna".

A szerzők Hössnek ezt a hazug, gyáva meaculpazását a gyilkos 1947. februárjában, Krakkóban papírra vetett naplójából vették anélkül, hogy az idézetet valamelyes vádoló bírálattal toldották volna meg.

Ezek után nem meglepő, hogy Egon Monk, a nagy multú Schauspielhaus híres intendánsainak : Lessingnek, Gründgensnek, Schuhnak utódja, már a startnál megbukott.

NASCHITZ FRIGYES

Jó hír

érkezett Magyarországról. A budapesti sajtó hosszabb közleményben tudatja mindenkivel, akit illet, hogy újból életre hívták a házasságközvetítő intézményt. Végre valami új, valami eredeti létesítmény, amely remélhetőleg eredményesen veszi fel a harcot korunk átka, a magány, a közöny, az elidegenedés ellen. Erről a nagy jelentőségű határozatról így ír többi között a "Magyar Nemzet" : *"Hivatalos szervek is sokat foglalkoztak az utóbbi időben egy mélyen gyökerező, mondhatnánk hagyományos társadalmi problémával : a házasságközvetítő intézmény újbóli életrehívásával."* Ami a hagyományt illeti, kétségtelenül az. Nem kis számban űzték ezt az ipart — akkor még nem intézményt — országszerte. Voltak olyan házasságközvetítők, akik nemcsak józan életű férfit vagy házias nőt, de még szerelmet is biztosítottak ügyfeleiknek. Persze ez semmiképp sem mondható haladó hagyománynak, — nyilván ezért kellett különféle testületeknek elfogadhatóvá tenni a poraiból megélemedett boldogságközvetítőt. A közlemény szerint *"a Magyar Tudományos Akadémia illetékes osztálya (?) is napirendre tűzte tanulmányozását és terjedelmes, részletre kiterjedő anyagban foglalta össze megállapításait, álláspontját."* Nagy kár, hogy e tanácskozások jegyzőkönyvei nem kerültek nyilvánosságra, mert megtudtuk volna, hogy miképpen kerül ez a felépítmény az alapra. De nemcsak az Akadémia, a *"Hatóságok is — többek között a Fővárosi Tanács — figyelemmel kísérték a kérdés kialakulását, létjogosultságát és a hosszú tanácskozások eredményeként most megérlelődött a döntés. A Főváros Tanácsa engedélyt adott az egyik budapesti szolgáltató szövetkezetnek, hogy tevékenységi körébe iktassa a házasságközvetítést."*

Tehát megkezdődhet a boldog családi élet hivatalos szolgáltatása. Egyelőre igaz, hogy csak kisipari alapokon. De kezdetnek ez is szép. Mégis valami új, valami felemelő. Az új gazdasági mechanizmus után új házassági mechanizmus. Lehet, hogy erről az új mechanizmusról majd orvosok,pszichológusok is tanácskozni fognak? Ha igen, tanácskozásuk anyagát ne tartsák titokban. Ez ügyben a világ népei is érdekeltek.

— n —

A POÉZIS AD ERŐT A POLITIKA GONDJAIHOZ

LÉOPOLD SÉDAR SENGHOR, SZENEGÁL ELNÖKE NYILATKOZIK AZ IRODALMI ÚJSÁGNAK

ÖT PERCCEL a kihallgatás előtt. Emelgetem lassan lábam az elnöki palota lépcsőfokain. Amint illik a fejlődés útját járó ország fejéhez, palotája viszonylag szerény. Mégis, első percben már kellemes a szemnek, érzékeknek. Fény és világosság, derű és egyszerűség mindenütt. Egyszerűség, mely telve harmóniával, ritmussal. A kozmosz elemei, a néger lélek veleszületett, nem utánozható sajátosságai. Így közeledvén, némileg elfogódottan, az államelnök-költő ajtajához, megint egyszer felteszem magamnak a kérdést, mely hetek óta foglalkoztat. Mióta megkaptam üzenetét : szívesen fogad. Miért akarok Senghorral megismerkedni, beszélni vele ? Hiszen, mióta eszemet tudom, elhárítottam magamtól a "mai nap hősei", az úgynevezett hírességek személyes ismeretségének gyűjtőszenvedélyét.

Léopold Sédar Senghor nekem kezdettől fogva az a kivétel volt, mely a szabályt erősíti. Pontosan azóta, mióta megismerkedtem költészetével és elbűvölt a róla keringő — egyéniségéből folyó — legenda. Mert költő a javából. Túlzás-e, ha írom, hogy ma a nagyon kevés hiteles költők egyik elseje? S mégis politikus, a napjainkban egészen ritka államférfiak egyike, kit mindenki elismer, mi több, politikusi tetteit legtöbbször helyesli. Legtöbbször, mondom. Mivel mindig voltak morgolódók. Különösen manapság, a "kontesztátorok" kétes korában. Különben is, katolikus államfő helyzete általában nem irigylendő az olyan országban, melynek lakossága többségében az iszlám híve (85 %). Még kevésbé irigylendő, ha ugyanennek az államfőnek néger országban fehér bőrű felesége van. Ám, nekem legalábbis úgy tetszett, hogy 1967. nyarának pár tucat hangoskodója ma elcsendesedett. Belátta talán, hogy egyetlen szenegáli politikus nem léphetne Senghor helyébe. Mind ezzel egyáltalán nem akarom azt mondani, hogy minden gond és minden veszély eltűnt Senghor elnök életéből.

Mi köze egymáshoz poézisnek és politikának ? Különösen akkor nyugtalanító a kérdés, ha az ember tudja, hogy ez a költő-politikus Plátón tanítványa s ha magamat is a dialógusok filozófusa alázatos hívei közé merem sorolni. Tudjuk, Plátón orrolt a költőkre, annyira, hogy megtagadta tőlük a letelepedési engedélyt a Városban, sőt legszívesebben kiseprőzte volna onnan valamennyit. A költő Senghor viszont, antik mestere tilalma ellenére, nemcsak teljesjogú polgára a Városnak, de építője és népének vezetője. Ezért kívántam látni az embert, hogy próbáljam megtudni, mifajta az az erő, melynek segítségével a két ellentétes és nem egyszer egymást tagadó, emberi gyakorlatot úzni tudja ? Mindkettőt mesteri módon.

AZ ELSŐ PILLANAT, immár az "elnök úrral" szemtől szemben, az enyhe csalódásé. A fényképei, melyeket ismerek s amelyek szép szál, termetes feketének jelzik, hazudnak mind. Mivel a valóságban törékeny alkat. Iskolamester, aki azonban — József Attila versét megfejelve — egész népét, egy kontinenst jött tani-tani. Így is fogad, iskolamester módján nyújtja szép formájú kezét. A tekintete viszont, ez a bölcs-okos szempár az álmodozóé. A költőé. Aki a föld apróságait is felnagyítva, az örökkévalóság égisze alatt látja s örökíti meg, ha megszólal. De más is van olykor e tekintetben, éspedig a jóindulatú vizsgáztató szelíd iróniájának árnya, a bíró csalhatatlan itélete: "Plátón, — mondja — Szókrátész tanítását ismételte. A mester neheztelt a költőkre akik, lehet, vetélytársuknak érezték az utcán kószáló bölcset. Egy bosszús percében fricskázta meg Szókrátész a szépszavú irigykedőket és Plátón tolmácsolta a szókrátészi iróniát. Helyesen tolmácsolta-e ? Találkozott már valaha tanítvánnyal, ki maradéktalanul értelmezte volna mestere szavát?"

Pár héttel ezelőtt François Bondy ezt mondta róla : "Senghor —a királyi elnök." (*Léopold Sédar Senghor. Ansprachen.* Frankfurt am Main 1968). Nem valószínű, hogy apjának, a gazdag birtokosnak s nagykereskedőnek, fejedelmi vérére, Kumba Ndofenével, Sine királyával való baráti-rokoni kapcsolatára kívánt volna utalni e jelzővel — *királyi* — a francia esszéista. Azt tapasztalhatta Bondy, amit szerénységem látott-hallott Dakarban, a Saloum folyó partjain, Kaolackban, másutt kószálásom közben. Jóformán ki sem ejtettem még az "elnök úr" nevét, máris rám derült bennszülött beszélgető társam széles mosolya a szép száj, villogó fogsor körül.

A *NÉGRITUDE*-RŐL beszélgetünk. Melynek Aimé Cézaire, az antillai költő-politikus, keresztapja csak. Szülője igazából Senghor maga. Micsoda komplikált keresztrejtvény ez a mi kontinensünkön! Még Sartre (*"Orphée noir"*) és Malraux is csak felében-harmadában értette meg. Raszizmus lenne a *négritude* ? Ellenpólusa a *blanchitude*-nek (*fehéremberiség* ? Süket a fordítás, tudom, de nincs e fogalomnak megfelelője nyelvünkön) ? Az "elnök úr" mosolyog, midőn ezt kérdem tőle, megjegyezvén egyben, hogy nem ismerek elítélendőbb magatartástvilágnézetet a raszizmusnál. Mosolyog megértően ; nem én vagyok az első, ki neki e kérdést feltette. Bizonyára nem én leszek az utolsó. A négerben még a gyűlölet felhője sincs a fehér ember iránt. Sőt ! Nem beszélek Jan Smith-ékről, sem a portugál gyarmatosítókról ; csak újságokból-riporterkönyvekből — egyoldalúan — ismerem azt a problémát, ítéletem, tehát nem lehet e tárgyban. De a sokezerkilométeres úton, Szenegálban és másutt Afrikában, melyet most minden istenek kegyelméből befuthattam, még engem, az egyszerű halandót is, mint a "jó fehér patront" köszöntött a sok-sok gyönyörű fekete arc, e "karcsúlábszárú nép" (a jelző Senghoré).

A *négritude*-nek nincs vonatkozása a raszizmushoz. Mélyebb valami ez — és páratlan költészet. Kartávolságnyira tőlünk, Senghor irodájában, kecses konszolon három szobrocska áll. Hitelesen régiek, bizarr szépségük káprázta tó. Általuk magyarázza meg nekem az államférfi-költő a *négritude* lényegét. Két oroszlán fogja körül a Termékenység istennőjének figurine-jét. Az egyik oroszlán mosolyog, gyönyörködve mintegy a Termékenységből áradó, szakadatlan létfolyamatban. Az örök ritmusban, mely a kozmoszba folyik s azzal egyesül maradéktalan. Komoly a másik oroszlán. Feladata : vigyázva őrködni, hogy semmi rontó erő meg ne szakíthassa a ritmus szelíd, emberin hullámzó láncolatát. Miként vigyáz arra is, hogy egészséges dózisban keveredjék e fekete humanizmus áramlásába a kedvező előjelű, fehér szellemi véranyag. Így van, hogy Senghor nemcsak nem raszista, de éppenhogy apostola a *métissage*-nak, a lelki-szellemi és anyagi vérkeveredésnek. Maga két különböző törzs fia s az ő gyermeke, kinek anyja normandiai francia, többszörösen metisz. Mit kapott s adott kultúrában egymásnak a néger és a fehér, megtudjuk, ha múzeumokban szemlélődünk, ötven-nyolcvan év muzsikáját hallgatjuk, ésígytovább. Ám ez még nem minden. Szeptemberben a német könyvkiadók a majnai Frankfurtban Senghornak ajánlották fel ez évi Békedíjukat. Amit az "elnök úr" szívesen elfogadott. Jóllehet, Hitler hadifoglya volt. Igaz viszont, hogy a rideg táborban kötött barátságot Goethével s az ő útmutatásával lett kapcsolata még bensőségesebb az Antikvitással. S ugyanott eszmélt a feltehető igazságra, hogy az indogermán görögség elődei Hellászban négerek voltak, akik, ha az erőteljes fehér törzsek elől a fekete kontinensre húzódtak is, szellemi bélyegüket a görög kultúrára nyomták. Az archaikus kor kultúrájára éppúgy, mint az utána következőkre. Vagyis — az európai szellemiség eredendően *métissage*. Ez éppen a *négritude*, az örökkévaló ritmus. Innen lehet, hogy Senghor annyi közeli rokonságot vél felfedezni a néger és a germán lélek között. Mindkettő muzsikus lélek, mindkettő elsősorban érzelmi, tehát irracionalista hajlam. Ezért adta Senghor köszönő beszédének e sokat jelentő cimet : *A megbékélés akkordja*. A *négritude*-re — a fekete humanizmusra —, a végtelen ritmusra utalt e címmel.

"MAGA MAGYAR", mondta Senghor, "közelebbről erdélyi születés." (Közbevetőleg csak annyit: feltételezem, hogy egyetlen jövendőbeli filosznak nem jut majd eszébe doktori értekezést fabrikálni szerénységem csekélyke munkásságáról. Előre sajnálnám az illetőt. A dakari levéltárig kellene vándorolnia és előkeresnie tetemes dossziémat. Alapos káderezés, diplomácia inde-binde előzi meg, nemcsak Európában, de a "sötét" Afrikában is, az ilyesfajta audienciát. Látogatásomkor láttam madártávlatból dossziémat az "elnök úr" íróasztalán.) "Ahogy tudom, folytatta Senghor, Magyarország és Erdély különösképpen, a Középkor óta a népek válaszútja volt. Vérben, kultúrában, civilizációban minden arrajáró náció letette ott névjegyét. Kell-e tehát fejtegetnem magának, mi a métissage ? S mi annak előnye ? *Mutatis mutandis*, úgy van valahogy a néger is, mint a magyar. Ez utóbbi Keletről érkezett törzs, mely Nyugatra vágyik. A különbség közöttünk, hogy mi nem vágyunk el földünkről, hanem a ritmus, a *négritude*-tudat által ide akarjuk plántálni Nyugatot. Mármint annak jó és szép elemeit." — Nem lett volna időm, meg illendő sem lett vona, hogy kifejtsem Senghornak a *hungarité* némileg más teorémáját. Éspedig úgy, ahogyan én látom. Mindenesetre tanulságos volt hallanom e távoli költő véleményét a magyar lelkiségről.

Ide kívánkozik a megyjegyzés, hogy Senghort nemcsak arról tájékoztatták, hová skatulyázzon etnikailag-földrajzilag, de arról is, hogy egy francia nyelvű világlapon kívül az "Irodalmi Újság"-ot is képviselem. Lehet, sohasem látta a "Gazette Littéraire Hongroise"-t, de tud létezéséről. S szeretett volna részleteket hallani lapunkról. Például azt : kik írják és kik olvassák ? S mi a lap közelebbi célja ? Ez utóbbi kérdésre ezt feleltem : szeretnénk összefogni az idegenbe szakadt magyar diaszpórákat, hogy írásaink által megmaradjanak magyarnak és szépértjóért lelkesedő embernek. Világos tehát, hogy ideológiánk antidiktatorikus. Szeme felcsillanásából adta Senghor értésemre, hogy helyesli az "Irodalmi Újság" programját.

Az említett frankfurti díjkiosztás alkalmával Senghor szemére hányták Cohn-Bendit német fullajtárai, hogy bezáratta időlegesen a dakari egyetemet és útilaput kötött a marxizmustól kótyagosult, idegen diákok talpa alá. Magukat a szenegáliakat a zavargások idején magához rendelte az elnök, hogy megkérdezze tőlük : mit akartok, fiaim ?

Egyikük sem akarta a marxizmust, a kommunizmust. Meg nem emészthető eledel ez a néger léleknek. Alioune Senétől tudom, hogy a dakari Szovjet Nagykövetség minden propaganda-gőze kárbaveszett. Pedig ugyancsak erős volt a gőznyomás. Némi huncutkodó fintorral meséli ezt Sene, ki nemrég még a Szenegáli Nagykövetséget vezette Kairóban s most az elnöki kabinetiroda főnöke. "Magunknak kell rendeznünk — éspedig szájunk íze szerint — közös dolgainkat", szűri le a tanulságot. "Párbeszédre van szükségünk, a paláver szellemében. Ám a marxizmusnak nincs vonatkozása az őseinktől örökölt paláverrel. Melyen szabadon — és derűvel — mondhatja el mindenki a véleményét. A hallottak alapján hozza meg ítéletét a törzsfő, az elnök úr."

Legnyugtalanítóbb kérdésemre csak a búcsú perceiben kaptam feleletet : nem nyomja-e el benne a politikus a költőt ? — Megint a bölcs mosoly. "Három elégián dolgozom jelenleg. Éppen a poézis ad erőt az államvezetés nyűgének elviselésére."

KÉRETLENÜL dedikálta műveit. Az egyikbe, versei gyűjteményes kötetébe (Paris, Editions du Seuil, 1964), ezt írta nekem "szívés üdvözletként" : "bevezetésül a *Politikébe*". Plátónra, közös mesterünkre, utalt e mondat által.

Dénes Tibor

LÉOPOLD SÉDAR SENGHOR VERSEI

A totem

Elrejtem, el kell rejtenem ereim mélyére
Az Őst, kinek viharban cserzett bőrét villámok, mennykő barázdálták
El kell rejtenem védő állatom
Hogy fel ne törjem a botrányok zsilipjét
Hű vérem Ő, hűségemet kívánja
Meztelen gőgöm védője, védelmezőm
Önmagam ellen, boldog fajok dölyfe ellen.

Békeima

Georges és Claude Pompidou-nak ajánlva

Áldd, Uram, e népet, ennen arcát keresi álarca alatt és jaj gyötrődve találja meg
Téged keres a fagyban és éhségben, csontjaitbensejét roncsolja a rontás
És özvegységét siratja a menyasszony és kifosztva látja ifjúságát az ifjú
És férje távol szemét siratja az asszony és gyermeke álmát keresi az anya a romok között
Ó, áldd meg e népet, mely láncait eltépte, áldd a megszorult népet, mivel ellenáll a hatalmasok és hóhérok falánk falkájának
Európa minden népével, Ázsia minden népével, Afrika minden népével, Amerika minden népével együtt és egyszerre áldd meg e fajtát
Ugyanegy vérben, azonos kínokban verejtékezik mind. Vesd végül tekinteted a hullámmilliók közepette saját népem hullámzó fejére
És add meleg tenyerüknek, hogy testvéri kezek övével övezhessék a földet
BÉKÉD SZIVÁRVÁNYA ALATT.

(Dénes Tibor fordítása)

Új magyar szervezet Romániában

NÉHÁNY HÉTTEL EZELŐTT megalakult Bukarestben a romániai magyar nemzetiségű dolgozók Országos Tanácsa. Elnöke Péterfi Sándor akadémikus, egyik alelnöke Takács Lajos, egyetemi tanár lett. Egyelőre nem lehet még áttekinteni, milyen gyakorlati haszna lesz ennek a szervnek a romániai magyarság mindennapi életében. Megalakulásának puszta ténye is azonban arra enged következtetni, hogy a román KP vezetősége immár tudatában van a történelmi tapasztalatok szükségszerűségének ; egy többnemzetiségű állam egységét nem lehet legnagyobb nemzetisége *ellen* — annak teljes kikapcsolásával, sőt elnyomásával — tartósan biztosítani. Ezt éppen Erdély példáján bizonyította be a századforduló körüli évtizedekben a Habsburg - Monarchia dualizmusába kényszerített magyar kormányok meg nem értő politikája az erdélyi románsággal szemben. Ezt az eredménytelen politikát folytatták azután a két világháború között ellenkező előjellel a román kormányok (Maniu és Bratianu) : "eredménye" az együttlakó román és magyar nép egymás elleni bizalmatlanságának fokozódása volt.

A MÁSODIK világháború után Sztálin akarata döntötte el nemcsak az országhatárokat a Dunamedencében, hanem e területek társadalmi újjáalakításának feltételeit is. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a szocialista társadalmi rend kialakítása volt az elsődleges szempont, e cél érdekében a nemzetiségek szempontjai és érdekei elhanyagolható tényezővé váltak. Egyszerűbben kifejezve : a sztálinista idők csatlós román kormányainak bármilyen intézkedését támogatta és jóváhagyta a Kreml, ha az látszólag a szocializmus érdekeit szolgálta, függetlenül attól, hogy az az egyik vagy másik nemzetiség elnyomását, kizsákmányolását jelentette. Például : a szocializmus megvalósítása érdekében az iskolaügyet ki kellett venni az egyházak kezéből és az állam, a szocialista állam, gondjaira kellett bízni. Amit tehát a két világháború közti időben lehetetlen lett volna végrehajtani — mert világraszóló felháborodás járt volna nyomában —, vagyis hogy az erdélyi katolikus és protestáns egyházak ősi iskoláit államosítsák, azt most a Kreml árnyékában szemrebbenés nélkül végre lehetett hajtani : a magyar egyházak iskolái a román állam kezébe kerültek. Az iskolák államosítását tehát a szocializmus építésének célja szentesítette. Azonban milyen cél szentesítette azt, hogy a továbbiakban egyre több egykori magyar iskolában részben vagy teljesen román lett a tanítási nyelv és román az igazgató, valamint a tanárok többsége is ? Vagy : a szocializmus céljaival lehetett szentesíteni a magyar szövetkezetek felszámolását és gyáraik, üzemeik államosítását. De vajon milyen szocialista célt szolgált az, hogy a falu parasztjainak pénzéből épített malomba vagy fűrész-üzembe messze földről jött román igazgató és könyvelő került ?

SZÁZ PÉLDÁT lehetne még sorolni, a lényeg azonban egy : ahogyan Sztálin a szocializmus ürügyén oroszosította a Szovjetunió tartományait, országait, ugyanolyan gyarmatosító módszereket alkalmaztak a román kommunisták a sztálinizmus éveiben saját országukban.

Azóta a politikai összkép megváltozott. Ma Romániának saját nemzeti érdekeit kell a Kremllel szemben megvédenie. *Ebben a küzdelemben* értelem- és szükségszerűen Románia majd két milliónyi magyar lakosának a Román Kormányt kell támogatnia. E támogatás értéke, erkölcsi és politikai ereje azonban annak *függvénye*, hogyan sikerül végérvényesen kiiktatni a mindennapi életből a romániai magyarok múltbani keserű tapasztalatait, csalódásait. Ezért fontos kérdés, hogy a most megalakult Magyar Nemzetiségi Tanács valamilyen látszatintézkedés megnyilvánulása-e vagy pedig egy valóban gyökeres újraértékelés következménye ?

A ROMÁNIAI MAGYARSÁG a második világháborút követő években százalékszerűen jóval nagyobb mértékben támogatta a kommunista pártot, mint a románság. Ennek oka kézenfekvő volt : a Komintern és maga a román KP 1920 és 1940 között az egyetlen politikai tényező volt, amely Délkelet-Európában a nemzetiségi érdekek szószólója, sőt a nemzeti önrendelkezési jog előharcosa volt. A román kommunisták — akár románok, akár nem románok voltak személy szerint — a hatalomért vívott harc éveiben 1945-1948 között, mindig azt hangoztatták : egyedül a KP tudja az együtt élő nemzetiségek egyenjogúságát biztosítani, és ez elsődleges céljuk. E cél biztosítása volt a Magyar Népi Szövetség főfeladata is (első elnökét, Kurkó Gyárfást, — ahogy erről beszámoltunk, — nemrég mentették fel 18 évi fogság után a hazaárulás vádja alól). Ennek a célnak gyakorlati végrehajtása érdekében hívták életre 1947-ben a Nemzetiségi Minisztériumot a Groza-kormányon belül. A nemzetiségi miniszter az a Takács Lajos lett, aki ma a Bukarestben megalakult Nemzetiségi Tanács alelnöke.

TAKÁCS LAJOS talán az egyetlen erdélyi magyar politikus, aki az elmúlt majd negyed évszázad alatt börtön és lebukás nélkül vészelte át a mindenkori pártvonal szeszélyes és veszélyes kanyarjait. A legrosszabb, ami érte, az volt, hogy a politikai életből ideiglenesen tanári katedrája mögé szánűzték. Hideg értelme és a realitásokat mindig pontosan felmérő megfontoltsága, rokonszenves fellépése és diplomata esze mindig megmentette. (Amikor például 1958-ban be kellett olvasztani a "Bolyai" egyetemet a kolozsvári román egyetembe, Takács Lajos, aki akkor éppen a "Bolyai" egyetem rektora volt — hirtelen kórházba vonult. A vélemények eltérnek, afelől, hogy ez akkor csak diplomata-betegség volt-e vagy pedig valóban az egyetem megszűnésének izgalmai következtében érte-e idegösszeroppanás.)

Takács egyik legnagyobb diplomáciai sikerei közé tartozott 1946. évi közvetitő szerepe a KP és a szociáldemokraták között, a Moszkvai Egyezmény értelmében elrendelt választások előestéjén. Talán nem lesz érdektelen most felelevéníteni ezt a történetet :

A PROKOMMUNISTA Groza Péter kormányalakítását 1945. március 6-án Sztálin személyes küldötte, Visinszkij erőszakolta ki Mihály királynál. A király ugyan aláírta a kinevező okmányt, utána azonban az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányai — a kényszer alkalmazására való tekintettel — nem ismerték el Groza kormányát. Mihály király — talán egyedüli eset a történelemben, hogy egy király sztrájkba lépett — ezután megtagadta bármilyen okmány aláírását s így a Groza-kormány egyetlen intézkedése sem emelkedhetett törvényerőre. A visszás helyzetnek 1945. decemberében a Három Nagy (Egyesült Államok, Anglia és Szovjetunió) moszkvai találkozója igyekezett véget vetni. A moszkvai megegyezés értelmében kötelezték Groza Pétert, hogy kormányát a Nemzeti Parasztpárt és Liberális Párt egy-egy képviselőjével kiegészítse, a vallás, a sajtó, a szólás és gyülekezés szabadságát biztosítsa és mielőbb szabad választásokat tartasson.

E választásra 1946. november 19-én került sor. A kommunisták az ún. "Demokratikus Pártok Blokkját" kényszerítették ki, amelyben a Szociáldemokrata Párt balszárnyát, Groza Péter "Ekésfrontját" és a történelmi pártok balos szakadárjait tömörítették. Erdély magyarlakta vidékein a Magyar Népi Szövetség jelöltjei önálló és független listával indultak. Ugyancsak önállóan indulhattak a történelmi pártok, a Nemzeti Parasztpárt és a Liberális Párt is.

CSAKHAMAR KIDERÜLT, hogy a Magyar Népi Szövetség állítólag független listáján szinte kizárólagosan kommunista jelöltek szerepeltek : így akarták a majd egy millió magyar szavazatot a kommunisták számára biztosítani. A Magyar Népi Szövetség választásokat előkészítő kolozsvári nagygyűlésén hatalmas botrány robbant ki. Egymásután álltak fel a szónokok (Decsy István, Dr. Hun Nándor, Dr. Ungváry Sándor, Lakatos István és mások) és azt követelték, hogy a listák híven tükrözzék az erdélyi magyarság politikai megoszlását, arányosan jelöljenek szociáldemokrata és pártonkívüli jelölteket is. A Népi Szövetség válasza a "lázadók" kizárása volt a vezetőségből, Lakatos István, a Szociáldemokrata Párt magyar tagozatának vezetője, erre a moszkvai Megegyezésre hivatkozva, egy "blokkon kívüli" másik magyar párt megalakítását jelentette be. A "Demokrata Párt" választási pártként alakult azzal az elképzeléssel, hogy valóban független magyar jelölteket juttasson a Parlamentbe. Maga Lakatos állt az élére, szervező főtitkára pedig Horváth Dénes, egy marosvásárhelyi tehetséges fiatal szövetkezeti szakember lett. Horváth Dénes azonban nem szervezhette sokáig a pártot, mert egy nap, amikor Kolozsvárott a Szentegyház utcában kilépett egy cukrászda ajtaján, két bőrkabátos férfi egy várakozó autóba tuszkolta és eltüntették a közéletből. Ezek után senki sem akadt többé, aki a "Demokrata Párt" szervezését az úgynevezett szabad választásokra vállalta volna. Ekkor vezetett sikerre Takács Lajos közvetítése : a Magyar Népi Szövetség listájára felkerült néhány szociáldemokrata és pártonkívüli is. Kolozsvárott a Demokratikus Pártok Blokkjának három éljelöltje — az egység szimbólumaként — Groza Péter, Luka László és Lakatos István lett.

LAKATOS ÉRDEMEKÉNT meg kell jegyezni, hogy a megegyezést feltételhez kötötte : Horváth Dénes szabadonbocsátásához. Horváthot azután egy éjjel kiemelték a tordai Securitate pincéjéből és a határra szállították. Ott szabadon engedték azzal, hogy haladjon előre — ott van Magyarország, mondották — és ne nézzen hátra. Horváth Dénes biztos volt, hogy "menekülés közben akarják lelőni" — és nem mozdult. Nagy nehezen azután, néhány ütleg után, mégis megindult — és a lövés nem dördült el. (Egyébként 1956-ig Magyarországon élt, azután Nyugatra került, a hatvanas évek elején halt meg Baselban. A börtönben leverték fél veséjét, s ez a kór végzett vele fiatalon).

A választásokon azután a kommunisták vezette Demokratikus Blokk hatalmas többséghez jutott. (341 mandátum. A Magyar Népi Szövetség 29 mandátumot, a történelmi ellenzéki pártok összesen 35 mandátumot kaptak.) Az ellenzéki pártok a döbbenetes terror és számtalan választási visszaélés miatt visszautasították mandátumaik átvételét. Az Egyesült Államok és Anglia Kormánya nem ismerte el a választások eredményét. Szabad választás azonban azóta sem volt Romániában.

E VÁLASZTÁSOK UTÁN lett Takács Lajos nemzetiségi miniszter. 1950 után — az első romániai konstrukciós perek idején kegyvesztett lett, de sikerült egyetemi katedrája mögé visszavonulnia. Lakatos Istvánt súlyosabb sors érte. Börtönbe került, amelynek kapui ma sem nyíltak még meg előtte. Annak idején a legsúlyosabb vád az volt ellene, hogy a görögországi kommunista felkelés idején kijelentette : az oroszoknak még azt sem volna szabad megengedni, hogy a lábukat mossák a Földközi-tengerben.

Takács Lajos ma ismét a romániai magyarság egyik reprezentatív képviselője lett. Tehetséges ember és kitűnően ismeri a problémákat. Talán ma többet tehet, mint egykor. Márpedig a bizalom helyreállítása az együtt élő románok és magyarok közt ma szükségesebb, mint valaha.

GYÖRGY ERVIN

FELLINI ÚJ FILMET FORGAT

A "SZELLEMEK JULIÁJA" óta Fellini bujócskát játszott a világgal. Időnként előbukkant fejtetőre tolt kalapjában és sejtelmes nyilatkozatokat tett valami készülő új alkotásáról, de nem kellett Karinthy Frigyes "A nagy interjú" című krokiját ismerni ahhoz, hogy az ember érezze : erről az állítólagos új alkotásról Fellini sem tud többet az őt kérdező újságírónál.

Olaszországban, ahol az elmúlt évad féltucat jelentékeny új rendezőt vetett be a filmvilág mélyvizébe, Felliniről úgy beszéltek, mint rég elporladt halottról szokás. Huszegynéhányéves ifjak jóságosan vállon veregették : "hát igen, egész ügyes fickó volt, nekem még tetszett is", vagy : "istenem, meddig akartátok, hogy éljen? Kimúlt, béke poraira."

Maga a "halott" is ezt mondta egy alkalommal egy rádióinterjúban : "Torkig vagyok a filmjeimmel, a saját közhelyeimmel. Ki nem állhatom őket, ki nem állhatom magamat!" Le is forgatott egy kurta szkeccset, inkább baráti köre szórakoztatására, mint a nagyközönségnek, a "Toby Dammit", amelyben önmaga karikatúráját adta, nevetségessé téve azokat a művészi eszközöket, amelyekkel annak idején világhírét teremtette meg.

AMIKOR MÁR senki sem várta, egyszerre csak megtörtént a csoda: Fellini forgatni kezd! Homályos és bizonytalan utalások helyett kész forgatókönyv, titkolózás helyett feltolt sisakrostély : tessék, jöjjön a Cinecittàba, aki kíváncsi rá.

Az új Fellini-film írója Petronius Arbiter, az antik római auktor. "Satyricon"-ját félig versben, félig prózában írta, s tulajdonképpen nem is fejezte be. A film nyelvére Bernandino Zapponi és Brunello Rondi formálta át, egészítette ki. Az eredeti szatíra a hanyatló Róma mozgalmas, látványos, zajos freskója. A belőle készülő film, a forgatókönyvírók szerint, "zavaros, unalmas és trágár" lesz.

Zavaros, unalmas, trágár ? Nem lenne Fellini-film, ha nem így aposztrofálnák, de hiszékeny lélek lenne az, aki készpénznek venné e jelzőket.

PETRONIUS korának társasági életét leplezte le éppen úgy, mint az olasz rendező az "Édes élet"-ben. A Petronius-írás pontos tükre a Fellini-filmnek, illetve, mondjuk, inkább fordítva. A filmre vitt "Satyricon" kosztümös "Dolce vita" lesz, csak két Mastroianni kellene hozzá, mert ebben a züllő világban nem *egy*, hanem *két* élvezeteket és kalandokat hajszoló fiatalember forgolódik.

AKI ezek után azt hinné, hogy Fellini az antik freskóval voltaképp a mai Rómát akarja ismét pellengérre állítani, az téved, legalábbis, ha hisz a rendezőnek, aki az első forgatási napra meghívott újságíróknak többek között azt mondta : "Ha nagyokos szociológus lennék, akkor sietve kijelenteném, hogy a régi rómaiak és a maiak között rengeteg hasonlóság van : ugyanaz a veszekedett élvhajhászat, ugyanaz a kegyetlenkedés s mindkettőnél az erkölcsök és eszmék hiánya. Kijelenthetném, hogy a két főhős amolyan antik hippy, aki csak a saját teste parancsainak engedelmeskedik. Kijelenthetném, és még lehet, hogy igazam is lenne, de engem mind ezek a szép magyarázatok nem érdekelnek, fütyülök rájuk ! (Me ne infischio!)

De aki Fellininek hisz, az Peer Gyntnek hisz ; a rendező másokat félrevezető híres füllentő. Ajánlatos kritikával fogadni nyilatkozatának másik részét is, amelyikben a készülő film történelmi hűségéről mondott néhány szót, dünnyögő, szórakozott hangján, cseppet se keresve a nyomdaképes kifejezéseket : "A csuda sem fogja törni magát, hogy híven bemutassam, milyen volt a Kolosszeum ; hogy a római férfiak, ha brotoválkozáskor bevágták magukat, pókhálóval állították el a vérzést ; hogy páva és gólyahúst ettek ; hogy az elfogott tolvajoknak kopaszra nyírták a fejét és a szemöldökét ; hogy szőke parókát kizárólag a prostituáltak viseltek. Mindezt nem tudom. De fütyülök minden szabályra, törvényre, parancsra, szokásra. Fütyülök a művészi és technikai problémákra, a lelkiválságaimra, mindenre. Súlyos betegségből épültem fel, nem érek rá éveket pocsékolni egy filmre, ezt a 'Satyricon'-t összedobom, amíg az egészségem engedi. Tudom, hogy kevés az időm, és mást sem érzek, mint bosszúságot az elszalasztott dolgok miatt. Sajnálom, hogy nem csináltam reklámfilmeket, híradót, zenés bohózatot, televíziójátékot gyerekeknek és bábszínházat a Pinción. Ebbe a filmembe belegyömöszölnék mindent, amit csak lehet. Ha három órát fog tartani, hát három órát fog tartani. Beleraknám az egész mai római faunát, az összes sztárokat, meg minden hírességet. Beleraknám Liz Taylort, Brigitte Bardot-t, Jerry Lewist, Julie Christie-t, Peter O'Tool-t, a Beatleseket az indiai szentemberükkel, meg Minát, az énekesnőt, meg De Gaulle-t és Johnsont, meg az összes statisztát a Cinecittàból."

EZZEL SZEMBEN ismert név szinte csak három szerepel a "Satyricon"-ban : a francia Pierre Clementi és az angol Terence Stamp játssza a két antik hippyt és Mina egy csúf kopasz énekesnőt. De pontosan igaz, amit a statisztákról mondott : furcsa, torz, valószínűtlen alakok és fejek hemzsegnek a műtermek körül, mindenki, aki valaha is betette a lábát a Cinecittàba, benne van Fellini új filmjében, amelyre a sajtóirodája szerint körülbelül négyhónapos forgatási időt szánt a rendező és amely minden eddigi olasz film költségvetését meghaladja.

ZALÁN MAGDA

KÉT ÉVTIZED

Nem fogna a toll, megmerevedne az írógép billentyűje, ha egyetlen szót is pazarolnánk önmagunk dicséretére. Nem állunk fel a pódiumra, nem veregetjük vállon saját magunkat, — méltatlan lenne ez az "Irodalmi Újság" múltjához, jelenéhez és remélhető jövőjéhez is. És ha néhány jó szó mégis átcsúszna az objektivitás határán, — ne ítéltessék el tiltott határátlépés vétségében. Emberek vagyunk, esendők, néha talán bizonytalanok is. Hiszen nem a nyugalom szintjéről, szilárd, kimozdíthatatlan talajáról állítunk mérleget, csak hevenyészett elszámolást adva, menetközben, kissé zihálva, amikor messziről jön a vándor és még messzebbre tart.

1969-ben huszadik életévébe lépett az "Irodalmi Újság". Két évtized... Húsz esztendő... Hogy egy lapnak mennyi a szorzószáma az emberi élethez viszonyítva... ki tudja ? Az állatoknál ismeretesek ezek a számok. A lapoknál ismeretlenek. De ebben a húsz évben sokfajta keserűség, öröm, bukás, diadal, megalázás és megalázottság sűrűsödött, keveredett — mindez együttvéve adja a történelmet. És ezt az eltelt húsz esztendőt, amit ilyen közegben élt át, a történelemnek milyen szorzószámával kell beszorozni, hogy megkapjuk a naptári évektől független történelmi idők számát ? Milyen számítógéppel lehet ennek a végére járni ? Miféle adatokat kellene betáplálni a gépbe, hogy megkapjuk annak a lapnak hibáit és erényeit, lelki és társadalmi képét, amelynek útja Budapestről Bécsen át Londonba, majd Párizsba vezetett, annak a lapnak magatartását, amely nem asszisztált a történelemnek, de ha a betűnek ereje van, akkor benne élt a történelem sodrában — cselekvően.

A polgári időszámítás szerint, a lapfejen olvasható 20. évből már a tizenharmadikat éli az ország határán kívül. A nyelvterületen kívül eltöltött éveknek mennyi a szorzószáma ? Ebből mennyit tesz ki az idegen közeg, a fokozott érzékenység, az igaztalanul okozott sebek, az igaz szó ejtette sérülések ? Az idő és távolság győzhetetlen ellenállása, — ezt még akkor sem lehet megállapítani, ha mindebből levonjuk a baráti segítséget, a segítő jó szót.

Kazinczy egy országon belüli levelezéssel mozgósította az írókat. Kufsteinnel terhelten, megtörten is töretlenül. Egy országon belüli diaszpórát két marokra fogni, hogy európaivá tágíthassa szemléletüket és munkásságukat, irodalomtörténeti heroizmus. Múlhatatlan érdem.

Nem azonosítani akarunk, nem lenne ez méltó hozzánk. Csak a helyzeti adottság csábít a hasonlításra, amikor az "Irodalmi Újság" nem egy ország, de öt világrész határain belül igyekszik legalább virtuálisan létrehozni egy tisztes irodalmi és politikai Magyarországot. És Kazinczyról szólva, itt is mindenkinek megvan a maga Kufsteinje. Higyjük, hogy sikerül néhányukat önnön börtönükből kiszabadítani. Szabadságot jelent ez annak, akit megmerevedett világ- és emberszemléletéből sikerült kimozdítani. Általánosítani nem tudunk és nem is mernénk, de jónéhány levél tesz tanúságot erről és e tanúságtétel biztatást és elégtételt is jelent. Ha a visszhang gyengébben rezonál is, mintha egy közeli barlangból vagy hegyoldalról verődne vissza, de a távolság pótolja a visszaverődő hangerőt. Ha itt kiáltasz, vagy akár halkan ejted is a szavakat Ausztráliából, az Amerikai Kontinensről, Grönlandból és a Fokföldről és onnan, ami még ennél is messzebb van, gyakran Magyarországról hallod a választ. Legyen az helyeslés vagy kemény tagadás.

Nemcsak a visszhang fizikai törvényét cáfolja meg a visszhang szellemi formája, de a már közhelynek hangzó marxista ideológiából sarjadzott törvény, hogy a mennyiség minőséggé alakul át, fordul visszájára és élő fizikai törvénnyé lesz, amikor a minőséggel együtt a mennyiség is változik. A kisebb példányszám a százezres lapok hatását éri el.

Rendhagyó körülmények rendhagyó feltételeket követelnek. Lehet-e ezt nyugodt lelkiismerettel vállalni és lehet-e hinni azoknak a teljesítésében ? Mindenképpen meg lehet kísérelni, akkor is, ha bukás követ minden erőfeszítést. A tiszta lelkiismeretet **nem sikerrel** mérik. Minden nagy reménytelenségben megfér egy kis remény is. Így próbálkozunk minden lapszám előtt az újság és a folyóirat szintézisével. Soha nem sikerült s talán nem is sikerülhet soha. Valami más **műfaj, más konstrukció** alakul ki ebből a szándékból. Hogy miféle műfaj ez, — nem **tudjuk. Bizonyára akad majd irodalomtudós**, aki megmagyarázza, magyarázatát érvekkel építi alá, vagy egyszerűen elveti, — **korai** és nem sokat érő gondok ezek.

A huszadik évfolyam küszöbén ezt is el lehet mondani. Nagykorúak vagyunk, sőt már Budapesten négyéves korában, lett nagykorú az "Irodalmi Újság". Ez a világ minden nyelvén azt jelenti, hogy ne csak gondolkodj önállóan, **hanem szabadon ki is mondhasd** azt, amit gondolsz. Evvel már megközelítjük, legalábbis jelezzük a szabadság lehetőségét. Így nyugodt lélekkel kérdezhetjük, mi is a szabadság ? Hogy mi a rabság, arra pontosan válaszolhatunk, de hogy hol kezdődik és hol végződik a szabadság, egy és oszthatatlan-e, vagy megkülönböztethetünk alkotói, politikai, gazdasági és erkölcsi szabadságot? Hol vannak a határai, milyen jelenségek kerülnek e határon belül, milyenek a körön kívül, erre már nehéz a felelet, ha nem akarunk kizsigerezett, patetikus közhelyeket felsorolni.

Szokrátesztől kezdve, Szent Ágostonon, Hégelen és Marxon át József Attiláig, minden költő, társadalomtudós, politikus és a mindennapi ember is igyekezett szavakba formálni a szabadság fogalmát és lényegét. A meghatározások sok mindenben összevágnak és sok mindenben eltérnek egymástól. Steril szabadság nem létezik — mondják a társadalomtudósok és nyilván igazuk is van. Mondhatjuk azt is, hogy a szabadság ott kezdődik, ahol a diktatúra végződik s a szabadság ott végződik, amikor és ahol a parancsuralom csizmája először dobban ütemesen a szabadság talaján. Tulajdonképpen ez sem igaz. Túlzottan leegyszerűsített fogalmazás. Hiszen a diktatúrákból néha kicsap a szabadság levegője és már a szabadság földjén indul burjánzásnak a diktatúra.

Miféle állandó mutatója van annak a közegnek, amelyben az emberiség nagyobb része élni akar és csak akkor ismeri fel igazi értékét, amikor már elvesztette és egy kis réteg kisajátította a maga hasznára, elméletének igazolására.

Mégis, mi lehet az az index, amely minden korra érvényes és az összekeveredett utakon útjelzőnek áll előttünk ?

Az emberi méltóság. Az emberi méltóság tiszteletben tartása. Talán ez a szabadság. Embert emberi rangra emelni, — ez lenne talán a legerősebb védekezés minden parancsuralommal szemben. Hogy reménytelen vállalkozás ? Lehetséges. De minden nagy reménytelenségben megfér egy kis remény is. Divatos politikai kifejezéssel élve : fellazítja a kilátástalanságot, szabaddá teszi a zsákutcát.

Az "Irodalmi Újság" az emberi méltóság őrzésére kötelezte el magát. Hogy őrzője lesz nemcsak önnön emberi méltóságának, de a másokénak is és segítségére lesz visszaszerezni azoknak, akik ezt elvesztették. Ezt szolgálta a múltban, ezt kívánja szolgálni a jelenben és a jövőben is. Bizonyára vétettünk néha e törvény ellen, de szándékunk tisztaságáért kiérdemeljük a feloldozást.

Az írás erejével valljuk és segítjük, hogy szűnjék meg embernek ember által való testi és lelki megalázása. Ez a kezdet és ez a cél. Innen kell elindulni és ide visszatérni. Talán ez a szabadság.

Két évtized... és két ilyen évtized után egyre jobban érezzük, hogy az "Irodalmi Újság" az ország határán belül minden politikai mesterkedés ellenére sem lehet néma kiáltás. Az "Irodalmi Újság" nélkül ma már nincs teljes magyar irodalom és sajtótörténet. Ezt nem tudomásul venni nemzeti öncsonkítás lenne.

A szabadság, az emberi méltóság ellen követ el bűnt, aki ez ellen vét.

Enczi Endre

FÁY FERENC

711-es telekkönyvi - kivonat

Édesanyám, Fáy Ferencné államosított házát a kommunista kormány eladta Szabó Andráséknak.

Ez itt a ház. Ez itt a kert. S az árnyas
meggyek között, ha szállt az alkonyat
itt járt a csend... és arra volt a város...
ez itt a töltés... s ez itt a vonat.

Itt születtem, — kis gyáva hang az éjben —
1921. nyarán.
Bátyám is itt élt. És anyánk kezében,
itt halt meg szegény Szánthó-nagyanyám.

És nagyapám, anyám s apám is innen
indult el aztán, föl, a domb felé,
hol Jézus állt kis gyolcs, paraszti-ingben,
s olyan volt arca, mint egy emberé.

Csak 152 négyszög-öl, — meséli
a gépelt írás, egy pecsét fölött.
Anyánk neve... s alatta ott a régi
helyrajzi-szám is : 625.

Egy kis világ, hol sárga, réz-edények
őrizték fénylő, láng-sisakban itt,
Fáy Ferencné apró életének
birsalma-hamvas, boldog titkait.

És szól az írás : Telekkönyvbe véve
Szabó András és neje, született
Szentmártoni Ilonának nevére...
aztán egy szám, hol bejegyeztetett.

...mondják : egy hétig nem nyíltak virágok ;
s fekete lett a föld, hol árnya járt ;
és beomlott a ház mögötti árok ;
s hét éjszakán át látták a halált.

S most itt a ház : a 711-es
péceli, Telekkönyvi-Kivonat.
Csendesen nézem... Itt kéklett a meggyes...
ez volt a kert... és ez volt a vonat.

A jövő világosabb, mint valaha

MILOVAN GYILASZ CIKKE CSEHSZLOVÁKIÁRÓL

MILOVAN GYILASZT tavaly azzal a feltétellel helyezték szabadlábra, hogy öt évig politikai cikkei nem jelenhetnek meg Jugoszláviában. A jugoszláv rendszer liberalizmusára vall, hogy Gyilasz ezután Amerikába látogathatott, ahol előadásokat tartott és konferenciákon vett részt. Egy hónapig az egyik amerikai egyetem vendégeként Princetonban tartózkodott. (*) December 10-én tért vissza hazájába.

Amerikai tartózkodása alatt Gyilasz cikket írt Csehszlovákiáról. A cikk érdekességben nem marad a magyar forradalomról írt híres cikke mögött.

Az új Gyilasz-cikk a New York-i "Central European Federalist" című folyóiratban jelent meg. Cseh, szlovák, magyar és lengyel emigránsok adják ki negyedévenként ezt a folyóiratot, melyben az európai együttműködést és különösképpen a közép-európai federalizmust népszerűsítik.

Gyilasz a csehszlovák tragédiáról írott cikkében nagy megértéssel emlékezik meg az események vezető alakjairól. A cseh és szlovák nép vezetői, írja, minden illúziótól megfosztva elfogadták a Kreml diktátumát, hogy enyhítsék a nemzetüket sújtó tragédia következményeit. Vállalták a kockázatot, hogy a történelem az árulás szégyenbélyegét süti rájuk. Történelmi helyüknél fontosabb volt számukra, hogy népük javát tartsák szemük előtt.

Ezért, mint a Szovjetunió foglyai, olyan engedményeket tettek, amelyek még sokáig fájni fognak nekik. De lelkiismeretük tiszta lehet. Szabadságharcuk és népük tragédiája az emberiség szerves részévé vált ; onnan semmi sem tüntetheti el.

Gyilasz ezután így folytatja :

Már a csehszlovákiai események előtt világos volt, hogy a kommunizmus, mint ideológia és világmozgalom olyan válságba jutott, amiből nincs menekvés.

Elsőnek 1948-ban a jugoszlávok védték meg nemzeti függetlenségüket és forradalmuk erkölcsi tartalmát a szovjet hegemónia és Sztálin ellen.

1961-ben az albán kommunisták fordultak szembe a Szovjetunióval. 1963-ban a kínai forradalom üzent hadat Moszkva monopóliumának. Végül is csaknem a világ minden pártja fellázadt. Eretnekségek lobbantak lángra a kommunista világmozgalomban.

Külön jelentősége van az 1956-os tragikus magyar nemzeti és demokratikus felkelésnek. Felszínre hozta a közép-európai népek és a szovjetorosz állam és társadalom életformájának ki nem békíthető ellentétét.

1968-BAN Csehszlovákiában kezdett előretörni a demokratikus kommunizmus. Néhány hónap leforgása alatt a kommunista párt demokratikus párttá és a kommunista önkényuralom demokratikus rendszerré változott.

Megvalósult a sajtószabadság. Első ízben fordult elő, hogy a kommunista pártot kommunista országban szabad bírálat illethette. A kommunista reformerek előtt olyan társadalom képe lebegett, amely egyesíti a közösségi tulajdont az egyéni szabadsággal. Csehszlovákia arra a nagy történelmi hivatásra vállalkozott, hogy közvetítő legyen a kommunista Kelet és a demokratikus Nyugat között. Történelme, műveltsége, népének tulajdonságai kiválóan alkalmasak erre a szerepre.

A csehszlovák mozgalom világtörténelmi méreteket öltött. Új lehetőségeket nyitott meg, új reménnyel töltötte el azokat, akik az emberiséget elválasztó ellentétek áthidalásában, a szabadabb emberi lét lehetőségében hisznek.

Ellentétben az 1956-os magyar felkeléssel, a csehszlovákok nem hitték, hogy elszakadhatnak a Szovjetuniótól. Arra sem számítottak, hogy Csehszlovákia valamelyik nagyhatalomtól kaphat segítséget. Saját erejükre támaszkodtak, példás rendben küzdöttek, míg a szovjet hatalom le nem csapott rájuk.

A szovjet megszállás meglepte őket, bár nyilván számolniok kellett ezzel az eshetőséggel. De a megszállás nem rombolhatta le a reformmozgalom építményeit. Az ország szilárdan kitartott a nemzeti szuverenitás, az emberi szabadság eszményei mellett.

A CSEHSZLOVÁK reformmozgalom újjászületésnek nevezte magát. Valóban, ami történt, a ritka történelmi pillanatok közé sorolható, mikor a nemzet új eszmékkel egyesül és újjászületik. De ez az újjászületés nem vonatkozik egyedül Csehszlovákiára. A csehszlovák mozgalmat éltető eszmények a kommunizmus alatt élő összes népek vágyát fejezik ki.

A kelet-európai népeket mozgató szabadságeszményeket Moszkva hiába bélyegzi eretnek revizionizmusnak. Ezek elemi nemzeti követelések és a népi erők valóságában gyökereznek. A párt oligarchái és bürokratái elnyomhatják, de ki nem irthatják őket.

A csehszlovák vezetők megtartották népük bizalmát annak ellenére, hogy kénytelenek voltak meghajolni Moszkva előtt. Csehszlovákiát megszállták, de nem győzték le.

A Szovjetunió veresége példa nélkül áll. Csehszlovákiát a szovjet hadsereg szabadította föl Hitler alól. De Moszkva most képtelen volt a kommunista Csehszlovákiában valakit is találni, aki hajlandó lett volna bákkormányt alakítani.

A konfliktusok és dilemmák, amik most a megszállt Csehszlovákiában felvetődnek, az összes kelet-európai társadalmakban fennállanak. Végső célját a most folyó küzdelem csak úgy érheti el, ha magában a Szovjetunióban véget ér a pártoligarchia és pártbürokrácia hegemóniája, monopolisztikus uralma. További feltétele a küzdelem békés kimenetelének, hogy megváltozzék a viszony a vezető atomhatalmak, valamint Kína és a világhatalmak között.

A kommunista világ darabokra szaggatva, a végső felbomlás állapotában van. De válsága csak egyik vetülete az egész világ válságának.

Gyilasz cikkét ezekkel a szavakkal fejezi be :

A csehszlovák kudarcot siratja a világ. De kétségbeesésre nincs ok. A szabadság parazsa izzik és a visszavágás erői gyülekeznek. Éppúgy, mint 1939 után, mikor Hitler szállta meg az országot, Csehszlovákia sorsa megint intelmül szolgál a világnak.

Sok küzdelem, sok szenvedés áll előttünk. De a jövő látomása világosabb, mint valaha. Egyetlen reménysugár, egyetlen szemernyi igazság sem veszett el. Az ügy, amiért Csehszlovákia szenved, az egész emberiség lelkiismereti ügyévé vált.

BORSODY ISTVÁN

(*) "Irodalmi Újság" 1968. nov. 15.

GYÜMÖLCS-SZÜRET — PÁRIZSBAN

"HA NEM IS ÉPPEN a politikában, — a párizsi színpadokon kezdi meghozni gyümölcseit a "prágai tavasz". A francia fővárosban egyszerre megnőtt az érdeklődés a cseh színjátszás és színműirodalom iránt. Két darabnak — Havel bürokráciát leleplező *Leirat*-ának és Capek immár klaszszikus *Szalamandra-háború*-jának most kezdték meg próbáit ; három színház pedig egyenesen cseh művel nyitotta idei évadát. A Théâtre Hébertot-ban José Valverde társulata egy régebbi sikerét : az egy egész nemzet történelemfilozófiáját kifejező és a "passzív ellenállás" módszerének humorosan is emlékművet állító *Svejk*-et. Jaroslav Hasek regényének dramatizált változatát játssza. A Studio des Champs-Élysées színpadán Prága német ajkú szülöttének, nem egy mai cseh író mesterének, Franz Kafkának talán legismertebb elbeszélése, *Az átváltozás* elevenedik meg, Piscator özvegyének, Maria Ley Piscatornak párbeszédes változatában. Végül, a tenyérnyi Théâtre du Kaléidoscope-ban a fiatal cseh dráma egyik legérdekesebb képviselőjének, a harmincharmadik évében járó Josef Topolnak *Fülemüle vacsorára* című egyfelvonásosát, keserű politikai példázódásnak is értelmezhető abszurd paraboláját láthatjuk Dominique Houdart rendezésében. A darab mintha csak Örkény szatirikus játékának, a *Tóték*-nak lenne szertartásosan nyomasztó, lázálmos, fordított párja : nem kívülről jött, háborodott elméjű, öncélú zsarnok félemlít meg egy kispolgári családot, hanem a szadista önkényt jelképező család közli az ismeretlen vendéggel, a "fülemülével", a bűntudatos, áldozatnak született emberrel, hogy a vacsora végén, elődeihez hasonlóan, őt is felfalják s a kertben eltemetik. A család, mint macska az egérrel, úgy játszik a "fülemülével" ; s a kegyetlenségnek — a megfélemlítésnek, az időnként megcsillantott remény szétzúzásának — már nem is lényegét, csak liturgikus keretét élvezi : az anya és a lánya, szerepének megfelelően, tetteti a gyengéd megértést, az apa, a "játékmester" pedig arra ügyel, türelmetlen fia ne siesse el a dolgot, tartsa tiszteletben a szabályt, a formát...

DE AZ IDEI ÉVADBAN nemcsak a cseh színdarabok, hanem az egyik legjobb, legeredetibb prágai társulat, a *Divadlo Za Branou* is eljutott a velencei fesztiváltól Skandináviáig vezető európai körútja során a francia fővárosba, ahol két héten át — mintegy a májusban félbeszakadt Nemzetek Színháza találkozójának folytatásaként vagy az 1969-70-es évad előjátékaképpen — a T.N.P. kamaratermében, a Salle Gémier-ben vendégszerepelt. Igaz, a *Divadlo Za Branou*-nak — azaz, a Városkapu-mögötti Színháznak — művészi vezetői eddig sem voltak teljesen ismeretlenek a Szajna partján : a társulat igazgatójának, Otomár Krejcának brüsszeli Hamlet-rendezését három évvel ezelőtt láthatta már a Théâtre des Nations közönsége, világhírű, Milánótól Montréalig vendégeskedő szcenográfusának, Josef Svobodának munkásságát pedig tavaly tavasszal ismertette egy nagy kiállítás (I. Ú., 1968. 14. sz.) ; most azonban a sajtókonferenciákon és három kitűnő előadáson még alaposabban megismerkedhettünk ennek a világszínjátszás élvonalába tartozó együttesnek céljaival, stílusával, eredményeivel.

A *Divadlo Za Branou*, ahogy ezt Otomár Krejca elmondta, három évvel ezelőtt alakult meg: nem maguknak helyet követelő fiatalok kezdeményezésére, hanem már tekintéllyel, komoly múlttal rendelkező művészek elégedetlenségéből. Az új társulat magját alkotó kis közösség tagjai mind ismertek voltak : Krejca 1956 óta a prágai Nemzeti Színház főrendezőjeként dolgozott együtt díszlettervezőjével, Svobodával és dramaturgjával, Karel Krausszal ; háziszerzőjük, Josef Topol is átesett már a tűzkeresztségen ; két legjobb színészük, Maria Tomasova és Jan Triska pedig jóideje a cseh közönség kedvencének számított. Amikor tehát a *Za Branou*-színházat megalapították, valami újat, az addigi gyakorlatuktól eltérőt kerestek. Konferenciáján Krejca — a kockázatos politikai nyilatkozatokat és a fellengzős elmefuttatásokat egyaránt kerülve — négy vonását emelte ki ennek az elégedetlenségből született közös programnak. Az első egy általános ars poetica : a művészet sajátos, független, öntörvényű emberi tevékenység, amely a történelmi hűségnél, a gazdasági törvényszerűségek igazolásánál inkább hivatott a nagy filozófiai, erkölcsi és érzelmi gondok fölvetésére. A másik — melyet különböző következményekkel ugyan, de a lengyel Grotowski is hasonlóan fogalmazna meg — a színjátszást más, a tömegkultúrát, a "mass media"-t szolgáló rokonművészetektől elválasztó specifikus jellegére vonatkozik : a forrásokhoz visszatérve száműzni kell a színházból az idegen elemeket, s ha szükségszerűen a kevesekhez szólva — kis teremben, áhítatos, igényes közönség előtt játszva is — emberközelbe, a nézőhöz közel kell hozni a színpadot. A harmadik vonás ennek az elképzelésnek gyakorlati, technikai oldala : ezt a "humanizált" célkitűzést csak arányos keretek között lehet megvalósítani ; nem hivatalos jellegű, sokszorosan — politikailag, emberileg és adminisztratív síkon — béklyóba vert "nemzeti színházban", nem a T.N.P.-féle népszínházak szervezett vastapsú hodályában s talán nem is az elszigetelt, bizonytalanul próbálkozó kis stúdiókban, hanem magas művészi színvonalú, összeforrott és sem túl kicsi, sem túl nagy "műhelyben". A negyedik vonás végül a szerzői politikát és az előadói stílust jellemezné : a klasszikusokkal is a mához szólni, támogatni az ideológia szolgálatából fölszabaduló nemzeti drámairodalom kibontakozását, illetve folytatni az 1920 és 1935 közötti másfél kísérletező, új művészi módszereket kidolgozó évtized avantgárdista hagyományát.

EZT A VÁLTOZATOS, mérsékelten s — Krejcaé a szó — "humanistán" modern műsorpolitikát igazolják a három év során bemutatott darabok : Topol két színműve, a "Fülemüle vacsorára" és a "Macska a síneken", a 19. század eleji cseh klasszikus, Václav Klicpera "Madarász"-a, a flamand Michel de Ghelderode "Ostende-i maskarái", Giraudoux "Intermezzó"-ja, meg a Párizsba elhozott művek is. A Salle Gémier-ben a modern cseh irodalmat Josef Topol utolsó darabja, az "álom a játékban" műfaji megjelölést viselő *Egy óra szerelem* képviselte, ez a helyhez és korhoz alig kötött, valóságból álomba, jelenből múltba vagy jövőbe, az egyik ember tudatából a másik ábrándjaiba vezető, zenei felépítésű, líraian szeszélyes párbeszéd, egy elváló szerelmespár, a Férfi és a Nő utolsó pillanatig is egymást sebző s egymás megértésére törő, a hullámzó érzelmeket hajlékonyan követő dialógusa, melybe csak időnként szól bele a társadalmat — vagy éppen ellenkezőleg : a kérlelhetetlen Időt — jelképező öreg nagynéni. A cseh társulat újra-fölfedezett klaszszikusa a századvégi osztrák író, Arthur Schnitzler volt, ez a "Nyugat"-nemzedék idején nálunk is népszerű, szorgosan fordított, de azóta méltatlanul lebecsült szerző, akiben ma ismét nemcsak a túlérett történelmi pillanatok hangulatainak, a keserédes életérzéseknek meg a kiszámíthatatlan, csapodár női léleknek nagy ismerőjét, de a valóságot a képzelettel vegyítő, fanyar, groteszk humorú újabb drámairodalom egyik előfutárát is tisztelhetjük. Ilyen jellegű a most látott egyfelvonásos történelmi életképe, a Bastille bevételének napján játszódó *Zöld papagáj*, melynek ma főképp pirandellós vonásaira figyelhetünk. Egyetemes színház itt is a valóság, az élet utánozza itt is a képzeletet : a Zöld Papagájhoz címzett kéteshírű párizsi kisvendéglőben ripacs színészek, csepűrágók, zsebmetszők és csavargó filozófusok adják elő, teátrális túlzással, véres jeleneteiket az "alvilágba" elkalandozva kéjes borzongást kereső és saját osztályukat is rivaldafényben szemlélő arisztokratáknak ; s fellengzős tirádában idézett képzelt szerelmi gyilkosság ismétlődik meg a darab végén, álarc nélkül, igazi tőrrel... *A Divadlo Za Branou* másik közép-európai "klasszikusa" a bécsi biedermeier humoros - népi - tündéri "Volkstück"-öket oly termékenyen ontó szerzője, Johann Nestroy volt, akinek "Lumpacius Vagabundus"-át Heltai Jenő bűbájos fordításában olvashattuk egykor, s akitől most két komédiájából, "A két alvajáró"-ból, meg "Az aggodalmaskodó"-ból összevágott, más darabokból vett jelenetekkel kiegészített *A kötélnek egy vége van* című montázst, ezt az életunt és álmodozó grófot, kielégíthetetlen vágyai után futó, a "szükséges" helyett a "feleslegest" is megkívánó holdkóros iparost, kacér vígözvegyet, jószívű kézműveseket és szerelmes szolgálólányokat, csodatévő inasnépségnek parancsoló, zsörtölődő komornyikot színre vívó mesejátékot láthattuk.

A PRÁGAIAK harmadik klaszszikus művéről, Csehov *Három nővér*-éről nem is kell külön szólnunk : az újdonság itt nem a fölfedezés tényében, hanem Otomár Krejca esztétikai és politikai közhelyeket elkerülő, modernül emberi értelmezésében rejlik. Krejca például elveti a *Három nővér*-be időnként utólagosan becsempészett kincstári optimizmust, amely, többek között, a Théâtre des Nations-ban tíz évvel ezelőtt vendégszereplő moszkvai Művész Színház előadását is jellemezte. A mű alaphangját nála Tuzenbach báró keserű elmélkedése adja meg inkább : "az élet, bármi történjék is, lényegében nem változik": míg a garnizon parancsnoka, Versinyin, aki az emberiséget kétháromszáz év múlva váró csodálatos jövőről szónokol, csak szalonba betévedt szószátyár katona, ki éppen olyan üresen, gépiesen fecseg, mint a házasságtörő Másá vidékiesen fontoskodó tanár-férje. Bizonyára korhűbb, társadalmilag-történelmileg hitelesebb ez a Csehov, de erőszakoltság nélkül maibb és általánosabb érvényű is : úgy, ahogy ezt különben Krejca absztraháló, az oroszos "couleur locale"-t a szlávos érzelmességet mérséklő egész rendezése is érzékelteti. S torzítás, mesterséges beavatkozás nélkül így érezzük hozzánk is frissen szólónak Schnitzler egyfelvonásosát s a kor sallangjától szabadulónak Topol mában született darabját. Krejca egyébként ezt a két művet néhány jelzéssel — a játéktért átfogó boltívvel, egy asztrológiai jelképekkel, a csillagöv figuráival díszített hátsó függönnyel — egybekomponálta (így kötötte össze régebben a vonatfüttyben elmosódó maskarazene Topol színművét és Ghelderode groteszk farsangi játékát) ; hogy egymás szomszédságában, kölcsönös fényében mindkettő Férfi és Nő, a kegyetlen félreértést tápláló szerelem világszínpadon újra és újra megelevenedő misztérium-játékát láthassuk. Kiérezhettük ezt az időszerűsítő, általánosító, életbölcsességet sugalló felhangot még a Nestroy-előadásból is, mely az ámokfutóan hajszolt boldogságról példázódó meséjével a politikai kicsengésre mindig érzékeny kelet-európai nézőt figyelmeztethette : ne követeljünk többet a "szükségesnél", kicsúszik kezünkből a hatalom, megtörik a varázs, elnyerjük bűntetésünket, ha önámító szédületünkben a "feleslegest" is követelve, fegyverünkhöz nyúlva erőszakoskodni, zsarnokoskodni kezdünk ; minden földrész közönségét pedig arra, az elsuttogott záró-kórusban összefoglalt tanulságra : nem vagyunk-é mind alvajárok ? Jobb-e ébren élni sorsunkat vagy álmodnunk tovább ?

EZ A "MODERNIZÁLÁS" azonban soha nem jelenti Krejcánál a mű szövegét ferdítő "belemagyarázást", az arányokat megbillentő egyénieskedést. A prágaiak legnagyobb érdeme, éppen ellenkezőleg, a hatásvadászatnak, a tetszelgő kijátszásnak a kerülése, az egyensúly, az egyenletes színvonal, a cselekményben kibontakozó jellemek tiszta olvasata, amely legszemléletesebben éppen a *Három nővér* előadásán érvényesült, amikor ennek a népes s mármár regény bonyolultságú, az egykorú kortársak ítélete — de még Csehov aggodalmas levelei — szerint is "szerepek" helyett jobbára "utalásokat" tartalmazó műnek valamennyi, akár csak néhány pillanatra megjelenő figurája végérvényesen bevésődik a néző emlékezetébe. Otomár Krejca rendezéseiben nincs holt idő ; stílusát inkább az izgatott, *concitato* ritmus jellemzi : ez avatja izgalmassá Topol látványos eseményt nélkülöző darabját, s ez oldja meg a Csehov-értelmezés oly sokat vitatott kérdését : *vígjátékian* peregnek a jelenetek, villanásnyiak csupán a sejtelmes szünetek, a magába roskadó elhallgatások, de a szomorú, elrontott életek *drámája* így csak annál megindítóbb. Nincsen továbbá Krejcanál társára rájátszó "sztár", (még akkor sem, ha a három este után egy Jan Triska vagy egy Maria Tomasova nevét külön is megjegyezzük) : a *Zöld papagáj*-ban legalább kéttucatnyi markáns arcélre figyelhetünk fel, a Nestroy-vígjáték "inasainak" táncos karáról szólva pedig nem is tudjuk : az akrobatikus csoport-munkát vagy a másodpercre jellemszínésszé előlépő masinisztát dicsérjük-e ?

HASONLÓ ÉSZREVÉTELT tehetünk a munkaközösség talán leghíresebb tagjának, Josef Svobodának, a szcenográfusnak munkájáról : díszletei, gonddal megválasztott kellékei cseppet sem hivalkodóak, nem feleslegesen látványosak ; intimista utalással, mérsékelt absztrakcióval a mű hangulatát szolgálják, ritmusát megszabva a cselekményt rendezik térbe, mint a *Zöld papagáj* többszörös színpaddá változó többszintű színpada, a Nestroy-darab pillanatok alatt fogadót, kastélytermet, utcát képző, hullámosan mozgatható, kékre-feketére tapétázott biedermeier fala vagy a *Három nővér* kopáran szürke — s csak néhány tárgyat, asztalt, széket, heverőt, zsinórpadlásról függő hintát, két stilizált faágat — övező kerete. Nos, ez a végső lemeztelenítés festett díszletnél, beépített színpadnál inkább megteremti a csehovi légkört : a bársonyos szürke szövettel behúzott falon *látjuk* az orosz nyírfák ezüstös törzsét, a hulló leveleket ; a nem hangutánzó zenéből kihalljuk a tűzvész lobogását, a félrevert harangok kongását, a vonuló darvak krúgatását; a puszta térbe írt mozdulatokból — a megcsavarodott kötelű hinta céltalan lengéséből, a Versinyint végül, a búcsúzás pillanatában leleplező katonásan közönséges ölelésből, az alkoholista öreg katonaorvos, Csebutykin tehetetlen félreállásából, a halálos párbajra készülő, viszonzó szerelemre nem találó Tuzenbach női vállra hajló, majd szemérmes, lemondó kézcsókra sikló sutaságából, a felcsendülő katonazenére fejveszett kerengésbe kezdő három nővér — a három megcsúfolt vagy csúnyácska grácia — könnyesen, hisztérikusan nevető, furcsa körtáncából — kiolvassuk életük, az élet bánatos kudarcát...

ALBERT PÁL

HOCHHUT-KONFERENCIA RÓMÁBAN

Bohózattá alakult át Rolf Hochhut római előadása. Méghozzá valóban mulatságos bohózattá. A műsor szerint a "Vádoló szinház" címmel kellett volna "A helytartó" szerzőjének beszélnie, egy intellektuálisan meglehetősen felkészült közönség előtt. Amikor azonban mintegy félórás késéssel megjelent az Eliseo Színház színpadán, kijelentette, hogy az eredeti program helyett vität kíván rendezni és ennek keretében tanácsot akar kérni a közönségtől egy, a forradalomról szóló új drámájának megírásához.

Ezek után hosszasan fejtegette, hogy borzalmas az amerikai oligarchizmus, mert soha munkás nem kerülhet akár az iparban, akár a politikában vezető pozícióba, de helytelen a moszkvai, lelket és szellemet ölő rendszer is. Mit ajánl a közönség, hogyan lehetne forradalmat csinálni mind ezek ellen ?

Idősebb hölgy állt fel és kijelentette, hogy ő nem akar forradalmat, nyugodtan akar élni.

Hochhut erre a teremben lévő fiatalokhoz fordult, őket kérdezve meg, mit gondolnak a forradalomról, ugyanakkor azonban figyelmeztetve őket arra, hogy a diákság önmagában tehetetlen és ezért a katonatisztekkel együttesen kell szervezkednie.

"Szóval a görög ezredesek példáját kövessük ?" — kiáltotta egy fiatalember.

Hochhut ezt a kérdést nem méltatta válaszra és tovább fejtegette, hogy a legfontosabb az állam gépezetébe való behatolás és újra hangoztatta jelszavát : "Világ diákjai és katonatisztjei egyesüljetek".

Szép szőke diáklány állt fel és megkérdezte :

"Hochhut úr, milyen ideológia alapján csináljunk forradalmat, és ha megcsináltuk a forradalmat, akkor mi lesz ?"

"Nekünk németeknek az a bajunk, hogy mindenben ideológiát keresünk", volt a válasz.

Az összejövetel akkor vált igazán bohózattá, amikor a közönségből valaki olaszul és németül a tolmács felé kiáltott : "Fordítson jobban ! Nem jól fordít". "Micsoda ?", üvöltött fel a tolmács. "Jöjjön a helyemre ide ! !" És kirohant a színpadról. Hochhut követte.

A néhányperces szünet alatt többen bűzbombát helyeztek el a teremben s amikor Hochhut visszajött, a kibírhatatlan szag már a színpad körül keringett.

"Elvesztettem a tolmácsomat", jelentette ki tragikus hangon a szerző. De ebben a pillanatban már ment is felé a tolmácsot kritizáló iménti közbeszóló. Bocsánatot kért a közönségtől, megmagyarázta viselkedése okát, és elkezdett fordítani. Lényegesen rosszabbul, mint elődje...

Hochhut újra Washington, Moszkva — sőt ez alkalommal — a Szent Uffizium terrorjáról kezdett beszélni. A tolmács a Szent Uffiziumot "elfelejtette" lefordítani ...

Egyes figyelmetlenek, akik Hochhut bevező szavaira nem emlékeztek, azt követelték, hogy az író beszéljen a vádoló színházról.

"De kérem", volt a válasz, "én erre a vitára készültem és csak amikor Olaszországba érkeztem, akkor közölték velem, hogy nem a forradalomról, hanem a színházról kell előadást tartanom."

Általános nevetés közepette, magas fiatalember emelkedett szólásra.

"Kérem, Hochhut úr, ha maga a forradalomban és a forradalmi behatolásban hisz, miért él Baselben, ahol sem az egyik, sem a másik nem létezik ?"

A szerző jobbnak találta, válasz helyett — a késői időre való tekintettel — berekeszteni a konferenciát.

V. Zs.

BARTÓK BÉLA NYOMÁBAN

NÉGYSZEMKÖZT SZIGETI JÓZSEFFEL

NEM INTERJÚT írtam alcímnek, mert Szigeti Józsefnél tett látogatásomnak nem az volt a célja, beszélgetésünk jó két óráig tartott és annak során nemcsak én tettem fel kérdéseket ; ő is.

Régóta esedékes volt a találkozásunk, legalábbis az én számomra. Készülő Bartók-könyvemhez kerestem baráti emlékeket azoknál, akik közel álltak hozzá, azonkívül pedig Szigetivel akartam betöltetni a hozzám közel álló Etudes Finno-Ougriennes (*) védnökségében a Kodály Zoltán halálával megüresedett helyet. Mind ez oknak éppen elég. Mégis az volt az érzésem, mintha csak ürügy lett volna... vajon mire? Talán arra, hogy szemtől szembe álljak és kezet szorítsak rég letűnt gyerek- és ifjúkorom egyik nagy igézőjével. Éppen negyven éve lehet, hogy Schubert A-dur Szonátáját hallottam tőle (és Nikita Malalofftól) a pesti Vigadóban. Miért is hagyott ez a mű mélyebb emléket bennem a többinél, ne kutassuk, úgysem tudnék válaszolni e kérdésre. Utána csak egy hangversenyén voltam, már itt Párizsban, a Théâtre des Champs Elysées-ben, de annak is már 22 éve. A több mint félévszázados ragyogó művészpálya azóta véget ért, Szigeti József letette a hegedűt, nem önszántából és, gondolom, fájó szivvel. De tevékenysége nem csökkent, legfeljebb megváltozott. Az, aki a világ minden nagyobb városában megfordult és valamennyi pódiumán otthon volt, most ritkán hagyja el svájci rezidenciáját. Ha mégis, csak azért, hogy részt vegyen nemzetközi versenyek zsürijében. Pedagógiai tevékenysége mellett az irodalomnak szenteli a legtöbb idejét. Sokat ír és rendszeresen. Beethoven hegedűszonátáiról nemrégen jelent meg egy kis kézikönyve, mely több egyszerű ismeretterjesztő munkánál : van benne valami az előadás és értelmezés kuliszszatitkaiból. Vérbeli művész írta, ami ugyan senkit sem lep meg : a meglepő legföljebb csak az, hogy nem minden vérbeli művész képes ilyen világosan kimondani, amit gondol. Egyéb kiadott könyvei közismert kordokumentumok, forrásmunkák korunk zenéjének ismeretéhez ; egyszer talán még visszatérek rájuk. E pillanatban azonban a még meg nem jelentek foglalkoztatják képzeletem.

Egyszóval látogatásomnak, miért tagadjam, volt zarándokút jellege is. Nemcsak Szigeti művészetének és tekintélyének szólt, kissé a magyar zene egyetemes értékeinek is. Seregszemlének is mondhatnám, vagy még inkább számvetésnek. Mindkettőre szükség lehet. Hiszen Bartók, Kodály és Lajtha már nem él, Tóth Aladár is most távozott, Molnár Antal szava nehezen jut el hozzánk, a fiatalabbaknak pedig (az 1900 utáni nemzedékre gondolok), erre most jöttem rá, egészen más a mondanivalója, (ott ahol van). Szigeti József azonban itt él, a szomszédban, amellett meg a hozzám legközelebb álló művész- és embertípust képviseli, a nyugaton élő magyar vilápolgárét, a Liszt Ferencek, Reményi Edék, Bertha Sándorok, Moór Emánuelek, Poldini Edék fajtájából.

ESŐS, koraőszi délután volt. A Genfi-tó felett ködfelhő lebegett mikor rátaláltam a Szigeti-villára, — nemsokára megeredt az eső és másnap reggelig ömlött svájci alapossággal. Autón érkeztem Baselből és előző nap telefonon jelentettem be látogatásomat. Egy fogadószobába vezettek, néhány perc múlva belépett a házigazda. Pontosan olyan volt, mint ifjúkori emlékeimben. Járását most is éppolyan lebegőnek találtam, mint akkoriban, mongol vágású szemét most figyeltem meg először közelről. Egy részlet hatott csak meglepetésként : most vettem észre, hogy magasabb nálam (vagyis 1 méter 81-nél) és szikár, egyenes testtartású ; délcegen hordja az évek súlyát.

Első kérdése nem személyemnek, nem is munkámnak szólt, hanem Magyarországnak. Mikor voltam ott utoljára és mit gondolok felőle a mai helyzetben? Aggódó érdeklődését nagyon is megértettem, hisz ő mondta ki először mindkettőnk közös gondolatát (mindegy, hogy miből kifolyólag, az ok változik, a magatartás nem). És ezzel kapcsolatban én ejtettem ki először Bartók Béla nevét. Vajon mit szólna ő ehhez vagy ahhoz, ha otthon élne? — "Egy bizonyos, kimondaná, amit gondol" — vélte Szigeti, hozzátéve, hogy ő megtehette. — Miért ő és miért nem mi, — kérdeztem — hiszen ő többet kockáztatott? — "Igen, de ő kivételes ember volt, olyan, amilyen egyszer, ha akad egy évszázadban." Ez az erkölcsi hódolat a barát és kortárs emlékének nagyon megkapott. Ettől a perctől kezdve úgy éreztem, mintha Bartók, a maga csendes, diszkrét modorában belépett volna a szobába, hogy hallgatólag részt vegyen beszélgetésünkben. Mert ennek fonala mindenuntalan őhozzá tért vissza, akár kimondtuk, akár nem.

Meg kell jegyeznem, hogy kiadós és látszólag teljesen kötetlen eszmecserénk mindvégig magyarul folyt. Az volt az érzésem, hogy Szigeti kitűnően ismeri az anyanyelvét, annak szókincsét és jelentésárnyalatait. Többször is próbára tettem, legelvontabb kifejezésemet, legagyafúrtabb szóösszetételemet is azonnal megértette és jelentésének megfelelően reagált rá. Elárulta, hogy a magyar nyelv ismeretében és szeretetében Füst Milán volt a mestere. Beszédébe azonban gyakran belecsúsznak német vagy angol kifejezések, melyeket szinte idézőjelben mond ki, mert nem találja rájuk a pontos magyar megfelelőt, de nem változtat rajtuk. A felhasznált francia szavakat azonban magyarítja, mint honfitársaink közül a legtöbben. Valamennyi írását angolul fogalmazza, ami négynyelvűségében figyelemre méltó tünet. (Liszt háromnyelvű volt, de ő, ha tehette, franciául írt). A magyar nyelv iránti magatartását határozottnak és öntudatosnak éreztem, annyira, hogy kedvem lett volna megkérdezni, vajon zenei magyarsága is ilyen határozott-e. (Nem tettem meg, kár ; talán, mert az ellenkezőjétől tartottam.)

BARTÓK BÉLA — Füst Milán, két név ; éppen elegendő ahhoz, hogy meghatározzon egy életpályát. Csakhogy a művész egyéniségét nem lehet mértani elemekbe szorítani. Az első nevet én mondtam ki, a másodikat ő, a harmadikat, Hubay Jenőét, ismét én, merő kíváncsiságból. Érdekelt, hogy mint a Hubay-iskola egyik legragyogóbb képviselője, milyen emlékei vannak mesteréről, hogyan tudja összeegyeztetni Hubay kurzusos maradiságát Bartók kurzusellenes újszerűségével. Válaszul Szigeti a könyvszekrényhez lépett és kivette a Budapesten kiadott Hubay emlékkönyvet. Neobarokk korszak neobarokk terméke. (Akkor már nem a fogadószobában voltunk, hanem az emeleti dolgozószobában, melynek ablakából beláthattam az esőverte tájat ; komor volt és lankás, az is Bartókra emlékeztetett.) Végignéztük a tartalomjegyzéket, aztán rábökött egyikmásik írásra — Éppen a lényeget felejtik el — mondta. — Hubay értékét már 30 évvel ezelőtt is alig ismerték Magyarországon. Ezért ment veszendőbe iskolájának minden vívmánya. Hogy milyen a mai magyar hegedűiskola? Jobb, ha nem beszélünk róla. (Igaza van. Pedig ma is vannak jó mesterek, sőt kitűnő szólisták is. Más hiányzik. Talán a biztos kezű művészi irányítás.) Mindenesetre feltűnt nekem, hogy mesteréről beszélve Szigeti egy percig sem az előkelő nagyúrra, az arisztokratikus megjelenésű és modorú zenei nagyiparosra gondol, sem Bartók és Kodály ellenfelére az ellenforradalmi időkben, hanem arra a Hubay Jenőre, aki, mint Vieuxtemps tanítványa, Liszt, Mihalovich barátja és nemzetközi tekintélyű mester, örökre beírta nevét az egyetemes és a magyar zene krónikájába. Nem ő volt korának egyetlen magyar hegedűművésze és tanára, az igaz, Joachim József, aki Berlinben, Flesch Károly, aki Londonban (és Svájcban), Auer Lipót, aki Szent Pétervárott (és New Yorkban) alapított iskolát, szintén Magyarországról indult. (A XIX. századi hegedűjáték majdnem magyar sajátosság és terület, éppannyira, amennyire ukrán a XX. századi. Érdemes volna megvizsgálni, miért.) De Hubay 28 éves korában herakleszi választással lemondott egy szépen induló nemzetközi művészpályáról, végleg Magyarországra költözött vissza és magával hozta jóbarátját, a gordonkás Popper Dávidot, ráadásul pedig a francia kultúra elemeit, nem a németét. Első operáit is francia drámák nyomán írta. A milleneumi magyarságról már sok rosszat mondtak és joggal, talán egy nap még pozitív értékeket is felfedezünk benne ; ezt ma már nyugodtan megtehetjük, senkinek sem ártunk vele. Csak az a kár, hogy a Hubay nemzedéke és a Bartóké közti alig negyedszázad éles határvonalat húz a magyar önszemlélet fejlődésében ; törést és újrakezdést jelképező esztendők, végzetesek és korszakalkotók, a magyar államiság külön tragédiája nélkül is. Miért van az, hogy amit a negyvenéves Hubaynál őszintének, nemzetinek, előremutatónak érzünk, ugyanaz 20-25 évvel később már dilettantizmusnak, üres sovinizmusnak, ártó konzerzativizmusnak hat nála? A Hubay-probléma nincs lezárva. Ahogy Szigeti József szavaiból kivehettem, neki is volna mondanivalója róla. De nemcsak Hubayról, Reményiről is, aki időrendben az első a múltszázadi nagy magyar hegedűművészek sorában.

HUBAYRÓL a hegedűpedagógia mai feladataira terelődött a szó. Szigeti hangja áttüzesedik, érezni, hogy azt a területet érintjük, amely a legtöbbet foglalkoztatja. Készülő hegedűtanítási kézikönyvének módszertanáról beszél. Mutatja a "gyakorlatokat" — csupa klasszikus értékű műből vett részlet sorakozik a tanuló okulására Bachtól Bartókig, másmás technikai és előadásbeli problémákkal, vannak szonáta- és versenyrészletek, de zenekari vagy kamarazene szólamok is (egy ízben egy Mozart Vonósnégyes egyik tételének 2. hegedű szólamát adja). "A művészi oktatás célja, — mondja — hogy a szerves életbe kapcsolódjék, ne annak leegyszerűsített, stilizált képébe. Mire jó a skálák és a zeneileg többnyire értéktelen "étude"-ök gyakorlása, azok a megoldandó problémának legföljebb csak elemére bontott részletét tartalmazzák. Az egész a fontos, a felépítés, és már a tanulás legelején is. A szintézishez az út nem a szétbontáson át vezet. Egy-egy részletet külön is lehet gyakorolni, százszor, ezerszer, ha kell, de nem a zenei szövegtől elvontan. Ezt az elvet hagyom örökségül az utókorra."

Önkénytelenül a nyelvoktatás új módszereivel keresem a párhuzamot : egy nyelvet nem szavakból és alkalomra gyártott mondatokból kell elsajátítani, hanem a meglevő beszélt és írott készletből. Egy létező közhely jó elsajátítása többet ér egy eredeti, de bizonytalan mondatszerkesztésnél. Lehet, hogy e pontban a zene- és nyelvtanulás útjai szétválnak, éppen azért maradjunk a zenénél. Most értettem meg, hogy miben közös Szigeti az új magyar iskolával. Hisz Kodály is azt hirdeti, csak általános oktatási fokon, hogy meglévő művészi és népi dallamokra tanítsuk meg a gyereket, ne "tandalokra" (ezek, ha rosszak, úgyis önmaguktók elhullnak) vagy divatos "rengain"-ekre, (azok meg amúgy is rájuk ragadnak, ha akarjuk, ha nem).

BÚCSÚZÓUL Szigeti legutolsó felvételéből, Mozart hegedű-zongora Szonátáiból hallgattunk részleteket. Amerikai a felvétel, (a zongorista is), még nem érkezett el hozzánk. Előbb az A-dur Szonátát, utána, kérésemre, a háromtételes C-durt hallgattuk meg. A hangzáskiegyenlítés magasiskolája ! Mert a zongora és a hegedű, ez a két egymással ellentétes természetű és hangzású hangszer Mozartnál, mint két egyenrangú fél, zenei (tematikus) egységet alkot. A romantikusoknál (még Debussynél is) a zongora többnyire "kísér", vagyis harmóniai (esetleg ellenpontozott) kiegészítést ad a hegedűszólamhoz. Bartóknál, a két hegedű-zongora szonátában, a két hangszer teljesen különválik, tematikailag is. Egymás ellen játszanak. Most értettem meg a Mozart hegedűszonáták előadásának igazi problémáját és azt, hogy miért játsszák olyan ritkán őket. Elválásunk pillanatában úgy éreztem, hogy két óra alatt többet tanultam Szigetitől, mint másoktól egy életen át. Hogy mit hagy az utókorra, arról még ráérünk beszélni, de hogy ez a beszélgetés nekem mit adott, azt pontosan meg tudom határozni.

EPILÓGUS

JÓ NÉHÁNY HÉTTEL az itt leírt találkozás után, párizsi otthonomba visszatérve, végre hozzájutottam Bartók és Szigeti közös lemezének meghallgatásához. A hanglemez szó talán nem is egészen találó rá. Mert nem stúdióban készült sterilizált zenei konzerv, hanem a Washington-i Kongresszusi könyvtár emlékezetes 1940. április 13-i hangversenyén készített felvétel. Élő zene élő előadásban. Szinte halljuk, amint a két művész együtt lélegzik a zenével (**) és a hang egyenlőtlenségén érezni, amint a hegedűs hol közeledik a mikróhoz, hol távolodik tőle, de ez az egyenlőtlenség nem zavar, sőt ez adja meg a lemez különleges varázsát, (ha meggondolom, hogy a mainál menynyivel kezdetlegesebb technikai eszközökkel vették fel !). Ez a lemez minden szempontból történelmi jelentőségű, az érdeklődők különleges figyelmébe ajánlom. Mintha a két európai művész, abban az időben, amikor náluk már háborússá vált a helyzet, azért adott volna egymásnak találkozót a még békében élő Amerikában, hogy elzengje utoljára a szépség és emberi szolidaritás himnuszát ! Felvételük a hangversenynek (sajnos !) csak egy részét tartalmazza. A Debussy-szonátával kezdődik ; mely többet árul el az előadókról, mint a szerzőről. Nem elmosódó kontúrokkal szólal meg, hanem pontos frazeálásban, pontosan körülhatárolt témákkal, szinte reflektorfényben, téraranyokkal, úgy, ahogy Bartók látta és érezte. Bartók utána következő I. Rapszódiája 1928-ban született, Szigetinek ajánlva, ő is mutatta be. Jól emlékszem egyik legelső előadására. Nos, 11 évvel később ugyanaz a mű, ugyanannak a művésznek a vonója alatt, sokkal letompítottabb, légiesebb alakot ölt. A román népi témák semmit sem vesztettek dallamosságukból és ritmusukból, de mintha kikerekítették, lecsiszolták volna őket, a dinamikai árnyalatok kiegyenlítettebbek. Ezt a felvételt kell meghallgatniuk azoknak, akik azt állítják, hogy a két Hegedűszonáta után a két Rapszódia igénytelen muzsika, kompromisszum a könnyű fajsúlyú zene felé, (mintha Bartók erre képes lett volna) ! Tény, hogy klasszikusabb veretű zene : népi dallamok tematikus feldolgozásban, imitációkkal, két hangszer nem egymás ellen játszik és a felépítésben van valami a Liszt Rapszódiák kötöttségéből és kötetlenségéből. Miért kellett Bartóknak visszakanyarodnia ehhez a korábbi állapothoz? A feleletet a harmadik mű adja meg : Bartók II. Hegedű-zongora Szonátája. A Debussy Szonáta után hallgatva, Bartók előadásában lehetetlen meg nem éreznünk a két mű rokonságát és azt is, hogy a Bartók-mű a népdalok és egyéb dallamforrások elemeire bontásának utolsó állomása. Ezen az úton nem lehetett tovább menni. Vissza kellett térni oda, ahonnan új, továbbvezető utak nyílnak. A Rapszódia a Szonáta antitézise, a szintézist pedig tíz évvel később a II. Hegedűverseny fogja megadni.

E lemezből megértjük, mit adott Bartók Szigetinek és azt is, mit kapott tőle. Az én számomra pedig még egy külön jelentősége is van : új megvilágításba helyezi a Szigetivel való beszélgetésemet. Ezt legfeljebb kötetlennek neveztem, most látom, hogy nem volt az, hogy határozott törvényeknek engedelmeskedett, melyeknek talán mi sem voltunk tudatában. Megindító volt, de egyben megnyugtató is, mint egy igazi zenei rögtönzés, improvizáció, ahol a szerző átadja a szót a zenének, hadd teremtsen formát magának a saját eszközeivel.

Gergely János

(*) Évkönyvek a párizsi Klincksieck kiadó gondozásában.

(**) "Bartók vivant", Amadeo kiadás AVR 12105.

LEVELEK A SZERKESZTŐHÖZ

Babits vagy Szerb Antal?

AZ "IRODALMI ÚJSÁG" december 1-i számában megjelent Györgyey Klára Hermann Hesse reneszánszáról szóló kitűnő cikkének értékéből semmit sem von le az a tévedés, hogy idézete forrásul Babits irodalomtörténetét jelöli meg, holott az Szerb Antal "A világirodalom története"-ben található.

Miután a cikkben azt olvastam: *"Babits csak röviden emlékezik meg"* Hesséről az irodalomtörténetében, gondoltam, megnézem, mit mond Szerb Antal könyve? Legnagyobb meglepetésemre a 918. oldalon szóról szóra megtaláltam a Györgyey Klára által Babitsnak tulajdonított megemlékezést. Érdekes még a dologban, hogy "A világirodalom története"-ben még csak nem is Szerb Antalt olvassuk, mert ő is idéz. Csillag alatt megjelöli a forrást: *"Epplesheimer : 'Handbuch der Weltliteratur' alapján."*

SZERB ANTAL így indokolja idézeteit "A világirodalom története"-ben, nyolc német íróról, köztük Hesséről : *"A világsikeres weimari írókkal szemben, ezek nem jelentek meg külföldi, pl. magyar fordításban, mert legtöbbjük annyira sajátosan német jelenség, hogy a külföldi előtt nem nyilatkozik meg művészetük teljes értéke. Mi is úgy gondoljuk, akkor vagyunk velük szemben igazságosak, ha illetéktelen egyéni véleményünk helyett idézzük a német kritika tömören összefoglalt ítéleteit."* Aztán következnek a 8 íróról szóló szakaszok.

Elolvasásuk után érdekelt, hogy voltaképpen mit is mond Babits Hesséről? Fellapoztam "Az európai irodalom története"-t a német írókról : Hebbel, Heggel, Heine, Herder és — kész. *Hesse kimaradt !*

Írja is Babits könyve befejező részében : *"Megjártam a világirodalom egész területét? Hogyan merném ezt állítani?" — "Most utólag visszagondolva, szinte megijeszt, hogy mennyi nagy név kimaradt e könyvből"...*

LÁTHATJUK, hogy Hesse megelőzte korát. Könyvei az ő idejében nem találtak kellő visszhangra. Két kiváló irodalomtörténetírónk közül Babits egyáltalában nem említi és Szerb Antal csak Epplesheimertől kölcsönzött idézet formájában.

FLEISCHMANN MARGIT
Jeruzsálem

AZ ANGOL RÁDIÓ, a BBC december óta közép-európai idő szerint 23.15-től 23.45-ig középhullámsávon is közvetít magyar műsort. A 232-es középhullám adásait egész Európában jól lehet hallani.

*

MADÁCH IMRE nevét viselő önálló magyar könyvkiadó vállalat alakult Pozsonyban. A kiadó a magyar nyelvű lapok egy részének megjelentetését is vállalja, a többi között egy irodalmi-művészeti folyóiratot indít el.

Költők a korforduláson

EZRA POUND

EZRA POUND (szül. 1885, Hailey, Idaho) a XX. század amerikai költészetének legfontosabb és legtöbbet vitatott alakja. 1908-ban Európában telepszik le; Londonban részt vesz az imagista és vorticista irányzatok megalapításában; Joyce, Eliot, Wyndham Lewis, Yeats, Gaudier-Brzeska és még sok, később híressé vált, művész barátja és sokszor támogatója. Versei teljesen új fejezetet nyitnak a kor költészetében; egyedülálló géniusza "A Cantók" című monumentális epikai műben teljesedik ki. A több mint száz canto, amelyet át-meg-átsző az Odüsszeia, a Metamorphoses és még számtalan egyéb motívum, Pound erősen szelektív történetfilozófiai szemléletét tükrözi; Konfuciusz, Sigismondo Malatesta, John Adams és Jefferson életművét s korát szembesíti a monopol-uzsorások, a szörny-diktátorok, a gépesített ál-kultúra korával, ahol nincs "sem méltóság, sem tragédia." Költői metódusa, amelynek segítségével mindezt egységesíti, az általa kialakított ideogramma-módszer: a különböző, utaló részletek egymás mellé helyezése úgy, hogy ne a felszín, hanem a lényeg váljon érzékelhetővé. Fordításai költészete szerves részét alkotják; a provánszi trubadurok, Cavalcanti-szonettek, Szophoklész, Propertius, a konfuciuszi Ódák, a Noh-drámák átültetésével rendkívüli módon kitágította és gazdagította az angol költői nyelvet. Mind esztétikai és gazdaságpolitikai írásaival, mint költészetével s fordításaival egy új reneszánsz alapjait próbálja lerakni, és amikor 1924-ben Olaszországba költözik, Mussolini fasizmusában véli látni annak társadalmi kereteit. A II. Világháború alatt a Római Rádión az amerikai alkotmányért folytat személyes propagandát és támadja az Egyesült Államok hadbalépését. 1914-ben az amerikai megszálló csapatok letartóztatják és egy Pisa melletti büntető táborban tartják hónapokig. Később sátrat kap és itt írja meg "A Pisai Cantók"-at, amelyért megkapja a Bollingen-díjat. Hazaárulás vádjával Washingtonba viszik tárgyalásra, de börtön helyett elmegyógyintézetbe kerül, ahonnan 1958-ban szabadul. Azóta Velencében él.

K. G. L.

A többiek

Ó bénult kevesek, ott a hazában,
Ó rabláncra fűzött maradék!

Művészek, kiket betört a rend,
Tévelygők, falvakban eltemetettek,
Vádlottak ti, megbízhatatlanok;

Szépség koldusai, kiéhezettek,
Mindig rendszerek gúzsaiban,
A terrorral szemben tehetetlenül;

Ti, akik fáradhatatlanul
Ragaszkodtok a sikerhez,
Akik csak beszélni tudtok,
De megismételni már nincs erőtök;

Ti kifinomult érzékűek,
Akiket betört a hamis tudat,
Ti, akik első kézből tudhattok mindent,
Akiket gyűlölnek, elzárnak, gyanúsítanak:

Gondoljátok meg:
Én kiálltam a vihart,
Én legyőztem száműzetésem.

A konfuciuszi ódákból

33.

Fácánkakas könnyű szárnyakon röppen,
én uram távol, érte omlik könnyem.

És ahogy száll a tarkatollú fácán,
alábbhagy a szél is, ível az égen;
uram eltávozott, boncol a bánat,
én egyedülségem.

Hiába holdra, napra pillantásom,
létem a hosszú fájdalom megissza,
mert hosszú az út, nehéz,
s ő hogy jön rajta vissza?

Ti száz nagyságos urak, ti becstelenek,
kínom veletek is igazságot mondat:
Párom, ki nem gyűlöl s nem kívánja mását,
cselekedhet-é rosszat?

233.

Liliombimbó, bútól be sárga,
gyász van ma, s mi még utána?

Bimbó megfakadt, zöld a levél,
ki így szenved, jobb ha nem él.

Hálóm csupán csillagot fog,
juhaim girhesek, szemükben ború,

falat rizst se hagyott
e sok-sok háború.

Hugh Selwyn Mauberley

(Részletek)

IV.

Ezek harcoltak legalább,
s néhányuk hittel,
pro domo, legalább...

Egyik harci kedvből,
némelyik vágyva kalandra,
másik mert félt, hogy gyáva,
sok azért, nehogy megszólják,
többen azt hitték, mészárolni jó
s csak később jöttek rá...
volt ki félt s csak aztán jött rá:
mészárolni jó;

Meghaltak sokan pro patria,
non "dulce" non "et decor"...
szemükig süllyedtek a pokolba
s hitték a vének hazudozását,
majd hitetlen, hazatértek
ugyanabba a hazugságba,
százféle ármány közé,
régi hazugságra, új szörnyűségre,
uzsorára, mely ősrégi s megkövesült,
hazajöttek a nyilvános helyeken hazudozókhoz.

Soha nem látott bátorság volt itt,
soha nem látott pusztulás volt itt,
ifjú vér és büszke vér,
hamvas arcok és tiszta testek,
vitézség, mint sohase még,
lelkesedés, mint sohase még,
és soha még ilyen kiábrándulás.

Hisztériák, gyónások a lövészárokban,
foszló hasakból kiszálló röhej.

V.

Ott estek el, miriádnyian,
ott köztük a legjava is,
egy fogatlan öreg dögért,
e korcs civilizáció ügyében.

Kellem, friss-mosolyú szájak,
okos szemek — mind, mind a Föld héja alatt,

egy vagon tört szobor miatt,
párezer rongyos könyv miatt.

Kemenes Géfin László fordításai

FELHÍVÁS

Kiadóhivatalunk sok munkája miatt nem tud minden egyes előfizetőnkhöz külön levéllel fordulni az előfizetés meghosszabbítása miatt. Ezért nagyon kérjük azokat a b. előfizetőinket, akiknek előfizetése lejárt és akik olyan országban élnek, ahol az I.Ú.-nak nincs központi képviselője, hogy a hosszabbításhoz a megfelelő összeget kiadóhivatalunknak közvetlenül beküldeni szíveskedjenek.

Az "Irodalmi Újság"
ÚJ NÉMETORSZÁGI
TERJESZTŐJE:
Dr. Gulyás Sándor
5 KÖLN-LINDENTHAL
Landgrafenstr. 103/A

MAGVETŐ ALMANACH

AZ ALMANACH, a jó almanach, sokkal több egy kötetnél, amelyben regényrészleteket, esszéket, verseket és grafikákat gyűjtöttek egybe. Az almanach szinte külön műfaj, a magyar irodalomban különösen tiszteletre méltó hagyományokkal. Egy almanachot azért tud az ember évekig olvasgatni, és sohasem kiolvasni, mert a különböző szellemi magatartások (tehát nem egyszerűen ideológiák) együttes élvezete az irodalom teljességének illúzióját adja. Az irodalom egésze tudniillik sohasem egységes, sohasem szerkesztett és mindenkor szempont nélküli. Valószínűleg nem véletlen, hogy az ötvenes években nem jelentek meg almanachok. És talán az sem véletlen, hogy a Magvető Almanach sorozat, évenként kettő, a szellemi tájékozódás bizonyos fokú kiszélesedésével, egyre élvezetesebb, olvasmányosabb, jobb. Részben azt pótolja, ami az év irodalmi terméséből kimaradt, részben pedig azt foglalja össze, ami benne volt. Az 1962-es, vagy 1963-as kötetek leszűkített, unalmasan agyonszerkesztett, egységes világával szemben az 1967-es második félévi Almanachban a különböző irodalmi lehetőségek és irányzatok gazdagsága a legfigyelemreméltóbb.

EGYEDÜLÁLLÓAN független és igaz szellemi magatartás arculatát ismerheti meg az olvasó az almanach Claude Lévi-Strauss-szemelvényéből. A világhírű etnográfus "Szomorú trópusok" című művének alapproblémája minden tisztességes szellemi alkotómunkás dilemmája. Claude Lévi-Strauss, aki idegen, jobbára primitív társadalmakhoz vezető utazásai közben saját társadalmának előítéleteit viszi magával, rájön, hogy kutatásának tárgyát csak úgy közelítheti meg, ha azonosulni próbál a másik világgal. Ez a szellemi azonosulás a tudós egyéni kalandja is, amelyben a mássá-levés bűvölete ellenállhatatlanná válik. A tudományos megismerésnek e formája egyúttal a tudós önmaga megismerése is. A "Szomorú trópusok" egy végtelenül őszinte ember szembenézése minden más emberrel. Felismerése látszólag irodalmi: a társas jelenségek értelmezésének alapja az egyik embernek a másikkal való azonosulása. A másik ember vállalásának képessége azonban már nem tudományos feladat, hanem erkölcsi lépés. S csak aki megtette ezt a lépést, annak van joga a többi ember nevében beszélni. E lépés megtétele — erről ad fogalmat a Lévi-Strauss könyv —, súlyos belső küzdelem, annak az öntörvényű szellemiségnek legyőzése, amely csak a maga közvetlen voltában hisz, amely vak a saját indítékai iránt és amelynek emberi kapcsolatai tisztázatlanok. A szerző önmagával szembeni szigora, amellyel arra kényszeríti magát, hogy az olvasó előtt végezze el saját szellemi megtisztulását, ez a rendkívüli erkölcsi igény minden bizonnyal több, mint amit egy tudós n é z e t e i n e k nevezhetünk. Ortutay Gyula, a neves magyar néprajztudós almanachbeli kísérő tanulmánya azonban az egész szellemi magatartásból kizárólag a nézet-jelleget fogja fel és osztályozza a történelmi relativizmus tévedései közé. Claude Lévi-Strauss úgynevezett történelmi relativizmusa ugyanis nem túlzott optimizmussal ítéli meg az emberiség fejlődését. Megállapítja, hogy a gondolkodáshoz szükséges szabadidőt tekintve a késői kőkorszak embere már ugyanolyan szabad volt, mint ma, s az is meglehetősen kérdéses, hogy a mai háborúk technikai fejlettségét az emberevéshez képest fejlődésnek tekinthetjük-e. A szakmai tekintély iránti udvariasságnak és a hivatalos, tekintélyi ideológiának egyaránt eleget tenni igyekvő magyar kísérő tanulmány ügyesen hozzáfűzi e gondolathoz: éppen e leleplező ítéletnek kell még aktívabb p o l i t i k a i e l k ö t e l e z e t t s é g r e serkentenie bennünket. Ortutay egyszerűen fel sem ismeri Lévi-Strauss gondolataiban az igazi elkötelezettséget: elkötelezettséget az emberi kapcsolatok őszinte tisztázására, minden elméleti, alkotói munkásság alapja-, sőt céljaként. Csoda-e, ha a magyar tanulmányból éppen annak dokumentálását érezzük: milyen mértékben akadályozza a nézetek mechanikus alkalmazóit az egyéni erkölcsi őszinteség hiánya egy önálló szellemi világkép kialakításában.

MAGYAR SZERZŐK, sajnos, ritkán adnak lehetőséget az olvasónak arra, hogy egy sajátos, egyedülálló szellemi rendszer értelmezésében és megfejtésében leljék fáradságos örömüket. Az igazán jó írások írói magatartásában, mégis, néha, felfedezhetjük az önálló szellemiségre való törekvést. Hiszen az író is embereket közelít meg, noha nem élőket, hanem megírandókat. E közelítés, ugyanúgy, mint a tudósoknál, történhetik ideológiai alapon, vagyis előítéletekkel, előre tudva a végeredményt és történhetik felfedezésszerűen, az alkotó személyiségét is feltárva. A művészi beleélésnek ilyen bátor formája Gulyás János "Mária aranyház" című kisregénye. A szerző szellemi arculata világos és emberi. Célja nem ítélkezés, még csak értelmezés sem. Iszákos és boldogtalan hősét újfajta magatartással közelíti meg. Nem azért éli át, hogy titkait kicsalja és miután az kiadta magát, figyelmeztető, ideológiai csengővel lássa el, mint valami eszmei leprást. Adminisztratív következmények nélküli ábrázolás ez, amelyben nem tudati osztályozást kapnak embertársaink, amelyben az erkölcs nem büntetőjogi jellegű s amelyben életrekeltésüknek nincs több indoka, mint a valóságban az életnek magának.

AZ ALMANACH egy másik, érdekes, magyar szerzőjének az írásában viszont elsősorban azért csalódik az olvasó, mert kilátszik az író ügyeskedése: ki nem adni magát semmi áron. Csurka Istvánról van szó. A jó értelemben népszerű író több éve kéziratban fekvő drámáját közli az Almanach. És elsősorban az írói tartáson múlik, hogy a mű csalódást kelt. A dráma világa néhány olyan értelmiségié, akiket a hivatalos frazeológia annyivel intéz el rendszerint, hogy "a mi világunktól idegenek". Csurka, noha kitűnően ismeri a kártyás, pályájukról többnyire kisiklott figurákat, nem mond el róluk mindent, amit tud. E figurák keserű önleleplezése, amellyel saját és egymás arcába vágják a konformista népi demokratikus társadalom rájuk vonatkozó hivatalos elmarasztalását, megvédi ugyan a darabot, és a szerzőt is, attól a vádtól, hogy kritika nélkül ábrázolja a társadalom számára nemkívánatos elemeket, a kisiklott életek drámai reménytelenségének bemutatása közben azonban nem kapunk egyebet az elidegenítő önleleplezésnél. Pedig tisztában vagyunk azzal, hogy amit ezek a figurák megvalósítanak, az olyan aszociális véglet, amely az emberek java részében él, de amelyet a társadalomba-illeszkedés vágya és szükségszerűsége elfojt. A korlátlan szabadság utáni vágynak egy protestáló, eltorzult formája ez. Volna mire rezonálnunk, volna mit megtudnunk magunkról is, ezektől az elszánt éjszakázóktól. Az író azonban nem vállalja az őszinte leszámolást, a dialógus megírásának azt a változatát, amelyben a tehetetlenségnek és reménytelenségnek is megvan a m a g a igaza.

Csurka nem első ízben ábrázol ilyen figurákat. Vállalkozásaiból kiderül nosztalgiája egy kötetlenebb világkép után, amelyre azonban egyelőre csak viccelődve vagy fintorogva mer célozni.

HA VAN VALAKI az Almanach írói között, akinek megértő képességében feltétlenül bízhatunk, akkor az a szovjet, illetve csuvas költő: Gennagyij Ajgi. Ajgi neve idáig nem tartozott a felkapott nevek közé. Annyit tudunk róla, hogy 1946-ban, a csuvasföldi nagy éhinség idején még otthon élt, falujában, s elkérte a kolhoz vezetőségétől a hivatalos brossúrákat, hogy betűkhöz jusson. Az egyik brossúra a kullancsok elleni harcról szólt. Hogy hogyan tanulta meg Ajgi brossúrákból a legfontosabbat: azt, hogy nem tud és nem is akar különbséget tenni ember és ember között, ez az ő titka. Mindenesetre, ha az Almanach változatos világában Lévi-Strauss szellemi arculata a legkiemelkedőbb, akkor Ajgi szellemi magatartása a legmeghittebb. Világlátásának nincsenek szellemi határai, azaz korlátai. Társadalmi tézisek fel sem vetődnek benne. "A zongorán villódzó fények rokonai élnek kórházakban és börtönökben" — írja Ajgi. Az olvasói beleérzés körülbelül eddig tudja követni a költőt. De ez nem kevés.

BETZNER TAMÁS

Holdországi levelek

I.

Mare Tranquilitatis, 25, Decembris, A.E.13.

Édes néném, hála légyen az Istennek, mi ide érkeztünk ma szerencsésen a Mare Crisiumból a Mare Tranquillitatisnak nevezett síksagra, mely ugyancsak olyan, mint egy földbéli nagyalföld, s csak annyiban tenger, amennyiben tengernyi vagyon itten a fehér homokból. A régi tudósok nagy vizeknek hitték e lapályokat, kezdetleges távcsöveiken vizsgálgatva azokat, de víz itten természetes nincsen, kivéve ugyan a holdlakók elpottyantott könnyeit, mely nappal szempillantás alatt elpárolog, éjjel jéggyönggyé fagyva koppan a sziklákon.

Édes néném, mi jó a holdon járni! Látja kéd, még Szent Péter is megijedt volt, mikor vízben sipadoztak a lábai, hát mi bűnösök hogy ne félnénk midőn a hajónk olyan nagy vonzatok között fordult egyik oldaláról a másikra. De idestova ennek is már a tizenharmadik esztendeje. Kilövettetésünk után rögvest elhatározták, hogy a földet delejes függönnyel veszik körül, megakadályozandó a károsnak hirdetett influenciák ki és behatolását, melyek az első űrhajósok és légfelfedezők útjai után bejárták a földet. Bennünket penig, a szabad gondolattól megfertőzötteket — humánus eljárás nem mondom — kirekesztettek ide az ezüstbolygóra: építsük a magunk kolóniáját külön. Ex Luna nulla redemptio.

II.

Mare Serenitatis, 1. Janu. A.E.14.

Édes néném, ideje már, hogy tájékoztassam: a mióta a delej függöny körülvevé földünket, a szerkezetek java is felmondá a szolgálatot a két bolygó között. A képernyő szürkén vibrál, a távbeszélő siketen tátong, az ürbéli elektromos hullámok nem törheték által a függönyt. Csupán az üvegbúrás, áérrel telt sisakból kitekintő szabad szem vizsgálgatja a kékes fényben derengő földgolyóbist. Folyamodjunk tehát, kedves néném, a régi bevált módozatokhoz, s egymásnak levelet írjunk, amely ha rögvest el nem is juthat rendeltetési helyére, higgyük, hogy a függöny egyszer áttöretik. Vagy az írást maegtalálják. Elhatározám tehát, hogy holdbéli életemről hírt adok kegyednek a reményben.

Majd mindenünk megvan itten, mégis valamennyien földvágyban szenvedünk. Egyesekben ez a betegség egészen a földkórosságig fejlődött, ők éjszakákon át alunni nem tudnak, penig az éjszaka a holdon két egész hétig tart. Jóbarátom Z. úrfi, ilyen éjeken megmássza a Leibnitz nevű hegy legmagasabb csúcsát, melynek az erdélyi havasok derekáig sem érnének, habár a gyaloglás hatodszorta könnyebb itten, mint a brassói vagy máramarosi hegyekben. Ólomtalpas bakancsokkal is úgy szökkenhetünk a hold szikláin, mint Ausztriában a zergék, mikre még az idős császár vadászott volt néném leánykorában. De mondani nem is ezt akarnám, hanem azt, hogy Z. úrfi, aki Fiúméből származik, magával viszi a hegycsúcsra Werner von Braun korabeli gramofonját, s onnan lebámul a földre, miközben az öreg lemezt hallgatja, a melyre annak idején fölvették a tenger zúgását. Minap, apró összejövetelünkön, e poémával lepett meg bennünket:

"Egyedül hallgatom tenger [mormolását,
Tenger habja felett futó szél [zúgását,
Egyedül, egyedül
A bujdosók közül
Nagy Holdországban."

Édes néném, leírtam, hogyan született ez a vers, hogy megértse a factumokat melyek az első pillantásra aligha fednék a valóságot. Mert a holdon nem zúg a szél, már vagy egymillió év óta. A tájék mitsem változna tehát, ha az űrből jövő meteoritok be nem csapódnának, s belől a hold gyomrában, mindenki meglepetésére, nem élne még némi bugyorgó láva.

III.

Mare Humorum, 5. Febr. A.E.14.

Bajuszomra mondom, nagy nap van máma, kedves néném! Az emberélet útjának felén, harmincöt életévet betöltve, a harminchatodikba léptem, s tizenharmadik éve, hogy új bolygóra jutottam. Én a földi kalendáriommal számolom a napok, holnapok és esztendők múlását, mert a holdbéli számítást megszokni nem tudom. Vessél számot, fiam, mondogattad volt jó néném, mielőtt elbúcsúzám, nem lenne-é jobb néked itt a szülő földön megnyugodni, mintsem szabadságos eszmékkel addig kacérkodni, míg idegen talajra vet a sorsod? Igaz biz'a, meg kellett gondolni, míg volt idő rá. De kérdem néném, hogy egyrészt nemde a föld körül keringünk itten holdunkkal együtt mindenestül, másrészt viszont, mit érlel annak a sorsa, ki mikor jöhetett volna, otthon maradt? Mert a vonzások így is összekötének bennünket, itt és ott honiakat, míg abban Tamás vagyok, hogy személy szerint valaha is másképp kellett volna tennem. És akárhol is van az ember: nemo ante mortem beatus, vagyis senki haláláig nem boldog. Ez a nap penig, ugyanúgy mint mindenik, sorsunk fonalához hasonlóan Isten kezében vagyon. Ebben penig meg kell nyugodni, s minden embernek az Isten rendelése alá kell magát vetni.

IV.

Mare Nectaris, 3 Mart. A.E.14.

Édes néném, a reménység igen-igen kezdett fogyadozni bennünk, annak arányában, ahogy a magunkkal hozott természetes készleteink kifogytak. Bárki mármit mondjon is, a chemikálok nem pótolják a természetes ízeket és szagokat és olyan szivfájásom van a töltöttkáposzta után, mint B. uram hites feleségének a rózsalugasok illata után. El kellene mondanom kédnek, hogy az apró perpatvaroktól eltekintve itt kevés bajunk van, bár mindenünk, amink van, artificiális, emberkéz alkotta, mert a puszta természet itt oly mostoha, vele semmire mennénk. Holdlépdelő szöcskegépekkel közlekedünk hatalmas gépi szöcskék módjára, de hiányzanak az igazi szöcskék, az énerkesmadarak és az elefántok.

Nem volt közöttünk Noé bölcseségű ember, és így senkinek sem jutott eszébe annak idején, hogy a holdra állatokat is kellene hozni magunkkal, nem őértük talán, hanem inkább a saját javunkra. A szentjánosbogarakat nem pótolják a százszámra hulló meteoritok s a világító szemű baglyokat nem helyettesítik az üstökös csillagok, melyeknek látásától betellik a szem, elfárad a lélek.

Majd holnap folytatom, ma fáradt vagyok néném, a pennám is alhatnék.

V.

Mare Nectaris, 19. Mart. A.E.14.

Édes néném, úgy hallom barátimtól, kik naphosszat az obszervatóriumban ülnek a távcső mellett, hogy a függöny szakadozik, helyenként már rések támadtanak benne. Ha ez igaz, tavasszal talám megindulhat a távbeszélő, avagy a rakétai sürgönyposta. Ezért penig a pennát, a kezecskébe kell venni, édes néném, mert a gondolat íratlan elröpül, mint a madár. Furdalja az oldalamat a kíváncsiság, mi történhetett az elmúlt esztendőkben jó öreg földünkön. Bevetették-e már a sivatagokat? Fölolvasztották-e a jégmezőket? Építettek-e már városokat az óceánok fenekén? Ételnek, lakásnak szűkében vannak-e még? Számba vették-e már azokat, kik mind ez idáig számon kívül maradtak. És hogyan gondolkodnak rólunk elszakadt holdlakókról a földbéliek? Emlékszem, hogy egy költő ezt írta egykoron:

"Míg a földön nincs egy holdam,
a holdon se legyen földem."

Vajon vállalja-e ez a költő ma is e dictumot?

A földkórról már írtam kédnek az itteniek között; ihon említem meg, hogy mások űriszonyban szenvednek. Ez a bezáratottságtól való félelem érzésének ellentéte. E betegségben szenvedő társaink csak a kapszulákban érzik biztonságban magukat: ahányszor a kilátó vagy a teleszkóp előtt visz el az útjok, s ha akár egy tekintetet is kell vessenek a csillagos égre, vagy ha pillantások ráesik a távoli kékes fényben derengő földkorongra, a roszszullét veszi elő őket.

Persze mindannyiunknak módfelett vigyáznunk kell, mert az érzelmek itt, ahelyett, hogy eltompulnának, az itteni holdbéli erős kontrásztoktól serkentve különöskép megélesednek. A darwini törvény pedig így alakult itten: "ha rabjává nem vész érzelmeidnek, hosszú életüvé leszel a holdon." Sokan ezt gondolják: a hold a minden, a föld semmi, elfeledvén, hogy honnan jöttek volt, s bölcselmükkel föl nem érhetvén, hogy a rózsa többet ér a kórónál, a nap fényesebb a holdnál. Pola téti.

VI.

Mare Crisium, 20. Aprilis A.E.14.

Édes néném, abban bizonyos vagyok, hogy tegnap igen megijedtünk volt. Ebéd felett egyszersmind a tálak is kezdenek tánczolni, mi is dőlénkezünk. Akkor vesszük észre, hogy földindulás. Helyesebben holdindulás. Mert indulnánk mi a földre, habár vizitre is, de nem lehet. A hold ropog alattunk, a kráter kinyílik, mint otthon a Vezuvius torka. De ez a kráter tüzet nem okád. Tőszomszédságunkban, mondhatnám úgyis a mellettünk lévő megyében emelkedik a mintegy ötven vízimérföld átmérőjű "Copernicus". Egy behemót meteorit vájta ki volt magának mintegy egymillió kétszázezer évvel ezelőtt. Ma egy irdatlan tömb vágott bele az egykori csillagdarab ásta lyukba, átszakasztván az itteni vékony holdfelszint, s olyan holdindulást okozván a gyűrűsen terjedő rengés következtében, hogy tengeri beteget jelentett az egész Mare Crisiumban tartózkodó expedíciós kolónia.

Vacsoraidő lenne, de nem nagy etyepetyénk vagyon. Hogyan is, hiszen kis híján elpusztultunk mindnyájan. Ludit in humanis, azaz, az ember csak játékszer Isten kezében.

VII.

Mare Foecunditatis, 2 Maji, A.E.14.

Édes néném, körünkben a férfi több lévén mint az asszony, sokan nélkülözik a fehérnépet. Az itten születettek még túl fiatalocskák, az otthonról jötteknek már a legöregebbje is elkelt. Eszembe jut gyakran, hogy még a földön üsmértem egy urat, aki egy idős leányt vévén el, azt szokta volt mondani, hogy a ki idős leánnyal hál, az olyan jócselekedet, mint a szegényekkel való alamizsnálkodás. Nohiszen.

A hold, ezt már a földről nézve is sejtették, megnöveli a vágyakat, miként vonzása az óceánokat dagasztja. Vannak, kiknek itt annyira keblébe szorul az indulat, s úgy fáj nekik az asszonszűke, hogy földközelítő expedícióra indulnának, rakétájukkal a szűk résen való bejutást sánszolva, amely minap a föld delejes függönyén támadt. Ám a többség egy bizonyosabb jelre várna. Mert bizonyos, hogy az óvatosság, az okosság, jobb tanácsot ad nékünk mint a szívünk, mert a szív csak a jelenvalót vagy éppen annak a hiányát, suhajatja, az okosság penig a jövendőről is gondolkodik. Várjunk tehát inkább, amíg ismét megnyílnak az égi utak.

VIII.

Mare Tranquilitatis, 19. Junii, A.E.14.

Édes néném, ha az idő annyira elhánt vetett egymástól, álljunk boszszút rajta és az írással beszélgessünk egymással — talán végtire megunja és egymás mellé teszen minket.

Ma igen kemény idő volt, a temperatura a szokásos száz grádusnak ötvennel alatta. Másnak képzelték a régiek ezt a holdbéli birodalmat, mint a valóságban mutatkozik. Csupa por, sivatag, kráter, szikla, lepedő fehérségű síkság minden, éles fény és éles árnyék, de szín semmi, kivéve a földi nemzetek lobogóit, a miket az első űrhajósok hoztak magukkal.

Az emberiség gyermekkorában a görögök gigantikus lámpásnak tudták a holdat. A rómaiak istennőként tisztelték. Az indiánok a holt lelkek örök vadászmezejének hitték az ezüstkorong tájait, a törökök szövetségest véltek fölfedezni a felkelő hold sarlójában. Az írók és filozófusok emberi lényekkel vagy más különleges teremtményekkel népesítették be a holdbéli hegyeket és völgyeket, mihelyt Galilei távcsövén keresztül a hegyek láthatóvá váltak. Cyrano de Bergerac volt az első holdbéli utazó — képzeletben. Légkosarát a szelek hajtották. Verne Gyula és Jókai Mór hősei már fantázia teremtette rakétamotorokon, repülőkön utaztak, melyek a mérnöki tudomány már akkor elképzelt ereményei voltak. Száz évvel utánuk, három asztronauta valóban megkerülte az ezüstös bolygót, s ők már úgy tekintettek a jó öreg anyaföldre, mint egy szép kerek dióra, a mely a naprendszer láthatatlan diófájának láthatatlan hatodik ágán csüggött volt. Hát ha a föld dió volna, a hold bizony nem lenne nagyobb egy valóságos szőlőszemnél, míg a nap a leghatalmasabb görögdinnyénél is testesebb lenne. A naprendszer penig nem vón' egyéb, mint az Úristen végtelen gyümölcsöskertjének kicsinke sarka, a melyet az embernek, ha megjavul, kiad árendába hamarosan. Olyan lélegzetet elállító mind ez, a melyet nem lehet eleget csudálni, se a Teremtőt eléggé imádni.

Éppen ezért nem panaszolkodhatunk mód felett a delejes függöny miatt sem, hiszen ihon a rés rajta, látom már a szabad szememmel is.

KABDEBÓ TAMÁS

Írók és holdutazók

Irodalmi újság, a szó átvitt, de nekünk kedves értelmében az amerikai holdutazás, akkor is, ha körülményei és célja nagyon is belevágnak a gyakorlati életbe. Egy gigászi ipari hatalom látványos erőfeszítése, olyan hatalomé, mely meg nem szűnő, latens vagy nyílt küzdelemben áll egy vagy több más földi nagyhatalommal — s űrhajója mégis az emberi álmok, az irodalom közegén lavirozott 147 órán keresztül. Tudósokkal, szakemberekkel, gondolkodó gépekkel megrakott csarnok irányította, az amerikai Huston városából, a röptét, de amikor a Hold közelébe ért, amikor a szomszédos égitest nemláthato féltekéje mögé hatolt s a lenti mérőórák mutatták, hogyan gyorsul fel a három űrhajós szívdobogása, azért kiabáltak a diasztolék és szisztolék, mert a Képzelet árnyékkúpja mögé értek. S ha az aggodalomtól nem szakadt meg a szív, csak azért volt, mert más földi szívek, már régen, e messzi út felé tapogatózva dobogtak.

Csaknem két évezrede, hogy Plutarchos megírta, hogyan vándorol a sok ember-kísértet a Hold puszta tájain, örök időkre... Lukianos hattyúkkal vontatott hajóin vitte oda légi tengerészeit... Ariosto "Orlando Furioso"-jában griffmadáron járja meg Astolfo a Holdat... Hát Cyrano de Bergerac, aki meglepő részletességgel leírja — egyáltalán nem a madárvontatta járművet — az űrhajót! A napsugarak felmelegítik a szerkezetet, forró légsugár lövell ki belőle, az hajtja a Hold felé... Gyermekkorunk kedvenc hőse, Münchhausen báró pedig, igaz, más jellegű tudományossággal, a gyorsan növő spanyol paszuj szárán jut el az annyira megkívánt égitestre...

Az emberiségnek meg kellett várnia a mindent lebírni akaró izgatott XIX. századot, hogy megfogható testet öltsön Hold-álma. Ki állítaná ma, hogy nem az a sok helyen annyira megvetett, háttérbe szorított, lemosolygott, a haladásban harmadrangúnak tekintett *irodalom* volt az, mely az utóbbi idők egyik legnagyobb technikai kalandját, az elmúlt karácsonyi holdutazást előkészítette? Verne Gyula, a nagyszerű Jókaival egy időben teljes részletességgel elképzelte a később megvalósítandó utat. A Floridában felállított, száz méter mélyre beásott, a mostani fellövési szögnek megfelelő helyzetbe fordított verne-i ágyú valóságos szputnyikot vagy inkább Apollo-kabint lő ki a Hold felé, melynek ismeretlen oldalát úgy írja le, amilyennek mi láttuk a három égjáró televíziós felvételein: "Pár ködsáv húzódik a korong szélén, az égitest rendkívül szegényes légkörének ködfoszlánya az, (ki ne emlékeznék Bormanéknak a Biblia-idézetek felolvasása közben mutatott, százkilométeres távolságból felvett ködfoszlány-szélű Holdképeire?), s belőle körhegyek, kráterek emelkednek ki, pontosan úgy, ahogyan a Hold látható felén..." 40.000 kilométeres sebességet ír le (Apollo: 38.700 km/óra), kabinhossz: 3,65 m. (centiméterre egyezik), súly: 5.377 kilo (Apollo: 6.521).

H.G. Wells holdutazási regénye, ha tudományosságban mögötte marad is a múltszázadi elképzeléseknek, drámai erőben felülmúlja azokat. Már Vernénél is súlytalanságban lebegnek az utasok, a holmik, az elvitt állatok stb., Wells pedig feltaláltatja hősével azt a szigetelő anyagot, mely az utaskabin falaira alkalmazva azt elszakítja elsősorban a földi vonzóerőtől, aztán a többi égitestétől is (csak azon a ponton érvényesül a vonzás, ahol az űrutasok kissé megnyitják a fülke *carorit*-nak nevezett szigetelő-falát).

Wells éghajósai találkoznak a Hold lakóival, akik az égitest felszíne alatt élnek, a kráterek mélyén épített, mesterséges légkörrel telített csarnokaikban s csak "holdborjaikat" hajtják fel, néhány alacsonyabb származású méla óriás-pásztorral, hogy bizonyos megfelelő időpontokban ott legelésszenek a barátságtalan égitest felszínén... Ki tudja, nem lesz-e e jóslatában valamelyest igaza?

Marx állítja valahol, szellemesen, hogy az emberi történelem mindig a "rosszabbik" oldaláról fejlődik, mielőtt a fejlődés vívmányait a jó irányában is felhasználná. Kétségtelen, hogy a legmelegebb gratulációk, a "vörös telefonon" való szívélyes egymást-tájékoztatások ellenére a Holdra pillantó két nagyhatalom, az amerikai és az orosz, bizalmatlanul méregeti egymást, mialatt a földi fajta képviselői száz- és százezer kilométer távolságra repülnek. Kié lesz a Hold? Kié lesz a dicsőség? Nem arra szolgál-e majd az új terep, hogy azon — mint egykor az angolok, a franciák, a spanyolok az újonnan felfedezett Amerikában — egymással, majd az őket messzíről küldött őshazai hatalommal megmérkőzzenek?

Eleink békéért az egekhez imádkozának. Ma az égitestek jövője attól függ, meghonosítjuk-e magunk közt, ezen gyönyörű, kék labdán, melyet most láttunk valójában először, mely oly barátságos így messziről — megvalósítjuk-e rajta a békét?

KOREK VALÉRIA

Fontane és Magyarország

THEODOR FONTANE, az "öreg Fontane" újra nagy árnyékot vet az irodalomtörténet lapjain : nem kevesebb, mint három érdemleges munka íródott az elmúlt évben a költői realizmus híres képviselőjéről. A frühvollendet művészekben oly nagyon bővelkedő német szellem őrei mintegy lábujjhegyen tipegik körül a nagy késő nérett képmását, csendesen, hogy akik a csúcson örködnek : Goethe, Gottfried Keller, Thomas Mann meg ne neszeljék a véget nem érő tapsot, ami ennek a sajátságos elsőrangúmásodrangúnak kijut. Talán azért ez a diszkrét, de kifogyhatatlan tömjénezés, mert Fontane volt a németek között is a legnémetebb.

Tehetsége a szorgalommal szomszédos, képzelete a megfigyelés és a fülelés diadala, stílusa kötéltánc a bőbeszédűség örvénye fölött. Mégis, az "Effi Briest" kincse a világirodalomnak s 17 más regénye közt is akad utolérhetetlen, amint egy elfáradó ember és a földbirtokos porosz társadalom bennük búcsút intenek a tizenkilencedik századnak : az "öreg Fontane" egy későkort személyesített meg. "A cselekmény elapad... helyére jön a téma" — írja a kelet-német Hans-Heinrich Reuter a "Der Stechlin" kapcsán, amit Fontane néhány héttel a halála előtt fejezett be.

MI VOLT HÁT a téma, az elgondolás, ami a cselekményt helyettesíthette ? Mi foglalkoztatta érett éveiben ezt a művészt, akinek remekei utánozhatatlanok, míg más könyvei csupán iskolába jártak és iskolát teremtettek, rokonai voltak és ősei lettek a szórakoztató regény, a "Belletristik" tömegárujának ? Volt-e művészi tervrajza ennek az egyenlőtlen tehetségnek, hite, világnézete, politikája ? Utóbbi kérdés azért is érdekes, mert a három említett új munka egyike keletnémet irodalomtörténész tollából ered.

Theodor Fontane (1819-1898) egy brandenburgi kisváros szülötte, hugenotta ivadék volt. Gyógyszerész fia, maga is gyógyszerész ; majd újságíró, színikritikus ; balladaköltő, hosszú útirajzok szerzője és — szenvedélyes levelező. Hatvanadik évében jár, amikor első regénye, a történelmi tárgyú "Vor dem Sturm" megjelenik és hetvenöt esztendős, mikor művészete koronája, az "Effi Briest". Félszázadon át gyűjtötte és tárolta írása nyersanyagát mesterségének ez a különös hörcsöge. Megfigyelt földet és vizet, belehelte a napsütés és a vihar levegőjét, tájszólások suta hangjait kapta el és a fogadószobák igényes, magakellető beszélgetését. Emlékezete mindebből térképet rajzolt, föléje görnyedve írta évek, évtizedek múltán regényeit. "Innere Geographie" — így hívja Reuter Fontane művészetének ezt az alapanyagát, a közeget, melyből regényalakoknak, embereknek kell testet ölteni.

A közeg sűrű, ellenálló : Fontane emberei lassan lépdelnek a szülőföld, a társadalom és a történelem ólomtalpú csizmáiban. "Effi" férje, Instetten báró tudja, hogy egy bálványnak adózik, "amíg ez a bálvány érvényes" ; és az "Irrungen Wirrungen" Bothó-ja, hogy "származásunk határozza meg cselekedeteinket. Aki szót fogad, az esetleg elpusztul, de kellemesebb körülmények között, mint az, aki ellentmond..." Fontane alakjai, kevés kivétellel, a pénz és a rang birtokosai ; a "Stine" és az "Irrungen Wirrungen" két kispolgári hősnőjét leszámítva a kisemberek többnyire a történetek szélén mozognak csupán, akár szeretetre méltó rezonőrjei : a lelkészek.

Fontane leveleiből tudjuk, hogy a nemességet és a papságot nem tartotta sokra ; reményét az új célok felé igyekvő munkásságba : a negyedik rendbe vetette, jóllehet — amint egy barátjának írja— "...esztetikai elfogultságom változatlan, habár értelmem ezt gyengeségnek tudja be. Így vagyok az életben egyénekkel, egész nemzetekkel. Az angolokat szerelmemmel üldöztem, míg végül önző és szemforgató bandának ismertem meg őket..." Valóban, a nemességet nem értékelte túl, sem a vagyonos polgárságot, hanem azért írt róluk, mert ők voltak a valóság, mi több : a saját valósága. A világ, amit jól ismert és állta, hogy azt csupán szubjektív magyarázatban mondhatjuk a magunkénak. Így értelmezendő Fontane realizmusa, a meggyőződése és a hajlamai közt ívelő ellentmondás szülte költői realizmus. Ennek az ellentmondásnak a pányváján imbolyognak a regények párbeszédei hangos gondolkodás, cik-cakkos mérlegelések, eldöntetlen kérdések mélysége fölött.

A PÁRBESZÉDEK szavai mögött esetleg nincs is szellemi aktus, mégis : pillanatnyilag köteleznek s rajtuk mérhető a beszélő alkata — ez a megfigyelés adja a nyugat-német Richard Brinkmann szellemes, rövid könyvének kettős értelmű címét : "Über die Verbindlichkeit des Unverbindlichen" (1967). Az előzékenység nem jelent elkötelezettséget ; Fontane pillanatfelvétele a szereplőiről realizmus, a meglévő ábrázolása s nem azé, aminek lenni kellene vagy ami lehetne, ha — mint a romantikusoknál — az Égből vagy a pokolból villanó váratlanok sodornák az eseményeket előre. Fontanenál azonban nemigen tör esemény előre, a téma, sorsszerű élet.

"A realizmus egyidős a művészettel, mi több : maga a művészet" — így szól Fontane egy ritka elméleti megjegyzése. Ritka, mert ő nem bölcselkedett szívesen, irodalmi elveiből csak azt tudjuk, hogy elvetette a hazugot, az erőltetettet, a ködöset és az elhaltat,"... melyek egy egész irodalmi korra jellemzők..." (alkalmasint a romantikára célzott). Fontane ereje nem a spekuláció — Reuter könyvében olvassuk —, hanem a történelmi érzék, a kritika és a megfigyelés. Éppen ezek a képességek avatták realista művésszé Fontanet ; közösségi tudata és személyes hajlamainak dilemmája pedig fokozatosan simult át az irónia és a cizellált párbeszédek kifejezte írásmódba. Fokozatosan, mert a kettősség lelkében mind tovább érett és — amint Lukács György mondja — "...ez a nihilizmussal határos... kétely és önirónia... támadófegyver lehetett volna a társadalmi rend ellen... csupán mentőöv volt, hogy egy rossz korszak hullámai el ne nyeljék..."

A FIATAL Fontane a negyvenes években liberális, jellegzetesen "Vormaerz" költő, aki negyvennégyben, első angliai útja során a szigetország alkotmányosságáért, emberiességéért lelkesedik ; a 48-as események Berlin utcáin, a tüntetők közt találják. Az ötvenes években már politikai hontalan lett volna, amint azt Reuter feltételezi ? 1850-ben megnősül és a porosz kormánynak még meglehetősen liberális, rövidéltű irodalmi kabinettjében tisztviselő. Állása egy év múlva megszűnik, felesége első gyermeküket várja. Az ezúttal már ugyan kevéssé liberális új sajtószerv szerencsére alkalmazza a költőt, s hónapokra, majd évekre Angliába küldi. A vagyontalan Fontane házaspárnak hét gyermeke születik (négyet nevelnek fel) ; elítélhette vajon az író azt a társadalmat, mely megélhetést adott neki ? Az élet válaszútjain nincsenek morális mutatótáblák s az egyén társadalmi-gazdasági helyzete ott több, mint egysíkú dilemma. A reakcionárius Mannteuffel megbukik s Fontane "a hála és tisztesség követelményében" kiáll volt kenyéradója mellé. Mannteuffel iránti hűsége azonban éppen oly kevéssé jelenti jobbra fordulását, mint elbeszélései nemesi és nagypolgári alakjaival való azonosulása. Fontanenak nem volt elmélete, sosem magyarázta, csupán élte azt a valóságot, amit a lét óráalakjaira egyaránt rámért.

HOGYAN nézi mindezt az ún. marxista irodalomtudomány ? Lukács "Der alte Fontane" tanulmánya (1950) ma már klasszikusnak számít, az egyes regények elemzésében beható, igazságos írás ; hasonlóan tanulsággal forgatható Reuternek, a weimari Goethe-Schiller Archiv főkönyvtárosának monumentalitása (1100 o.) ellenére is élvezetes "Fontane"-ja (1968) (irodalompolitikai csemege, hogy "Mit freundlicher Genehmigung des Verlag d. Nation, Berlin", szimultán megjelent Münchenben...) Amennyiben valami kifogásolható a munka életrajzi vonatkozásaiban, akkor ez az, hogy Reuter nemigen él saját orvosságával : Fontane élete gyakorlati oldaláról keveset tudunk meg tőle. A történelmi anyagelvűség mintha írott malaszt volna ebben a biográfiában, mely Fontane írói fejlődése lépteit lelkiismeretesen kíséri bár végig, de cipője való kopásáról alig szól. Ha leszámítjuk az egyik zárófejezetet, melyben haraggal — részben jogos haraggal — támadja a nácikor fontaneológusait, Reuter marxismusa néhány kötelező kendőlobogtatásra szorítkozik. Fontane és családja küzdelmes hétköznapjairól többet tudunk meg a nyugatnémet Helmuth Nürnberger "Der frühe Fontane" című könyvéből (1967). Reuter beható részletezései azonban sosem éreztetik Fontane élete sanyarúságait — talán azért nem, mert az író maga úgy vélte, hogy a "Misere" ábrázolása nem szükségképpen realizmus ? És amit Fontane a realizmusról vallott, egyik ritka elméleti megjegyzése volt, — így Reuter könyvében sem igen akad spekuláció ; levél- és társalgásrészletek bőségében tárul belőle elénk Fontane alkotási folyamata : mintha ugyanaz a realizmus járná át Reuter munkáját, ami a Fontane-regényeket jellemzi.

. . . . . .

ELMONDJA REUTER, hogy a fiatal Fontane, az angol mondakörből merített "Von der schönen Rosamunde" címen írt románc-csokrát elismeréssel fogadta a magyar közönség. Így Kertbeny Károly, aki 1851-ben németre fordította Arany "Murány Ostroma"-eposzát és fordítását Fontanenak ajánlotta: ilyen lehetett a német költő rangja, ha talán nem is a nagyközönség, de a magyar tollforgatók szemében. Fontane felettébb örült ennek az első nemzetközi elismerésnek, mely éppen Magyarországról jött ; hiszen ő már 48 óta lelkesedett a magyar szabadság ügyéért s most büszkén látta nevét Aranyé mellett.

Az a föld és a gondolat, mely Aranyt, Kertbenyt és Fontanet egybefűzte, Anglia volt. Míg állhatatos géniuszára jellemzően Arany életfogytiglan anglofil maradt, Fontane útja az anglomániától az anglofilián át az anglofóbiába vezetett. "A reakció idején Anglia Arany számára biztos rév volt" — írja Reuter. — "Arany és a vele egyidős Fontane hasonlósága érdekesen mutatja, hogy ami látszólag az egyéni hajlam és személyes sors egyezése, valójában a fölérendelt társadalmitörténelmi összefüggésekben gyökerezik... A "Murány Ostroma" ajánlása több, mint véletlen..." Nem vitázunk e helyt Reuter "übergeordnete Zusammenhaenge" elgondolásával, inkább örömmel ismerjük el, mily hibátlan értesülései vannak Aranyról ; részletesen ír a Toldi trilógiáról, ismeri "A walesi bárdok"-at és több más balladáját, melyek "a világirodalomba tartoznak". "Arany akkor halt meg, amikor az öreg Fontane a realista széppróza lehetőségeit kezdte hasznosítani... amíg élt, mint költőnek, akár Fontanenak lemondás volt az osztályrésze..." (ti. politikai hite kifejezésében).

A MAGYAR SZELLEM iránti háláját Fontane huszonhárom esztendő múltán rótta le egy magyar című és nagyrészt Magyarországon játszódó regénnyel. Sem Arany, sem Kertbeny nem élhette meg 1884-ben a "Graf Petőfy" megjelenését. Olvasták-e vajon azonban az 1854-ben közzétett ..Tuch und Locke"-t, melynek magyar vonatkozása csupán a temesvári helyszín ? Emigrációs kérdőjel, nem is az egyetlen ezekben a sorokban. Otthon — talán kideríthető volna, hogy mik voltak Arany olvasmányai az ötvenes években...

Míg a fiatal Fontane húszoldalas elbeszélése, a "Tuch und Locke" valóságos gyöngyszem, a "Graf Petőfy" nem kimagasló regénye az érett írónak, inkább az öregedő kezdő munkájának ismérveit viseli magán. Így nevezi Peter Demetz a két évvel korábban írt (1882) "L'Adultera" kapcsán Fontanet (Formen des Realismus, 1964). Elnagyolt lélekrajzában, valószínűtlen meseszövésében a nevezett regény alig marad a "Graf Petőfy" mögött ; írólélektani rejtély azonban, hogy rövid remekműve, a "Schach von Wuthenow" is egy évvel a magyar tárgyú regény előtt jelent meg és hogy Fontane, mint sok más író, — történetesen éppen Arany is — párhuzamosan dolgozott a témáin !

"'GRAF PETŐFY'... Fontanenak a magyar történelemben és kultúrában való szeretetteljes járatosságáról tanúskodik" — véli Reuter ; Nürnberger közelebb jár azonban az igazsághoz, mikor éppen ezzel a regénnyel illusztrálja, hogy "...amint Fontane elhagyja saját tapasztalata világát : Londont, Berlint, Brandenburgot, a szereplők és a miliő vesztenek szavahihetőségükből s a regény pedig tartalmából" ; és Demetz is helyesen jegyzi meg, hogy "a bécsi és a magyar topográfia élettelen, útikalauzból merített." Fontane nagy regényeiben a realizmus diadalát érezzük — itt a csődjét. Valóban, ő a belső földrajzával áll és bukik ; a leheletfinom környezetképpel, amit száz apró vonásból halmoz fel — hiszen szókimondó pszichologizálásból vagy naturalista tettenérésekből sosem születtek volna meg a környezetükbe oly mélyen ágyazott, a bornirtságig kötelességhű férfiak, az önsajnálattól mentes asszonyok, a láthatatlan lassúsággal saját földjükbe porladó aggok. Porosz és öreguras zárkózottságában a mások titkait sem szerette kiadni, legalábbis nem a legrövidebb úton. Nem a saját akaratukat : a rájuk mért sorsot élik a regényfigurái s a történetekben több a vér (öngyilkosság, párbaj), mint a tiltakozás könnye. Búcsúleveleket olvasunk, halljuk a lemondás halk szavait — a szenvedély kitörését ritkán. És mert a halvány színeknek több az árnyalatuk, mint az éleseknek, azért a sok különböző Fontane-magyarázat. Alig volt azonban kommentátor, aki az idős Petőfy gróf öngyilkosságában, meg a regény egyéb mozzanataiban többet látott volna belletrisztikus bonyodalomnál.

ANNYIRA VÉZNA ez a bonyadalom, hogy a regény esetleges forrását alig érdemes kutatni. Számtalan levelezője közt volt Fontanenak egy idős hölgy barátnője, aki jó társaságban mozgott és éles hallása is lehetett. Tőle értesült Fontane egy Berlinben történt botrányról, amit néhány év elteltével a napoleoni korba visszavetítve a "Schach"-ban feldolgozott. Az is köztudomású, hogy Effi, "die arme Effi" valóban élt. Hiányoznak azonban célzások vagy adatok arról, hogy a Petőfy-incidensnek volt-e mintája és szinte jó lelkiismerettel mondhatjuk : a valóság ezt aligha termelte ki. Szigorú, özvegy testvérnénjével él bécsi palotájukban a dúsgazdag agglegény, Petőfy. Valószínű-e, hogy fényes estélyükre meghívnak egy kezdő színésznőt ? Az olvasó kételve csak megduplázódik, amikor Petőfy nőül is kéri Franciskát, pusztán azért, hogy műveltes kedő csevegését mindennap hallhassa.

A regény egyetlen fontanei fejezetében két fiatal lány : a hősnő és komornája közös brandenburgi szülőfalujukról beszélgetnek : a magyar táj azonban valószínűtlen és elírt helynevek árnyában a hegy-völgy-patak, szőlő- és gabonaföld vékony színfala közé hervad. (Petőfy birtoka Arpa, a környező helyek Iwanifalva és Szegenihaza... Lukács szerint maga a Petőfy név sem kevesbé abszurd, mintha „Lord Burns"-ról vagy „Comte Béranger"-ről hallanánk...) Az epikus valóság, amit Fontane mesterműveiben megteremtett, az idegen talajon kicsúszott a lába alól ; lazán összehordott lélekábrázolását a sosem látott bécsi utcák és magyar utak szelei a semmibe fújták. Franciska — érthetően — elbukik, Petőfy öngyilkos lesz. Az erőszakos halál, majd a fiatal özvegy elhatározása, hogy lemond és a jócselekedeteknek él majd, inkább mosolyra, mint könnyekre fakasztja az olvasót.

Franciska-Fanny : két regényhősnő azonos neve, a házastársak közti tetemes kor-, rang- és vagyonkülönbség futólag Kárpáthy János massziv alakját vetíti Petőfy gróf mellé — bár Fontane "magyar" nábobja eleve lemond arról az áldozatról, melyért Fanny egy év múltán az életével fizet. A légből kapott s ma már légbe foszlott Franciska tollán 1884-ben látott napvilágot,Jókai megható Fannyja harminc esztendővel korábban. Éppen 1854-ben, amikor a költő — és mint elbeszélő még nem is ismert — fiatal Fontane első magyar vonatkozású írását, a "Tuch und Locke" című novelláját közzétette. (Ismerte-e Fontane Jókai regényeit ? A sok új krónika egyike sem szól erről. Tény azonban Jókai óriási népszerűsége a német nyelvterületen : 1850-1914 közt nem kevesebb, mint 29 fordító és 32 kiadóvállalat gondozásában jelentek meg a regényei és — egy millió kötete kelt el.)

A TUCH UND LOCKE"-T Fontane Angliában írta s mikor hazatérve írótársainak felolvasta, azok elítélték, mint "túl erotikus" írást. Csupán a legújabb kritika látta meg ebben a rövid történetben az érett Fontane előrevetett árnyékát, jóllehet szerintünk nem annyira a nagy realista kezenyoma van rajta. Java romantikus írás — ha kelletlenül is vette volna az öreg Fontane ezt a jelzőt —, érdemes megismerkedni a tartalmával. Az 1849. augusztus kilencedikén vívott csata előestéjén egy osztrák század táborozik Temesvár alatt. Alig számít ritkaságnak a halál küszöbén : a fiatal tisztek nőkről beszélnek. Legszebb az a diadal, amit egy hölgyön aratunk — mondja Hostowitz hadnagy. Fegyvertársa, Wilson meg úgy véli, hogy igazi győzelem csupán az önmagunk fölött aratott. Ám mondják el élményeiket állításaik igazolására s a többiek eldöntik, ki járt el helyesen ; akinek majd a pálmát adják, annak szabad holnap reggel kirohanni — elsőnek ! A novella két amulett történetében folytatódik : Hostowitz kalandjának színhelye egy észak-olaszországi kastély, ahova a győztes osztrák hadsereg tisztjait szállásolták. Úrnője, férje iránti megvetésből — az gyáván együttműködik a győzőkkel —, egy éjszaka odaadja magát a fiatal idegennek, az ő zsebkendőjét őrzi Hostowitz. — Wilson elbeszélése a háború előtti nyárba vezet, amit egy barátja szüleinél, mint vendég élvezett. A búcsúestén Wilson barátja húgát megóvja saját szenvedélyétől s csupán egy hajfürtöt kér tőle emlékbe. — Mi mást várhatunk fiatal tisztektől ? Hostowitzot kiáltják ki nyertesnek. Másnap ő rohan ki elsőnek, életét a csatatéren hagyja, míg Wilsont a szíve fölött viselt hajtincs megmenti a ráirányzott golyótól. Az ezred az ellenséget üldözve vonul tovább, már el is érte a Temes túlsó partját...

Ellenséget ? Hiszen Fontane elfogultsága a szabadságharcnak szólt, nem véletlen, hogy a piemonti felkelést, (melyről az első kaland szól), majd a magyar szabadságharcot leverő osztrák sereg csupán egy porosz és egy angol nevű hadnagy áldozatában, a közönyös katonasors és a csoda mérlegén válik a történet tengelyévé.

GYŐZELEM-ÖNURALOM ; háború-béke. A polgári jólét, a fényűző mindennap — az érett Fontane már oly mellékes magától értetődéssel ecsetelte — Wilson meséjében még ujjongó életérzés, ami a szűkösen tengődő diákot jómódú barátja szülőházában egyszerre megcsapja. Az egészség és a jólét érzéki öröméről Fontane később oly kevéssé írt, mint a jellegzetesen romantikus "Zaubernacht"ról, mely a hollófürtű olasz grófnőt Hostowitz karjába vezeti. Az éjszakai kocsizást rablótámadás akasztja meg : az asszony vállát golyó súrolja s a keszkenő, amit a fiatalember emlékbe visz, vércseppel ékes... Az igénytelenül rövid novella háromszor is megfelel az "unerhörte Begebenheit" goethei meghatározásának, a két egymástól oly különböző kimenetelű epizódnak a kerettörténet meglepő tanulságába való torkollása háromszorosan fantasztikus.

A keret keretén pedig : Magyarország. A nevén nem nevezett szabadságharc ; egy ütközet, osztrák győzelem, magyar vereség, a továbbvonuló ezred. Temesvár és a Temes folyó, a magyar bor, ami az előest beszélőkedvét olajozza. A novella magyar vonatkozása csekély, közvetett ; mégis méltóbb hálalevél Aranynak, Kertbenynek — minekünk, mint a, ha nem is kiválónak, de mégis évjáratos Fontanenak elismert "Graf Petőfy".

LADÁNYI LÁSZLÓ

A KISFIÚ

Már a korareggeli órákban zsúfolva volt az utca gyalogló emberekkel. Mintha valami ismeretlen erő minden irányból összeterelte volna őket, úgy mentek, szinte menetté sűrűsödve, végig a széles utakon, melyekbe, mint tengerbe ömlő folyamokba, vékony emberpatakokat árasztottak a mellékutcák.

De nem volt ebben semmi természetfölötti. Egyszerűen közlekedési sztrájk tört ki, olyan erővel, amely megálljt parancsolt minden járműnek és még a benzinkutakat is megbénította.

Félix Miron is ott talpalt a többiekkel, kissé riadtan és bizonytalanul, arra döbbenve rá, hogy nem is tudja pontosan, hogyan kell eljutnia a gyárba, ahol pedig már csaknem egy évtizede dolgozott az expedícióban. Mivel rendes körülmények között, utazása alatt újságjába temetkezett, pillantásra sem méltatva a mellette elsiető tájat, most úgy bandukolt az utcákon, mint valami turista, aki először jár a világnak ezen a részén.

Végül eljutott a pályaudvar elé, ami már ismerős tájnak számított, mivel utazásai közben ösztönszerűen felnézett az épület homlokzatát díszítő órára, hogy bizonyságot szerezzen róla, alkalmazkodik-e az idő az ő pontosan beállított életéhez. És valóban, mintha a mutató évek óta megbénult volna, mindig hetet mutatott ilyenkor, azt az időt, amikor neki ide kellett érnie, hogy fél nyolcra munkahelyén lehessen.

De most ezen az órán fél nyolc is elmúlott már s ő tanácstalanul nézett körül, szárazra került harcsa módjára tátogva a megszokottság intim mocsara után, amelyet észre sem vett, amíg benne élt.

Lábaiban máris izomlázat érzett a szokatlan megerőltetéstől, súlyosan megrakott táskája is erősen húzta a vállát. Legjobb lenne megpihenni egy kicsit, ebben a megbolydult világban senki sem fogja ezt számonkérni tőle.

Körülnézett. Amott zöldellt valami parkféle, árnyas fákkal, frissen csillogó barnára festett padokkal.

Le is ült az egyikre s rögtön kellemes, zsibongó érzés fogta el. Mintha kicserélték volna és egyike lenne azoknak a nagyon szegény vagy nagyon gazdag naplopóknak, akiknek nem kell órarend szerint méricskélni az életüket. Lehunyt szemmel élvezte, hogy a reggeli nap, még hűvös és óvatos sugarával, megérinti arcát. De ekkor árnyék vetődött rá és felnézett.

Egy kisfiú állott előtte, kék zubbonyban és kék nadrágban. Olyan volt, mint egy kis kínai. Vállán tarisznyaféle vászonzsák, jobb kezében papírt szorongatott és türelmesen várta, amíg megszólítják.

— Keresel valakit?

— Igen — mondta és mosolygott. Bizalommal nyújtotta át Mironnak a papírlapot. — Ide szeretnék eljutni. Messziről jöttem, hajnal óta talpon vagyok.

— "Ronet G. Északifény utca 19. Második emelet" — olvasta Miron. — Északifény utca? Soha nem hallottam ilyen utcáról. Ilyen utca nincs!

— Kell hogy legyen. Azt mondták nekem, hogy valahol a tengerparton kezdődik és elér egészen a körtérig.

— Véletlenül minden utcát ismerek ott, de egyiket sem hívják Északifénynek.

— Akkor most mit csinálják? — riadt meg a fiú. — Nekem így mondták.

— Rokonaid laknak ott?

— Nem tudom. Most vagyok először ebben a városban. Anyám azt mondta, ide elmégy, megmondod, hogy te vagy Jonatán és akkor ott majd mindent elintéznek neked.

— Így hát Jonatánnak hívnak?

— Igen.

— És mi az a minden, amit el kell intézniök neked?

— Nem tudom. A mama azt mondta, hogy most már elég volt, menjek fel a városba és Roneték mindent rendbehoznak.

— Hát ez furcsa.

— Igen. De sok a gyerek nálunk és mama haragszik rám, mert semmihez nincs kedvem. Az iskolába sem járok szívesen, pedig hidd el, úgy akarok menni, már a mama kedviért is, neki is vágok, de végül azt veszem észre, hogy ellenkező irányban haladok, s mindenfélén gondolkodom közben, aztán egyszerre csak dél van. Ezért mondta nekem a mama, hogy ez így nem mehet tovább, el kell jutnom Ronetékhoz, s ők majd megmondják, mit kezdjek magammal.

— Hány éves vagy?

— Tizenkettő múltam.

— Hát bizony, édes fiam, egy rendes ember ilyenkor már...

Elhallgatott. Csak nem kezdek el prédikálni ennek a gyereknek, amikor reggel nyolc órakor jómagam is naplopóként ülök a padon. Sok közöm nincs az egészhez. Úgyis minden hazugság, nincs itt semmiféle Fényszóró, vagy tudomisén, Északifény utca. Bolond ez a gyerek!

— Ejnye! Úgy látszik, tényleg megbolondultam! — kiáltott fel váratlanul Jonatán.

Miron meglepetten nézett rá. Hangosan gondolkodott volna?

— Miért mondod ezt? — kérdezte tőle.

— Mert ilyen utca nem is lehet nálunk. Ez az elnevezés helyén való lenne Norvégiában, vagy valami más északi országban, de nem itten.

Miron egyszerre, maga sem tudva, miért, védeni kezdte az utcát.

— Ebben nem vagyok olyan biztos, mint te. Nálunk minden lehetséges. Azt tanácsolom, maradj velem. Kipihenjük magunkat, aztán együtt vágunk neki, megkeresni az utcádat. Ezt bízd csak rám. Az én hivatalom is arrafelé van, a tengerparton ... a ... ejnye, milyen utcában is ... de hiszen ez teljesen mindegy most. Ülj csak le ide s eszünk valamit. Éhes vagy?

— Mint a farkas.

— Ülj le hát. A vendégem vagy.

— Ó, az én zsákom is teli van ennivalóval. Talán még hamubasült pogácsa is akad benne. Mama ellátott minden jóval.

— Úgy? És tea? Forró tea? Vagy kávé? — nevetett rá Miron diadalmasan.

— Az tényleg nincsen — ismerte be Jonatán. — Pedig nem esne roszszul, mondhatom.

— Úgy? Akkor hát figyelj csak ide.

Elővette táskáját és mint egy varázsló az eleven nyulat, úgy húzta elő a két termoszt.

— Kávét, vagy teát parancsol uraságod?

— Nahát, ezt nem gondoltam volna ... izé úr.

— Félix a nevem, szólíts csak nyugodtan a nevemen. És tartsd ezt a kis bögrét. Teát kapsz. Az erős kávé még nem neked való. Ez kell neked, a jó citromos tea. Fázol?

— Csak egy kicsit. De máris átmelegedett a kezem ettől a bögrétől.

Miron maga sem tudta mire vélni furcsak érzéseit. Zárkózott, nehezen barátkozó természet volt és most ez a kisfiú, ebben a kék ruhában, tarisznyával a vállán, valósággal meghódította. Talán még a sztrájk is azért ütött ki, hogy találkozhassanak.

— Érdekes! — mondta ekkor Jonatán. — Érdekes ez a mi találkozásunk. Ha nem lenne sztrájk, sohasem ismertük volna meg egymást.

Miron zavarodottan figyelt fel ismét.

A fiú tovább fecsegett.

— Milyen furcsa neved van: Félix. De hát az enyém se külömb. Hahaha! Jonatán. Mama azt mondta nekem, van egy operett, aminek az a címe, hogy "Szegény Jonatán". Talán azért is vagyok ilyen hóbortos. A nevem miatt. De szegény aztán nem vagyok. Mama adott nekem ötven fontot az útra, még soha nem volt ennyi pénz nálam. És a zsákom is teli. Meg is kínállak cserébe a teáért. Ilyen jót még úgysem ettél. Mama sütötte. Na, bátran csak, még egyet. Persze, hogy én is elfogadom, amivel megkínálsz. Egész másképp érzem magam most, hogy jóllaktam. Ha meggazdagodom itt, Ronetéknál, akkor csuda jó ebédeket fogok enni.

— De biztos vagy a dolgodban! Még nem is tudod, hogy léteznek-e ezek az állítólagos Roneték.

— De mennyire, hogy léteznek. Még az sem lepne meg, ha két oroszlán őrizné a kapujukat. Már alig várom, hogy odaérjek.

— Akkor hát induljunk. Keressük meg őket

Útközben a kisfiú egyre csak beszélt. Lehetetlen ötletei voltak, de olyan vidámak és eredetiek, hogy Miron élvezettel hallgatta.

— Tudod, mit kellene építeni itt? Egy tengeralatti vonatot, Európába. A búvárok leraknák a síneket, s máris indulhatna. Jó nehéz lenne, nehogy elvigye a víz és be kellene csukni minden ajtót és ablakot, nehogy bejöjjön a tenger. Kis bakterházak is lennének az úton, búvárharangok és a bakter búvárruhában állna előttük, zászlót lengetve, és tisztelegne, amikor a vonat elhalad. Kiszállni ugyan nem lehetne, csak a végállomáson. Párizsban vagy Londonban, de az ablakon át sok érdekes dolgot láthatnánk. Nem unatkoznék senki.

— Egyelőre még egy vacak autóbusz sem jár, Jonatán. Te meg a tenger alatt nyargalsz. A fantáziád, az működik, mondhatom!

— Persze! Mert, ha tudni akarod, én író is vagyok. Nem afféle silány tollforgató, hanem igazi író. Majd meglátod...

Közben kiértek a tengerpartra, ami már elhagyott volt. Mindenki, aki akarta, elérte kitűzött célját. Ők bolyongtak csak itt egyedül.

— A végén még kirúgnak, ha itt lopom a napot ezzel a gyerekkel — gondolta Miron bosszankodva. — Én aztán nem mehetek Ronetékhoz, hogy mindent rendbehozzanak nálam.

Lopva Jonatánra nézett, aki közben elhallgatott és kíváncsian tekintgetett jobbra-balra. Majd Miron felé fordult:

— Butaság, de arra gondoltam, hogyha megtaláljuk az Északi Fényt, (így mondta Északi Fény, nem is tette hozzá, hogy utcáról van szó), akkor talán neked se kell majd csomagokat küldözgetni. Roneték hatalmas emberek. Talán rajtad is segíteni fognak.

Miron csupán ennyit mondott:

— Kezdek tőled félni, Jonatán!

A fiú csak nevetett és mentek tovább. Már a város északi végéhez közeledtek, elhagyták a magas házakat. Csak raktárak, ütött-kopott viskók voltak errefelé. A tenger is kényelmesebben nyújtózkodott itt. A kiépített kőpartok eltűntek, a kicsapódó hullámok puha fövénybe fúrták göndör fejüket.

És akkor egyszerre nem lehetett tovább menni.

Végig a széles úton, s még a járdán is és mindenütt a mellékutcákban veszteglő autóbuszok hatalmas tömege állott, becsukott ajtókkal, kihűlt motorokkal.

Ámulva nézték mind a ketten. Még soha nem láttak ennyi autóbuszt egy rakáson.

Miron azt tanácsolta, pihenjenek meg itt, aztán majd valahogy megkerülik az autóbuszcsordát. Leteritette bő kabátját, rátelepedtek.

— Elálmosodtam — mondta Jonatán. — Nagyon szeretek aludni. Ha tudnád, miket álmodom ... Csodálatos dolgokat. De erre szükségem is van, mert mindent feljegyzek magammak, ahoz a nagy regényhez, amit megírni készülök. Egyre csak gyűjtöm az adatokat. Nappal azt, amit látok, amit az emberek mondanak, cselekednek, éjjel meg álmaim között bolyongok, szinte saját magamtól elváltan figyelem, micsoda gazdag, ismeretlen ország van az ember fejében. Még egy olyan kisfiúban is, mint én vagyok. Már címe is van a regénynek, olyan címe, ami maga is kíváncsivá és izgatottá teszi az embereket, úgy, hogyha megjelenik, már az első napon el fog kelni mind a százezer példány, amit nyomnak belőle.

— Igazán?! — kiáltott fel tréfás álmélkodással Miron. — Aztán mi lesz a címe?

— A címe? Titok ugyan, de neked elárulom. Az lesz a címe, hogy "Ablak az égen". Tetszik?

Miron arca halottfehér lett. Hirtelen mozdulattal elfordult a fiútól és nem válaszolt.

Jonatán vállat vont és nagyot ásított: — Egy kis szunyókálás rámférne. Úgysem mehetünk tovább. Én itt pompásan érzem magam. Ugye, megengeded?

Egészen odabújt hozzá és néhány perc múlva már aludt is.

Miron moccanni sem mert. A kisfiú teste meleg volt. őt is lassan elborította a forróság.

— Azt hiszem, örökre elfeküdnék itt mellette. Istenem, engedd, hogy ne tudjon meg semmit. Engedd, hogy együttmaradhassak vele.

Érezte, hogy a teste zsibbadni kezd, a világ zümmögővé vált körülötte, lecsukódott a szeme.

Késő délután volt, amikor felébredt. A kisfiú mellette ült, ismerős mozdulattal fésülte hátra dús haját az ujjaival. Mikor észrevette, hogy felébredt, feléje fordult. Néhány percig némán nézték egymást.

— Miért hallgatsz? — kérdezte Jonatán. — Egészen megváltoztál.

— Figyelj ide, Jonatán. Ne keressük tovább azt az utcát, forduljunk vissza. Hazaviszlek téged, hozzánk. Nekem is van két nagy fiam, ott élhetsz majd velük, testvérükként. Nem akarom, hogy elmenj Ronetékhoz. És talán nincs is Északifény utca, s nagyon fájdalmas lesz neked a csalódás.

— Már én is gondoltam erre, de ez lehetetlen. Terhetekre lennék, hamar megunnátok. Néha komisz vagyok és féktelen. Néha teljesen egyedül akarok lenni, hogy gondolkodhassak és írhassak. Nézd, én az életemet tettem fel erre a regényre. Igazi remekmű lesz. És nem kapkodom össze. Talán tíz-húsz év is eltelik, amíg befejezem. Ha megjelenik, egykettőre híres ember leszek. Mindenütt csak az én könyvemet látod majd: "Ablak az égen!" "Ablak az égen!" Tudod, téged még eltűrnélek, mert megszerettelek, de a többiek ... mit tudom én ... rettenetesen félek ...

Miron izgatottan ugrott fel.

— Mit beszélsz, Jonatán! Te nem is tudod, nekem milyen csodálatos családom van. Várj csak, várj! Megmutatom a fényképüket. Mindjárt másképp fogsz vélekedni róluk.

Felkapta táskáját és izgatottan kotorászni kezdett benne. De éppen azért, mert kapkodott és idegeskedett, történt meg ą baj, a jóvátehetetlen, helyrehozhatatlan. A táska kicsúszott a kezéből, a földre esett és kiborult egész tartalma. Termoszok, bélyegzők, levelek, jegyzékek, számlák, nyilvántartások, fuvarlevelek és újságok hevertek mindenfelé és végül a vastag, piros vászonba kötött füzet is kihullott.

Miron rémülten hajolt le érte, nehogy a fiú kezébe kerüljön, de elkésett. Jonatánnak rögtön rávillant a szeme, ahogy meglátta, s mert fürgébb volt nála, ő kapta fel a földről.

A megkopott vörös vászonra ragasztott vignettán ez állott, cirkalmas, gyerekes betűkkel:

ABLAK AZ ÉGEN
Regény.
Írta Félix Miron.

A felnyitott füzet első lapján, felül pedig az, hogy ELSŐ FEJEZET. De utána semmi, semmi. Üres, gyűrött, szamárfüles lapok, végesvégig sivárán, reménytelenül.

Miron elveszetten, megsemmisülten állt ott. Nem mert a kisfiú szemébe nézni. Csak sziszegő hangját hallotta:

— Ó, te szerencsétlen, mit tettél velem! Kifosztottál, becsaptál, félrevezettél. Mennyire gyűlöllek! Látni sem akarlak többé!

És mire Miron felnézett, már ott se volt.

— Jonatán! Gyere vissza, Jonatán — kiáltotta kétségbeesetten. — Nem tehetek semmiről, esküszöm! Minden másképp történt, mint ahogy szerettem volna. Bocsáss meg nekem, Jonatán.

De hangja elveszett a semmibe, Jonatán nem volt sehol.

Talán sikerült vékony kis testével átsiklani az autóbuszok fala között és meglelte az Északifény utcát s benne a Ronet családot.

Vagy ott ül a tengeralatti vonatban s már robog is Párizs felé ...

— Ó, Istenem! Soha nem látom többé! — jajdult fel Miron s kétségbeesett zokogásban tört ki.

De ezt már nem hallhatta senki, mert ebben a pillanatban ezer meg ezer motor búgott fel, kürtök, dudák ezrei meg ezrei bőgtek fel mindenütt, reflektorok fényei hasítottak bele a gyorsan leszálló alkonyatba.

A sztrájk véget ért.

Vietnami jelentés

(PETER SAGER : REPORT FROM VIETNAM, Swiss Eastern Institute, Berne, 1968)

KEVÉS HÁBORÚT kísért olyasféle érzelmi vihar, mint a vietnamit, különösképpen e háború utolsó éveinek fázisában, amikor a háború kezdete-okai eltűnőfélben voltak — és vannak — a harcok kegyetlen tényei mögött. A szovjet meg népi demokratikus sajtó képmutató és propaganda célokat szolgáló műfelháborodása mellett kibontakozott a nyugati értelmiségiek gyakran őszinte, sokszor megrendítő tiltakozása a háború ellen, amit természetesen a kommunisták tulajdon taktikai céljaikra használtak fel. A nyugati, s főképp amerikai háborúellenes tiltakozásnak vagy mozgalomnak sok oka van, összetevői bonyolultak, de az alapja egyszerű: a háborút senki sem szereti s mindenki legszívesebben békében élne. Ez az érzelmi hullám, amilyen igaz, olyan sok félreértésre ad okot. Ebben az összefüggésben hiánypótló munka Peter Sager kis könyve, amely megkísérli, hogy az egyoldalúan elbillentett képet ismét egyenesbe hozza, tárgyilagosan, pontosan ragaszkodva a tényekhez.

MERT a vietnami háború esetében — amint ez Sager könyvéből világosan kiderül — éppen a tények eltorzítása vagy figyelmen kívül hagyása okozza a legnagyobb problémákat. Sager nem arra vállalkozik, hogy magas erkölcsi piedesztálról ítéletet mondjon az "amerikai imperialisták" vagy a "vietnami kommunista agresszorok" viselt dolgai felett, noha figyelmét ez utóbbiak sem kerülik el, ellentétben például az egyoldalú "Sartre-Russell nemzetközi bíróság" meghamisított tényeivel. Sager arra vállalkozik, hogy az olvasót tájékoztassa a vietnami háború fázisairól, lehántva az emócionális felháborodások káprázatot okozó felhámját. A könyv a múlt és jelen összevetéséből igyekszik kibontani és bemutatni — az igazságot? — a valódi helyzetet s olyasfajta ténybeli-tudományos megértésre törekszik, ami nélkül semmiféle bonyolult politikai helyzet nem érthető meg. Eszerint világosan kimutatja, hogy a háború eredete valóban az észak-vietnami kommunisták szószegéséből fakad, hogy a genfi egyezmények tökéletes figyelmen kívül hagyása s a hódítási tervek előtérbe kerülése az észak-vietnami párt stratégiai elgondolásaiban az egyik legfontosabb — ha nem éppen a legfontosabb — tényező a háború újbóli kirobbantásában. Sager ezt a nyomot követi végig vietnami jelentéseiben, ezt kutatja államférfiakkal folytatott tárgyalásaiban. A kommunista terrorakciók meggyőzően dokumentált elemzése azonban nem menti fel a teljesség igénye alól: a háború általános iszonyata nem kerüli el a figyelmét.

SAGER KÖNYVÉNEK legnagyobb érdeme, hogy a vietnami háborút a világhelyzet hátterével tárgyalja. S ha figyelmét nem kerülik ként. S ha figyelmét nem kerülik el Saigon vagy az amerikai katonai vezetés és diplomácia hibái sem, a könyv legértékesebb fejezetei azok, amelyekben kimutatja, hogy — teljes összefüggésében — a háború voltaképp egy mozzanata csupán a kínai kommunisták hódító terveinek; innen az ellenállás szükségessége éppen az európai történelmi tapasztalatok alapján.

LT.

Steinbeck

meghalt — s mindenki hozzáteszi : "már régen." Nem tudni, igaz-e a szellemeskedés. Viharos bűvészinas-évei, bizonyos, régen elmúltak. Ez az érces hangú, baloldali amerikai író volt az, aki a legegyszerűbb, legérthetőbb formában megvalósította azt az ideált, amelyre többi kortásra, honfitársa : a romantikusabb Upton Sinclair, a szövevényesebb Dos Passos, az általánosabban emberi Hemingway, a sokkal elvontabb és megrázóbb Faulkner törekedett. Vagyis a nagy erejű, nyers, kegyetlenül iparosodó amerikai társadalom alsóbb rétegeinek az életét és problémáit erősen dramatizált formában, csaknem a "rejtett kamera", az "eldugott magnetofon" hitelességével ábrázolni. Akármilyen realista is az eljárás, több okból — s nem kis részben Steinbecknél — erősen elkanyarodott a romantika felé. Ő volt az első, aki a végsőkig kiélezett társadalmi konfliktusokat kereste. Dos Passos embereit a háborúk, az üzletek, a szerelem szenvedélyei mozgatják. Faulkner négerei nem annyira a gazdasági valóság, mint inkább az öntudat és az emberi lét adottságainak mélységes poklában vergődnek. Hemingway periferikus jelenségeket vesz szemügyre: vén boxolókat, utcalányokat, Afrika-vadászokat, csalódott vidéki kamaszokat. Steinbeck — kiváló újságriporter — az ismert kifejezéssel szólva — "kiment az élet sűrűjébe anyagot keresni". Halászokkal, al maszüretelőkkel, munkanélküli kapásokkal élt, utazgatott, evett, aludt, dolgozott együtt. Köztük volt, de nem volt közülük való. Sokat megtudott róluk, de főként olyasfélét, amit meg akart tudni : hogyan lehet a jogokért *harcolni*, mi a harc ára, mi a bére, az eredménye, mik a formái. A társadalmi küzdelem fenomenológiáját akarta összeállítani, egy olyan korban, ahol társadalmi bajnoknak a Szovjetunió tűnt, valamint a kommunistákhoz húzó erők, a baloldali pártok és szakszervezetek.

Mint sok nagytehetségű kommunistabarát írónak, Steinbecknek is a szovjet *valóság* nyitotta rá a szemét az igazságra. Háború utáni Szovjetunió-beli riportútján — ahová nyilván a legjobb szándékokkal, kitűnő fotografus-társával együtt ment el — úgy járt, mint néhány évvel előtte André Gide : a mértéktelen Sztálin-kultusz megdöbbentette. Szeretett volna orvosszert találni ellene. Szerette volna, ha igen mérsékelt hangú, baráti, meleg kritikáját megszívlelik az oroszok, talán arról is álmodott, hogy magának Sztálinnak "a szemét nyitja ki" riportsorozatával.

Átélte — szerencsésebb körülmények között — azt, amit mi tíz évvel később, 1956-ban éltünk át, s amit a csehszlovák nép újabb évtized múltán, tavaly : az orosz brutalitás frontális támadását. "Az ellenséghez pártolt kalandornak" kiáltották ki a nagy írót, aki naivul, jószándékú kézzel megpróbált belenyúlni a türelmetlen orosz hatalom méhkasába.

"Régen meghalt" volna Steinbeck ? Akkor, amikor a szörnyű csalódás érte ? Aki életművét egy feltételezett igazság hirdetésére teszi fel, rettentő kockázatot vállal: életművének bukását. Steinbeck életműve azonban erőteljesebb volt annál, hogy megbukjék. Az "Egerek és emberek" szerzője, az "Édentől keletre" írója az amerikai és a világirodalom nagy regényíró-figurája marad. Mintha egész életében érezte volna — és nyilván érezte is —, hogy a megalkotandó figurák és helyzetek fontosabbak, mint minden filozófia. Ők a művész igazi szülöttei s nem a másoktól kölcsönvett, mégoly magasztosnak is tűnő *gondolat*.

T. K.

Irodalmi Ujság

KOESTLER ARTHUR a melbourne-i televízióban az emberi faj ősi és újból-újból feltörő pusztító ösztönéről tartott sorozatos előadást. A HSV 7 című adón a Nobel-díjas Sir MacFarlaine Burnett-tel és másokkal való beszélgetésben megállapította, hogyha sikerülne a fiziológusoknak, biokémikusoknak, biológusoknak vagy orvosoknak felfedezni, mi az oka az emberi faj defektusának, akkor talán elképzelhető, hogy ezen változtatni is lehet.

*

PABLO CASALS 1968. decemberében ünnepelte 93. születésnapját. A világhírű művész jó egészségnek örvend.

*

A LONDONI Színházi Kritikusok Szövetsége John Osborne "Szálloda Amszterdamban" című drámáját tekinti az 1968-as év legjobb darabjának. Az év legjobb színésznője címet Osborne feleségének, Jill Bennettnek ítélték.

*

SZERB-HORVÁT-MAGYAR nagyszótárt adnak ki Jugoszláviában a Vajdasági Tartományi Kiadó gondozásában. Most jelent meg az első kötet, amelyet több mint tízesztendős munkával készítettek el. A kötet A — M-ig 40 ezer címszót tartalmaz.

*

PAUL HINDEMITH özvegye alapítványt létesített a svájci Veveyben a zeneszerző emlékére. Célja : "a zene fejlesztése Hindemith szellemében."

*

MILTON SMITH Kiss József költő kultuszának ápolására és verseinek amerikai terjesztésére megalapította New Yorkban "The Joseph Kiss Memorial Publishing Company"-t, a költő 125. születési évfordulójára.

*

GINA LOLLOBRIGIDA legújabb filmjének címe : "Bellissimo novembre", rendezője Mauro Bolognini.

*

ERICK KÄSTNER ifjúsági műve : "Az állatok konferenciája" nyomán egész műsort betöltő rajzfilm készül Münchenben, Curt Linda rendezésében, Kästner 70. születésnapjára 1969-ben.

*

ANGLIÁBAN filmet forgatnak Somerset Maugham életéről. Az angol írót Peter O'Toole fogja alakítani.

*

A BUDAPESTI Katona József Színház bemutatja Tersánszky Józsi Jenő "A kegyelmes asszony portréja" című drámáját, amelyet eddig még nem játszottak. A bemutató előadás január 24-én lesz. A darabot Babarczy László rendezi.

*

GINGER ROGERS, a világhírű amerikai filmszínésznő Londonban vállalt színpadi fellépést. Évi 600 ezer dollárért szerződött a Drury Lane-be egy musical főszerepére.

*

"A KŐSZEGI PER" címmel történelmi játékfilm készül a XVI. századi Kőszegről. A két boszorkánypert bemutató filmet hatvan perirat és számos egyéb eredeti szöveg alapján dr. Horváth Ferenc történész írta. A közeljövőben forgatásra kerülő filmet Palásthy György rendezi.

*

DALLAPICCOLA olasz zeneszerző Odysszeusz-operáját januárban mutatja be a milánói Scala Lorin Maazel vezényletével.

MAX BROD, Kafka barátja, művének letéteményese, meghalt Izraelben. Mágikus eset : nem a halált idézi, hanem a testvériséget. Franz Kafka, aki élete virágjában pusztult el tüdőbajban, hatalmas kiadatlan művel az asztalfiókjában, úgy hajtotta utolsó álomra fejét, hogy tudta : él az alteregója. A pszichológusok azt mondják : a halál pillanatában érzett boldogság- vagy fájdalomtudat határozza meg az ősi helyrajzi metafórát, amelyet könnyebbség kedvéért úgy nevez az emberiség : mennyország, pokol. Max Brod, életében forró biztatója, halála után meg nem torpanó kiadója, kommentátora, életrajzírója, hozta meg Kafka művének azt, amit a Reneszánszban a mecénások adtak a művésznek, s néha senki sem ad meg, a mennybemenetelt. A műfaj inkább az örökre-eltemettetést sugallta : az első világháború utáni korszak humanista zsidó kispolgárának látomásai a mindent felemésztő, embertelen, totális hatalomról : kit érdekelt abban a világban ilyesmi ? Kafka prózája, ezenfelül, sosem volt "kedves", sosem volt "olvasmányos", hangulata sokszor a lázálmoké. Brod hosszú évtizedekig eltemetetten hordta ; a második világháború vége, a francia érdeklődés, a világ lassan kinyíló tekintete végre előbányászta az ismeretlenből. Utolsó küzdelmeit az úgynevezett marxista esztétikával kellett megvívnia : hosszú évtizedekig a kommunista bürokratizmus torzképét látták Kafka prózájában. Pedig csak az emberkínzás természetrajza s legfeljebb azok vették magukra, akiknek ingük volt — és maradt. Max Brod úgy halt meg, ahogyan nyilván szerette volna : abban az országban, amelyben barátja akart élni, s úgy, hogy Kafkának ma már egyetlen sora sem maradt kiadatlan.

*

EGY REMBRANDT-TOLLRAJZ, amely Krisztus megcsúfolását ábrázolja, 35 ezer font rekordáron kelt el a londoni Sotheby árverési csarnokban. Az 1656 körül készült művet egy nyugat-német képkereskedő vásárolta meg.

*

FERENC FERDINÁND merénylőinek peréről dokumentumfilmet készítettek Szarejevóban, az egykori kaszárnyában lefolytatott per fényképeinek, jegyzőkönyveinek felhasználásával. A bemutatón részt vett Cvjetkin Popovics, a per egyik élő vádlottja.

A SZEPSI CSOMBOR KÖR január 14-én a Lengyel Klubban előadást tartott. Szepsi Csombor Márton életéről és európai utazásáról Czigány Lóránt beszélt, az "Europica varietas"-ból Siklós István, Szabó András és Szalay Tamás olvasott fel részleteket. Az estet Cs. Szabó László vezette be.

*

DR. MIHELICH VID, az ismert katolikus író és publicista, a "Vigilia" című katolikus folyóirat szerkesztője, Budapesten elhunyt. A magyarországi katolikus újságírás és publicisztika egyik jelentős képviselője volt. A háború után az állam és a katolikus egyház kapcsolatának kialakításában élénk tevékenységet fejtett ki. A vatikáni zsinat ülésein, mint sajtótudósító vett részt.

*

GERGELY JÁNOS zenetörténész, a Keleti Nyelvek Főiskoláján a magyar nyelv és irodalom előadója, "A magyar beszéd elfajulása a francia beszéd hatása alatt" című doktori értekezését november 29-én védte meg. A zsüri három ismert professzorból, állt : Sauvageot, Perrot és Fónagy. Gergely János elnyerte a "magyar nyelvtudomány doktora" címet, aminek az kölcsönöz érdekességet, hogy ő az első, aki Franciaországban ezt a címet megkapta.

*

A BRÜSSZELI Théâtre du Parc január közepén mutatja be Jean-Pierre Ligier "Einstein tornya" című kétszemélyes drámáját. A két főszereplő : Pierre Fresnay és Julien Bertheau.

*

SCHALK LÁSZLÓ, a kitűnő magyar festőművész legújabb alkotásaiból kiállítást rendezett a montreáli Gallery I 40. A kiállítást mind a sajtó, mind a közönség nagy elismeréssel fogadta.

*

FRANCO ROSSI olasz rendező "Giovinezza, Giovinezza" címmel filmet forgat Mussolini egykori Olaszországának ifjúságáról.

*

A "MEZÍTLÁB A POKLON ÁT" című japán háborús filmet több mint 10 órán át vetitették — rövidítés nélkül — Tokióban.

A "Le Monde" varsói tudósítójának jelentése szerint Leszek Kolakowski, az ismert filozófus hosszas várakozás után végre megkapta útlevelét és családjával együtt Montreálba utazott, ahol a McGill egyetemen fog vendégprofesszori minőségben filozófiát előadni.

*

BUKARESTBEN megtartották a Román Írószövetség tisztújító közgyűlését. A háromnapos tanácskozás után, amelyen Ceaucescu, a Román Kommunista Párt főtitkára is felszólalt, sor került a vezetőség újraválasztására. A 91 főre kibővített vezetőségbe tizenegy magyar írót választottak be ; a titkárság tagjai közt két magyar van, Szász János és Méliusz József ; Méliusz alelnöki tisztséget is kapott. A szövetség elnöke továbbra is Zaharia Stancu maradt.

*

ADY ENDRE halálának 50. évfordulójára (1969. január 27) a Hungarian Cultural Foundation gondozásában angol nyelvű emlékkötet jelenik meg. Ady Endre 351 versének művészi fordítása és a bevezetés Anton N. Nyerges, magyar származású amerikai diplomata-költő munkája. A kötet megrendelhető 10 dolláros áron : Hungarian Cultural Foundation, P.O.Box 16, BUFFALO (Cheetowaga) N.Y. 14225, USA.

*

AZ ENSZ 1972-re az emberi környezettel foglalkozó világértekezletet hív össze. Az értekezlet összehívását Sverker Astrom svéd ENSZ megbízott javasolta.

*

SALZBURG város tanácsa az eddigi Marktgassé-t Wiener Philharmoniker Gassé-nak (a Bécsi Filharmonikusok utcájának) nevezte el.

*

"AZ ÖSSZEESKÜVŐK" címmel Wolfgang Graetz nyugat-német író a Hitler elleni, 1944. július 20-i felkelési kísérletről írt drámát. A darabot a kaiserslauterni társulat mutatja be.

*

FILMET RENDEZ Katherine Hepburn amerikai színésznő, Margery Sharp "Martha" című színművéből.

*

LEONARDO DA VINCIRŐL két film készül ebben az évben Olaszországban. Az egyik film, amelyet Marcello Andrei rendez, Mereskovszkij életrajzregénye alapján készül. A másik filmet Italo Zingarelli produkciójában forgatják.

*

ARISZTOPHANÉSZ "A madarak" című komédiája alapján irt musicalt Stanley Stevenson amerikai zeneszerző. A zenés darab mai környezetben játszódik ; a New York-i Lincoln Center Repertory Company mutatja be.

*

A FRANCIA FILMSZÍNÉSZEK népszerűségi sorrendjének megállapítására próbakutatásokat végzett a Francia Közvéleménykutató Intézet. A nők "mezőnyében" Michèle Morgan vezet 45 százalékkal, megelőzve Brigitte Bardot-t. Őt követi Jeanne Moreau 14 százalékkal és Danielle Darieux kilenccel. A férfiak között Jean Gabin vezet 33 százalékkal.

*

BUDAPESTRŐL ÉRKEZETT :

— Miért zegzugos Csehszlovákia határa ?

— Mert rágja a SZU !

Hogyan lehet előfizetni az Irodalmi Újságra ?

Angliában : "The Danubia Book Company", B.I. Ivanyi, 78, Shaftesbury Avenue, London W.1. Ausztráliában és Új-Zélandon : Globe Co. 173, Pitt Street, Sydney. Ausztriában : Georg Haas, 1010 Wien, Singer Str. 18, 1/10. Belgiumban : Petrovits Simon, 2, rue Van Swee, Bruxelles 9 (Jette). Brazíliában : Livraria D. Landy, Rua 7 de Abril 252, Caixa Postal 7943, Sao Paulo. Franciaországban : Balaton, 12, rue de la Grange-Batelière, Paris 9e. Hollandiában : Ács Zoltán, Burg. Caan van Necklaan 604. Leidschendam. Postgiro 706339. Irországban : L.P. Peter, 32, Brighton Sq., Rathgar, Dublin. Izraelben : Gondos Sándor könyvkereskedése, Herzl 16, Bét Hakranot, Haifa és Hadash könyvkereskedés, Nesz Ciona St. 4, Tel-Aviv, Books Stationary, A. Fischer, Jeruzsálem, Rh. Strauss 3. Kanadában : Farkas István, 4300 Dupuis Ave. Apt. 12. Montreal 26. Németországban : Dr Gulyás Sándor, 5 Köln-Lindenthal, Landgrafenstr. 103/A. Svájcban : Ágoston István, 13, Cours des Bastions, 1205 Genève, Postacsekkszám : I. 162.84. Svédországban : Magda Hámori, Kanadastigen 17, Stockholm-Lidingö. USA-ban : Alex Fodor, 96-10, 64th Avenue, Apt 7A, Rego Park 74, New York. N.Y. Venezuelában : Tarcsay Lajos, Caracas, Calle Iglesia Ed. Villoria, Apto 21. Sabana Grande.

Kérjük előfizetőinket, hogy a nemzetközi postautalványokon és csekkeken lehetőleg tüntessék fel az Irodalmi Újság francia nevét: "GAZETTE LITTERAIRE HONGROISE". Csekkszámla szám : C.C. 2-002606-2 Société Générale AD Ternes, Paris-17e.

AZ IRODALMI ÚJSÁG ÁRA

Anglia : 2 shilling. Ausztrália : 0,30 ausztrál dollár. Ausztria : 5.20 schilling. Belgium : 15 frank. Dánia : 1.60 korona. Finnország : 80 márka. Franciaország : 1.50 frank. Hollandia : 1.25 forint. Izrael : 85 agora. Kanada : 0.30 K. dollár. Magyarország : 1,25 forint. Németország : 1.25 márka. Norvégia : 1.80 korona. Olaszország : 150 líra. Svédország : 1.25 korona. Svájc : 1.25 frank. U.S.A. : 0.30 dollár. Brazília : 0.90 NC$. Minden más országban : 0.30 dollárnak megfelelő összeg.

Félévi előfizetési dij egyes szám árának tízszerese egyévi hússzorosa.

Egy szám légiposta pótdija : $ US ; USA : 0.25, Dél-Amerika : 0.40, Ausztrália, Újzéland, Thailand : 0.60, Kanada : $ can. 0.25, minden más országban példányonként $ US 0.20-nak megfelelő összeg számítandó az előfizetéshez.

Irodalmi Ujság

Megjelenik minden hónap elsején és tizenötödikén.

A névvel jelzett cikkek irójuk véleményét fejezik ki és nem feltétlenül azonosak a szerkesztőség véleményével.

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Csak válaszbélyeggel ellátott levelekre válaszolunk.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

31. rue des Acacias Paris, 17.

Telefon: GALvani 06-78

Szerkesztőségi órák: hétfő-szerda-péntek 11-től 13 óráig

R.C. Seine 62 B 743

Imprimerie Les Editions Polyglottes, Paris.

Le Gérant de la Publication : Robert Proix

Irodalmi Ujság

XX. évfolyam 2. szám — A MAGYAR IRÓK LAPJA — 1969. február 1.

TÜZEK AZ ÉJSZAKÁBAN

ÉS JAN PALACH kiment a Szent Vencel térre és leöntötte magát benzinnel és kivett a zsebéből egy gyufaskatulyát és meggyujtott egy gyufaszálat és egész teste lángbaborult. 1969. január 16-át írták. Jan Palach 21 éves volt és az egyetemen filozófiát hallgatott. Harmadfokú égési sebekkel szállították kórházba. Három nap múlva meghalt. A Szent Vencel tér Prága közepén van. Prága Európa közepén.

És Bauer Sándor kiment a Nemzeti Múzeum kertjébe és leöntötte magát benzinnel és kivett a zsebéből egy gyufaskatulyát és meggyujtott egy gyufaszálat és egész teste lángbaborult. 1969. január 20-át írták. Bauer Sándor 17 éves volt, ipari iskolába járt. Súlyos égési sebekkel szállították kórházba. Aznap, másnap, harmadnap ? — nem tudni, mikor, de meghalt. A Nemzeti Múzeum Budapest közepén van. Budapest Európa közepén.

És azóta, a szovjet megszállás elleni tiltakozásként sorra gyúltak az emberi fáklyák, borultak lángba fiatal testek : 20-án Pilzenben, Josef Hlavaty 25 éves üzemi munkás ; 21-én Znojmóban, Josef Jaros 19 éves traktorista ; 22-én Brünnben, Miroslav Malinka 22 éves munkás és a leopoldovi börtönben Frantisek Bogyi fogoly ; 23-án Levicén, Jan Gabor 22 éves munkanélküli ; 24-én Pozsonyban, Emanuel Sopko 23 éves mechanikus. Ugyanaznap Blanka Nachazelova 18 éves prágai diáklány gázzal megmérgezte magát. Búcsúlevelében elmondta, hogy öngyilkosságának oka ugyanaz, mint Jan Palaché volt és "bocsánatot kért", amiért arra nem volt bátorsága, hogy felgyujtsa magát.

És a Nyugat csodálkozik. Mivel Európában most történik meg először, hogy emberek, fiatalok úgy öljék meg magukat, olyan halállal tiltakozzanak, ahogy Vietnamban a buddhista szerzetesek tették, Diem diktatúrája és a háború ellen protestálva. A Nyugat csodálkozik, mert ez a halálmód — ázsiai, mert távol áll az európai lélektől. A Nyugat csodálkozik, mert 25 év nem volt számára elegendő, hogy észrevegye : Moszkvának sikerült Ázsia határait Európa közepéig kiterjesztenie és egy ázsiai típusú diktatúra oltárára, reménytelen reménykedéssel, ázsiai módon dobják oda a testüket azok, akik szeretnék, hogy hazájuk-népük — európai maradhasson. A Nyugat csodálkozik, mert 1953 Kelet-Berlinje, 1956 Varsója és Budapestje, 1968 Prágája még mindig nem nyitotta rá a szemét arra, hogy Európa tele van Vietnamokkal. Országokkal, amelyek százféle ok miatt nem tudnak hosszú és véres háborút folytatni, de amelyek időnként, Jan Palach és Bauer Sándor módjára, maguk is élő, önégető fáklyákká alakulnak át.

★

AMIKOR Jan Palach meghalt, a Csehszlovák Köztársaság elnöke, a Kormány, a Kommunista Párt részvéttáviratot küldött a családjának. A szakszervezetek öt percre beszüntették a munkát. A holttestet a Károly Egyetemen ravatalozták fel és mindenki szabadon tiszteleghetett előtte. A dísztemetésen milliós tömeg vehetett részt, némán és méltóságteljesen. Pedig hát a cseh vezetők is tudták, hogy a fiatal diák szörnyű gesztusával az ő kényszerű engedményeiket is megbélyegezte ; rettegtek az öngyilkossági hullám folytatódásától, attól, hogy a temetés óriás tüntetéssé alakulhat át, s attól — leginkább attól és ez még mindig lehetséges —, hogy az oroszok az eseményeket második intervencióra, a Dubcek-gárda elsöprésére fogják kihasználni. És mégsem emeltek gátat a fájdalom és a gyász szabadsága elé : ha sokkal többet nem is, ennyit legalább sikerült megőrizniök a szocializmusnak abból az "emberi arculatából", amelyet pontosan egy esztendeje hirdettek meg s amely az augusztusi intervencióig álomszerű szépséggel kezdett kibontakozni.

Amikor Bauer Sándor lángba borította magát Budapesten, a "Népszabadság"-ban, a 8. oldalon, eldugva, a napihírek rovatában, ott is egészen alul, a következő néhány sor jelent meg : "Bauer Sándor 17 éves budapesti ipari tanuló, aki már 1967-ben, 15 éves korában sikertelen öngyilkosságot kísérelt meg, hétfőn a Nemzeti Múzeum kertjében ruháját leöntötte benzinnel, majd meggyujtotta, ily módon öngyilkosságot kísérelt meg. Súlyos égési sebekkel szállították kórházba, állapota válságos."

Részvét ? Megrendülés ? Emberi érzelem? Szó sincs róla. Napihír, mint ugyanazon a hasábon, csak jóval előkelőbb tálalásban, arról, hogy "Puncagorov, a Mongol Népköztársaság elnökhelyettese kedden fogadta Krajcsik Mihályt, a Magyar Népköztársaság ulánbátori nagykövetét". Hiszen van-e hétköznapibb, kisebb érdeklődésre igényt tartható esemény annál, hogy egy 17 éves gyerekember felgyujtja magát a Nemzeti Múzeum kertjében ? S még ennek a közönséges napihírnek az elején is mindjárt ott a nyálazás, az "enyhítés" : már két évvel ezelőtt is öngyilkosságot kísérelt meg.

Igaz-e ? Hazugság-e ? Nem mindegy ? Lehet, elképzelhető, hogy két évvel ezelőtt véget akart vetni az életének, mert az apja megszidta vagy az egyik tanára ferde szemmel nézett rá. De akkor nyilván nem benzinnel gyujtotta fel magát és nem a Nemzeti Múzeum kertjében. Ha most ezt tette, akkor minden kétséget kizáróan azért, mert Jan Palach példáját akarta követni, mert ő is tiltakozni akart hazája véget nem érő szovjet megszállása ellen és alighanem azért is, mert önfeláldozásával expiálni akarta az utóbbi évtized legszégyenletesebb magyar külpolitikai megnyilvánulását, azt, hogy Csehszlovákia leigázásában magyar csapatok is részt vettek. Kell-e ékesebb bizonyság cselekedetének politikai-patrióta indítékaira, mint az a hely, amelyet választott : a kert, ahol 1848. március 15-én Petőfi Sándor a "Talpra magyar"-t elszavalta?!

Ki volt Bauer Sándor ? Sváb vagy zsidó származású ? Magyar volt. Mint ahogy ezzel a névvel lehetett volna cseh is, lengyel is, kelet-német is. Mint ahogy Jan Palach is lehetett volna Palács János, mint ahogy a tűzhalált halt Frantisek Bogyi és Jan Gabor nyilván magyar eredetűek. Van valami csodálatos, könnyet fakasztó, felemelő a neveknek ebben a kavarodásában, a lángsírba menő új welszi bárdoknak ebben az Internácionáléjában : Kelet és Nyugat észre sem veszi, csak mi értjük igazából : Közép-Európa van benne, a közös múlt, a közös jelen — és talán, ne szűnjünk meg hinni, a közös jövő.

Hallgathatnak az otthoni helytartók, a köztársasági elnök, a miniszterek, a pártvezetők. Elsikkaszthatják a halott búcsúlevelét, megtilthatják, hogy fényképe megjelenjék az újságokban, titokban temettethetik el, jeltelen sírban. Mindez csak azt mutatja, miféle törpék, micsoda perc-emberkék, mekkora erkölcsi nullák ülnek ma Magyarországon a legfelső hivatalokban. A cseh kommunistákhoz hasonlítva is, mennyire nincs bennük érzés, emberség, elemi tisztelet — legalább a halottakkal szemben. De a csendnek álcázott szégyen, a szégyenteljes csend mit sem változtat azon, hogy Bauer Sándor halálával a rendszer a legsúlyosabb csapást kapta tíz esztendő óta. Már-már otthon is, külföldön is mind többen kezdték elhinni, hogy Magyarországon nagyjából rendben vannak a dolgok és a nép megbarátkozott azzal a kormányzati formával, amely ellen 56-ban fellázadt. Egy 17 éves diákfiú egyetlen gesztusa széttépte az ámításnak és önámításnak, a belső és külső kényelemszeretetnek azt a hálóját, amelyet egyesek nem is egészen ügyetlenül, nagyon tudatosan és nagyon cinikusan szövögettek. A tűz, amely testét emésztette meg, könyörtelen fénnyel bevilágított a lassanként szalonképessé váló rendszer leglényegébe is. Szép új világ, gyönyörű szocializmus épül ott, ahol egy pelyhes állú és a rendszernevelte ipariskolai tanuló, (négy éves volt 1956-ban!), a tűzhalált találja egyetlen megoldásként arra, hogy felrázza az ország és a világ lelkiismeretét.

El lehet titkolni, milyen volt a homloka és a szeme, el lehet titkolni, hol van a sírja, el lehet titkolni, mit izent nekünk, az élőknek. De Nagy Imréék óta, akik — ma már tudjuk — ugyancsak önként választották a halált, (ha megalkusznak, életben maradhattak volna), Nagy Imre, Losonczy Géza, Maléter Pál, Gimes Miklós és Szilágyi József óta az ismeretlen, német nevű, félig-gyermek Bauer Sándor a magyar történelem legnagyobb mártírja. Mi, akik élünk, otthon vagy idegenben, mi akikben tizedannyi bátorság sincs, mint amennyi benne volt, mi, akik ugyanazt érezzük, de ugyanazt cselekedni nincs erőnk, csak meghajthatjuk előtte a fejünket, csak imádkozhatunk, hogy mások ne kövessék a példáját, csak igyekezhetünk, hogyha méltók nem is, legalább méltatlanok ne legyünk hozzá.

★

PROVOKÁCIÓ : ez volt minden magyarázat, minden kommentár, amit a szovjet újságok Jan Palach öngyilkosságáról közöltek. Hogy a hőskultusz hivatásosai, akik 50. születésnapjára minden miniszterhelyettesnek, minden vidéki tábornoknak a Szovjetunió Hőse meg a Munka Hőse címét osztogatják, egyszerűen nem érik fel ésszel és szívvel a kétségbeesett és kétségbeejtő gesztus mibenlétét, jelentőségét, a véghezviteléhez szükséges lelki és testi erőt, az önfeláldozásnak azt a fokát, amit ez a szörnyű tett megkövetel, — ebben még nincsen semmi meglepő. De provokációnak nevezni azt, amikor valaki nem mást bujtat fel, nem mást öl meg, hanem önmagát dobja oda a halálnak, méghozzá a legiszonyatosabb halálnemek egyikét választva : nem, akkor a minimális jóízlés azt parancsolta volna, hogy inkább hallgassanak az esetről.

Hat nappal Jan Palach, két nappal Bauer Sándor öngyilkossága után fegyver dördült el Moszkvában. A Szojuz-utazó pilóták tiszteletére rendezett ünnepségen valaki meg akarta ölni Brezsnyevet. Ki volt a merénylő ? Egy hét telt el azóta, de még a nevét sem hozták nyilvánosságra. Az első hivatalos jelentés úgy szólt, hogy az illető elmebeteg. De hamarosan helyreigazították : nem őrült, hanem — ő is ! — provokátor. Azaz nem felelőtlen, hanem politikai cselekedettel állunk szemben.

A politikai merénylet nem szovjet monopólium. Az Egyesült Államokban az elmúlt néhány év alatt három kiemelkedő áldozata is volt ennek a céltalan, esztelen műfajnak : a két Kennedy-fivér és Martin Luther King. De akkor egész cikksorozatokat olvashattunk a szovjet (no meg a magyar) újságokban a legapróbb részletekről, a legváltozatosabb feltevésekről, a nyomozás visszásságairól. Lehetséges volna, hogy az Orosz országtól tízezer kilométernyire elkövetett merényletek nagyobb érdeklődésre tartanak számot Moszkvában, mint az, amit a Kreml küszöbén kísérelnek meg ? Mint ahogy a tűz-öngyilkosságok is csak addig érdekesek, amíg Szaigon és nem Prága vagy Budapest a színhelyük ? Akkor azt magyarázták nekünk, hogy az Amerikában eldördülő fegyverek a kapitalista rendszer válságának a jelei, mint ahogy a buddhista papok öngyilkosság-sorozata a dél-vietnami csatlósrendszer válságát mutatja. Vajon érvényesek ezek az állítások a szovjet és "népi demokratikus" rendszerekre is ?

Jóformán semmit sem tudunk a merényletről, így aztán minden lehetséges. Lehet, hogy a merénylő valóban nem épeszű. Lehet az is, hogy valóban provokáció történt, olyasfajta, amilyet Sztálin szervezett meg a Kirov elleni merénylettel, hogy utána fokozni kelljen az "éberséget", "élesíteni az osztályharcot", magyarul : növelni a terrort. Lehet, hogy valakit személyes sérelem ért, a munkájában, a becsületében, a megélhetésében és így akart elégtételt szerezni magának. De az sem lehetetlen, hogy az illető egész egyszerűen torkig volt a szovjet rendszerrel, mindazzal a jogfosztással, gyarmati elnyomással, hazugsággal, ami a rendszerrel összefonódik és azt hitte, hogy ha a legfőbb vezetőt, a kommunista párt első titkárát megöli, valami nagy, gyökeres változás előtt nyithat utat.

Még szerencse, hogy a szovjet politikai merénylők rosszabb céllövők, mint az amerikaiak. Nemcsak azért, mert az esetleges telitalálat aligha hozott volna javulást az orosz nép életében, — éppen ellenkezőleg —, hanem azért is, mert csak igen keveseknek telt volna örömük abban, hogy Leonyid Brezsnyev mártírként vonuljon be a történelembe. Maradjunk meg az eredeti szereposztásnál : inkább dobálják csak sárral a diktátorok halott áldozataikat, mintsem hogy maguk is igényt jelenthessenek be a töviskoszorúra. De a Kreml kapujában eldördült fegyver torkolattüze szerencsésen célt tévesztve is belehasított abba a sötétségbe, amit szovjet valóságnak neveznek. Valami nincs rendjén. Valami forr a mélyben. Valami készül.

Tüzek az éjszakában. Égő emberi fáklyák Prágában, Brünnben, Pozsonyban, Budapesten. Fegyvertűz Moszkvában. Sok közük nincs egymáshoz. De belemarnak a húsba, a szunnyadozó lelkiismeretbe. Lobognak, ölnek, rombolnak, világítanak.

MÉRAY TIBOR

1969 FEBRUÁR 1-I LAPUNK TARTALMÁBÓL

Fejtő Ferenc : Egy nép nagysága (3. old.)

Ferenczy Jenő: A hazai marxista szociológia (4. old.)

Ignotus Pál : Bolyongás közben (5. old.)

Tardos Tibor : Ady halálának 50. évfordulóján (5. old.)

Thinsz Géza egy svéd regényről (6. old.)

Marczalli Poli : Emlékeimből (7. old.)

Zas Lóránt versei

Az Idő Sodrában, Glosszák, Hírek

Az IDŐ Sodrában

Végre !

Többhónapos tárgyalás után végre megállapodtak abban, hogy kerekasztal mellé ülnek le a vietnami békekonferencia delegációi. A kerekasztal egyik oldalán a dél-vietnami-amerikai, a másik oldalán a két kommunista küldöttség foglal helyet és köztük 36-36 centiméter távolság lesz. Az asztalt a vendéglátó francia állam asztalosai órák alatt összeállították, amiből naiv lelkek arra következtettek, hogy nem kellett volna-e rögtön a kezdet kezdetén a francia-amerikai-dél- és észak-vietnami asztalosokra bízni a konferenciát ?

(ja)

Grecsko

szovjet marsall Budapesten járt és hírek szerint megbeszélte, milyen nyomást kell majd gyakorolnia a Magyar Kormánynak — Bukarestre, a romániai hadgyakorlatok tavaszi megtartása érdekében. Végül nem is lesz vicc, amit a csehszlovákiai bevonulás után találtak ki Pesten a kiskatonáról, aki azt írta a tábori-lapon a babájának : "...a főhadnagy elvtárs megígérte, hogy ha olyan rendes leszek, mint eddig, akkor 69-ben Erdélybe is elvisz magával..."

A közel-keleti

ellenségeskedéssel kapcsolatban valóságos szó-háború tört ki megint, melyben érzelmek, szenvedélyek dominálnak. Mi az alaphelyzet ? Minden elkülönülő emberi csoport fél a környezetétől, szomszédai ellen akkor is védekezik, rájuk akkor is gyanakszik, ha éppen nincsen is rá nyílt oka. Hát még egy olyan állam, amely szomszédai határozott ellenzése után létesült s amelyet azok nyíltan megsemmisitéssel fenyegetnek. E z az arab-izraeli probléma gyökere. Minden, ami ebből következett, beleértve a közelmúlt eseményeit is, csak természetes járuléka az alapvető ténynek. Éppen ezért ebben az esetben ugyanúgy nem lehet "igazságot tenni", mint ahogy nem lehet sok más nemzetközi kérdésben sem. A szubjektív érzelmektől s attól függően adunk igazat az egyiknek, vagy ítéljük el a másikat, hogy mi magunk melyik oldalhoz tartozunk, kivel rokonszenvezünk. Kívülállónak — mondjuk egy másik bolygóról ma a Földre érkező, nálunk értelmesebb lénynek — nyilván eszeveszett őrültségnek tűnnék mindaz, ami világszerte, s így a Közel-Keleten is folyik, mert ahogy "igaz" az, hogy Izraelnek is helye van a nap alatt, ugyanígy "igaz", hogy az állam kikiáltása előtt évszázadok óta Palesztina területén élt araboknak is joguk van ahoz, hogy ne menekültként éljenek. S így folytathatnánk egymással szembeállítva, egymással párhuzamba téve a problémák felsorolását. Magunk is kis nép fiai lévén, természetesen egy másik, szorongatott helyzetben lévő kis országnak "drukkolunk", de ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a közel-keleti országok náluknál hatalmasabbak sakkfigurái vagy elkötelezettjei s e hatalmasok természetesen elsősorban a saját érdekeiket nézik. Izrael például 50 Phantom-gép szállítására kapott amerikai ígéretet, de egy hét múlva Washington is ott volt az izraelieket elítélő ENSZ-ben. Az arabokat Moszkva fegyverzi (egy okkal több, hogy szívünk ne nagyon húzzon hozzájuk), de — és ez a paradox helyzet — olyan célra, amivel Moszkva nem ért egyet. Nasszer "ki akarja radirozni Izraelt" a térképről, az oroszok — legalábbis hivatalosan — nem akarják, de — erősítik Kairót. Közben arab gerillák bombákat dobálnak, izraeli gépek visszabombáznak és állandósul a probléma, ami nyilván mindaddig megoldhatatlan, amíg egyszer — de mikor ? — izraeliek és arabok egymás közt szót nem értenek. A lapzártakor érkezett hír az iraki nyilvános kivégzésekről, az Izrael-ellenes és antiszemita tömeghisztériáról, nem ad sok okot az optimizmusra.

(ty)

A Brit Nemzetközösség

londoni konferenciáján viszonylag nyugodt légkörben 28 tagállam miniszterelnökei tanácskoztak. Semmiféle látványos eredmény nem született, hacsak nem számítjuk annak — a nemzetközösség fennmaradását. Sokak szemében a szervezet már csak papíron létezik. A valóság azonban az, hogy a volt angol birodalom helyébe lépett Commonwealth még ma is eleven erőt képvisel. Mint egyik londoni hetilap találóan írta : hasonlít a pápai államhoz, amely azóta nyert sokat nemzetközi tekintélyben, amióta jelképessé vált. Az angol szokások, az angol nyelv és a tagadhatatlan angol fölény, ami még ma is megmutatkozik egyben-másban, összetartja a volt birodalom népeit. Nem lehet tudni, hogy komoly veszedelem esetén milyen teljesítményekre lennének képesek a tagállamok — Anglia vezetése alatt. Ezek kiszámíthatatlan dolgok és az angolok már néhányszor meglepetés elé állították a világot. Most úgy látszik, hogy egészen lazák a gyakorlati kapcsolatok. Hiszen a nemzetközösségen belüli vándorlas eléggé korlátozott. Egyes tagállamokban rohamosan eltűnőben van az angol birodalom felbomlása után még megmaradt jogrend. Nigériában polgárháború dúl, amit London fegyverrel és magánszemélyek, sőt a kormány is segélyszállítmányokkal támogat. India és Pakisztán viszonya nem éppen rózsás. Ausztrália, Újzéland, Malájföld és Szingapur nemsokára Anglia védelme nélkül marad. Mindez igaz és — mégis. A hosszú kapcsolatok után erősebbek az összefűző szálak, mint a mai problémák feszítő ereje. Úgy van valahogy, mint az angol demokráciával. Nem tökéletes, de jobbat még nem találtak ki sehol sem. Pedig, mi tagadás, erősen kísérleteznek évtizedek óta.

(n.)

Dobos László

40 éves szlovákiai magyar író tárcanélküli miniszter lett az új és első Szlovák Kormányban. Örömmel kell nyugtázni, hogy a szlovák függetlenség részleges elnyerésének kezdetén — magyar ember is vezető pozícióba jutott. Írásai és szerkesztői működése után ítélve Dobos László személyében rokonszenves egyéniség került a pozsonyi kormányba. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a szlovákiai magyarság létszáma kereken 25 %-át teszi ki az összlakosságnak, a magyar arányszám a vezetésben nem valami nagy. Ez nem kicsinyeskedés, hiszen az egész föderatív rendszerben gondosan ügyeltek eddig a nemzetiség szerinti egyensúlyra. Hivatalos indokolás szerint ezért nem lehetett a Parlament elnöke a cseh Smrkovsky, ezért kellett helyét átadnia a szlovák Colotka professzornak.

(y.)

A szovjet flotta

Földközi-tengeri mozdulatai, valamint a tenegeren túli járatokba való bekapcsolódása érthető módon meglepetést keltett világszerte. Húsz évvel ezelőtt a szovjet hadi- és kereskedelmi hajópark nem volt jelentős. De azóta fokozatosan kiépítették a tengeralattjáró flottát : 380 tengeralattjárójuk van, java részük nukleáris meghajtású és 50 óriáshajó rakétafegyvereket tud kilőni. Egyre sűrűbb megjelenésük a Földközi-tengeren elgondolkodásra és ellenintézkedésekre készteti a nyugati hatalmakat.

A felszíni hajók építése volt Moszkva részéről a második lépcső és ma mindent összevéve az orosz tengerészet sorrendben a második helyen áll a tengeri hatalmak között. Kereskedelmi tengerészetük 12 millió brutto-regiszter súllyal a világ-ranglista ötödik helyén áll. Múlt évben felvették a versenyt a nyugati hajózási vállalatokkal és Dél-Amerikába, Ausztráliába hirdetnek rendkívül olcsó — és hírek szerint kitűnő ellátást biztosító — járatokat. Miután az utasszállító hajók is állami kézben vannak, a nyilvánvaló ráfizetés — ami a nagyon olcsó hajójegyekre való tekintettel elkerülhetetlen — nem érdekli őket. Másra is ráfizetnek már ötven éve. Mindehez járul még a halászhajó raj, ami nagyobb, mint Japán és egész Nyugat-Európa halászflottája összesen. A világ minden tengerén mozgó kis halászhajók és feldolgozó-hajók modern elektronikus felszerelésekkel vannak ellátva. S hogy szabadidejükben nem csupán halakra, hanem hírekre is kivetik antennáikat, az több mint természetes. Ez a mellékhaszna a vállalkozásnak.

(KFV)

Marisa, Marisa...

Újév első hetében komoly tűzharc alakult ki egy Marisa nevű csempészhajó és az olasz partirendőrség között. A hajót — mert nem állt meg — gépfegyverrel lőtték, a kapitány megsebesült és az olaszok most nyilvános árverésre bocsájtják a lefoglalt Marisát. Legalább 40.000 dollárt kérnek érte. Érdemes megvenni, — az angoloknak többe van. — A koreai háború idején építették a csatahajót, akkoriban közel egymillió dollárba került. Húsz év alatt vesztett az értékéből, nem vitás, de a most kért 40 ezer dollár bagó ezért a pompás hajóért. Az eredetileg hadihajónak indult Marisát nyugalomba helyezése után egy belga vállalkozó vette meg, majd jó haszonnal olasz vállalatnak adta el, amely — Panamában regisztrálta és Marisának keresztelte át.

Marisát, az egykori csatahajót azóta csempészésre használták. Cigarettára specializálták, miután három méter mély vízben is tud mozogni, tehát egészen közel tud férkőzni az elhagyatott partokhoz, ahol az árut ki-be lehet rakni. A hajót névtelen feljelentő feladta az olasz rendőrségnek és egy napig tartó hajkurászás után, amiben az albán, jugoszláv és olasz rendőrök látható élvezettel vettek részt, a menekülő Marisát cafatokra lőtték. A vérző kapitány megadta magát. Hogy időközben hány csempészhajó és mekkora szállítmánnyal úszott el a Marisát üldöző rendőrhajók orra előtt — arról egyelőre nem szól a krónika.

(gh)

VI. Pál pápa

aggodalmakkal teli esztendőre tekinthet vissza a Vatikán ablakából. A katolikus egyházon belül folyó erjedés sok helyen nyílt lázadássá alakult át. Dél-Amerikától kezdve Anglián át Hollandiáig és Olaszországig papok ezrei hagyták el az egyházat. Családot hívannak alapítani, de továbbra is papként akarnak működni (aminek mellesleg csak egyházfegyelmi és nem dogmatikai akadályai vannak). A világ vezető teológusai nyílt levélben sürgetik a további reformokat, illetve a zsinati határozatok végrehajtását. Az arab-izraeli válság kiéleződése után a pápa — bár erre semmi sem kényszerítette — olyan módon nyilatkozott, amivel nem elégítette ki az arabokat, de megsértette az izraelieket. Mindezt betetőzi a múlt év közepe óta folyó vita a születésszabályozás kérdésében kiadott pápai döntésről, amit a legtöbb ország püspöki kara ugyan kötelezőnek hirdet, de rögtön ki is jelenti, hogy — a konkrét esetekben a házastársak lelkiismerete a legfőbb tanácsadó. XII. Pius óta eléggé megtépázódott a régen monolitikusnak vélt egyház tekintélye és befolyása. Hogy ebben milyen része van a jelenlegi pápa személyiségének s milyen része van a vatikáni bürokráciának, azoknak a köröknek, amelyek meg akarják aadályozni az egyház belső reformját, nehezen eldönthető kérdés. Tény, hogy a zsinati döntések java része is inkább csak utánakullog az eseményeknek, a megváltozott világnak, nem pedig forradalmi újítás. De ugyanakkor nem túlzás-e forradalmat várni attól az intézménytől, amely a mai világban a legrégibb hagyományokkal rendelkező institúciók egyike ?

(K)

600 ezer dollár

szép kis összeg, de Kína nem fogadta el. Az amerikai Radio Corporation, természetesen a Külügyminisztérium jóváhagyásával ennyit akart átutalni Pekingnek az elmúlt 18 évben felgyűlt távirati és telefon-díjakért, Kína azonban ezt a gesztust visszautasította. Ugyanakkor halovány reménysugárként érkezett a hír, hogy a rég félbeszakadt amerikai-kínai nagykövetí tanácskozást végül is folytatni akarják. Az első ülésre — most is Varsóban — február 20-án kerül sor. A kínaiak évek során át a legútszélibb hangon támadták Amerikát, most azonban a "békés együtt élés" elve alapján tárgyalni akarnak. A váratlan fordulat november végén történt, azóta is behatóan foglalkoznak vele a szakértők, akik meg szeretnék fejteni, mi késztette Pekinget a hátra-arcra ? A találgatást megnehezíti, hogy a diplomáciai tárgyalások felvételének kinyilvánítása után — a 600.000 dolláros tartozást nem fogadták el, sőt a még fennálló nemzetközi hírszolgálati kapcsolatot is egyszerűen megszüntették Amerikával. Valószínűnek tartjuk, hogy a magyarázat egyszerű ; 600 ezer dollár szép összeg, de Maóék úgy vélik : a "békés együtt élésért" 600 milliót vagy még többet is ki lehet csikarni a rút kapitalistákból.

(s.)

Korda

A BBC Televízió nemrégiben sugározta Vas Róbert, Londonban élő fiatal filmrendező összeállítását Korda Sándorról. Érdekes egyéniség életét kísérhettük végig, a Kunságtól Angliáig. Érdekes kor pontos képét kaptuk és ugyanakkor bizonyos örömmel vehettük észre, hogy a legenda a magyarok élelmességéről, energiájáról és tehetségéről, még nem teljesen elcsépelt. A tévé-filmben ugyanis visszatérő refrén volt "az magyarok dícséreti". Nem vitás, hogy a Korda filmgyárban hemzsegtek a magyarok és a gyár a kor legjobb angol filmjeit készítette. De a rajongás érettünk oly magasra csapott minden kamera elé invitált hajdani Korda-munkatárs ajkáról, hogy végül már tudtuk: a nagy mítosz, a harmincas évek filmgyárait körüllengő nagy magyar mitológia késői szele csap meg bennünket, — komolyan venni nem szükséges, jobb fölösleges ellenvetések nélkül fürdőznünk a magasztalásban.

A KÉPERNYŐN egymást követték Korda régi művésztársai és barátai : Merle Oberon, Elisabeth Bergner, Dame Flore Robson, Sir Ralph Richardson, az ifjabb Douglas Fairbanks és persze a magyarok: Tábori Pál, Rózsa Miklós és Mikes György.

Tábori elmondta, miért lett Korda Sándorból "intézmény, társadalmi kiválóság, sajtóhős". Hogyan vált a Kellner bérlő fiából nagy filmművész, dúsgazdag filmgyáros.

Akkor érkezett Angliába Korda, amikor az angol film képtelen volt versenyre kelni az amerikai termékekkel. De európai viszonylatban, tehát művészileg sem volt színvonalas. Korda, a New York Kávéház fiókája, pesti újságíró, pesti és bécsi filmes, 1931-ben társaival betoppant a szigetországba és volt mersze kisded film-műhelye cégjelzéséül az ősi angol Parlament toronyóráját, a Big Ben-t választani, volt bátorsága angol történelmi témákhoz nyúlni. VIII. Henrik magánéletéről készített filmet, a legjobb európai stílusban. Sikert aratott. Olyan óriási sikert, amely gazdag emberré, a brit uralkodó lovagjává tette. Filmjei betörtek Amerikába is és iskolát teremtettek.

Mellette szárnyat kaptak a többi magyarok. Vince öccse kitűnő díszlettervezővé lett, Zoltán öccse megbízható, jóérzékű rendezővé. Bíró Lajos magyar íróból angol forgatókönyv szerzővé változott át.

MIKES GYÖRGY a híres anekdotát idézte, amely szerint a Korda filmgyár kapuján ez a fölirat állt : "A felvételhez nem elegendő, ha valaki csupán magyar." De Mikes rögtön hozzátette : — Elég volt magyarnak lenni ! Legalább száz magyar dolgozott Korda fantasztikus nagyvonalúsággal felépített denhami filmgyárában. Önbizalmuk óriási volt. Orczy bárónő híres történetét, a "Vörös Pimpernel"-t Korda úgy vitte filmre, hogy a telivér angol arisztokratát Leslie Howard játszotta. Pompás úri hanglejtése ma is a fülébe cseng mindenkinek, aki látta a Pimpernel-filmet. Leslie Howard szintén magyar volt, eredetileg Steinernek hívták és tizenhárom éves korában került Angliába.

Rózsa Miklós másik anekdotával szolgált. A denhami filmgyár előtt három árbóc rugaszkodott az ég felé, mindegyiken hatalmas angol zászló. Valaki egyszer szarkasztikusan megjegyezte: — Egy-egy lobogó jut a Korda filmgyár minden angol munkására.

Douglas Fairbanks Jr. szerint Anglia fontolóra vette, ne küldjön-e konzult Denhambe.

Ez a mammut filmgyár okozta többek közt Korda csillagának hanyatlását. Túl nagy volt, túl nagyratörő. Ma üresen konganak a hangár nagyságú műtermek, gyom nő az öltözőkben. A berendezést 1953-ban elárverezték.

A másik ok az volt, hogy Korda energiája egyre fogyott. Egyszerre akart közlegény, tiszt és parancsnok lenni. Betegsége egyre súlyosabbá vált. 1956-ban szívroham érte és meghalt.

SIR ALEXANDER KORDA életét az apró részletekre is kiterjedő hűséggel kísérte végig tévé-filmjében Vas Róbert. Régi képeket, rajzokat, Major-karikatúrákat, már elveszettnek hitt filmkópiákat kutatott fel. A portré-film lendülete, hangulata egy pillanatra sem tört meg. Líra sugárzott minden kockájából, érződött, mennyire tiszteli Vas Kordát. Néhány pompás ötlet, vágás megmutatta, hogy ő is elsőrangú filmes. Korda is büszke lett volna arra a finom kis villanásra, ahogyan Vas a mai, megöregedett Elisabeth Bergner jellegzetes nevetésében felfedezte — és gyors "snittel" illusztrálta — a régi, ragyogó sztár Bergner-nevetését.

Vas Róbert a Korda-filmek hőseiben kereste alkotójuk egyéniségét. Legtöbb esetben nyilvánvalóan hitelesnek tűnt a tükörkép. A portré-film végén "A bagdadi tolvaj" gyerekesztárját, Sabut láthattuk, amint az óriás dzsin hátán a hegytetők felé repül. — Hová, mesterem ? — kérdi a dzsin. — Felfelé, mindig csak felfelé !

SÁRKÖZI MÁTYÁS

FEJTŐ FERENC

Egy nép nagysága

A "CSEHSZLOVÁK ÜGY" minden tanulságát ma még nehéz levonni, nevezetesen azért, mert magának az *ügynek* sincs vége. Öt hónap telt el a Varsói Államok katonai beavatkozása óta, de Prágában, Pozsonyban még nem intéződtek el a dolgok. Az bizonyos, hogy a pártvezetésben, a központi vezetőség kebelében fokozatosan háttérbe szorultak a liberális elemek, elsősorban Dubcek. Helyükbe benyomultak az úgynevezett "realisták" (Cernik, Strougal, Husak) ; ezeknek az a főtörekvésük, hogy visszanyerjék a Kreml bizalmát s a Moszkvai Megegyezésre támaszkodva *modus vivendi*-t találjanak a Szovjetunióval való együttműködésre. A "realisták" azonban még ma sem urai a helyzetnek. A csehszlovákok többsége, hiába állították őket kész helyzet elé, — a tavaszi remények jegyében él.

Épp itt a csehszlovák lecke világméretű tanulsága. Húszéves sötétség után elég volt a néhány hónapig tartó sajtószabadság, gyülekezési- és vélemény-szabadság, s a nép visszanyerte önbizalmát, kiteljesedett, megtalálta az útját. Maga a kommunista párt, mely húsz éven át egy maroknyi Moszkvából távirányított vezető engedelmes eszköze volt, (azt tartotta róla mindenki, hogy a Francia KP vasfüggönyöntúli mása, mélységesen sztálinista párt) — egyik napról a másikra bevetette magát a politikai életbe. Szervezeteiben megindult a gondolkodó, vitatkozó, határozat-készítő forrás — ilyesmire 1948 óta nem volt senkinek sem módja. A külső nyomás meg a megszállás egyik legváratlanabb hatása pedig az lett, hogy a hosszú ideig passzív, fásult, kedvetlen, bizalmatlan munkásosztály mozgósított és kiállt a nemzeti önnállóság, a bajbakerült vezetők, a januári program védelmében.

A HÍRES "politikai tavasz" ugyanis palotaforradalomként kezdődött, az igaz, mint annak idején az az 1964-es Szovjetunió-beli palotaforradalom, melynek Hruscsov bukása lett a vége. Aztán hónapokon át nőtt, dagadt a szellemi mozgalom, előbb szűk értelmiségi körökben, majd az egész értelmiséget felölelte, a kommunistát is, a pártonkívülit is. Végül július elejétől fogva még sohasem tapasztalt nemzeti egység teremtődött meg az országban : csehek, szlovákok, fiatalok és nem fiatalok, értelmiségiek, munkások, parasztok egyszerűen ledöntöttek a közéjük állított mesterséges válaszfalakat.

A nemzeti felbuzdulás néhány vezető köré csoportosította a nemzetet — Dubcek, Smrkovsky, Svoboda köré. Bennük látta a nép az újarcú, emberi, civilizált szocializmus megvalósításának lehetőségét. A szovjet beavatkozás és a megszállás csak tovább szította az ilyenirányú szenvedélyeket. Az emberek úgy éreztek, hogy igazuk van, hogy igazságtalan az őket ért csapás, hiszen a januárban elkezdett békés forradalom valójában miben sem veszélyeztette a Szovjetunió érdekeit, s még kevésbé a szocializmuséit. Ez a gondolat mélyreható politikai erővé alakult. Ez ellen nem sokat ér a *realisták* érvelése, nem fog rajta a kollaboráns-törekvés, és a sietve "fehér lapot nyitni kívánó" Szovjetunió nagy gondokat okozó kellemetlenség-sorozattal találja magát szemközt.

ILYENEK a vezetőkkel kapcsolatos kényes kérdések. Az augusztus 21-i beavatkozás egyik célja Dubcek félreállítása volt. Később, alighanem Kuznyecov tanácsára, taktikát változtattak. Állítólag nemrégiben, a kievi tanácskozások során, Brezsnyev már tisztelettel kezelte Dubcekot, akárcsak az öreg Svobodát. Megértette a Kreml, micsoda hibát követett el, amikor ezt a becsületes, szerény, hallgatag, szovjetbarát vezetőt megtámadta. Jelleme a békés egyezkedésre hivatta mindig, s honfitársai előtt a desztálinizálás, az új kormányzati stílus jelképe lett. Kifizetődőbb volt, hogy meghagyják, s hogy ugyanakkor elválaszszák "rossz tanácsadóitól". Erre a célra szolgál új környezete, mely meggyőződéses vagy opportunista, de engedelmes férfiakból áll.

November közepétől kezdve tehát Smrkovskyra irányította a Szovjetunió a főtüzet. Valaha a Hitler-ellenes prágai felkelés vezetője volt, majd Gottwald és Novotny bebörtönzött áldozata, végül — ez volt a fő bűne — ő nyitott utat tavaly februárban a szólásszabadságnak. A Parlamentnek a szövetségi állam megalakításával kapcsolatos újraszervezése során alkalom nyílott arra, hogy eltüntessék a politikai arénából ezt a túl látványos embert, akinek minden beszédét örömrepesve kísérte figyelemmel hallgatósága, s megbotránkozva a moszkvai palota. Már a kievi tanácskozások alkalmával elfelejtették meghívni, majd amikor a szovjet-csehszlovák barátsági szerződés évfordulóján az oroszok üdvözlősürgönyt küldtek Prágába, kifelejtették a cimzettek közül a nevét. Harcot indítottak, hogy mással töltessék be a helyét a Parlament élén.

ÚJABB hiba volt. A szovjet vezetők nem tudták, milyen értelmes a csehszlovák nép, mekkora a politikai érettsége. Néhány nap elég volt hozzá, hogy a közvélemény Smrkovsky köré tömörüljön s vele együtt a tavaszi vívmányokat védje. A különböző szakmai és értelmiségi foglalkozásokat tömörítő "Kulturfront" indult elsőnek a küzdelembe. A diákok csatlakoztak. November végén nagyhatású tiltakozó sztrájkot rendeztek. A nagy ipari központokban követték példájukat a munkások. Az ország legnagyobb szakszervezete, a Vasas (900 ezer tagja van) afféle kölcsönös segítséget nyújtó szövetségre lépett a diáksággal Smrkovsky védelmére, a sajtószabadság, a demokratizálás érdekében. A szövetséghez mások is csatlakoztak. A szlovák írók többsége határozatot fogadott el, melyben elítélte Husaknak, a szlovák párt első titkárának politikai irányvonalát : azzal vádolta, hogy ígéretét megszegte, újra bevezeti Szlovákiában az egykori parancsuralmi rendszert. Az Országgyűlés elnöksége szolidaritást vállalt Smrkovskyval. S megmozdult a kommunista *párttagság* is. A párt központi ellenőrző bizottságának (konzervatív) vezetője, Milos Jakes az év végén cikket írt a "Rude Právó"-ba, amelyben kikel "a pártonbelüli fegyelmezetlenség, az anarchista jelenségek" ellen. Decemberben ugyanis a városi és az üzemi pártszervezetek ezreitől érkeztek olyan határozatok, amelyek — a diákokkal és újságírókkal egyetértésben — bizalmukat nyilvánítják Smrkovskynak s követelik a pártkongresszus összehívását. Azt ugyanis a szovjet vezetők a moszkvai megegyezés (jobban mondva a moszkvai diktátum) során határidő nélkül elhalasztották. A munkás-pártszervezetek energikusan követelték azt is, hogy szüntessék be a szovjet szerkesztésben cseh nyelven, a Csehszlovák Kormány engedélye nélkül megjelenő "Zpravy" című lapot, mely nap mint nap pocskondiázta a liberális csoportokhoz tartozó személyiségeket. Mindezek a határozatok napvilágot láttak, a cenzúra ellenére, a napisajtóban s elhangzottak a rádióban.

JAKES, akit a rendcsinálással megbíztak, azt írta : "Mindenki kifejtheti véleményét az alapszervezetében, de ez nem jelenti azt, hogy mi megtűrnénk a harcot a párthatározatok végrehajtása ellen." A csehszlovákok azonnal azt kérdezték Jakestől : milyen pártról beszél, annak milyen határozatairól ? A másfélmillió tagot számláló csehszlovák kommunista párt, munkás-, diák-, író-tagjaival úgy tartja, hogy — éppen hogy ő, azaz a tagság a párt! Az "elvont párt", az "eszmei párt" nevében hozott és végrehajtott határozatokat már ismerik : Gottwald titkosrendőrsége, a szovjet ügynökökkel karöltve, ezeknek a nevében tizedelte meg 1949 és 1952 közt a pártot s fosztotta meg az országot függetlenségének legutolsó foszlányaitól is. A Slansky-per története, amelynek kulisszatitkait nemrégen tette közé döbbenetes könyvében a per egyik megmenekült hajótöröttje, Artur London (1), ott van minden cseh és szlovák emlékezetében. Csak akkor érti meg az ember, miért tiltakozik oly hevesen az egész csehszlovák nép a múltba való visszarukkolás ellen, ha tudja, micsoda fájdalom- és nyomor-áradatot, mekkora megaláztatás-tömkeleget zúdított a sztálinista korszak erre a népre, amely pedig, ha múltját, hagyományait, kultúráját, demokratizmusát tekintjük, szinte hivatva, volt arra hogy az emberi szabadságjogokkal beteljesülő szocializmus előfutárja legyen.

Azt jelenti-e a jelenlegi helyzet, hogy az említett szocializmus-fajta utópia, vágyálom és sorsa az, mint a többi álomé : hogy porrá zúzódjék atomszázadunk vaskos valóságain ? Nem hiszem. Az a csendes ellenállás, amelyet a csehszlovák nép a szovjet típusú, rendőri és önkényuralmi államszocializmus ellen szegez, nemcsak hazafiságát dicséri. Azt is jelenti, hogy van egy másféle szocialista ideál : egy olyan rendszer áhítása, amelyben a jóakaratú ember politikai tényezőnek számíthat. A csehszlovák diákok, írók, munkások bebizonyítják, még akkor is, ha például a Smrkovsky-ügyben Moszkvának sikerült is keresztülerőszakolnia akaratát —, hogy egy nép nagysága nem lélekszámán alapul, nem ágyúparkján, rakétatelepein, hanem erkölcsi és szellemi magaslatán, emberségén és azon, hogy híven követi lelkiismerete parancsait.

UTÓHANG

JAN PALACH prágai diák önkéntes máglyahalála, majd pilseni ifjúmunkástársáé és a további mártíroké a liberális politikai irány elsorvasztása elleni tiltakozás. Tragikus fénybe vonja a csehszlovák ifjúság körében megnyilvánuló fájdalmas, elkeseredett állapotot.

A Károly-egyetem, Európa egyik legrégibb felsőoktatási intézménye, fényes szerepet játszott, amikor a desztálinizálás során, növendékei összefogtak hazájuk író- és művésztársadalmával. Több mint egy éve, 1967. októberében nagyarányú diáktüntetést szerveztek. Azt Novotny elnök személyes parancsára durva megtorlás követte. Ekkor tört ki az a politikai válság, amelynek következményeként múlt év januárjában megbukott Novotny s helyébe Dubcek lépett.

Májustól fogva a diákok többsége egységes szervezetbe tömörült, lelkesen támogatta azt az újjászületési mozgalmat, amelynek fő vezetői Goldstücker professzor, Ota Sik közgazdász, Smrkovsky, Cisar s a többiek voltak. Júliusban, amidőn az "öt varsói szövetséges" nyomása erősebben kezdte éreztetni a hatását, az egyetem diákjai közül kerültek ki a legelszántabb Dubcek-pártiak. Hármas jelszavuk a következő volt : szocializmus, nemzeti függetlenség, összetartás.

Később az augusztus 20-tól 26-ig terjedő tragikus napokban, mikor a fegyveres bevonulás lezajlott, ismét a prágai, brünni, pilseni, pozsonyi diákok álltak ki keményen s nagy sikerrel az ellenállás mellett, az Indra- és Bilák- féle kollaboránsok ellen.

Az úgynevezett "moszkvai megegyezés" után a diákság kifejezte ugyan mélységes nyugtalanságát, de fegyelmezetten engedelmeskedett az egységet és nyugalmat kívánó felsőbb parancsnak, azért, hogy a vezetők "megmenthessék a januári politika főbb vívmányait".

AZ ŐSZI egyetemi felvételi napok csendben folytak le. Amikor azonban, október 28-án, a Köztársaság ötvenéves évfordulóján a békésen összeverődött diákfelvonulásra megtorlással válaszolt a hatóság, (november 7-én is azt tette), s főleg amikor ráébredt a diákság arra, hogy "hőseit" sorban félreállitják — Ota Sikot, Dr. Kriegelt, Kadlec közoktatásügyi minisztert, Pavel tábornok belügyminisztert — mélységes csalódottság ütötte fel a fejét.

Múlt év november 18-án hatvanezer közép- és észak-csehországi diák háromnapos figyelmeztető sztrajkba lépett. A Diákszövetség tízpontos memorandumot intézett a párt központi vezetőségéhez ; abban az áprilisi demokratizálás folytatását, a Novotny-féle zárt ajtók mögötti tanácskozások újraéledésének megakadályozását, sajtószabadságot, gyülekezési szabadságot és a külföldre utazás szabadságának visszaadását kérte. A többi pont a személyi biztonság szavatolását követelte, a Bilak- és Indra-féle kollaboránsok végleges eltávolítását a közéletből, gazdasági önállósággal bíró munkástanács-vezetést az üzemekben, végül pedig olyan külpolitikát, "mely megfelel a csehszlovák nép hagyományos követelésének s az Egyesült Nemzetek alapokmányának".

A SZLOVÁKIAI diákok nagy része is részt vett a sztrájkban. A középiskolák növendékei, az újságok szerkesztősége s a nagyüzemek munkássága erőteljesen támogatta őket. A prágai diákok akcióbizottsága a következő szövegű felhívást intézte francia, angol, jugoszláv, román, osztrák és német diáktársaihoz :

"Meggyőződésünk, hogy a munkásokkal szoros szövetségben álló egyetemi ifjúságunknak nemcsak joga, hanem kötelessége is küzdenie az ellen az engedményes politika ellen, amelyet vezető államférfiaink folytatnak. (...) Kidolgoztuk a békés politikai küzdelem formáit a népünk belügyeibe szünet nélkül beavatkozó szovjet vezetők ellen, azok ellen a csaknem fasisztának nevezhető erők ellen, amelyek a csehszlovák Kommunista Párt kebelében keletkeztek, ott megtűrettek s amelyeknek főtörekvése, hogy a szovjet felső rétegek polgári és katonai hatóságaival szoros együttműködésben követelik a hazai, hitelesen szocialista erők lemészárolását, a rémuralmat népünk fölött..." (2).

A sztrájkoló diákok több megbeszélést folytattak a párt vezetőivel. Ennek során azt hallották, hogy azok "csaknem minden követelésükkel egyetértenek". Ekkor beszüntették a sztrájkot. Ez év január elején azonban megkeményedett a cenzúra, lefokozták Smrkovskyt, erősen leszűkítették a nyugatra való utazás lehetőségét, Dubcek háttérbe szorult, Husak nyugtalanító beszédeket mondott. Újraéledt az elégedetlenség az egyetemeken.

MEGRENDÍTŐ, ha arra gondol az ember, hogy a csehszlovák főváros diáksága, azé a Prágáé, mely évszázadokon át az ész, a hit, a béketűrés filozófiájának fellegvára volt, most a vietnami buddhista papság szörnyűséges, szívszorítóan barbár fegyveréhez folyamodott. Hogyan is ne csodálná őket az ember, azokat a fiatalokat, akik csupán önmaguk lelkierejére támaszkodhatnak, meg a civilizált világ oly sajnálatosan erőtlen rokonszenvére, s mégsem fogadják el a vereséget : úgy tesznek, mintha soha el nem foglalták volna országukat az idegen fegyveresek, s naponta megújuló küzdelembe indulnak, makacsul, ezernyi módon, szabadságukért, az emberi szabadságért.

(1) "Vallomás, avagy a prágai per fogaskerekei közt", Artur London könyve, franciául "L'aveu" Gallimard kiadásában. — A jelenkorral foglalkozó irodalomban ez a mű egyedülálló, eddig még feltáratlan, hatalmas adatszolgáltatása és megrázó hitelessége miatt.

(2) A kiáltvány teljes szövegét a Párizsban megjelenő "Partisans" című folyirat közli (44. sz., 1968 old.)

Információ

A "Népszabadság" január 16-i számában beszámol arról, hogy Prágában megjelent a "Tribuna", a csehszlovák Kommunista Párt központi bizottsága cseh irodájának új folyóirata. Büszken hozzáfűzi azt is, hogy a lap első számában ismerteti Kádár János november 23-i beszédét, kiemelve azokat a részeket, amelyek a magyar kommunistáknak "a kétfrontos harcban szerzett tapasztalatait" elemzik.

A pesti pártlap tudósítását így fejezi be : "A 'Tribuná'-nak az eredeti terv szerint már az újév első napjaiban az utcára kellett volna kerülnie. A kéziratok nyomdába adása után azonban eddig meg nem nevezett személyek 'felülbírálták' a lap politikai irányvonalát és mozgalmat kezdtek, hogy a nyomdászok tagadják meg a 'Tribuna' előállítását. Ennek következtében jelent meg a tervezettnél később a lap."

Mindenesetre dicséretes, hogy a hazai pártsajtó nem hallgatja el teljesen a "Tribuna" megjelenése körüli bonyodalmakat. De információja részben téves, részben hiányos. Téves, amikor azt mondja, hogy a nyomdászokat "meg nem nevezett személyek" befolyásolták. A valóságban maguk a cseh nyomdászok voltak azok, akik visszautasították egyik-másik megalkuvó, csatlós-ízű cikk kiszedését. Hiányos, amikor elfelejti megjegyezni, hogy a lapot, amelyet Oldrich Swestka, a hivatalos pártlap, a "Rude Pravo" novotnysta ex-főszerkesztője szerkeszt, végül is nem Csehszlovákiában, hanem Kelet-Németországban szedték és nyomták ki.

A MAGYARORSZÁGI MARXISTA SZOCIOLÓGIA TÍZ ÉVE

MAGYARORSZÁGON a második világháború után senki nem gondolt a szociológia továbbfejlesztésére. A társadalomtudományok traumatizmusa nálunk is hasonló volt a németországihoz : a soviniszta, fajelméleti irányzatok elhalása, a baloldali irányzatok lassú felocsúdása évekig tudományos vákumot képzett. A pár évig tartó relatív demokrácia — negyvennégytől negyvenhétig — a szociológia tudományának **művelésére** legalkalmasabb erőket, a politikusokat, az írókat és a publicistákat más feladatok szolgálatába állította. Az egyetemi tanárok közül sokan hagyták el az országot és amerikai egyetemeken szóródtak szét, — olyanok, akik szociológiát tanítottak és tanítanak ma is. Mások visszavonultak, hallgattak vagy elhallgattatták őket.

A fordulat évében, 1948-49-ben Magyarországon már nem lehetett szociológiáról beszélni. A szociológiát tagadta a sztálini alkatú marxista társadalomtudomány — posthumus, rövidített elnevezéssel "törtmat" —, mely lényegében nem volt egyéb, mint ideológiai propagandaeszköz a hatalom kezében. Marxista tudósok is hallgatásra kárhoztattak (például Lukács), a polgári radikális irányzat megszűnt vagy elmenekült, hasonló volt a helyzet a keresztény szociális irányzattal, — a népies csoport pedig belső emigrációba kényszerült. A falukutató szociográfia legfeljebb a három- és ötéves terv falusi programjának megvalósítása érdekében fejthetett ki propagandát. Sztálin halála után jelennek meg az első írások, amelyben szociológiáról beszélnek, — hivatalosan is felfedezik azt, amiről mindenki tudott, csak nem mert beszélni ! Azt, hogy végső elemzésben a szociológia az adott társadalom helyes ismeretét elősegítő tudomány. Amíg tehát a társadalmi valóságokat — említsük meg itt a munkásság, parasztság és értelmiség reális helyzetét — a statisztika és a propaganda elferdítésével "tárták fel", addig ez a tudomány nem működhetett. Az 1953-56 közötti időszak inkább irodalmi, mintsem tudományos valóságfeltáró kísérlete után (Nagy Imre melletti író-csoport aktivitása), a társadalomtudományok desztálinizációja az 1956-os forradalom nyomán indult meg. A hatvanas évekig a magyar statisztika és demográfia nemzetközi színvonalat ért el és újra éledt a szociográfia is. Ami azonban még nagyobb jelentőségű volt, az a napisajtó hangulatkeltése, amely szinte máig is tart. A napilapokban, vidéken és a fővárosban, rendszeresen jelennek meg ismertető írások, kis kutatások, kérdőívek kiértékelése, stb. A folyóiratokban magasabb szinten ugyanez az ismeretterjesztő, hangulatkeltő munka folyik.

A HIVATALOS marxista szociológiát és a párt álláspontját a "Társadalmi Szemle", a "Filozófiai Szemle" és a "Pártélet" képviseli. Objektívebb írások jelennek meg a "Valóság"-ban, a "Természettudományi Közlöny"-ben és a "Világosság"-ban. Sok szó esik a szociológiáról az irodalmi folyóiratokban, nemcsak a budapestiekben, hanem a vidékiekben is. Az "Új Írás" és az **"Élet és Irodalom"** figyelemre méltó monográfiákat közöl aktuális szociális problémákról : a társadalmi szerkezetváltozásokról, a fiatalság és a parasztság kérdéseiről.

A kutatómunka zömét a Magyar Tudományos Akadémia szociológiai Kutató Csoportja végzi. Vezetője Hegedüs András, aki egyúttal az ideológiai irányítás szerepét is vállalja. Az egyes kutatási eredményekre sok esetben várni kell, mert vannak olyan munkák, amelyek éveket vesznek igénybe. Érdekes figyelemmel kísérni, milyen területen folynak a kutatások : a társadalom mozgástörvényei, háztartási budgetkutatás, a nyugdíjasok helyzete (óriási probléma ez : a tízmilliós Magyarország több mint egymillió nyugdíjast tart el !), a falu vizsgálata, az értelmiség szerepe, a családkérdés, a válások. A szociális valóság ismeretének igénye, a kutatások tömeges megindulása szükségessé tette végre a szociológia egyetemi nivójú oktatását. A hatvanas évektől kezdve már konferenciákon keresztül megindult az előkészítés. Mi a mai helyzet ? Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen két szemeszterben metodológiát és szociálteóriát adnak elő ; a Marx Károly Egyetemen "Bevezetés a szociológiába" címmel van előadás. A szegedi, pécsi és budapesti Jogtudományi Karokon is oktatnak szociológiát. Ebben az évben megjelenik az első magyar szociológiai szakfolyóirat és terbve vették az első Szociológiai Intézet megalapítását is.

AZ ÚJ magyar szociológia tíz éves. Tíz esztendő nem kevés egy tudományág életében, — már kialakulhattak tendenciák, iskolák, jelentős elméleti művek és gyakorlati kutatások születhettek. A magyar helyzetre alkalmazva e négy feltevést, azt mondhatjuk, hogy csak az első és az utolsó valósult meg: jelentősnek mondható elméleti művek nem születtek — a tudományos világ előtt továbbra is Lukács György és egyedül ő az a személyiség, aki a magyar marxista tudományosságot képviseli — és szociológiai iskolákról sem beszélhetünk. A gyakorlati kutatások azonban több szempontból figyelemre méltók : 1) sok területre terjednek ki ; 2) legtöbbször tudományos csoportmunkáról (team-work) van szó ; 3) nivójukban az elmúlt tíz év alatt határozott emelkedés állt be.

Vizsgáljuk meg kissé részletesebben az utóbbi évtizedben kialakult tendenciákat. Tekintsünk el a házon belüli vitáktól, a szociológusok és filozófusok vetélkedésétől, a hivatásos szociológusok és az újságírók ellenségeskedéseitől és szenteljük figyelmünket az utolsó hónapokban megjelent cikkeknek, tanulmányoknak, — amelyek olvasásakor kitűnik, hogy már évek óta hamu alatt parázsló és most napvilágra került tendencia-harc folyik a magyar szociológia berkeiben. Két irányzat áll szemben egymással : a "pártos" és az "újmarxista-liberális".

Két esemény világított rá erre a tendencia-harcra. Az első az a támadássorozat, amely a "Kortárs" és a "Társadalmi Szemle" hasábjain indult és egyrészt Hegedüs személye ellen, másrészt a Szociológiai Kutatócsoport "káros nézetei" ellen irányult. Akik egy kicsit is ismerik a helyzetet, tudják, hogy a kettő lényegében egyet jelent. A második esemény a Korcula-i botrány. Az újvidéki "Magyar Szó" jelentése szerint 1968. augusztusában a jugoszláviai Korcula-i filozófuskongresszuson résztvevő magyar filozófusok és szociológusok az AFP tudósítójának kijelentették, hogy elítélik a csehszlovákiai intervenciót. Az elítélés korántsem volt olyan éles hangú, mint a jugoszláv személyiségeké : a magyar marxista filozófusok és szociológusok "úgy gondolják, hogy a Varsói Paktum egyes államainak intervenciója komoly veszélyt jelent a szocializmus fejlődésére és a marxista elméletek megújhodására". A deklaráció aláírói (Márkus, Márkusné. Heller, Sós és Tordai) hozzáfűzték még azt is : függetlenül attól, hogy nyilatkozatuk milyen következményeket vonhat maga után, kötelességüknek érzik ezt kijelenteni, az igazi szocializmus fejlődése és az igazi szocialista demokrácia érdekében. A következmények nem maradtak el : decemberben a "Pártélet" jelentette, hogy Márkust, feleségét és Sós Vilmost kizárták a pártból. További hírek szerint a Korcula-i deklarációt a kongresszus résztvevői visszszatértük után megmagyarázták és elfogadtatták a Tudományos Akadémiai filozófiai és szociológiai csoportjának pártgyűlésével — s ezt az új nyilatkozatot többek között Hegedüs is aláírta. Az aláírókat a párt dorgálásban részesítette. Kétségtelen, hogy a pártközpont súlyos ítéletében benne van a "pártos" szociológusok keze. Korai lenne még a kizárások hatását mérlegelni, de valószínű, hogy a tendencia-harc kilépett a házi körből és ideológiai, párt-ügy lett belőle.

A "TÁRSADALMI SZEMLE" decemberi számában Molnár László közölt cikket "Gondolatok a szociológia társadalmi funkcióiról" címmel. A tízéves magyar szociológia még nem találta meg a helyét (hol ? kérdezhetjük), bár országos divat lett belőle — írja bevezetőjében. Hegedüsnek kétségtelenül vannak érdemei a szociológia népszerűsítésében, de hibái még nagyobbak. Elhanyagolja a rendszertant s "nagy" elméletek felépítésére törekszik. Az osztálytársadalom elhalásával kapcsolatos nézetei nem világosak, a bürokrácia jelenségének vizsgálatánál csak az elméletekre támaszkodik és munkájáról, egész munkásságáról az az összbenyomás alakult ki, hogy a szocialista társadalmat szociológiája segítségével "kívülről" kritizálja. Magyarországon hatvanan foglalkoznak hivatásszerűen szociológiával, közülük csak 24 szociológus dolgozik a Magyar Tudományos Akadémia szociológiai kutatócsoportjában. A többség tehát a Hegedüs-csoporton kívül dolgozik és feltehető, hogy véleményük nem mindenben egyezik meg Hegedüsével. A cikk szerzője a nem-hegedüsi irányzat kibontakozásában látja a hazai marxista szociológia egészségesebb fejlődésének biztosítékát.

Pach Zsigmond "A társadalomtudományok fejlődésének elvi kérdéseihez" című cikkében, amely ugyancsak a "Társadalmi Szemle" decemberi számában jelent meg, más oldalról, úgy is mondhatnánk: alaposabban és rafináltabban kritizálja a hegedüsi irányzatot. A magyar szociológusoknak szemére veti, hogy nem eléggé alapos a marxista műveltségük. Jó részük 45 vagy 48 után lett marxistává és a dogmatikus marxizmust sajátította el. Más szóval a sztálinizmus öröksége kihat még gondolatvilágukra s nem találják meg a helyes elméleti irányvonalat a mai, a XX. kongresszus utáni marxizmusban. Sejteni lehet, hogy a szerző a Hegedüs-csoportot vádolja és a "pártosokat" úgy próbálja beállítani, mint akik tökéletesen megértették az új követelményeket, amelyeket a marxista ideológia Hruscsov utáni fejlődése számukra előír. Kijelenti, hogy a marxista társadalomtudomány tény- és törvénytudomány, mely elveti az "irodalmiaskodást" s a természet- és társadalomtudományok alapvető egységét hangsúlyozza. Az irányzatok közötti vitákkal kapcsolatban Pach radikálisan elveti a "marxista pluralizmus" elvét : számára a marxisták közötti vita nem lehet más, mint az egymeggyőződésűek véleménycseréje, felszínes, inkább csak kifejezési formákban megnyilvánuló különbözőségekkel. Cikkében fellelhetjük azt a nagyon is a sztálini időkre emlékeztető megállapítást, mely szerint a társadalomtudomány osztálytudomány és csak akkor "exakt", ha az úgynevezett haladó osztályt képviseli.

HEGEDÜS ANDRÁS eddig rendre megválaszolt a kritikákra. A tendencia-harc akadémiai színezete egészen a Korcula-i nyilatkozatig érintetlen maradt — s azt remélhettük, hogy többé nem fognak vitapartnereket adminisztratív eszközökkel hallgatásra szorítani. Ha a fegyelmi határozat nem a tudóst, hanem csak a pártfegyelmet áthágó párttagot illette, akkor mindnyájan fellélegezhetünk. Ha nem így lesz, akkor sajnos Magyarországra is átcsaptak az "újgomulkizmus" hullámai...

Hegedüs októberben a "Társadalmi Szemlé"-ben még nyugodtan polémizált az őt igen élesen bíráló Meruk Vilmossal. Meruk cikkének címe : "A szociológia oktatás eszmei tartalmának tisztázásához" s azt a szociológiai jegyzetet kritizálja, melyet Hegedüs a Közgazdasági Egyetemen használt előadásaihoz. Egész listát állít fel Hegedüs pontatlanságairól; ebből Hegedüs válaszában, négy pontot emel ki. Először is leszögezi : nem olyan lényeges az, hogy a szociológia tárgyát már a kezdet kezdetén pontosan meg tudjuk határozni s itt tulajdonképpen egy régi szociológiai sarkigazságot erősít meg. Igaz, rögtön hozzáfűzi, hogy a marxista szociológia "specifikusan sajátos", ami azt is jelenti, hogy több az esélye arra, hogy önmagát pontosan körül tudja írni. A marxista szociológia létjogosultságát — folytatja Hegedüs — az a történelmi helyzet igazolja, mely a szocializmus ön-analizisét, önkritikáját szükségszerűvé tette. Meruk szemére veti Hegedüsnek, hogy az osztályok vizsgálatánál még mindig a tulajdonviszonyokra alapuló kritériumokat veszi figyelembe. Hegedüs Marxszal igazolja magát ; Marxnál az osztályok a tulajdonviszonyokra épülnek s a tulajdonviszonyok kiegyenlítődése, illetve szocialista átalakulása még nem történt meg a magyar társadalomban. A bürokrácia nemcsak politikai kategória. A bürökráciát, vagy ahogy Hegedüs nevezi, a "szakigazgatást". meg kell különböztetni a bürokratizmustól. Disztinkciója hasonlít a gurvitch-i "technocratie" és "technocratisme" megkülönböztetéséhez (*), bár Gurvitch analizisében tovább megy és jobban tart a technokráciától, mint Hegedüs a szakigazgatás veszélyeitől. Befejezésül Hegedüs megnyugtatja az aggódó Meruk Vilmost : az egyetemi fiatalságot a szociológiai oktatásban nem az új tudományos eredmények ismeretétől kell féltení, hanem a vulgarizált, a valóságnak ellentmondó tantételektől.

A "KORTÁRS" 1968. decemberi számában Márkus és Hegedüs közös cikkét olvashatjuk "A marxista szociológia fejlődésének főbb tendenciái a szocialista országokban" címmel. A rövid tanulmányban a két szerző magasabb színvonalon és pusztán elméleti síkon fejti ki a magyarországi újmarxista szociológia tudományos álláspontját. A történelmi materializmus sztálini értelmezésével szemben a helyes út, szerintük, a társadalom-ontológia. Vissza kell térni Marxhoz, aki a történelem folyamán először analizálta helyesen a társadalmat. Marx két nagy tétele, az elidegenedés és az osztálytársadalom nem évült el a szocializmusban sem. A szocialista társadalmakban az elidegenedésnek új formáit lelhetjük fel, — a társadalomanalízis útján új osztályok, új rétegek születését figyelhetjük meg. A "vissza Marxhoz" program szociológiai felfogásban Márkus és Hegedüs szerint azt jelenti, hogy a marxi tételeket — többek között az említett elidegenedést és a társadalmi rétegeződést — helyesen értelmezve alkalmazzuk az új szocialista társadalomra is.

A cikknek kivonatolt ismertetése felvillantja az általános tendenciákat. A viták légköre azonban, sajnos, újra átforrósodik az adminisztratív, fegyelmi intézkedések és a személyi "fúrások" tüzétől. Naivság lenne azt hinni, hogy máshol a világban a tudományos élet mentes az ilyesmitől. A szakemberek, a tudósok között folyó harcról csak azok tudnak igazán, akik ezen a területen dolgoznak. A nyugati világban azonban a vesztes felet legfeljebb karrierjének kedvezőtlen alakulása fenyegeti, — a keletiben egzisztenciája jut veszélybe. Kár, nagy kár lenne a fiatal magyar szociológiáért, ha adminisztratív eszközökkel terelnék vissza a politika kanyargós ösvényeire.

FERENCZY JENŐ

(*) Gurvitch, orosz származású francia szociológus (1894-1966) élete utolsó húsz évében a Sorbonne tanára volt. A technokrácia veszélyét abban látja, hogy ez a réteg először kiszolgál minden uralkodó osztályt, proletariátust és burzsoáziát egyaránt, önálló ideológiája nincsen. Osztályöntudatra ébredése azonban veszélyes lehet az egész társadalomra, mert akkor a hatalom technikai eszközeinek monopóliumával, a zsarnokság legmodernebb módszereivel gyakorolhatja uralmát.

LAPSZEMLE

A "KORTÁRS" egyik legutóbbi számában Darvas József bejelenti, hogy "Magyarország felfedezése" címmel új országfelfedező sorozat készül. Cikkét elsősorban azért érdemes elolvasni, mert ékes bizonyítéka annak, hogy Darvas milyen jól ír — ha őszinte. S mennyire nem őszinte — amikor politizál. Szerencsére egyre kevesebbet teszi. Az ő szerencséje is. Pedig de sokáig követte rossz csillagát.

Darvas a Nyírségben járt, mert Végh Antalnak a "Valóság"-ban megjelent riportja miatt egy nyírségi falu tőle kért igazságot. Végh, a "Valóság" áprilisi számában "Állóvíz" címen — Penészlek község állapotait írta le. Szűkszavúan, nem is írói, mint inkább szociográfusi tárgyilagossággal. Ha fele igaz annak, amit írt — elrettentő. De Darvas megállapította, hogy majdnem mind úgy igaz, ahogy leírta, annak ellenére, hogy a járás és megye vezetői sérelmesnek tartják az — igazságot. Hogy mi az igazság ? Ami megfelel a tényeknek. Hogy mik a tények? Részeg gyerekek, tüdőbaj, hatgyermekes családok odúkban, a bádogtányérból két kanállal eszik a család, három gyerekre egy ing jut s így tovább. Mint ahogy azt harminc éve is megírták egyes falukutatók. De akkor még nem építették a szocializmust...

*

AZ ÚJ NAPILAP, a "Magyar Hírlap" számos olyan problémát feszeget, amiről korábban nem, vagy alig írtak csak. Olyan cikkekre gondolok, mint Papp Antal írása, melyből kiderül, hogy felnőtt, művelt emberek — persze 30 éven aluliak — revelációnak veszik a Biblia, mint történelmi-irodalmi mű olvasását s most kezdenek rájönni arra, hogy a magyar nyelv, szavaink és szólásaink tele vannak a bibliaolvasó korokból származó emlékekkel. Papp Antal nagyon helyesen felteszi a kérdést : megengedhető-e, hogy teljesen függetlenül a vallási neveléstől — elzárják a fiatalok elől a Bibliát, ami mind történelmi, mind anyanyalvi szempontból szerves része mai életünknek is ?

*

VERES PÉTERT az új napilap megkérte, írjon valamit. Erre Veres megírta, hogyan vélekedik az újságról-irodalomról. Megírta, hogy miért nem dolgozik napilapnak. Több oka is van erre. Így például: "Az állam politikája egyetlen világnézetre alapozódik, a szocializmusra. Ebből következőleg a tények és események — még a szellemi jellegűek is — akár a külföldiek, akár a hazaiak, általában egyforma kommentálást, sőt egyforma hangszerelést kapnak. Így még ha az esemény érdekli is az olvasót, a hangszerelés untatja, kedvetleníti... Így hiába vásárolják meg, akár milliók is az újságot... nem elegendő a gondolkodásukat, érzéseiket, tehát napi magatartásukat és cselekedeteiket formáló hatása. A szocialista világnézet híveit azért nem elégíti ki, mert ők mélyebb... értelmezést szeretnének kapni, a többieknek pedig — és ezek elég sokan vannak — csak olyasféle tájékozódást adnak, hogy "na, mit mondanak erről s arról a kommunisták", vagyis mihez tartsa magát az értelmes — és élelmes — állampolgár".

Veres Péter a továbbiakban azt írja, hogy a "publikációs stílus még mindig tegnapi, sőt tegnapelőtti. Kezdetleges értelemben vett propagatív és didaktikus".

A lap közölte a cikket és — válaszolt is rá. Sajnos — bebizonyítva, amit Veres Péter írt : propagatív és didaktikus, tegnapelőtti stílusban s érvekkel.

N. K.

BOLYONGÁS KÖZBEN

Írja : Ignotus Pál

A kilencvenéves E. M. Forster

Elismerten a legkülömb élő angol írók egyike, s az én nem is szerény véleményem szerint kétségtelenül a legkülömb. Írt regényeket, tanulmányokat, az esztétika és politika határterületén kanyargó elmélkedéseket. Ma is ép és eleven szellem, kellemes társalgónak számít a cambridge-i kollégiumban, melynek vagy húsz esztendeje dísztagja és lakója. Hét vagy nyolcadfél évtized írói munkája áll mögötte. Élete műve mindamellett mennyiségre kicsiny, megmázsálva nincs több, mint amit a szakma bármely más professzionistája egy évtized alatt kinyomat. Terméketlenségét érdemeinek legvonzóbbjai közé sorolnám. Hosszú pályafutása során írt remeket és írt kevésbbé remeket, de soha fölöslegeset.

Miben áll Forster nagysága ? Abban, hogy ő a testet öltött szabadság. A szabadságnak hőse és apostola ? Az. Stílusában semmi hősi nincs, s apostoli is édeskevés. A kiegyensúlyozott, pallérozott, szelíd iróniával áthatott próza az eleme, elbeszélő és elmélkedő müveiben egyaránt. Nem tudhatjuk, hogyha a százhúsz év előtti Pilvax törzsvendégei közé tartozik, ugyanúgy élt és halt volna-e a szabadságért, mint a mi Petőfi Sándorunk. De egy más kor és más nemzet szülötteként, tehát nagyon különböző viszonyok közt, ugyanúgy a szabadság akaratát, megbecsülését, egyetemleges hitét lehelte minden szavával, mint aki a vérével fizet érte. Forsternak nem élni-halni kellett a szabadságért, hanem élnie *vele*, mármint a szabadsággal, melyben fölnevelkedett, s munkálkodni azon, hogy az elhatoljon az életnek azokba a zugaiba is, ahol a hiánya nem olyan szembeötlő, mint a politikai zsarnokságban.

E. M. Forster nem kevésbé nézte bíráló szemmel Angliát és a brit birodalmat, az ipari tömeggyártás nyomán nőtt kultúrát és a polgári demokratizmus hézagait, mint például kortársai közül Bernard Shaw vagy Thomas Eliot vagy D.H. Lawrence. Némileg mindnyájan visszahatás voltak a viktoriánus idő szabadelvű polgári önelégültsége, feszes és ájtatos illemkódexe ellen. De mint emlékezetes, a szocialista Bernard Shaw odáig ment a polgári szabadság fitymálásában, hogy Sztalinnak is védelmére kelt, sőt az abesszíniai hadjárat idején még Mussolininak is, a humanisztikus jogtisztelet táborával szemben. Az anglo-katolikus Eliot viszont úgyszólván a középkori *civitas dei* segítségéért folyamodott a modern, azaz hogy mindössze négy-ötszáz éves individualista reformkor ellen, az újpogány Lawrence pedig buja ősi ösztönök sugallatában hitt, azoknak oltárán áldozta fel a civilizáció vívmányait. Forstertől mindez távol állt. Lawrence-et becsülte, sőt túlbecsülte, de magatartásában nem követte ; megmaradt erazmusi bölcsnek. A szabadelvű polgári rend elleni lázadásának határt szabott az, ami a lázadásra rávitte : ragaszkodása a szabadság rendjéhez. "Régi erkölcsiség, új gazdasági rend", hirdette a két világháború közti gazdasági válság fordulópontján. S a régi erkölcsiség neki a szabadelvű Anglia hagyományos erkölcsisége volt. "A szellemi életben a *laissez-faire* tantétele az egyetlen, ami kiállta a próbát" — írta ; — "mihelyt a szellemet tervezni és irányítani és igazgatni kezdik, vége a szabadságnak, nyakunkon az irodalmi titkosrendőrség, itt a szolgák társadalma."

Élete főművének az *Átkelés Indiába* című regény számít, — alkalmasint joggal. Ebben a könyvében a szabadság gyakorlatát, az emberi és nemzeti önismeret, önvizsgálat kifinomítását az Anglia és India közti viszonyra alkalmazta, vagy pontosabban, az indiai társadalom különféle rétegeinek és az angol funkcionáriusok körének súrlódásaira. A brit birodalom még élő valóság volt, amikor ez a könyv megjelent, s hatása hozzájárult ahhoz, hogy az angolokban megérlelődött India önállósításának s végül az egész gyarmatbirodalom felszámolásának gondolata.

"Örülök, hogy ez volt a hatása" — mondta később Forster — "de amíg írtam, nem erre gondoltam: a történet érdekelt és az alakok". Annyira igaza van ebben, hogy ma, amikor a probléma már időszerűségét vesztette, a regény ugyanolyan frissnek, elevennek hat, mint megjelenése idején. A megszállók, a leigázók, s a megszállottak és leigázottak közti súrlódások lélektana nem vesztett érvényéből azzal, hogy Indiában ilyesmi már legföljebb ha hindu-mozlim vagy kínai-hindu, esetleg kínai-tibeti súrlódások formájában jelentkezik vagy legföljebb régi emlékekben él tovább a fehér üzletemberek klubjainak környékén. Forster könyve, amilyen megrázó írás volt, olyan kevéssé volt propagandisztikus : az ő indiai hindui nem angyalok, indiai mozlimjai még kevésbbé, kivált nem az a szeretetre méltó leánykereskedő-féle orvos, akit kis híja, hogy tönkre nem tesznek egy hamis vád alapján az elvakult fehérek. Azok a fehérek pedig dehogyis dühödten elvakultak, helyzetük szorítja őket a sivár és gyanakvó dölyfösség pózába, s legfonákabbul azoknak sorsa alakul, akik emberségből, emberi érdeklődésből és részvétből, talán keletrajongó sznobságból is, igyekeznek magukat áttörni a társadalmi és faji korlátokon. A tanulság, ha ilyesmi leszűrhető ebből a célzat nélkül írt remekműből — az, hogy ahol megszálló nemzet és megszállott ország van, ahol kiváltságos és jogfosztott faj van, ott végső soron mindenki áldozat, mindenki idegbajos és nyomorék, az úr csakúgy, mint a szolga.

Kétszázadik születése napját

üli az angol képzőművészeti akadémia, az, melyet hagyományos nevén itt Royal Academy-nak, Királyi Akadémiának hívnak, s a bicentenáriumot úgy üli meg, ahogy természetes és elvárható, átfogó nagy kiállítással, képek, szobrok, metszetek, rajzok sokaságának felvonultatásával. Fennállásának kétszáz évéből mintegy százat töltött az akadémia mai palotájában, a Piccadillyn, a Burlington House-ban, melyet budapesti analógiával élve a londoni Műcsarnoknak nevezhetnénk ; hagyományos londoni intézmény az akadémia évi egy vagy két nagy tárlata, melyre dől a közönség, amelyen morajlik és hullámzik a közkíváncsiság, a nagyvilági csakúgy, mint a képzőművészeti, s amelyet szenvedélyesen zúznak ízzé-porrá a kritikusok, mert hát az akadémia azért akadémia, hogy üssenek rajta, mert maradi és konvencionális, de üssenek rajta akkor is, ha igyekszik modern és *avant-garde* lenni, hiszen ez nem az ő dolga. Én nem mondom, hogy a zord kritikának nincs igaza, csak azt, hogy mint a példák mutatják, az akadémia már a puszta létével is kihívja a kárhoztató bírálatot, viszont ugyancsak elismerhető, hogyha nem volna, kár volna. Mindig ilyen paradox volt az akadémiák helyzete ? Talán a mostani óriástárlat világít rá legjobban, hogy nem mindig. Az akademizmusnak, művészetben is, irodalomban is megvolt a maga aranykora. hol korábban, hol később, de többnyire olyan időszakokban, amikor az akadémiai tagozódás és tömörülés kínálkozott legfőbb kapocsnak az alkotó művész és az értő közönség, azaz hogy, ami talán még fontosabb, a vásárlóképes közönség közt. Angliában három-négyszáz évvel ezelőtt a művész patrónusa a fejedelem volt, vagy egy-egy fejedelemnek beillő főnemes, meg persze az egyház. De kétszáz évvel ezelőtt már kialakult volt a polgári gazdagság s a polgárarisztokráciával ugyancsak összefonódott gazdag dzsentri : ennek a rétegnek, ha mai fogalmak szerint nagyon zártkörű volt is, már érdemes volt tárlaton bemutatni a képeket-szobrokat, ebből már a nyilvánosság előtt verbuválták a megrendelőket. A világias, a *még* arisztokratikus, de *már* polgárosodott *szalon* szabta meg akkor a szellemi, a politikai és a társadalmi élet ütemét, noha a nyers tengeri szelekkel áthatott brit szigeten ez a szalon sohasem volt annyira szalonszerű, mint például Franciaországban. Az angol szalonban vörösebben ropogott a kandallótűz és kevesebbet hancurozták a kacér kis ámorok és pszichék, mint a franciában. S ennek az angol szalonnak volt festő fejedeleme a Királyi Akadémia első elnöke, Sir Joshua Reynolds.

A Bullington-házban rendezett kiállításon több mint ezer műalkotással vonul fel megannyi művész, Reynolds kortársaitól maiakig, legmaiabbakig, s nem nehéz termein végigsétálva felvázolni a nyugati stílustörténetet, annak angol változataival : klasszicizmus feloldódva romantikában, realizmus átcsapva a prerafaeliták és a szecesszió — mármint a Közép-Európában szecesszió néven ismert stílus — képzeletfutamaiba, majd az impresszionizms, kubizmus, különféle fokozatú absztrakció és ellenabsztrakció kísérleti állomásai. De mintha Reynolds szelleme lengené be az egészet, ő van ebben a csarnokban leghitelesebben otthon. Mintha kétszáz év minden festőnemzedéke az ő lábánál kuporogna. Olyan óriás festő volt? Nem, csak olyan tökéletes. Tökéletes a maga elegáns, nemes és iparűző nemében. A *portrétistának* volt plátói eszményképe. Arcképei a megszólalásig hasonlítottak s mégis megszépítve tükrözték a megrendelőt. A hús rózsállott képein, ha nem cukorkrémesen is, — inkább a ködpárán áthatoló napfény villódzásával. Talán arcnál is életesebben festett ruhát, redőkben leomló finom kelmét, s talán az emberi méltóságnál is sugárzóbban ábrázolta a paripa délcegségét és a kopó szilajságát. Hányan próbálták ezt azóta s hánynak sikerült majdnem ilyen tökéletesen, de mindig csak majdnem. S hányan próbálták volna még, ha nem restellik ! Mert, nem vitás, ez a stílus az, amit ma korszerűtlenebbnek, ihletett és látomásos művészhez méltatlanabbnak éreznek minden egyébnél. S közben valami titkolt vagy nem is titkolt irigységgel sandítanak a Reynolds-képekre azok is, akik magukat lefestve szeretnék látni, de azok is, akik ennek a technikának és kecsességnek titkát szeretnék ellesni.

Hiába : ugyanezt, ugyanígy, már nyilván nem fogja művész megvalósíthatni, ahogy nem térhet vissza annak kora sem. Látható a Burlington-házban megannyi nagy festő képe megannyi középszerűség mellett, itt Gainsborough, hitem szerint a legáthatóbb pillantású angol festő, itt Turner, a legbátrabb kezdeményező a színfoltok életre-varázsolásában, de a műtörténész megállapíthatja, hogy inkább illemből vannak itt, semmint szükségből. Más környezetben sokkal jelentősebbek Sir Joshua Reynoldsnál, de nem itt, a patrícius-polgári és megszelídülten arisztokratikus zártkörűség fellegvárában. A bicentenáris kiállítás, mint várható volt, nagy visszhangot vert fel, a lapok több hasábnyi fényképekben mutatták be a rajzok, festmények, szobrok némelyikét ; a kritikák eltérők voltak, de talán legfeltűnőbb a "Guardian" kritikusának beszámolója, mely ezt a címet viselte: "From Reynolds to rubbish" ("Reynoldstól a vacakig".) Nem tudom, igazságos cím-e, de kifejező: benne az akademizmus, meg az akademizmustól való szabadulni akarás története, ahogy a festészet, képfaragás, grafika irányainak alakulását végigkíséri. Sok szépség van benne, de talán még több társadalomtörténeti érdekesség : aki Londonba vetődik, ne mulassza el meglátogatni, március másodikáig marad nyitva.

ADY

Ötven éve halt meg — a mai ötvenévesek kapták érettségi tételnek. Ha szerencséjük volt. Ha modern, ha "forradalmi" volt az a gimnázium.

S főleg amikor ott — mint az nálunk Debrecenben történt — Ady Lajos volt az érettségi biztos. Ő volt a tankerületi főigazgató. Amikor hófehér oroszlánsörényét, valódinál is igazibb Ady-arcát megláttuk — csak az utcán, ott a középső járdán, a Korzó magasságában, a Nagytemplom és a Kistemplom között, amint egy piciny, feketeruhás matronát támogatott, "Ady Édesanyját!" — hogy feldobogott a szívünk.

Méltóságteljes varjúszárnyakkal szegélyezett sötét csapású csoda terjengett körülötte, súlyos aranyok lógtak a láthatatlan menynyezetről, tömjénfüst kavargott.

Petőfi a piros-fehér-zöld Múzeumban mosolygott ; József Attila a jövendő vörös csarnokának méhében nézett maga elé ; nekünk Ady Endre volt a Fényes szellő, a Forradalom, az eget-földet megforgató Kegyetlen Világköltészet.

El lehet gondolkodni rajta, hogy negyed század kell — nem a porban baktató pórságnak, illyési szóval a jajsötét szíveknek, hanem a sikló-sebes szellemű intellektuel gyerekeknek is, akik félig-meddig mi voltunk, hogy szíven markoljon nemzedéki szélességben az akkor már jó huszonötesztendős irodalmi forradalom.

Apáink még Arany Jánoson éltek.

Mi voltunk az elsők, akik ettől a másik Szalonta-környéki kálvinistától tanultuk a periódust, a központozást, a csöppet sem "dekadens", nagyon is "római klaszszikus" deklamáló gesztust.

Micsoda színháztermet nyitott a magyar fiatalság lelkében !

Micsoda televíziós délutánokat juttatott nemzedékünknek !

Az ő ellenállhatatlan "hajóin" jutottunk el — és sokan semmi máson, csak azon, halálukig — a párizsi utca-ormok szabdalta idegen egek alá.

Vele pogánykodtunk, inkább mint bárki mással, nem Koppány oltár-szikláin, hanem távoli ég alatt, bor- és könnymosta utcaköveken.

Az ő nagy orgonazúgása, ledér kiáltozása mellett tanultunk meg egy újfajta, megközelíthető Istennel respektussal komázni.

Sok rosszat tett, mert kontestálóvá sok mindegyikünket ő tett, méregtől-füsttől vele folyt keserű könnyünk a "grófi tarlón" ; szemtelen, fütyülésre álló pofával miatta ültünk Léda konflisán, karunkat arcátlan a szépasszony derekára fonva.

Még azt is tőle tudtuk meg igazán, hogy színésznő van, hogy hull a hó, hogy a nádasban egykori láncolt lelkek huhognak, hogy mindenki, akiben szív van, büszke magyar úr — még akkor is, ha aztán jó hosszú ideig .. tisztesség ne essék szólván — fenékberúgási-kúrával igyekeztek ilyesmiről, a legintézményesebben, a legnagyobb ragaszkodó következetességgel leszoktatni bennünket.

Sosem tudtam, kicsoda ő — csak annyit tudtam, hogy naponta meg tudja mutatni nekem, ki vagyok, vagy ha úgy tetszik : ki lehetnék. Akkora hatalmas szent ripaccsá tudott nevelni, hogy csak arra kellett ügyelni, ki ne hasítsa nagy lendületében az ember a szinfalakat, össze ne omlassza dörgedelmében a kőárkádokat. Ha a csalódott-fájdalmas férfimosolyra került a sor, csak arra kellett ügyelni, mértéket tartson valamennyire az a dunányiszéles kőszáj, az a mély, mély, mélyfekete szem ne nőjjön annyira, hogy megemésszе az arcot. Később, de sokkal később, Robespierre halotti maszkján láttam ekkora méretű lemondó férfimosolyt. De az csak egyszer mosolygott így : amikor felfalta a magateremtette forradalom. Adyt egész életében falta valami nála is nagyobb óriás. Elintézte, ahogyan Pesten mondani szokták, hogy már pályája kezdetén találkozzék vele s lépésben együtt haladjon a sírig a Halállal.

A mifajta embernyi ember ma kissé bambán kérdi magától, "mit esznek a fiatalok azokon a Beatleseken", mért nem hagyják az utcán rendesen végigmenni Bardot-t ? Hát mi, mi : nem tomboltunk-e mi, hacsak szívünkben is, nem folyt-e könnyünk, nevetségesen, vastag, elmázoló patakokban, nem hanyatlottunk-e le, két öklünk a fejünk mellett, akkora szégyenletes extázisban, mint most a hosszúhajúak, valahányszor Ady óriás-szemét megláttuk s feldörgött a hangja ?

Mini-szoknyában, jobbra-balra inogva éneklik, behunyt szemmel, rekedten a jerk-et ; de mi is inogtuk, felsőtestünk, mámorban, jobbra-balra, miközben a félig-eloltott villanyok mellett, halálos, sóhajtalan csendben egyik vagy másik Horváth Feri halkan morzsolta azt a különös zsoltárt, amelynek minden szavát magunk is tudtuk — ma is emlékezetből írom ide :

Uram, adj csöndes éjt,
Nyugodalmas, nagy éjt
A te vén gyermekednek,
Beteg, rossz gyermekednek .
.. ..
Mikor az alkony leszáll,
A barna alkony leszáll,
Régi imám az ajkam
Szaporázza, az ajkam : (Adj
csöndes éjt szüleimnek, adj csöndes éjt mindeneknek, Istenem,
én járva-kelve, fölvirradva
és lefekve, imádlak, mint
édes Atyám. Jó Atyám viselj gondot rám, ámen.)

Ma sem imádkoznék máshogyan.
Irni is valahogy így szeretnék.
Pedig, amint mondani szokás, mennyi mindent megértem.

Tardos Tibor

Egy nemzeti szégyen regénye

PER OLOV ENQUIST : A LEGIONÁRIUSOK (LEGIONÄRERNA, NORSTEDTS, 1968), 416 o.

AZ ÚGYENEVEZETT balti ügy közel egy negyed százada a kollektív bűntudat forrása Svédországban. Régen elmosódtak már a szélsőséges szenvedélyeket felkavaró esemény körvonalai, feledésbe merültek az érvek és ellenérvek, az országos vihar valódi eredői, — a negyvenes évek közepén lejátszódott tragédiát azonban még ma is nemzeti szégyenként tartja számon a svéd közvélemény, csökönyös lelkiismeretfurdalással hangoztatva az arcpirító mondatot: "A baltiakat kiadtuk az oroszoknak !"

Per Olov Enquist "Legionärerna" című tavaly ősszel megjelent könyve a svéd történelemnek ezt a sokat próbált fejezetét dolgozza fel, részletes dokumentumok és feljegyzések, levelek és naplójegyzetek, újságcikkek, vallomások és személyes interjúk segítségével. Enquist, a fiatal svéd írónemzedék egyik legtehetségesebb tagja, többéves kutatómunkát tár az olvasó elé ; "A legionáriusok — jegyzi meg előszavában az író — a baltiak kiszolgáltatásának regénye, de ha a megnevezés zavarólag hatna, a 'regény'-szó 'riporttal' vagy 'könyvvel' is helyettesíthető." Enquist elsődleges szándéka az előszó szerint nem az volt, hogy a baltiak kiadásának emlékművet állítson. Egy svéd dilemmát akart megfogalmazni, a lehető legpontosabban.

MIKÉPPEN vált hát lehetségessé a baltiak kiadása? És kik voltak tulajdonképpen ezek a baltiak? Egyszerű közemberek-e, akiket ártatlanul sodort magával a háború, ahogyan sokan állították, vagy háborús bűnösök, mint azt az akkori baloldal hirdette? És mi ennek a még ma is égető történelmi ténynek a valódi összetevője ? Hogyan jön létre ilyen abszurd helyzet egy nemzet életében ? Miféle véletlenek és határozatok, politikai tudatlanság és ideológiai általánosítások összjátékaként?

Az ellenőrizhető és száraz tények a következők : a második világháború végszakaszában a benyomuló szovjet csapatok elől harminchatezer balti menekült át a Keleti-tengeren a semleges Svédországba, szállítóhajókon és lélekvesztőkön, uszályokon és apró motorcsónakokon, — lettek, litvánok és észtek, civilek és katonák. Az utolsó menekülthullám 1945. májusában érte el a svéd partokat, Gotland szigetét és Dél-Svédországot, ezúttal mintegy háromezer német katona, akiket azonnal internáltak. 149 lett, 11 litván és 7 észt is volt az internáltak között, mindnyájan német katonaruhában : ezeket a baltiakat a németektől különválasztva helyezték el a táborokban. 1945. június 2-án a Szovjet Kormány egy jegyzékben érdeklődött a svéd külügyminiszternél az internáltak sorsáról (a jegyzék nem követelte a katonák kiadatását, csupán a Svéd Kormány tervei felől tudakozódott). A hivatalos szervek feltűnően hanyag ügyvitelének eredményeképp a svédek június 15-i jegyzékükben közölték a Szovjet Kormánnyal az internáltak kiadatásáról szóló határozatot, melyet ezután több hónapig titkos iratként kezeltek. 1945. novemberében hozták csak nyilvánosságra, hogy mind a németeket, mind a baltiakat át fogják adni az oroszoknak, nemzetközi megegyezés alapján. A kiadás azonban késlekedett az országos felháborodás következtében, miközben az internáltak éhségsztrájkkal és öngyilkossággal tiltakoztak a határozat ellen. 1946. január 25-én Svédország a német katonákkal együtt 146 baltit kiadott a Szovjetuniónak.

ENQUIST metodikusan vizsgálja felül a szégyenteljes fogalommá vált eseményt és az ezzel összefüggő történelmi háttért: Svédország szerepét a második világháborúban s a svéd menekültpolitika sorozatos "félrelépéseit", a bürokrata-gépezet embertelenségét a háború első éveiben. Részletesen leírja a balti menekültek megérkezését, a táborélet hétköznapjait, problémáit, a vezető politikusok felelőtlenségét, mielőtt a balti ügy országos botrányba csapott át, a negyvenes évek Svédországának társadalmi hátterét, beszámol az egyre inkább elmérgesedett vitáról és a kiadás lebonyolításáról. A könyv utolsó fejezetében összegezi két látogatását az 1967-es Baltikumban, mikor is a kiadottak közül számos baltival találkozott "a szovjet hatóságok hivatalos jóváhagyásával".

Helyes volt-e kiadni a baltiakat az oroszoknak ? Enquist nem válaszol kategorikusan a ma is aktuális lelkiismereti kérdésre. Az általánosításokon, frázisokon, fanatizmuson alapuló jobb- és baloldali propagandahadjáratot teszi elsősorban felelőssé, — a kormány koncepcióhiánya mellett, — hogy ennyire elfajulhatott a helyzet. A bebizonyítható tragédia, szerinte nem a kiadás után, a Szovjetunióban, hanem még Svédországban zajlott le, öngyilkosságok és öncsonkítások formájában : "...A félelme tulajdonképpen alaptalan volt, az aggodalma túlzott — írja az egyik öncsonkítóról. — De ha részben téves premisszákra épült is, neki valóságos volt. Épp olyan ténylegesen, mint az abszolút reménytelenség. Tudnunk kellene, hiszen mi teremtettük azt a helyzetet, amely üldözöttet csinált belőle. Tudnunk kellene, nekünk, akik internáltuk, elláttuk újságokkal és érvekkel, nekünk, akik megteremtettük ezt a heroikus vagy tragikus helyzetet, egy tragédiát, ahol csupán a halál lehetett a méltó befejezés. Megírtuk számára a darabot, kiosztottuk a szerepét és követelőzve néztünk rá. És amikor elővette a tollat és a szemébe szúrta, nem saját maga tette, csak a szerepét játszotta, ahogy elvártuk tőle. Mi voltunk a szerzők, mindannyian, akik a kiadás ellen voltunk és a kiadás mellett, akik megérttettük vele, mennyire tragikus a helyzete, és akik őrizetbe vettük, akik már elgyászoltuk halálát Szibériában és akik háborús bűnösnek neveztük. Nem kellett csalódnunk benne, eljátszotta a kiosztott szerepet és csak akkor szegte meg a kötelességét, amikor túlélte az öncsonkítást. Nem kellett volna túlélnie, ebben mindenki megegyezik. Egy újabb tragikus öngyilkosság a nagy nemzeti drámák nivójára emelte volna a balti ügyet. Kár, hogy cserbenhagyott bennünket."

AZ ÍRÓ korántsem elégedik meg a történelmi tények dokumentációs bemutatásával. Kíméletlen nyíltszavúsággal szembesíti az olvasót a fellelhető, bebizonyítható adatokkal, de a könyv ugyanakkor az egyén kiszolgáltatottságát ábrázolja, az egyén és a politika végzetes kapcsolatát. "...A politikai történések — írja Enquist — nemcsak tények, ideológiák, gazdaságtan, hanem érzelmekre épült helyzetek, helyzetekre épült érzelmek, kapcsolatok hálójából álló helyzetek, egy pókháló, melyben végül is fennakad az ember, ha nem is reménytelenül, de fogoly gyanánt." "A legionáriusok", miközben a dokumentumok tömegéből az olvasó elé tárja a balti úgy fejleményeit, kézzelfogható példát nyújt arra, hogy mennyire veszélyesek az ideológiák hangzatos, butító frázisai, s hogy mit eredményezhet a politikai vakbúzgóság, türelmetlenség. Enquist a hazugság és a vakság mechanizmusát elemzi egy konkrét esemény során, nem egy előregyártott tételt akar ránk tukmálni, hanem épp arra ösztönöz, hogy újra és újra megvizsgáljuk a megbízhatónak tetsző állításokat és ítéleteket.

A könyv utolsó oldalain Enquist felveti a békés egymás mellett élés szükségszerűségének problémáját a közeli Szovjetunióval. Az előző fejezetek tanúsága szerint az írónak nincsenek magasztos elképzelései az oroszokat illetően, elég tisztán látja a szovjet rendszer hibáit, gyengeségeit. Ám mialatt beszédes adatokkal igyekszik megcáfolni a hidegháborús propaganda drasztikus túlzásait a kiszolgáltatott baltiak sorsával kapcsolatban, nemcsak a kiadás tényét enyhíti, a Szovjetuniót is szeretné "tisztára mosni". Hiszen az író — hozzávetőleges és megkérdőjelezett — adatai szerint "csak" 35 baltit ítéltek el az oroszok kényszermunkára, büntetőtáborra, a 146-ból, s legtöbbjüket Sztálin halála után szabadlábra helyezték. Hogy bárkit is kivégeztek volna a kiszolgáltatottak közül, arról nincsenek fellelhető adatok. A ki nem mondott konklúzió szerint igazságtalanság lenne tehát elmarasztalni az oroszokat, különösen most, a politikai enyhülés korszakában !

"A legionáriusok" másfél héttel Csehszlovákia megszállása után került a könyvpiacra. Mint egy kritikus megjegyezte : sajnos a Kreml nem veszi tekintetbe a svéd írók vágyálmait...

A KÖNYV legnagyobb részére jellemző egészséges szkepticizmus, hangsúlyozottan intellektuális tárgyilagosság olykor tehát cserben hagyja az írót, „A legionáriusok" azonban ennek ellenére is az elmúlt évek egyik legjelentősebb irodalmi alkotása Svédországban. A regény "nyomozója", vagyis maga az író, saját helyzetének tisztázása végett szeretne választ kapni az egyszerűnek hangzó kérdésre : "Helyes volt-e kiadni a baltiakat az oroszoknak ?" A kényszerű anyaggyűjtés egyre inkább összekuszálja a kézenfekvő — politikailag megindokolt — szempontokat : Enquist erkölcsi és politikai vitája, megrázóan őszinte konfrontációja a feltárt adatokkal a könyv központi témája. S mivel a "nyomozó" a 60-as évek svéd írónemzedékéhez tartozik, egyben az elkötelezettség valódi eredőit és tartalmát is igyekszik felkutatni munkája során. Számot adva a kívülálló rossz közérzetéről : a szemünk előtt zajlanak le a sorozatos tragédiák : mit tehet az egyén és mit az író ? "A legionáriusok" kétszeres dokumentum : a 40-es évek történelmének felidézése mellett szemléletes képet nyújt egy fiatal nemzedék erkölcsi-politikai útkereséséről, magatartásáról.

THINSZ GÉZA

Felmentések és kinevezések

A budapesti sajtó közlése szerint VI. Pál pápa — korukra és egészségi állapotukra tekintettel — hozzájárult dr. Hamvas András Endre kalocsai érsek, dr. Kovács Vince c. püspök, váci apostoli kormányzó, dr. Schwarz Eggenhoffer Artur esztergomi apostoli kormányzó nyugalomba vonulásához, és ezzel egyidejűleg elfogadta dr. Legányi Norbert pannonhalmi főapát lemondását.

A pápa dr. Ijjas József c. püspök, csanádi apostoli kormányzót kalocsai érsekké, dr. Brezanóczy Pál c. püspök, egri apostoli kormányzót egri érsekké, dr. Bánk József c. püspök, győri apostoli kormányzót váci megyés püspökké, dr. Cserháti József c. püspök, pécsi apostoli kormányzót pécsi megyés püspökké, továbbá dr. Szabó Imre esztergomi c. püspököt esztergomi apostoli kormányzóvá, Kisberk Imre székesfehérvári c. püspököt székesfehérvári apostoli kormányzóvá, dr. Kaczíba József lelkészt c. püspökké, győri apostoli kormányzóvá, dr. Udvardy József lelkészt c. püspökké, csanádi apostoli kormányzóvá, valamint dr. Zemplén György budapesti központi szemináriumi rektort esztergomi s. püspökké, dr. Vajda József esztergomi szemináriumi rektort váci s. püspökké nevezte ki.

Losonczi Pál köztársasági elnök előtt a Magyar Népköztársaságra és annak alkotmányára az újonnan kinevezett római katolikus főpapok esküt tettek.

ZAS LÓRÁNT VERSEI

Tengerparti napló

(Várna-Primorszko, 1963)

Kezeimben a föld. Fehér zuhanás, tenger.
Melleiden körök. Csípőd vonalán leng el.
Ölel, simogat. Nagy tarajokat vág. Homokot ver fel.

Nincs nyom, nincs írott betű, nincs köd, nincs árnyék.
Meztelenül, félelemtelenül heverünk. A szájunk fáj még.
Nézzetek bennünket. Ruháinkat ledobtuk. Ez itt a tenger.
Éjszaka a sátrainkoszlopain zeng, ver.

Öleléseink ilyenek. Egymás testébe botlunk.
Vagyunk és voltunk.

Nem menekülünk. Bőrünkben őrizzük a fákat.
Fényeket terelünk. Fehérre merítjük a ruhánkat.
Csillagainkban porszemek. Dobajainkban tücsökhang.
Szólj szelíden. Melléd ülök majd.

Kavicsokból várakat raktak. Varsó kagylóból és homokból.
Német lány. Drezdára gondol.
Fekete zászló leng. A moraj hab, torok, por.

A menetelések idején, a tűzfalak végén
nincs tenger, nincs part, kék ég.

Felkelni nehezebb. Nem értjük a mozgást.
Simaságunk lehet-e ? Vonz mást.
Görbüléseink csigolya. Egyensúlyunk a kényszer.
Megmerülünk. Megmerülünk.

Ne a csigákat. A partra vetett halak üszkét.
Fodrokat, leveleket. A habokat üsd szét.
Ingereinket, melyek a nyugalomból kiszakadtak.
A föveny vonalát. Zörejét a szárnyaszegett szavaknak.

Elbújhatsz. Megtalálhatod a remegéseket a dobban.
Színeket kereshetsz. A kék feketén lobban.
Lélegzeted esők. Iramod tengeri szél. Sóhajod pára.
Ütemed víz. Ver a csend falára.

Látod ? Semmit sem akartál, csak a csendet.
Futásod lassult. Bőröd barnába cserzett.
Elszakadtál. Most nézed a tengert, a hajókat.
Jó neked itt ? Jó neked játszani ? Jó vagy ?

Hullámokat, az időt, a szerelmet
adom neked, hogy élj, hogy szerethess.

Esik

Esik. Tehén a mezőn. Csepp az ablakon.
Póznák. Távolodó falvak. Sínek és mozdony.
Gyerek. Képes-lapot néz. Az anyja alszik.
Leány. Egy hete hogy leteperték. Arra gondol.

Esik. Szatyor a tartó. Köpeny a fogason.
Kavicsok. Biciklis integet. Víz csorog az arcán.
Bajúsz. Ritkás, rőt. Füstölög a Nikotex-Munkás.
Katt, katt. Kerekek. Csúszna, kisiklana, ha hagynám.

Esik. Bakter a pályán. Bakkancs a lábakon.
Szőlőkarók. Üres vagonok. Szénsáros utca.
Május. Zászlódíszek. Sortűz. Ünnepi beszéd.
Megafon. Rekedt. Nem is hallom. Utánunk futna.

Megmérni

(Kiev-Moszkva, 1962. szeptember.)

Láttam a Dnyeper partján a keleti népet.
Moszkva sikoltott. Kievben valami égett.
Arannyal hullt az ősz a Szófja tornyain.

Aztán a tér, a tízezer ember, a vállak.
Koponya, tér, boltozat. Inger, hogy álljak.
Sírhelyek, név. Ezerkilencszázhatvankettő.
Ki jön, ki megy, ki az, aki majd felnő?
A csend. A Kresztyásik mellett a járda
hűvös szeleket hordoz. Lélegzik. Áll ma.

Néztem a várost. Megkopogtattak az arcok.
Harangok öblében kés. Rikoltottak a galambok.
Cuba si. Álmodni minek ? Na gyertek.
Óceánok fölött a víz és vízben a kertek.
A szobor helyén füst. Füstben a dallam.
Akarnak-e az oroszok háborút ? Halkan.
A lány, aki velem aludt és aki nem értett
vinnyogott. Tánja, lehet-e ? Te érted ?

Akkor csak az utakat, a teret, a szobrot
kérdeztem. A Kreml ferdén dőlt. A por gomolygott.
Tetőkön a fény, fény felől a forgás
excentrikus körök halmaza. Az oldás.
Szakállas fők, koronák, kiégett falvak.
Emlők, amik apadtak és amit lemartak.
Üstdobok, dér. Egy lábszár, ami vérzik.
Fehér gyolcsmosolyú úr. Temetni kísérik.

Néztem a várost.

Lehet, hogy meg se hallok
minden vezeklő szót, minden sikoltó dalt itt.

Megmérni szót, megmérni bánatot, megmérni terhet.
Kövek keresztjét, házakat. Időt, ami lepergett.
Mosolyt. A Néva parton egy lányt, aki ma fáradt.
Ruháját, álmait. Ölét. Az illatát csak.

MARCZALLI POLI

EMLÉKEIMBŐL

Apám

AZ A POFON, amelynek az életemet köszönhetem, a múlt század 70-es éveiben csattant el, a Gyakorló Főgymnásium (később Mintagymnásium) tanári szobájának ajtaja előtt. Aki adta, nagyon fiatal tanárember volt, áldozata egy tizenkétéves gyerek. Mi volt a vétke? Kitűnő tanuló volt, lelkes odaadással, gyönyörrel szívta magába a tanár óráin nyújtottakat, és ezt úgy akarta meghálálni, hogy aranypénzeket hozott neki a tanév végén. (*)

A hirtelenkezű és önérzetes tanár azonban függetlensége megsértésének vélte az aranyakat, és a fiúcska nem értve, mit vétett, sírva fakadt. Otthon zokogva mondta el apjának a történteket, és félelmét, hogy a tanár úr már nem fogja szeretni.

Apja nyomban kocsira ült és szerencsére még az iskolában találta a tanárt, Marczallit. Megmagyarázta neki a gyerek lelkesedését és ennek — bár tévesen alkalmazott — kifejezését, kérte elnézését és hogy felejtse el azt a félreértést. Szavai, lénye, úgy látszik annyira és olyan sebesen az ellenkező végletbe tereltek Marczallit, hogy barátságot kötött a gyerek apjával. Elfogadta meghívását villájába, a zugligeti "Gondűző"-be ahol a család a nyarat töltötte.

Az első vizitet több, sűrűn ismétlődő látogatás követte. Marczalli beleszeretett a család legidősebb lányába.

Ez a szerelem egész életen át tartott. Laura nemcsak szépség volt, hanem kiváló pianista is és művelt lány, aki öt nyelven beszélt. Az iskolában Marczalli könyvéből tanulta a történelmet — így már kezdettől tekintélynek érezte a tanárt. Egy év múlva esküdött meg Marczalli Henrik és Laura, aki még 19 éves sem volt.

*

MÉG eljegyzése idején Marczalli felkereste Barabás Miklóst, akivel baráti kapcsolatban állt, mint általában a történelmi tárgyú képeket festő művészekkel, és megkérdezte tőle, megfestené-e menyasszonya portréját. "Szépe?" — kérdezte Barabás. "Azt bízza rám", — volt a válasz. Az első találkozás után a 80 éves Barabás tüstént hozzáfogott a portréhoz, mely most is egyik legféltettebb kincse és legszeretettebb képe családunknak.

Festők, tudósok egyik találkozóhelye akkoriban a Kecskeméti utcai könyvesbolt, "Hoffmann bácsi" kereskedése volt. Itt beszélték meg az új könyveket, képeket, ide hozott apám bennünket is, amikor új könyvet ígért. Emlékszem, hogy egy alkalommal Eötvös Lóránd keresett ki számomra egy könyvet. A "Geistergeschichten"-t, az Universalbibliothekból, amely ma már nem létezik. Itt beszélte meg Székely Bertalan apámmal történelmi tárgyú képei alakjainak ruházatát, fegyverzetét. (Apám egy alkalommal mosolyogva mesélte, hogy mikor Székely elvesztette feleségét, névjegye így szólt: Özvegy Székely Bertalan, és ez sajnos illett is rá.) Apám tanácsait mindig megfogadták a művészek. De "kivétel erősíti a szabályt": mikor Strobl Alajos Szent István lovasszobrát mintázta, megkérdezte, apámat, mit adjon a szobor kezébe. Apám azt felelte: "Harcos király volt, fegyvert kell fognia." Az eredeti mintázásban lándzsát is tartott a kezében Szent István. Ámde Ferenc József, aki rendelői minőségben látogatta meg a műtermet, kifogásolta a lándzsát: "Keresztény király volt, tehát kereszt kell a kezébe" — mondta.

Viszont, amikor apámat, aránylag igen fiatalon, nyilvános rendes egyetemi tanárrá nevezte ki és audienciára ment ezt megköszönni, nem volt Ferenc József és közte ellentét. A király elismerő szavakkal méltatta apám addigi munkáját mire apám: "Majestät, ich habe nur die Wahrheit gesagt." Erre a király: "Fahren Sie nur so fort, denn nur die Wahrheit kann uns nützen."

EZ A "WAHRHEIT", az igazság, annak felderítése, volt apám fő-, mondhatnám, egyetlen mozgató ereje, célja munkájában.

(Legyen szabad itt megjegyeznem, hogy a "Wahrheit", az igazság csak a magyar nyelvben jelent kettőt; nincs két kifejezésünk, mint a többi európai nyelvnek — "Wahrheit, Gerechtigkeit, Vérité, Justice", stb... — mindkettőt fedi az "igazság". És apám ezt követte nyomon, egynek értve a kettőt, végeredményben.)

Vissza kell térnem Strobl Alajoshoz, részben, mert ő mintázta anyám mellszobrát és sajátkezűleg faragta ki carrharhai márványból. Erősen raccsolt, de rokonszenvesen ejtette így az r-betűket. Anyámat mintázva kijelentette, hogy anyámé "Magyarhorhság legszebb orrha!"

Gyönyörű feleségét a Semmelweiss-szobor anya-alakjául mintázta, ez az Erzsébet teret díszítette. De rólunk, gyerekekről sem feledkezett meg: Mikuláskor este felé váratlanul behívtak a szalonba: ott állt Strobl, görögtűzben, előtte egy világoskékruhás, szárnyas angyal és egy fekete, szarvas ördög — két modellja. Az angyal bőven ontotta nekünk a mogyorót.

(*) Ez annak idején nem volt meglepő, a szokás talán még a hűbéri időkből eredt.

ANYÁM fehér márvány mellszobrát fekete piedesztál — Maróti Géza alkotása — emelte magasba egy, a zene múzsáját ábrázoló Lotzkép mellett. Marótit, akit később Amerikába csábítottak művészbarátai, Telcs Ede, a kiváló szobrász hozta hazunkba. Telcset viszont a Petőfi Házban mutatta be szüleimnek Fesztyné Jókai Róza, a pesti író-és művészvilág egyik központja. A másik központ, a maradandóbb, Hubay Jenőné, gróf Cebrián Róza köré csoportosult. Hubayné házasságának történetét anyám mondta el nekem: még abban a korban kezdődött, amikor grófkisasszonyok állítólag csak grófokhoz mentek feleségül. Mikor a grófkisasszony bejelentette apjának, hogy a hegedűművész felesége lesz, apja azt válaszolta, hogyha öt év múlva is ezt akarja, feleségül mehet a vándormuzsikushoz (Hubay koncert-turnén volt). Múltak az évek, többé egy szó sem esett Hubayról. Egy szép napon Róza bemegy az apjához: "Papa, ma van öt éve." "Öt éve minek?" Kimagyarázkodás. Az öreg gróf állta a szavát, de még később is csipkelődött: "A hegedű kíséret nélkül olyan, mint a marhahús mártás nélkül." — Hubayné határozott jellemét az idők nemcsak nem változtatták meg, sőt: megérlelték. Amikor már a legsötétebb reakció dúlt Magyarországon, vasárnaponként hangversenyt rendezett budai dunaparti palotájában, ("fogpiszkáló házam"-nak nevezte, tényleg keskeny volt a dunai frontja, de mélysége a belső utcáig terjedt). Ezeken a hangversenyeken fittyet hányt a numerus clausus-nak, és amikor a Rádió erre minden alkalommal figyelmeztette, ő azzal válaszolt, hogy a szereplőket nem vallásuk, hanem művészetük színvonala szerint kéri fel szereplésre. Ez állt a meghívottakra is. Viszont a hangverseny félhivatalos jellegét Horthyné és Auguszta főhercegnő jelenléte jellemezte. Ezeknek a hangversenyeknek kimagasló emberi értékét ezekben a sötét években egy szép Telcs-plakett örökítette meg; apám tervezte latin szöveggel.

MÉG ezeknek a rút időknek elején is, a művészek apámtól kértek tanácsot. Így Benczur Gyula, amikor az újonnan alakított testőrgárda uniformisát kellett megterveznie. Apám magával vitt a műterembe, ahol — míg ő Benczurral vitatta meg és állapította meg, hogy milyen legyen a történelmi alapra helyezett egyenruha — én körülnéztem és megbámultam egy katedrálisba szánt Madonnakép vázlatát. Nem hallgattam el elragadtatásomat, de Benczur nagyon elégedetlen volt a kompozícióval és úgy belerúgott, hogy ezer darabra szakadt szét. Csodálatosképpen a Madonna és a kicsi Jézus egy darabban maradt. Én elkértem és meg is kaptam ezt Benczurtól, azzal a feltétellel, hogy otthon levágom a Madonna fejét, mert el van rajzolva. Ez talán az egyetlen ígéretem, melyet nem tartottam meg. Apám viszont egy daliás testőr képét kapta Benczurtól, az új uniformisban, melyet büszkén állított íróasztalára fényképei közé, és azzal mutogatta az érdeklődőknek, hogy ő volt a szabója.

Gyulai Pál

AMIKOR a városból hazafelé vitt a "Fräulein", gyakran egy keménykötésű, tömzsi, kis termetű ember lépett ki egy kapuból, és megfogva a másik kezemet, szótlanul vezetett a József körút felé. Ez az ember Gyulai Pál volt.

Ó sohasem vált Pali bácsivá. Otthon, amikor szóba került, mindig úgy ejtették ki a nevét, mintha annak minden betűjét nagybetűvel kellene írni. Mert ő volt a nagy bíró, a nemzet irodalmi színvonalának féltékeny, szenvedélyes bírája és fenntartója.

Autoritását még nem ismertem, de már szavalgattam "A gonosz mostohá"-t mert nővéremtől hallottam, amikor könyv nélkül tanulta. Azt mégis tudtam róla, hogy ez a finom vágású, csodaszép teremtés, akinek fényképét mindig kikerestem, amikor a fényképcsomóhoz engedtek, az ő rég elhunyt felesége volt, "Az óh, édes Marim!", amint jóval később lélegzetvisszafojtva olvastam, hogy szelleme, gyermekeinek "Éji látogatás"-a után "Visszanéz a véghatárról — Sir kinyílik, sir bezárul". Ebből a szélső érzelmességből sohasem lépte át a határt az érzelgősségbe. Gyulai széles skálája a drámai "Hadnagy uram, hadnagy uram"-ba is életet lehelt.

MIND KÖLTESZETE, mind prózája, csak egy-egy ága volt Gyulai gazdag elméjének. Kritikájával — amely számos ellenséget szerzett neki — már korán megismerkedtem. Még hat éves sem voltam, amikor a nyarat, anyám miatt, az orvos rendelésére, egy Kreuzen nevű gyógyfürdőn töltöttük. A fürdőhely vendégeinek bálványa a grófné volt, az ún. "Cigánybáró" özvegye, Bánffyné (első férje Teleki volt), Bethlen leány, azok közül, kikről nővére, Kállay Béniné úgy mondta apámnak, amikor fényképét ajándékozta neki: "Gros nez n'a jamais gâté joli visage" — és ez nagyon illett Bánffyné személyére is. Hogy, hogy nem, "a grófné" gyakran elvitt sétálni és kislányairól mesélt, akik otthon reggelenként bebújtak az ágyába hancurozni. Főleg ez, de minden, amit séta közben mesélt, nagy újság volt előttem és hazaérve kijelentettem, hogy megírom könyvben.

Csak egy volt a bökkenő: olvasni már tudtam, de folyékonyan írni még nem. Így a család mulatságára Bözse nőverem ajánlkozott, hogy neki diktáljam le. Így megszületett a "könyv", egy kis füzet, a "Kreuzeni mesék". Apám, Marczalli Henrik, jó tréfának vélve, kinyomatott abból egy csomó példányt, hogy a kreuzeni barátok is szórakozzanak. Egyik példányát megmutatta Gyulainak, aki el is olvasta és így szólt: "Kedves, de nincs benne cselekmény." Gyulai kritikáját ebédkor, külön csemegeként tálalta fel apám. Ez a rövid mondat jellemezte Gyulait, úgyszólván szimbólumát adta egész lényének. Barátja gyerekéről volt szó, tehát a "kedves" illette meg: hanem a hiányt nem volt szabad szó nélkül hagyni, meg kellett érte róni.

GYULAI bőkezű barát volt. Könyveit ajándékozta nekünk, nekem kis gyerekverseit, melyeket betéve tudtam. Bözsének meséit és regéit, melyeket szép kötésükért irigyeltem; anyámnak, illetőleg otthonunknak, magyaros kancsókat melyekre valószínűleg népköltészeti kutatásai közt akadt. És itt van kezemben egy kis fémcsengő; kacskaringós fogóját a háború letörte, de teste, hangja megmenekült a bombázástól és rajta a vésett betűk: "Emlékül Gyulai Páltól". Itt fekszik előttem finom kézírású névjegye, valószínűleg a jegyekhez mellékelte, melyeket szüleim főrendiházi székfoglalójára kértek tőle: "Itt küldöm a két jegyet, melyet a főrendiház titkára épen most küldött hozzám. Valami olyat mondott volt a délben, hogy a nőknek külön karzatjuk van, a férfiaknak szintén s a jegyek nem egymás mellett lesznek. Felbontatlanul küldöm levelét."

Amennyire a legapróbb részletig figyelmes volt barátai iránt, olyannyira élesen bírálta, ugyancsak a legapróbb részletekig az akkoriban újonnan jelentkező költőket, köztük Kiss Józsefet. Voinovich Géza, apám hűséges tisztelője, a mi mosolygós Vojink ismertette meg velünk: szépen, kissé magas hangon olvasta fel verseit, és amikor a "Tüzek"-re került a sor, apám úgy vélte, hogy ezt érdemes lesz Gyulainak is felolvasni.

Az öreg nyugodtan hallgatta, amig a majdan kitörő forradalmat megjósoló versszak utolsó sorához nem ért a felolvasó: "S a sistergő katlan egyszerre kifut". "A katlan nem futhat ki", akadékoskodott Gyulai. "Forr az üst", vágott vissza Aranyból idézve apám, mire az öregúr, aki Aranyt az őt megillető polcra emelte, nem folytathatta az akadékoskodást.

HARCOS, gáncsoskodó, makacsul bíráló magatartását — mely annyi gyönge írót sülylyesztett a megillető helyére, de sok jó mellett is értetlenül ment el — mindhalálig megőrizte. Tizennégy éves kora óta tanítással tartotta fenn magát, és minden tanáremberben meggyökeredzik a maga igazát védő konokság. Talán ez volt az ő magatartásának alapja is. De tevékenységének egésze jótékonyan hatott irodalmunkra.

Görgey

ÉLETEM első színdarabja, amit igazi színházban láttam, az "Aranylakodalom" volt. Ámuldozva néztem, hogy a színpadon szereplő öreg házaspár előtt, amint a múltat emlegetik, sűrű ködfelhő ereszkedik le, majd elfoszlik és a szemünk elé táruló mozgalmas képpel benne vagyunk az 1848-49-es szabadságharc kellős közepén. Táncsics Mihály kiszabadulásának boldogan viharzó jelenete ragadott meg legerősebben; de maga a szabadságharc azóta arany betűkkel volt belém vésve.

Nem sokkal ezután történhetett, hogy egy délután bejött apám a gyerekszobába és bevitt bennünket, nővéremet és engem, dolgozószobájába, ahol az egyik karosszékben egy egyenes tartású, szép öregurat pillantottam meg profilból. "Ez Görgey Arthur", mondta apám. "Megengedi, hogy megtapintsátok a szabadságharcban szerzett sebét."

Először nővérem — évekkel idősebb volt nálam — lépett oda és végigsimította a forradást; utána az én ujjaim reszkettek végig a dudor alatti forradáson, áhítattal. De ez a "nagy pillanat" hamar elmúlt — a "bácsi" olyan kedvesen, mosolygósan beszélgetett el velünk; hogy miről, azt nem tudom, csak arra emlékszem, hogy addig a délutánig még sohasem láttam volt olyan éles pillantású és mégis lágyan mosolygó kék szemet.

EZUTÁN még sokszor láttuk otthon, csaknem hetenként jött vacsorára öccsével, Pista bácsival, aki szintén kedves, jóképű öregúr volt. A száműzetésbe is elkísérte bátyját, és mesélte, hogyan korcsolyázták végig a Wörthi-tavat. Történész volt és ügyvéd is. De vajon Görgey szemének az acélkékből világos égszínig játszó mosolyos varázsa tette-e, persze összeolvadva a szabadságharc iránti lelkesedésünkkel: mihelyt vacsora után visszamentünk a gyerekszobába, mindig kijelentettük, hogy mégis Arthur bácsi az igazi. Az, hogy tőle kaptuk Húsvétkor a legszebb piros selyemtojásokat, meg aláírt fényképét, már nem is fokozhatta ragaszkodásunkat és örömünket.

Görgey Gyulai Pál révén került hozzánk, ki apám patrónusa és barátja volt, és akihez apám gyakran ellátogatott. Egy ilyen látogatáskor, a szobába lépve, ott talált egy öreg urat, ki kezét nyújtotta s kit Gyulai nyomban bemutatott: "Ez Görgey Arthur!" Erre apám visszalépett és visszavonta a már félig kinyújtott kezét. (Az áruló, gondolta, — ez volt akkor a közhit.)

"Bátran kezet foghat vele, nem áruló", mondta Gyulai. Apám tudta, hogy Gyulai nem nyilatkoznék így holtbiztos alap nélkül.

ÍGY KEZDŐDÖTT ismeretségük és apám személyes meggyőzése mind a Görgeytől elmondottak, mind kutatásai révén, és így következésképpen, Görgey tisztázása és teljes rehabilitálása, (*) ahogy azt Görgey kortársa és a szabadságharcot alaposan ismerő, minden részletében veleérző Gyulai megjósolta:

S te, tiprott hős, hogy' meggyaláznak
Kikért te annyit áldozál,
Majd egykor vége lesz a láznak,
Megismerik, hogy ki valál.

. . . . . .

Mi jót tevél, el nem veszett:
Amit kivívtál száz csatába'
Beolvad a nemzet sorsába
És olthatatlan lánggal ég,
Dicsfény, erő és hősiesség.

(Romhányi, 4. ének, 22. versszak.)

Hogy Gyulai szántszándékkal rendezte-e ezt az összetalálkozást, nem tudom. Mi azonban hálásak lehettünk érte utólag, mert az egész család szívébe zárta Görgeyt.

Számos fényképét ajándékozta nekünk. Egyikét nagyon szerettem; egy fiatal rokonával, Latinovits Tiborral ábrázolja. Anyámnak ezt így ajánlotta: "Laura kishúgának Arthur bácsija."

Népszerűsége nálunk túláradt a családi határokon. Amikor 90 éves lett, újabb fényképet kaptunk tőle. Ez szalonunk asztalán feküdt egy ideig, aztán eltűnt. Kerestük, kerestük — hiába. Hónapokkal később anyám és nővérem meglátogatta egy férjhez ment szobaleányunkat, Katit, Erzsébetfalván, és ott pillantották meg a falon az eltűnt fényképet: "Hát itt van!" — kiáltott fel anyám. "Igen", — felelte Kati — az én uram is szereti a hazafias dolgokat!"

A BARÁTSÁG nem csupán látogatásokra szorítkozott, levelezés is folyt apám és Görgey közt. Egyik levelét anyám nevetve őrizte meg, mert arra kérte benne apámat, hogy "ne bolha, hanem poloska betűkkel" írjon neki. (Apám igen apró kézírásához Görgeynek, úgy látszik, nem volt megfelelő szemüvege.)

A közvetlen kapcsolat, a látogatás, volt mégis az igazi kapocs közöttünk. Egy alkalommal engem is elvittek hozzá szüleim. Idős hölgykoszorú vette körül, melyet talán az ő kegydíja tartott el részben. Egyiket úgy mutatta be anyámnak: "Ez a Pöre, aki megmentette az életemet." Nevét nem tudom, csak egy fehér hajú dáma, Dedinszkyné maradt emlékemben az ott talált Dedinszkyek és Návayak közt.

Aztán egy ideig nem láttuk, így apám felkereste otthonában. Mélyen lesújtva ért haza: odaértekor az egyik öreg hölgy fogadta és kísérte a szobába, ahol az öregúr mozdulatlanul ült tolószékében. Szélütés érte volt s megfosztotta beszélőképességétől. Változó arckifejezésén azonban látszott, hogy megérti, amit apám mond. Egy idő múlva az öreg kiment a szobából, és akkor Görgey összeszorította öklét, haragosan megrázta utána és szeme könnybelábadt. Sírt Zokogott.

Kevés idővel ezután szüleim elmentek Görgey Arthur temetésére. Sohasem fogjuk megtudni, mint ahogy sok mást sem, hogy az öreg hölgy mikor és mivel sebezte meg ilyen mélyen.

(*) Az 1960-ban megjelent "Új Magyar Lexikon" szerint ugyan a "haladó közvélemény ma is árulónak tartja". Felmerül a kérdés: mi az a "haladó közvélemény"? Ismerie az író? És ha igen, ki vagy mely autoritás irányította? (A kiemelés az enyém.)

Irodalmi Újság

AZ EURÓPA-MOZGALOM Magyar Osztálya, Auer Pál, volt párizsi magyar követ elnökletével január 16-án ülést tartott a "Maison de l'Europe" termében. A megbeszélésen felszólalt Raksányi Árpád, Mikszáth Antal, Csécsy Magda, Ditrói Ákos, Filippovich Tamás, Ajtay Miklós, Biró György és Doszlopy Frigyes.

*

NEMZETKÖZI Színházi Intézet alakítását határozta el az UNESCO XV. közgyűlése ; az intézet Bécsben a tavasszal kezdi meg működését.

*

FERDINAND LASALLE-NAK, a szociáldemokrata mozgalom egyik megalapítójának egyetlen színművét áprilisban mutatják be Oldenburgban.

*

MIHALIK SÁNDOR, a Magyar Nemzeti Múzeum nyugalmazott helyettes igazgatója, hosszas betegség után, 69 éves korában Budapesten meghalt. Edesapja, Mihalik József, a múzeumok és könyvtárak országos felügyelője, a Tudományos Akadémia tagja, később a kassai múzeum igazgatója volt. Mihalik Sándor sorsát ez az apai légkör formálta meg. Az ötvösművészetben és a kerámiában lelte meg a számára legszívesebb művészeti kifejezési formákat. Ezeket tanulmányozta szinte egy életen át. Olaszországban, Németországban, Svédországban kutatta a régi magyar ötvösök adatait és műveit, a svéd királyi ötvösök közt is felfedezett egy magyarországi mestert. Kutatásait, azoknak eredményeit magyar, angol, francia, olasz, német, szlovák és szerb nyelven adta közre, s mint a magyar ötvösművészet hírvívője, 1936-ban Bernben, 1939-ben Londonban nemzetközi kongresszusokon számolt be kutatásai eredményeiről. Ugyanebben az esztendőben a kassai múzeum igazgatója lett. Négy és fél évi működése alatt egy múzeum helyén négyet teremtett, 6.000 tárggyal gyarapította a kassaiak gyűjteményét, restauráltatta a két középkori házból álló régi városi börtönépületet, megírta "A Miklós-börtön" páratlan történetét, megmentette Rákoczi egykori rodostói háza ebédlőjének díszes maradványait. 1945. május végén tért vissza Budapestre a Magyar Nemzeti Múzeumba, ahol 1964-ig dolgozott.

*

FREDERICO FELLINI és Ingmar Bergman közös filmen dolgozik, címe : "Kettős szerelem". Bergman a filmről ezeket mondotta : "A szerelem az élet mozgatóereje. Északon perzselően forró és már csak Olaszországban hideg."

*

ALBERT SCHWEITZER archívumot nyitnak meg februárban **Frankfurtban.** Az Archívum gyűjteni fogja Schweitzer kéziratait, levelezését, műveinek különböző kiadásait, dokumentumokat és fotókat.

*

INDIÁBAN kutatja a cigányzene eredetét Vig Rudolf népzenetudós. Most folytatja azt a kutató- és gyűjtőmunkát, amelyre már az elmúlt évben is félévet szentelt India különböző tájain.

*

SPANYOLORSZÁG északi részén, az astúriai partok közelében, barlangkutató diákok eddig ismeretlen, feltehetően a kőkorszakból származó barlang-festményeket fedeztek fel. A festményeket a szakértők az altamirai és lascaux-i leletekhez hasonlítják. A vörös színű festékanyaggal készült rajzok rénszarvasokat, lovakat és bölényeket ábrázolnak. A spanyol Képzőművészeti Akadémia egyik professzora szerint 12-20 ezer évesek. A falfestményeket rejtő barlangok eredeti bejáratát földcsuszamlás torlaszolta el. A kutatók 80 méter hosszú aknán ereszkedtek le a mélybe.

*

HETVENÖT ÉVES lesz február 6-án a nyíregyházi színház. A Móricz Zsigmond Színház a jubileumot Illyés Gyula drámájának, a "Fáklyaláng"-nak előadásával ünnepli. A darabot a miskolci színház együttese mutatja be.

BOSTONBAN nagy sikerrel mutatták be Bartók Béla három színpadi művét. "A kékszakállú herceg vára" című operát, "A fából faragott királyfi" és "A csodálatos mandarin" című táncjátékokat. Bartóknak e három műve először került egy előadáson az amerikai közönség elé. A helyi operatársulat produkciójában valóságos magyar előadást láthatott a közönség. Judit szerepét "A kékszakállú herceg várá"-ban Szőnyi Olga, a budapesti Operaház tagja énekelte, a két táncjátékot Eck Imre a Pécsi Balett vezetője tanította be, és ő táncolta "A csodálatos mandarin" címszerepét is. Partnere Bretus Mária, a Pécsi Balett művésze volt, és a többi fontosabb szerepet is pécsi táncosok alakították. A Bartók-műveket Kulka János, a Nyugaton élő karmester vezényelte.

*

A FRANCIA LAROUSSE, a világ egyik legnagyobb lexikon-kiadóvállalata, megegyezett a Pathé-Marconi gyárral. Együtt adnak ki egy negyven hanglemezből álló sorozatot, amely az első hangos szótára lesz a világnak. A szótár mintegy ezer fejezetből áll, s minden "hangos" rész között megfelelő szünet biztosítja, hogy a szükséges anyagot, amely egyébként ábc-sorrendben van, könnyen meg lehessen találni.

*

MONTE DEI PASCHI DI SIENA-érmet nyert Bálványos Huba magyar grafikusművész, aki négy grafikustársával részt vesz a firenzei Palazzo Strozziban megrendezett nemzetközi grafikai kiállításon.

*

FEBRUÁR KÖZEPÉN mutatja be a budapest Operaház Wagner "A Rajna kincse" című operáját, amelyet több mint két évtizede nem adtak elő Magyarországon. Rendező: Békés András, vezényel : Lukács Miklós.

*

"IRODALOMTÖRTÉNET" címmel folyóirat jelenik meg a közeljövőben Budapesten. Főszerkesztője Nagy Péter, az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar irodalom professzora. A folyóirat tulajdonképpen nem új, mert az "Irodalomtörténet" 1912-ben jelent meg először s hét évvel ezelőtt, 1962-ben utoljára Bóka László szerkesztésében. A folyóirat a jövőben negyedévenként jelenik meg s hasábjain alapvetően a magyar irodalommal kapcsolatos kérdések kapnak helyet. Mint az Irodalomtörténeti Társaság lapja, fokozottan szeretne támaszkodni a közép- és felsőfokú szinten oktató magyar tanárokra.

*

GEPIDA LÁNDZSÁK kerültek a debreceni Déri Múzeumba a Biharkeresztes határában feltárt IV. századi temetőből. Mesterházi Károly muzeológus bukkant rá a gepida harcosok "nehézfegyverére" : a döfő- és hajító-lándzsákra.

*

A FRANCIA művelődésügyi miniszter Dr. Holló János professzornak, a Budapesti Műszaki Egyetem vegyészmérnöki kara dékánjának, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának az „Akadémiai pálmák lovagjának érdemrendje" kitüntetést adományozta. A kitüntetést még Napoléon alapította 1808-ban.

*

A LONDONI CITYBEN nagy művészeti központ felépítését tervezik. Itt helyeznék el a Royal Shakespeare Compagny színházát, s nagy hangversenytermet, filmszínházat, zenei és színházi főiskolákat, nyilvános könyvtárat és kiállítási csarnokot létesítenének.

A JUGOSZLÁV PEN Club szerb központja Csuka Zoltán magyar költőnek ítélte a szerb és általában a jugoszláv irodalmi művek legjobb idegen nyelvű fordításaiért járó idei 3.000 dinárosdíját. Csuka Zoltán a két világnaború között a vajdasági magyar irodalmi élet egyik vezető egyénisége volt. 1933 óta Magyarországon él. A háború alatt kezdte el és 1946-ban jelentette meg a "Délszláv népballadák" fordítását. Ő ültette át magyarra a Nobel-díjas Ivo Andrics "Híd a Drinán" című regényét, — jóval a magas nemzetközi elismerés odaítélése előtt, a regény első külföldi fordítójaként. A Rákosi-rendszer mint titoista ügynököt évekig börtönbe zárta. Kiszabadulása után folytatta műfordítói tevékenységét s 1962-ben megjelentette "A jugoszláv irodalom története"-t. Mostani kitüntetése négyévtizedes áldozatkész irodalmi munka jutalma.

*

BETLEN OSZKÁR újságíró és pártfunkcionárius, 60 éves korában Budapesten elhunyt. A magyarországi és a csehszlovákiai kommunista mozgalomban tevékenykedett. A németek deportálták. 1945 után a budapesti "Szabad Nép" munkatársa, majd főszerkesztője lett. A sztálinista irányvonal mindvégig következetes képviselője volt ; az ötvenes években szívesen büszkélkedett azzal,, milyen fontos szerepe volt a Tito-ellenes kampányban s a Rajk- és a Slansky-per során hány régi kommunistát juttatott börtönbe vagy akasztófára. A "Népszabadság" közlése szerint, most a Kerepesi temetőben a kommunista mozgalom Panteonjában helyezték el.

*

A KUN BÉLA nevét viselő szovjet tengerjáró hajó elindult Leningrádból első útjára. A "Magyar Nemzet" híradása szerint Szipka József, Magyarország moszkvai nagykövete táviratban kívánt szerencsés utat a hajó kapitányának és legénységének. Hozzáfűzhette volna : remélhetőleg több szerencséjük lesz, mint annak, akinek a nevét viselik.

*

GIUSEPPE VERDI "Stiffelio' című operáját rövidesen bemutatja a pármai Teatro Regino. A mű ősbemutatója 1850-ben, Triesztben volt ; az osztrák cenzúra megcsonkította és ezért nem volt sikere. Azóta nem is játszották.

ADY-EMLÉKHETET rendezett a költő halálának ötvenedik évfordulója alkalmából a romániai írószövetség. Január 22-én volt a megnyitó ünnepség Bukarestben, a köztársasági palota kistermében. Január 26 és 28 között Szatmáron, Iasiban, Craiován, Sepsiszentgyörgyön, Marosvásárhelyt, Kolozsvárott és Temesváron voltak ünnepségek. A záróünnepséget 29-én Nagyváradon tartották meg.

*

"PLAY STRINDBERG" címmel Dürrenmatt szabadon átdolgozta Strindberg drámáját, a "Halálltánc"-ot. A premier februárban lesz a baseli Stadttheaterben.

*

EGRI VIKTORT, a kitűnő csehszlovákiai magyar írót 70. születésnapja alkalmából "Ének a romok felett" című verses drámájának előadásával köszöntötte a Komáromi Magyar Területi Színház. A bemutatót január 17-én tartották meg.

*

A MAGYARORSZÁGI Aggteleki cseppkőbarlang színháztermének rendbehozását megkezdték. Az idei évad május 25-én kezdődik az "Orfeusz az alvilágban" című Offenbach-opera előadásával.

*

MARLON BRANDO rendezésében és szereplésével forgatják Columbiában a "Quemada" című filmet. A mű története a XVI. században játszódik. Témája : a spanyol hóditók ellen vívott harc.

*

ARTHUR RUBINSTEIN művészetének szenteltek egy egész estét betöltő francia filmet. François Reichenbach és Bernard Gavoty rendezte, feldolgozva a művész életrajzát is.

*

HELYREIGAZÍTÁS. Lapunk legutóbbi számában az Ezra Poundról szóló cikkbe sajnálatos sajtóhiba csúszott. Az Olaszországot felszabaditó amerikai csapatok természetesen nem 1914-ben, hanem 1944-ben tartóztatták le a Római Rádióban a szövetségesek ellen propagandát folytató Poundot.

FRANZ THEODOR CSOKOR, a jeles osztrák író 84 éves korában elhunyt. Bécsi orvos gyermekeként maga is orvosnak készült, majd művészettörténetet hallgatott. Történeti balladákkal tűnt fel (1912), de igazi alkotói területe a dráma volt. Egy ideig Szentpétervárott volt dramaturg, majd a háború után a bécsi Raimundban, később a Deutsches Volkstheaterben. Expresszionista drámái valóság és látomás között, időtlen időkben játszódnak. A legismertebbek : "A vörös utca", "A város balladája", "1918. november 3", "Az ezeréves álom", "Jadwiga", "Kalypso", "Az elfelejtett fiú", "Az ajándék", "Pilátus" "Caesar özvegye". A második világháború kitörése után Lengyelországba menekült. Élményeit "Civilként a lengyel háborúban" címmel írta meg, mint ahogy "Civilként a Balkán háborúban" címmel jugoszláv élményeit. Tito partizánjai között harcolt, amíg olasz fogságba nem került. 1947-től az Osztrák PEN Club elnöke. A magyar irodalom őszinte barátját vesztette el benne. Olyan írót és embert, aki többször síkra szállt szabadságtörekvéseink mellett.

*

A NYUGAT-BERLINI Schlosspark Theaterben, a szerző jelenlétében, nagy sikerrel mutatták be Örkény István "Tóték" című színdarabját. A nyugat-berlini bemutatóval egyidőben Helsinkiben és Koppenhágában is bemutatták a művet.

*

AZ USÁ-BÓL értékes ajándékot hozott a posta Pécsre : négykötetes monográfiát, földünk legszebb növényeiről, az orchideákról. A címzett dr. Horváth A. Olivér botanikus, a biológiai tudományok kandidátusa, a feladó pedig Garay László, a Harvard Egyetem növénytani múzeumának munkatársa. Küldeménye tisztelet a régi tanárnak : az Amerikában élő tudós tanítványa volt a ma már nyugdíjas Horváth doktornak.

*

SOLTI GYÖRGY vette át a Chicagói Szimfonikusok zenei vezetését. Eddig a londoni Királyi Opera igazgatója volt.

*

A SVÉD Állami Archívum fennállásának 350. évfordulója alkalmából a Maelar-tó alatt húzódó 17 méter mély sziklaépületbe költözött. Ennek terve még 1903-ban készült el, de az építkezést csak 1960-ban tudták megkezdeni. A rendkívül gazdag archívum legrégibb dokumentu-

*

EGY ÉVSZÁZADA, 1869. január 18-án született Tornyai János. A parasztélet festője volt, a századelő agrárvilágát, fojtott, feszültségekkel teli társadalmát vitte vászonra.

*

1969-ET FRANCIAORSZÁGBAN Auguste Renoir halálának 50. évfordulója alkalmából a nagy francia festőre való emlékezés évének szentelik : a Louvre mellett Londonban és New Yorkban állítják ki Renoir műveit.

*

A MILÁNÓI SCALÁBAN szünetelt a munka, mert a nézőtér felett négy négyzetméternyi darabon leszakadt a mennyezet. Szerencsére a nézőtér éppen üres volt, csak néhány szék rongálódott meg.

Hogyan lehet előfizetni az Irodalmi Újságra?

Angliában : "The Danubia Book Company", B.I. Ivanyi, 78, Shaftesbury Avenue, London W.1. Ausztráliában és Új-Zélandon : Globe Co. 173, Pitt Street, Sydney. Ausztriában : Georg Haas, 1010 Wien, Singer Str. 18, 1/10. Belgiumban : Petrovits Simon, 2, rue Van Swee, Bruxelles 9 (Jette). Brazíliában : Livraria D. Landy, Rua 7 de Abril 252, Caixa Postal 7943, Sao Paulo. Franciaországban : Balaton, 12, rue de la Grange-Batelière, Paris 9e. Hollandiában : Ács Zoltán, Burg. Caan van Necklaan 604. Leidschendam. Postgiro 706339. Irországban : L.P. Peter, 32, Brighton Sq., Rathgar, Dublin. Izraelben : Gondos Sándor könyvkereskedése, Herzl 16, Bét Hakranot, Haifa és Hadash könyvkereskedés, Nesz Ciona St. 4, Tel-Aviv, Books Stationary, A. Fischer, Jeruzsálem, Rh. Strauss 3. Kanadában : Farkas István, 4300 Dupuis Ave. Apt. 12. Montreal 26. Németországban : Dr Gulyás Sándor, 5 Köln-Lindenthal, Landgrafenstr. 103/A. Svájcban : Ágoston István, 13, Cours des Bastions, 1205 Genève, Postacsekkszám : I. 162.84. Svédországban : Magda Hámori, Kanadastigen 17, Stockholm-Lidingö. USA-ban : Alex Fodor, 96-10, 64th Avenue, Apt 7A, Rego Park 74, New York. N.Y. Venezuelában : Tarcsay Lajos, Caracas, Calle Iglesia Ed. Villoria, Apto 21. Sabana Grande.

Kérjük előfizetőinket, hogy a nemzetközi postautalványokon és csekkeken lehetőleg tüntessék fel az Irodalmi Újság francia nevét: "GAZETTE LITTERAIRE HONGROISE". Csekkszámla szám : C.C. 2-002606-2 Société Générale AD Ternes, Paris-17e.

AZ IRODALMI ÚJSÁG ÁRA

Anglia : 2 shilling. Ausztrália : 0,30 ausztrál dollár. Ausztria : 5.20 schilling. Belgium : 15 frank. Dánia : 1.60 korona. Finnország : 80 márka. Franciaország : 1.50 frank. Hollandia : 1.25 forint. Izrael : 85 agora. Kanada : 0.30 K. dollár. Magyarország : 1,25 forint. Németország : 1.25 márka. Norvégia : 1.80 korona. Olaszország : 150 líra. Svédország : 1.25 korona. Svájc : 1.25 frank. U.S.A. : 0.30 dollár. Brazília : 0.90 NC$. Minden más országban : 0.30 dollárnak megfelelő összeg.

Félévi előfizetési díj egyes szám árának tízszerese egyévi hússzorosa.

Egy szám légiposta pótdíja : $ US ; USA : 0.25, Dél-Amerika : 0.40, Ausztrália, Újzéland, Thailand : 0.60, Kanada : $ can. 0.25, minden más országban példányonként $ US 0.20-nak megfelelő összeg számítandó az előfizetéshez.

Irodalmi Ujsag
Megjelenik minden hónap elsején és tizenötödikén.
A névvel jelzett cikkek írójuk véleményét fejezik ki és nem feltétlenül azonosak a szerkesztőség véleményével.
Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Csak válaszbélyeggel ellátott levelekre válaszolunk.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
31. rue des Acacias Paris, 17.
Telefon: GALvani 06-73
Szerkesztőségi órák: hétfő-szerda-péntek 11-től 13 óráig
R.C. Seine 62 B 743
Imprimerie . Les Editions Polyglottes. Paris
Le Gérant de la Publication : Robert Prois

Irodalmi Ujság

XX. évfolyam 5-6. szám | A MAGYAR IRÓK LAPJA | 1969. március 15.-április 1.

KÉTHLY ANNA

JUBILEUM

MIKOR 1918. végén a magyar Parlamentben nyíltan is deklarálták, hogy "a háborút elvesztettük", eloszlott a mesterségesen élesztett háborús hangulat és a mesterségesen táplált, alap nélküli reménység is. Helyükbe lépett a megcsalt, éhező nép haragja, gyűlölete, az emberfeletti szenvedések, nélkülözések miatti felelősek kérdőrevonása. Végül, mint minden vesztett háború logikus következménye, összeroppant a közigazgatás.

Minden politikai rendszer megteremti azt a közigazgatási apparátust, amely saját érdekeinek kivetülése és a rendszert védi. Ha valamely rendszer már képtelen felülről diktálni, összeomlik az az apparátus is, amely addig céljait szolgálta. Ezért állítjuk és valljuk mély meggyőződéssel, hogy a demokrácia — minden hibája és elégtelensége dacára is — az a kormányzati forma, amelyet a közösség *alulról* jelentkező akarata tart életben és nagyon sok történelmi megpróbáltatást kibír.

A magyar közigazgatás összeomlott 1918. végére, a háború elvesztéséről szóló parlamenti bejelentés már csak az utolsó csepp volt. A félfeudális rendszer, amely négy éven át soha komolyan nem vett ígéretekkel igyekezett a háborús hangulatot ébren tartani, eljutott tudománya végére. A földreformra, a szociális törvényhozásra és *last but not least* az általános titkos választójogra vonatkozó ígéreteket másoknak kellett volna végrehajtani.

Aki a magyar uralkodó osztály összetételét ismerte, amúgy sem bízott az ígéretekben. Szándék és képesség egyaránt hiányzott ehhez, mert semmilyen rendszer nem hajt végre olyan változásokat, amelyek létezését veszélyeztetik. Fél vagy teljes diktatúrák lényegéhez tartozik, hogy nem hajlandók saját magukat likvidálni. Döntő és gyökeres változás csak egy történelmi földrengés következménye lehet. Ilyen történelmi földrengés volt az első világháború befejezése.

A ROMOKON egy új Magyarország felépítése indulhatott volna meg. Ha visszatekintünk erre az időre, megállapíthatjuk hogy az uralkodó osztály ama nagyon szűk felső rétege, amely a változások élére állott, nélkülözte azt a politikai gyakorlatot, amely a nagy feladat elvégzéséhez szükséges volt. Hosszú ellenzéki munkásságuk idején nem volt részük a hatalomban, hogy ezt megtanulhatták volna.

Mikor 1922-ben az első szociáldemokrata frakció bevonult a Parlamentbe, minden felkészültségünk ellenére mi is éreztük annak hátrányát, hogy előzőleg a kis közületekben, városi, megyei és falusi szinten nem vehettünk részt a közéleti munkákban.

Az ipari munkásság politikai jelentkezése a gyakorlatban nagy részben csak utcai tüntetésekben demonstrálódott. Ezeket a tüntetéseket a háború alatt a kivételes állapotok fojtották el, valamint a tüntetéseket szervező és irányító bizalmi káderek bevonultatása. A falusi nép még ennyit sem mutatott meg véleményéből és akaratából. A rendszer apparátusa falun minden "rendbontót" személyesen ismert, könnyen tették ezeket ártalmatlanná ; ehhez minden eszköz a hatalom rendelkezésére állott.

Az előbb említett, az uralkodó osztály soraiból jövő szűk felső réteg, a nép iránti őszinte felelősségtől áthatva sem tudott a romokon szilárdan megállani. A politikai gyakorlaton kívül hiányzott a bátorsága és a szükséges idő. Egy időszerű földreform előkészítése és végrehajtása helyett elégtelen részmegoldásokkal próbálkoztak, holott a megbukott rendszer restaurációs kísérleteit éppen úgy megbéníthatták, mint a későbbi proletárdiktatúrának nevezett másik kísérletet is *megelőzhették volna*, ha a földéhséget kielégítik. Nagy tévedésük volt, hogy nem tartották meg az általános választásokat, arra várva, hogy az idegen megszállás alatti területek később az egész országgal *együtt* részt vehetnek majd a szavazáson. Az új kormány elmulasztotta autoritását legalább a még elérhető terület lakosainak véleményével megerősíteni.

Komoly mentségükre szolgál az a tény, hogy győzelmi mámorban tobzódó ellenséges generálisokkal álltak szemben, akiknek politikai tájékozottsága, történelmi és földrajzi tudása éppen olyan hiányos volt, mint a magyar nép jellemének ismerete. Az a fogadtatás, amelyben a Magyar Október vezetőit részesítették, az a jegyzék, amely a győztesen befejezett háború után minden értelmes rendezés reményét meghiúsította, emlékezetünkbe idézi azokat a történelmi megaláztatásokat, amikben a földig sújtottakat részesítették. Ezek után azonban soha valódi megbékélés nem következett be, minél mélyebbre taszították a legyőzötteket, annál több keserűséget, haragot és bosszúvágyat arattak.

IGAZUK VOLT-E a megalázott, megbántott küldötteknek abban, hogy a bennük bízó nép képviseletét nem vállalták tovább ? Nem volt-e más út a zsákutcából való kijutásra, mint az, hogy engedtek egy hangos kisebbség követeléseinek és odadobták neki a hatalmat ? Erre a két kérdésre még ma sincs kielégítő válasz. A proletárdiktatúra emlékét ragyogó színekkel átfestő utódok úgy állítják kedvező távlatba az eseményeket, mintha a proletárdiktatúra a magyar történelem legjelentősebb korszaka lett volna. A "százharminc nap"-ra következő negyed század alatt pedig a Magyar Októbert és a proletárdiktatúrát egyformán átkozta a hivatalos történetírás, mind a kettőt, mint minden szerencsétlenség okát vádolva.

Ötven év után ünnepelnek otthon, egy fél évszázad után arra számítva, hogy a kortársak már nem emlékeznek, a fiatalok pedig nem ismerik az akkori hatalmasok bűneit, tévedéseit, tehetetlenségét. Az elmúlt ötven év alatt sokszor kíséreltek meg ősöket teremteni, igazolni azt, hogy az 1919-es diktatúrát nem *idegen akarat* kényszerítette a magyar népre. Most végre egy valódi őst ünnepelhetnek, a "százharminc nap"-ot, mint a mai rendszer elődjét.

HA az ötven év előtti kísérlet jellegét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a proletárnak akkor sem volt része sem a hatalom megszerzésében, sem annak gyakorlásában. Ennek az állításnak igazolását leljük Kun Béla 1919. június 12-i beszédében. *"Egészen kétségtelen"*, — mondotta — *"hogy a magyarországi ipari és mezőgazdasági proletariátus tömegének szocialista ideologiái nem olyan érettek, mint aminő érettségre volna szükség ehhoz, hogy a szocializmusban, magának a kommunizmusnak első stádiumában az együttélési készség biztosítható legyen."* Továbbá: *"A diktatúra fizikai és szellemi erőszakszervezete mind a szocializmushoz való érettséget, mind a szocializmusra való nevelést biztosítja. Ezt jelenti a szocializmus állami propagandája."*

Egy angol közmondás szerint nem helyes dolog, ha a kocsit a ló elé fogják. Kun Béla beszéde világosan ellene mond annak, hogy a rendszert a proletariátus diktatúrájának nevezhessék. Szerinte a magyar ipari és mezőgazdasági proletariátus nem volt elég érett ahhoz, hogy az együtt éles készségét felfedezhették volna benne. A hatalomátvétel csak azon alapult, hogy *két párt* egyesült anélkül, hogy a *valóban* történelmi párt vezetői a tagok és a szakszervezetek véleményét megkérdezték volna. Az a nemcsak ostoba, de törvényellenes elbánás, ahogyan az elfogott kommunista vezetőket a rendőrség brutalizálta, siettette a híres "egységokmány" aláírását anélkül, hogy a szociáldemokrata párt kongresszusa ezt a *végrehajtás előtt* verifikálta volna. Hogy *utólag* ez megtörtént, az az akkori viszonyokból önként adódott.

A másik pártnak ilyen igazolásra nem volt szüksége, mert a Moszkvából hazatért vezetők véleménye akkor sem volt vitatható.

KÉT CSOPORT VOLT, amely érezte hogy a diktatúra kikiáltása fejtetőre állít minden logikát, az ország elengedhetetlenül szükséges reorganizálását. Az egyik a szakszervezeti munkásság volt, az osztályellenséggel vívott küzdelmekben felnőtt, józan és a nehézségeket ismerő csoport. Ellenállásukat igazolja a Népgazdasági Tanács egyik rendelkezése 1919. júniusában. A Tanács szakmai üzemi központokat állított fel, ez az új szerv *a szakszervezetek befolyását szerette volna megtörni.* Idő közben világossá vált az a veszedelem is, — az aggodalmaskodók már korábban megjósolták —, hogy "a nyomorúságot nem lehet szocializálni". A közellátás minden drasztikus rendelkezés ellenére elégtelen volt, "gerstli és tök" még a háború utolsó évének rossz ellátásánál is kevesebb akadt. Az üzemek működése is romlott, majd megállt, néhány héttel a hatalomátvétel után már jelentkezett a nyersanyag- és az energiahiány. A termelés mélyen redukálódott, sem az ipart, sem a mezőgazdaságot nem lehetett folyamatosan a szükséges anyagokkal, felszerelésekkel ellátni. Ennek tudatában fokozták a fenyegetéseket, a büntetéseket, egymás után jelentkeztek az ilyesfajta nyilatkozatok : *"egyetlen pillanatig sem gondolhatunk arra, hogy a diktatúra módszerein változtassunk."* Az ipari munkásság köréből számtalan figyelmeztetés hangzott el, hogy ezek a "módszerek" főként a munkásokat és földmívelőket sújtják, akiknek megfelelő eszközökkel való megnyerése az akkori kétségbeejtő helyzetben talán támaszt jelentett volna a kísérletezőknek.

A másik csoport, amely szemben állott a diktatúrával, a mezőgazdasági proletariátus volt. Ellenállását táplálta az a tény, hogy a diktatúra nem osztott földet. Pedig a budapesti hatalmasoknak tudniok kellett volna, hogy a földéhség csak így volna kielégíthető. És ismerniök kellett volna azt a *lenini igazságot*, hogy *"azok a politikai akciók, amelyek nem ütköznek az emberek természetébe, sőt ellenkezőleg az emberek legbelső vágyait és hajlamait fejlesztik ki, legerősebben számíthatnak sikerre"*. Ezzel az igazsággal dacolva, nem darabolták szét a nagybirtokot. Sok helyen a régi tulajdonos vagy annak jószágigazgatói, ispánjai vették át — mint "szakemberek" — a rendelkezés jogát az újonnan létesített állami birtokokon. Ez a tény volt jórészt az oka a magyar vidéken azoknak az "ellenforradalmi" megmozdulásoknak, amelyet akasztófákkal törtek le. Meggyőződésem szerint a volt uralkodó osztálynak és eltartottjainak semmiféle szervezkedése — MOVE, Ébredők, stb — nem talált volna megfelelő talajra, ha a magyar parasztnak földet adtak volna. Foggal-körömmel védték volna földjüket és az új helyzetet az új birtokosok azokkal szemben, akik egy végleg anakronisztikussá vált rendszert akartak visszaállítani.

NÉHÁNY HÉTTEL a hatalomátvétel után — talán egy bizonyos legalitás megteremtését remélve — választásokat tartottak. A magyar nép egyik nagyon régi követelése volt a választójog ; a diktatúra széles körű választójogot kreált. Ámde a kivitelezés erősen sántított : a választási helyiségek előtt sorfalat álltak a senkitől meg nem választott "bizalmi emberek". A választó végigsétált a sorfal előtt, átvette a megválasztandók nevét tartalmazó "szavazólapot", amit megtekintés nélkül beledobott a sorfal végén az urnába. Tudomásom szerint csak egyetlen választókerület választását ismételték meg, ahol vakmerő emberek a hivatalos cédulán kívül egy másik listát is osztogattak. A választás ennek következtében nem "egyhangú" eredményét megsemmisítették, a megismétlésnél már csak egyetlen névsor került az urnába.

Leselkedett azonban az országra egy olyan veszély, amely megmozgatta a proletariátust is. Arról volt szó, hogy a győztesek hatalmas darabokat szakítanak le az ország testéből. A Vörös Hadsereg toborzásának sikere annak tulajdonítható, hogy az ország megcsonkítása a munkás és a paraszt életét fenyegette ; ezt megértették, felmérték. Erdők, bányák, termő területek elszakítása — mint ez később fájdalmasan igazolódott — az ipar és a mezőgazdaság anyagellátását csökkentette, munkalehetőségeket rabolt el. A Vörös Hadsereg előnyomulásának sikere ezen a felismerésen alapult, a megbélyegzett "nacionalista" érzelmek voltak a hajtóerők, sokkal inkább, mint az a törekvés, hogy a diktatúrát megmentsék.

De vajon az elszakításra ítélt területek visszaszerzése *valóban* szívügye volt-e a diktatúrának ? Az azóta eltelt idő választ adott erre a kérdésre. A Szovjetunió létének első szakaszában valóban hősiesen küzdött az intervencionisták ellen. A nyugati hadigépezet, amely nem volt annyira megviselt, mint a szövetségeseké, a háború végleges befejezése előtt a kiugrott partnerrel is végezni szeretett volna. A magyar proletárdiktatúra volt az egyetlen, amely egy *mellék-hadszíntért* teremtett, a többi háborúvesztes országban jelentkező kommunista próbálkozásokat a kegyetlen és kíméletlen ellenforradalom gyorsan letörte. A magyar Vörös Hadsereg a Szovjetunió háta mögül olyan erőket vont el, amelyek egyébként északi irányban lettek volna bevethetők. Moszkvából és a hadifogoly táborokból a bolsevik-kommunisták *ezzel* a megbízatással tértek vissza. Ezért kellett elgáncsolni, túllicitálni a Magyar Októbert és a kibontakozási fáradozásokat, amelyek még a Vyx-jegyzék után is talán sikerre vezethettek volna.

(Folytatás a 2. oldalon)

HÚSVÉTI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Kéthly Anna a Tanácsköztársaság 50. évfordulójáról (1. old.)

Halász Ernő : Vas Zoltán Kossuth-trilógiája (3. old.)

Hanák Tibor : Lukács György válogatott tanulmányai (5. old.)

Aczél Tamás : Az utolsó rokon (6. old.)

Sulyok Vince : A magyar Ibsen (6. old.)

Berki Erzsébet : Artur London könyve (7. old.)

Ignotus Pál : Bolyongás közben (8-9. old.)

Péntek Endre : Nincs antitoxin (10. old.)

Siklós István : Nagy Pál regénye (10 old.)

Enczi Endre : Emberek a cilinderben (11. old.)

Határ Győző : Edward Albee új színdarabja (12. old.)

Vajda Albert : A sex-özön (13. old.)

Baudy Miklós : Könyv Kafkáról (13. old.)

Kertész Tamás : A Vitéz-villa (14. old.)

Faludy György, Fáy Ferenc, Gömöri György, Keszei István, Lőkkös Antal, Tűz Tamás és Zempléni Ádám versei

Az Idő Sodrában, Magyar Múzeum, Glosszák, Hírek

HALÁSZ ERNŐ

VAS ZOLTÁN KOSSUTH-TRILÓGIÁJA

SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 1965-1968

Legutóbbi számunkban hírt adtunk arról, hogy Halász Ernő, a kitűnő újságíró, lapunk munkatársa Svájcban elhunyt. Az alábbiakban közöljük utolsó írását, amelyet lapunkhoz küldött.

Lelkességének és lelkiismeretességének példájára, érdemes idézni abból a levélből, amelyet cikkéhez mellékelt :

"Íme a Vas Zoltán trilógiájáról írt recenzióm. Ha egy kevéssel hosszabb is a tervezettnél, ne bántsátok szegényt, mert ez nekem nagyon fájna. Meséltem már, hogy én kora ifjúságom óta 'Kossuthológus' vagyok, mindig is terveztem egy Kossuth-életrajz megírását, de nem jutottam hozzá. Fél láda jegyzetem, könyveim, kivágásaim a háború alatt elvesztek csak úgy, mint 'Ferenc József a magyar nép humorában' című könyvem teljesen kész kézirata. Több is veszett Mohácsnál !

Hosszúra nyúlna annak megvitatása, hogy én Görgeyvel, Deákkal szemben is Kossuthnak adok igazat. Ezt tette a történelem is. Vajon a már külföldön felnövekvő magyar emigráns ifjúság mit és mennyit tud a magyar történelem eme időszakáról ? Az 'Esik eső karikára' vonatkozó soraimmal tegyetek tetszéstek szerint. Ugyancsak Ti döntsétek el, szükségesnek tartjátok-e megemlíteni, hogy régebben az oroszt népiesen muszkának nevezték..."

Két nappal utóbb levelezőlapot hozott tőle a posta s ebben ez állt :

"Azt hiszem, elfelejtettelek megkérni Benneteket, hogy a Jókai-gyászbeszéd első mondatában előforduló 'Kormányzóval' szót szedessétek kurzívból vagy fettből. Ezért húztam kétszer alá. Ami Marxot illeti, szintén elfelejtettem megírni, hogy jellemzését nem az ujjamból szoptam. Minden tárgyilagos Marx-életrajz megemlíti, milyen kverulens, mások sikereire irigy ember volt..."

VAS ZOLTÁN megírta Kossuth Lajos életrajzát, három vaskos kötetben. Az első kötet "Esik eső karikára..." címmel (1) 1965-ben jelent meg s Kossuth életét, tevékenységét beszéli el születésétől 1849-ig ; a második kötet, a "Ha még egyszer azt üzeni...", Kossuth 1849-1861 közötti éveiről számol be és 1967-ben látott napvilágot . a harmadik kötet, "Annyi áldás szálljon rája..." a turini remete utolsó harminc esztendejéről szól és 1968-ban hagyta el a sajtót. A három kötet összesen 2134 oldalra terjed.

Vas Zoltán értékes művel gazdagította a magyar történetírás tárházát. Olyan művel, amely becsületére válnék bármely történelemtudósnak, hát még valakinek, aki meglett férfi korában cserélte fel a politikai pályafutást a történész tevékenységével.

E SOROK ÍRÓJA — ne vegyék szerénytelenségnek — elég jól ismeri a magyar és idegen nyelven megjelent Kossuth-életrajzokat, joggal formálhat hát arra, hogy megállapítsa : Vas Zoltán tárgyilagosan nyúlt témájához és objektivitását kétezer oldalon át meg tudta őrizni.

Erősen kínálkozik a kedv és szándék Vas Zoltán trilógiáját kötetenként bírálni, ez azonban egy újságcikk keretében megvalósíthatatlan. Vas helyesen ismerte fel és jól oldotta meg a feladatot : Kossuth az előtérben, Kossuth mindenhol teljes megvilágításban, de mellette, előtte és mögötte a kor jó megfestett képe. A hős nem áll fölötte korának, amelynek élénk táruló történetéből azonban néha csak egy lépéssel, egyetlen cselekedettel, egy jóslattal mégis kimagaslik. Egyként jellemzi a trilógia mindhárom kötetét az az alaposság, amellyel a szerző Kossuth életének olyan részleteit, mozzanatait beszéli el, amelyek az olvasók legtöbbje előtt eddig ismeretlenek maradtak.

Színesen írja meg például 1849. április 14-ének ismert debreceni eseményeit. Itt született meg a Függetlenségi Nyilatkozat, amelyet Kossuth mindhalálig érvényben lévőnek tekintett s amelynek elemzésében Vas Zoltán hibáztatja, hogy nem szól a parasztság helyzetének javításáról és a nemzetiségek követeléseiről. Szépítés nélkül ismerteti a szerző az 1848-49-es tábornokok egymás közötti pörlekedését, Görgey Artur Kossuth elleni fellépését. Görgey a forradalom tábornoka, de gyűlöli a forradalmat. Vas Zoltán a Kossuth-Görgey párharcban Kossuth-párti, de hibáztatja Kossuthot, mert gyenge és határozatlan volt a hatalmi vágytól fűtött Görgeyvel szemben. Hibának tartja, hogy Kossuth 1849. augusztus 11-én "a kormányról lelép és a polgári és katonai hatalmat átadja Görgey Artur tábornok úrnak."

A BUKÁS UTÁNI tizenkét év alatt Kossuth Lajosból, a magyar nép "lánglelkű apjából", Kossuth Lajos, az emigráns, a világot járó, világhírrel ékes, világpolitikát mozgató államférfi lett. A szerzőnek sikerült megmutatnia azt a Kossuth Lajost, akit a magyar nép legkevésbé ismert és ismer. Kossuth amerikai és angliai példátlan ünneplése, diadalmenete, az érzelmekre és a gondolkozásra egyformán ható ragyogó szónoklatai, amelyekkel milliók és milliók rokonszenvét szerezte meg elnyomatásban sinylődő hazája és népe iránt, történelmi hűséggel tárulnak most az olvasó elé. Kossuth évekig bízott abban, hogy az európai konstellációkból új magyar szabadságharc fakadhat. Elképzeléseit, tárgyalásait, a kor minden jelentős személyével Cavourtól III. Napoléonig, a történész pontos megítélésével, az okok és várható következmények mérlegelésével, a szereplők iránti elfogulatlansággal beszéli el a szerző. Nem leplezi Kossuthnak egyes emigráns társaival támadt nézeteltéréseit, összezördüléseit. Kossuth ezeket "a számkivetettség aprólékos nyomorúságainak" nevezte és Vas ismételten utal arra, hogy Kossuth számos csalódásának oka fiatalságától élete végéig megmegmutatkozó emberismerethiánya volt. (Én úgy tudom, ezt felesége is többször panaszolta.)

A SZERZŐ szélesen foglalkozik Kossuth dunai konföderációs terveinek ismertetésével. A gondolatot Kossuth már 1858-ban felvetette, 1862-ben pedig részletesen kidolgozta és a jövő számára az egyetlen józan politikai útnak tartotta. éles előrelátással jósolva meg: "A Habsburg Ház a kikerülhetetlen élethalál harcot a pánszláv muszkával oly körülmények között lesz kénytelen elfogadni, hogy lehetetlen lesz el nem pusztulnia. Elvész, de átkos politikájával vesztébe sodorja szerencsétlen hazánkat is."

Nem idézi Vas Zoltán, de engedtessék meg nekem a kínálkozó alkalmat megragadva, egy másik próféciáját idéznem : "A muszka szabadságunkat fogja elragadni, mert a muszka csak rabot és szolgát ismer. A muszka hazánkat fogja gyarmattá alacsonyítani... a muszka vallásunkat fogja eltiltani."

A TOVÁBBIAKBAN Vas Zoltán részletesen ismerteti Kossuth Dunai Államszövetség-i tervének sorsát. Az államférfi-próféta hiába levelez, hiába ír cikkeket ; ha külföldön van is némi sikere, "odahaza nagy recenzust kelt" csak kevesen állnak ki mellette. Vas Zoltán ebben a tervezetben is hiányolja a szociális problémák és a nemzetiségi kérdés megfelelő megoldására vonatkozó javaslatokat.

"Annyi áldás szálljon rája..." szól a III. kötet címe, de az óhaj hiába vár beteljesülésre. Senki sem gondolná, hogy a hatvan éves férfi majd csak 32 esztendő múltán ér el földi vándorútja végéhez. Romlik az egészsége, meghal a leánya, a felesége, zsörtölődés emészti az emigráció vezetőségét, nagy barátja, Cavour, nincs többé, a minnennapi megélhetés gondjai nehezednek rá, az európai helyzet egyre kedvezőtlenebb a magyar ügynek. A Duna-Tisza közén még felhangzik a népdal :

Fölépült már a szegedi vasut,
Azon jön majd Garibaldi, Kossuth...

de Kossuth tudja : nem lesz új magyar szabadságharc, nem épül olyan vasút, amely őt hazaviszi. 1861-re a "Húsvéti cikk" következik 1865-ben, Deák Ferenc "magasan áll a nemzet előtt", Kossuth cikkei, beszédei, üzenetei, jóslatai, mind ez hiábavaló. 1867-ben sohasem látott pompával Habsburgot koronáznak Budán. Ám a turini remete népszerűsége otthon nemsokára újból magasan áll, sok helyütt képviselőnek választják, üdvözlő írásokkal halmozzák el, küldöttségek zarándokolnak hozzá, akik előtt "azzal az ékesszólással mondja el beszédeit aminő nem lesz többé a földön" (Jókait idézem), de befolyása a haza sorsára már nincs. Bécs mégis, most is gyűlöli és — fél tőle, a testi bajokkal, főként szembajával viaskodó aggastyántól. Kossuth — kinek a kívánságára? — elveszti magyar állampolgárságát, de "magyar ember marad" ezt semmilyen habsburgi hatalom tőle el nem veheti. Hetvenhét esztendős, — századokat rejtő évek, — mikor 1879. november 5-én útjára bocsájtja az "Irataim az emigrációból" I. kötetét. 1882-ben jelenik meg a III. kötet.

TÖRTÉNELMI és történelmet alakító élete 1894. március 20-án este öt perccel tizenegy óra előtt befejeztetett. Koporsója tíz nap múltán érkezett Budapestre. Április 1-én temették a Nemzeti Múzeum előcsarnokából. Vas Zoltán színes képet fest a temetésről, amilyen még nem volt a magyar fővárosban ; Jókai Mór a Képviselőház nevében mondott ragyogó gyászbeszédet — írja Vas. Én egykorú lapokban úgy olvastam, a magyar nemzet nevében. (A temetésen egyébként sem Wekerle Sándor miniszterelnök, sem Bánffy Dezső báró, a Képviselőház elnöke nem vett részt.) Sajnálom, hogy Vas Zoltán nem idézte Jókai gyönyörű beszédének első mondatát : "Révpartot ért a gálya, világkörüli utat tett a *Kormányzóval*" ... A *Kormányzóval* és nem Kossuth Lajossal! Fölösleges mondanom, mit jelentett e szó Budapesten, Ferenc József uralkodása idején !

Kifogásolható, hogy Vas Zoltán túl sokszor és fölöslegesen idézi Marx Kossuth-ellenes kirohanásait. Miért ? Vas jól ismeri Marx zsörtölődő természetét és Kossuth-ellenszenvét, Véleménye így nem lehet tárgyilagos. De talán, ki tudja, mégsem baj ennyit idézni. Az önállóan gondolkodó magyar olvasó így legalább képet kap — ha nem is annyira Kossuthról, mint inkább Marx Károly jellembeli fogyatékosságairól

VÉGEZETÜL : kár, hogy a szerző stílusa több helyütt laza, nem elég gondos. Ezeken a hibákon a második kiadásban — amelyet a mű joggal megérdemel — lehet segíteni.

(*) Mikor gimnazista, majd joghallgató koromban szülővárosom, Eger utcáin március 15-én társaimmal felvonultam, valamennyien nagy lelkesedéssel énkeltük az "Esik eső karikára" kezdetű dalt és abban a meggyőződésben éltünk, hogy egy nagy időkben született népdal énekesei vagyunk. Később hallottam, hogy a nóta valóban a 48-as napokban született, de nem a néplélekből fakadt, hanem egyvalaki írta és szerezte hozzá a dallamot. Ennél többet nem tudtam. A véletlen játéka, hogy Vas Zoltán Kossuth-trilógiája III. kötetének olvasásakor került kezembe a budapesti "Magyar Nemzet" egyik száma, amelyben Dr. Novotny Elemér az "Esik eső karikára" kezdetű dalról a következőket írja :

"Családi körben édesanyám mindig büszkén emlegette, hogy e népszerű dalt nagyatyja, Némedi Nagy János nagysallói ref. lelkész, Barcs megyei esperes, szerezte. Mint lelkes forradalmár, híveiből egy kocsikaravánt szervezett, hogy az Esztergomba látogató Kossuth Lajos beszédét meghallgassák. Ámde a beszéd kitűzött idejére Esztergomban hatalmas eső kerekedett. Kossuth ezzel mit sem törődve, gyújtó beszédét — a szakadó esőben is — elmondotta. Ekkor szerezte a dalt Nagy János. Hazamenet már a közbeeső falvakon hívei utcahosszat énekelték. A dal rövidesen az egész országban közismertté vált."

JOHN GREENLEAF WHITTIER

Kossuth

John Greenleaf Whittier, a "Quaker Költő", "Új Anglia Poétája" (1807-1892), szíve szerint való igazi hőst látott Kossuth Lajosban. Tiszta szívű szabadság-rajongó volt, aki lángolt a lelkesedéstől Kossuth iránt.

Te két hatalmas kontinens szülötte !
Próféciák és ázsiai dal
Tebenned egyek — (Kelet napsütötte
Dicsfényei) — Észak havaival !

Ám ki fogadja ? Ki szólhat n e m pirulva
"Isten hozott" — Hozzá ki míg dúlta
Magyarok nyakáról az osztrák jármot
Felszabadította egyben a jobbágyságot
S a szabadság szilárd szikláján állva
Úgy nyújtá az égre egy hős szeplőtlen kezét,
Hogy míg felmagasztosult a hon oltára
Nem érte hazug gúny az Igazság Istenét ? !
A szabadság szószólója ki lesz ? Merre tűntek
Kik átadják üdvrivaját a Nagy Menekültnek ? !

Ne szóljon, aki aljas árulással
Földünk barna Kossuthjait a kín poklába
Visszakorbácsolná — a rabszolgaságba !

S ne szóljon az sem, kinek ajka már
Dalt sem tud, mint a sakál-vonítás
S véreb-hörgés futó rabok nyomába' — — —

Kinek pedig szebb dalra termett ajka,
Csatát jelző szabadság-indulóra,
Seregszemlés hajnali harsonára !

Lenne bár nyelvem szólni, mint őneki,
Ki nyugszik Quincy ős fái alatt, (*)
Az utolsó nagy Puritán tribunus —
Hogy tudnám szabadság-szerelmem kiönteni
Az igaz vendégnek, akit a bűnös
Vén Európától nyert az Új Nyugat !

Makkai Ádám fordítása

(*) Célzás John Adams második amerikai köztársasági elnökre, aki a Jefferson-féle 1776-os Függetlenségi Nyilatkozat főszerkesztője és fő parlamentáris védnöke, elfogadtatója volt. Családi fészkük a Massachussetts állambeli Quincy. Innen a hatodik elnök, John Quincy Adams neve, aki John Adams fia volt. John Adams tüzes nyelvű szónok volt, aki gyakran kelt beszédeiben a szegények védelmére ; innen a "tribunus" elnevezés.

GÖMÖRI GYÖRGY

Hatalom és becsület

becstelen-e a hatalom
vagy csak a becs hatalmas
amelyben a hatalom önmagát tartja
a becsület hatalmában nem hisz
becsvágya elhatalmasodik
lebecsüli a becsületeseket
felhatalmazza a hatalmaskodókat
nem válik becsületére ha-
talmi gerjedelme a hatalommal meg-
becsteleníti a becsülteket
hatalmat hág a becsaltakba
becsülik hát a hatalmasokat
s hatalmas hétszer hatalmas a becstelenség

A KGST HARMADIK VÁLSÁGA

NÉHÁNY HÉTTEL EZELŐTT ünnepelte a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) fennállásának huszadik évfordulóját. A születésnapot meglehetős csendben ülték meg, mert "ünneplésre" nem volt ok. A kelet-európai szocialista országok gazdasági integrálása érdekében létrehozott szervezet, melynek bölcsőjénél még Sztálin állt büszke apaként, fennállása óta legsúlyosabb válságával küzd.

Ez a válság nem hirtelenül robbant ki : jismérvei a KGST megalakulása óta mindig is adva voltak, latensen vagy potenciálisan. Addig azonban, amíg a Kreml ideológiai és politikai tekintélye fénylő napként lebegett a többi kelet-európai párt és állam felett, a legmélyebb titokként kezeltek minden jelenséget, amiből a külvilág (a KGST országain belül vagy túl) nehézségekre következtethetett volna. A sztálini birodalomban minden csak a legtökéletesebben működhetett.

Nem volt véletlen, hogy 1956. őszén a forradalmi magyar ifjúság egyik alapvető követelése a KGST-én belül fennálló szerződések feltételeinek nyilvánosságra hozatala volt. Ez hozta felszínre a KGST első válságát. Ennek következménye lett az 1956. október 31-i moszkvai Nyilatkozat, melyben a Kreml urai először tettek ígéretet, hogy tiszteletben tartják szövetségeseik gazdasági egyenjogúságát és szuverénitását. Bár csakhamar kiderült, hogy ezt az ígéretet nem szabad túlságosan komolyan venni (konkrét példát erre a magyar bauxit-kincs értékesítésére kötött szovjet-magyar szerződés szolgáltatott a 60-as évek elején), mégis új gondolkodási mód első jeleként lehetett értékelni. A második válság jelei azután 1963-64-ben bontakoztak ki Románia fellépésével, tiltakozásával a nemzetek feletti munkamegosztás végrehajtásának terve ellen.

MI JELLEMZI napjainkban a KGST fő nehézségeit ? A "Neue Zürcher Zeitung"-ban Robert F. Lamberg alapvető elemzésnek vetette alá a KGST aktuális problématikáját. A cikk a következő jellemzést adja : "A KGST ... ma szervezetileg, instrumentálisan és következésképp politikai-gazdasági szempontból is még mindig a *'gazdasági sztálinizmus'* fellegvárának bizonyul, az archaikus 'elosztó' — és 'hiánycikk'-gazdálkodás felépítményeként. A KGST reménytelenül *elavult intézményei* még arra sem képesek, hogy a blokkon belüli multilaterális kereskedelmet megoldják ; így például az 1964-ben nagy optimizmussal életre hívott 'Gazdasági Együttműködés Bankja' mindmáig csak bilaterális kereskedelmi kapcsolatok elszámolásának egyszerű számvevősége maradt. (Frantisek Hamouz, a KGST csehszlovák tagja szerint az elmúlt évben a blokkon belüli kereskedelem 95 %-a bilaterális jellegű volt). A *szakosítás* és *kooperáció* korlátozott maradt, részben politikai okokból, részben a szovjet jellegű nemzeti tervgazdálkodás és a hajlékonyabb multinacionális együttműködés összeegyeztethetetlensége következtében. Különböző fajtájú párhuzamos tevékenység a partnerek közt a jövőben is elkerülhetetlen marad. *Nyersanyaghiány* és *minőségi elégtelenségek* a kész termékeknél nehezítik a kereskedelmet és termelést s legjobb esetben a regionalizmust erősítik azok között a tagállamok között, amelyeknek érdekei egyezőek. Nincs *konvertibilitás,* mert annak többek között *reális árszerkezetekre* — következésképpen reális *költségkalkulációra* és ezzel együtt *valódi üzemreformra* és valamennyi tagállam között a *piacgazdasági viszonylatok* bevezetésére — kellene támaszkodnia ... A fizikai *bomlás* tovább halad (Albánia, a román magatartás, Csehszlovákia) ; a KGST intézményei képtelenek a nemzeti reformokat — bármily részlegesek legyenek is azok — nemzetek feletti síkon utolérni vagy nemzetek feletti reformokkal kiegészíteni, nem is beszélve arról, hogy teljes értékű partnerként az egész világgazdaságba beilleszkedjenek."

Érdemes a "Neue Zürcher Zeitung" fejtegetéseit Csikós-Nagy Béla cikkének egyes kitételeivel párhuzamba állítani, amely a "Közgazdasági Szemle" februári számában — a svájci elemzéssel mintegy azonos időpontban — jelent meg : Csikós-Nagy Béla természetesen nem a KGST válságáról, hanem 'sajátos' problémák jelentkezéséről beszél. Milyen gazdag is a magyar nyelv !

"Az ötvenes évek második felétől — írja — a KGST együttműködési rendszerében sajátos problémák jelentkeztek. A gazdasági hatékonyság háttérbe szorítása kiváltotta az alacsony hatékonyságú iparosítást és általában is hátráltatta a műszaki fejlesztést... Egyes fontos termékekből, különösen *nyers- és alapanyagokból egyre nehezebbé vált* (a hatvanas években) *a növekvő szükségleteknek a tagországok kölcsönös szállításain alapuló kielégítése...* A KGST-országok *feldolgozó ipara,* különösen gépipara, sok területen *párhuzamosan fejlődött,* lassan haladt előre a szakosítás és a kooperáció... ...(A KGST-együttműködés tökéletesítése érdekében) fokozatosan erősíteni kell az áru- és pénzviszonyokat, hogy végül is az áruforgalom multilaterális alapon szerveződjék, az elszámolást szolgáló valuta pedig konvertibilis legyen... A mai KGST-együttműködési rendszer hiányossága abban jelölhető meg, hogy az együttműködés mechanizmusa szigorúan centralizált döntési rendszeren alapul, direktív jellegű, tehát mellőzi a piacnak az árak és egyéb ár-mechanizmus-elemek által közvetített impulzusait."

A "NEUER ZÜRCHER ZEITUNG" cikkírója — elsősorban a szocialista tömbben jelenleg uralkodó politikai bizonytalanság miatt — nagyon sötét színekben látja a KGST jövőjét, a válság leküzdésének lehetőségeit. Moszkvának a legnagyobb akadályt a 'vétó-jog' jelenti, amelyet az alapító-okmányban minden tagállam számára biztosítottak. E vétójog gyakorlása bármilyen reformot keresztülhúzhat, ha azzal egy tag szembehelyezkedik. Ez elsősorban Románia viszonylatában teszi kényessé a helyzetet, melynek KGST-ellenes magatartása az utóbbi években egyre erősebbé vált. A csehszlovák események és egy romániai szovjet katonai intervenció lehetősége további megmerevedést eredményeztek Bukarestben. "Az utóbbi időben ismételten is hallani lehetett, — fűzi ehhez a svájci lap — hogy a Szovjetunió a 'vétó-jog' megszüntetését helyeselné és ez úton szeretne végleges előretörést végrehajtani a KGST-nek mint *nemzetek feletti szervnek* kiépítésére. Hogy eddig nem került még sor ilyen irányú kísérletre, az nyilván arra vezethető vissza, hogy a Szovjetuniónak nincs nagy kedve a jelenlegi kritikus időszakban politikai lőporos hordót robbantani, Romániát jóváthetetlen lépésekre kényszeríteni s végül hű KGST-partnereit, valamint potenciális híveit a *'harmadik világban'* (szovjet értelmezés szerint a KGST 'nyílt' szervezet) elrettenteni."

Ezzel szemben valószínűbbnek látszik, hogy a Szovjetunió esetleg a rubel felértékelése útján kísérli majd meg partnereit újabb nyomás alá helyezni. Moszkva bizonytalanságára mindenesetre jellemző, hogy a huszadik születésnapon, a január végi kelet-berlini jubileumi gyűlésen semmiféle konkrét utalás sem volt észlelhető új kezdeményezések irányában.

A LEGNYUGTALANÍTÓBB TÉNY — moszkvai szemszögből —, hogy az elmúlt években fokozatosan és feltartóztathatatlanul emelkedik a KGST-tagországok kereskedelmi tevékenysége a kapitalista országokkal — a szocialista kapcsolatok rovására. "Miután a KGST-együttműködés nem monetáris rendszerű, — írja Csikós-Nagy Béla — nem is lehet kapcsolata a monetáris rendszerű tőkés világgazdasággal. Következésképpen a szocialista országok közötti árucserének előnyben részesítése a GST-n kívüli forgalommal szemben — ami minden integrációs folyamatnak fontos feltétele — ebben az együttműködési rendszerben meg sem oldható."

A "Neue Zürcher Zeitung" ezt a helyzetet így ábrázolja : " ... A ki nem elégítő viszony a világgazdasági rendszerhez ... és számos ezzel összefüggő kérdés, amelyet (a KGST-ben) legfeljebb szóváteszek, de semmi esetre sem tudtak eddig a megoldáshoz közelebb hozni, sötét színűnek mutatja az 1969-es évet a KGST számára. A már régóta csak vegetáló és saját húsába vájó KGST eme harmadik válsága mennyiségileg és minőségileg szemlátomást egyúttal a legmélyebb is."

Karl Jaspers

német filozófus 86 éves korában Svájcban elhunyt. Az európai filozófiai iskola megalapozója s egyik legjelesebb figurája tűnt el személyében.

Orvosi tanulmányokat végzett, majd elmeorvosi működést folytatott Heidelbergben. Az első világháború végétől azonban csaknem kizárólag a filozófiának szenteli magát. Egyetemi tanári katedrát kap ; onnan Hitler uralomrajutása üzi el. Visszakapja 1945-ben, de szabadon óhajtván foglalkozni olyan munkákkal, mint "A német bűnösség", "Az atombomba s a világ jövője", Svájcba költözik.

Az egzisztencialista jelző nem olyan értelemben illik rá mint Heidegerre vagy Sartre-ra. A lét problémáival foglalkozik, de úgy, ahogyan Spinoza és Kierkegaard, tette : a hit és a tagadás határán. Istene rejtett : magában a létben gyökerező. A tudományt önmagában bezáródó egésznek tekinti ; szerinte a tudományon túl keletkezik a filozófia, a gondolat. Egyedül ez érinti a léten kívüli problémákat : "Az elgondolhatatlan is elgondolható." Fájdalmas, kételkedő bölcseletének a várakozás, a türelem hirdetése a végső kifejlete. "A lények próbája a kudarc", mondja.

Nézetei, melyek a hitleri barbárság ellen fordították, kritikai álláspontot foglaltattak el vele minden más politikai világnézetet illetően is. Kiállott hazája mellett, de intő szavát felemelte az ellen, hogy a konformizmus és a demagógia sivár antikommunizmusba ne hajszolja a fiatal német szövetségi köztársaságot. Azt tartotta, hogy ha megfelelő reformokat hajtanak végre keleten, a demokratizálás irányában, akkor békésen, türelemmel egymás mellett élhet a két német állam.

Érdekes megemlíteni, hogy Walter Ulbricht az elmúlt év júniusáig nyíltan helyeselte Jaspers állásfoglalását. Arra lehetett volna következtetni, hogy a kelet-német pártvezér hajlik a demokratizálásra. Rövidd el utána, a Csehszlovákiával kapcsolatos események — melyekben Ulbricht gyászos szerepet játszott — rácáfoltak minden reményre.

Jaspers utolsó évét bizonyosan megkeserítette a csalódás. De hát, mint tanította : életében, s talán halálában is, az edzi meg, az teszi halhatatlanná az egyént, ha reménykedik.

b. f.

A bukaresti sajtó a Brezsnyev-doktrina ellen

A "MAGYAR NEMZET" február 16-i számában "Napjaink szocialista Európája" főcím alatt a román belpolitikai helyzettel foglalkozik. A lap szerint a román belpolitika 'lemaradt' a fejlődésben a 'demokratizálás' területén, ugyanakkor azonban megelégedéssel állapítja meg, hogy a csehszlovákiai invázió után "az első" hivatalos reagálások szenvedélyes hangján — nyilván a realitásokhoz igazodva — később tompították..."

E megállapítással nyilvánvalóan a magyar zsurnalisztika 'maradt le' (egy brossúrával), mert amikor ez a cikk a "Magyar Nemzet"-ben megjelent, Bukarestben már mintegy tíz napja folyt az új sajtókampány a Kreml ellen. Nyitott kérdés marad, vajon a budapesti Tájékoztatási Hivatal szántszándékkal nem tájékoztatja-e a magyar újságírókat a romániai fejleményekről. Vagy pedig maga sem ismeri "napjaink szocialista Európáját", s a szomszéd ország sajtójának tanulmányozása helyett az Országház egy gótikus ívelésű kis szobájában döntik el, milyen irányzatot követ a román külpolitika — vagy legalábbis mit szabad tudnia ebből a magyar újságolvasónak.

A VALÓ HELYZET AZ, hogy a román lapok február elejétől kezdve egyre élesedő hangon támadják a moszkvai politikát. A támadások különösen Ceausescunak a pedagógusok országos konferenciáján tartott beszéde és Titóval történt temesvári találkozása óta élesednek. E sajtókampány meglepő újdonsága, hogy a románok most már nem arra törekednek, hogy a szokásos marxista érvekkel meggyőzni próbálják szövetségeseiket, hanem arra összpontosítják érvelésüket : az Egyesült Nemzetek Szövetségének kötelessége a nemzetközi jog alapelveinek tiszteletbentartását biztosítani. Ezek az elvek a világ valamennyi államára kötelezőek. Gyakorlatilag ez nem jelent egyebet, mint hogy feladták reményüket, miszerint 'elvtársaikat' meggyőzhetik és helyettük most a világ közvéleményéhez apellálnak.

A CIKKEK nem nevezik nevén a Szovjetuniót, sem egyes vezetőit. A leggyakrabban használt új kifejezési mód : 'a reakciós, imperialista államok'. A felületes olvasó — vagy a begyepesedett pártkáder — esetleg hajlandó e kifejezésnél még az Egyesült Államokra gondolni, annál is inkább, mert többnyire a cikkekben a vietnami háborút is emlegetik. De az okfejtés nem hagy kétséget : valójában a Szovjetuniót nevezik ma a román újságírók reakciós, imperialista hatalomnak. Például február 13-án a "Lumea" című bukaresti folyóirat "A nemzetközi jog alapelveinek egyetemessége" című cikkében (már a cím is sokatmondó !) a következőket írja : "Amikor a múltban ezeket az elveket (a nemzetközi jog alapelveiről van szó) lábbal taposták, és ehelyett a diktátumok, az erőszak, a más államok belügyeibe történő beavatkozás és a zsarolás politikáját folytatták, az emberiségnek rendkívül veszélyes nemzetközi válságokat kellett megélnie, a nemzetközi béke és biztonság súlyos veszélybe került és a népek életérdekei mérhetetlen károkat szenvedtek."

A vietnami háború megemlítése után így folytatja a "Lumea" cikkírója, dr. Gheorghe Moca, egyetemi tanársegéd : "A reakciós, imperialista körök (ezen még az Egyesült Államokat lehetne érteni, mert előbb Vietnamról volt szó, de a következő mondatok félreérthetetlenül a Szovjetunióra céloznak) mindenféle akciókat indítanak, nyíltakat és titkosakat, amelyek államok szuverénitása, függetlensége és területi sérthetetlensége ellen irányulnak. Az államközi kapcsolatokban szokásos magatartás alapszabályait machinációkkal helyettesítik, ezeket különféle teóriákkal próbálják alátámasztani, hogy igazolják az imperialista hatalmak uralmát egyes népeken és független államokon, valamint a világ felosztását 'befolyási övezetekre'. Mivel végződnek az ilyen teóriák ürügyén végrehajtott akciók ? Egyes államok és népek imperialista leigázásával, gazdasági és politikai zsarolással, beavatkozással más államok belügyeibe, sőt nyílt intervencióval..."

Ilyen körülmények között — folytatódik a "Lumea" cikke — érvényre kell juttatni a nemzetközi jog alapelveinek egyetemességét, el kell érni, hogy minden állam kivétel nélkül tiszteletben tartsa ezeket az elveket. Biztosítani kell a nemzetközi törvényesség megerősödését : "Minden olyan tendencia, hogy ezeket az elveket megkerüljék vagy ignorálják — akár gyakorlatilag, akár bizonyos tézisek felállításával, mint amilyen a 'korlátozott szuverénitásról' vagy a 'nemzetek feletti integrációról' szóló tétel — csak arra jó, hogy fékezze az államok közti együttműködést és megterhelje a nemzetközi politikai légkört... Az a tény, hogy valamelyik állam egy katonai tömb tagja, semmi esetre sem jelentheti azt, hogy ez az állam kívül esik a nemzetközi legalitás elveinek hatókörén és védelmén, vagy tetteiért felmenthető a felelősség alól a világ államainak közössége előtt."

A ROMÁN kommunista párt elméleti folyóirata, a "Lupta de clasa" (Osztályharc) a Szovjetuniót annak a határozati javaslatnak a szövegére emlékezteti, amelyet ő maga terjesztett az Egyesült Nemzetek közgyűlése elé és amelyet 1965. december 21-én szinte egyhangúlag el is fogadtak. Ebben a határozatban arról van szó, hogy nemcsak a fegyveres intervenció, hanem a fenyegetés vagy beavatkozás minden egyéb formája is, amely egy állam jellege vagy annak politikai, gazdasági és kulturális elemei ellen irányul, elvetendő, mert minden állam elidegenithetetlen joga, hogy maga határozza meg azt a rendszert, amelyben élni kíván anélkül, hogy el kellene tűrnie bármely más állam beavatkozását.

Egy másik bukaresti folyóirat, a "Contemporanul" a gazdasági elnyomást veszi puskavégre. Hevesen támadja a KGST-t, amely még mindig nem hajlandó lemondani arról a követeléséről, hogy egyes termelési ágakban nemzetek feletti, közös tervezéshez ragaszkodjék. A szocialista államokban — írja a román lap, — csakis nemzeti szinten oldható meg a tervezés. A nemzetek feletti tervgazdálkodás beavatkozás az állam belügyeibe.

SZÁMTALAN cikk világosan mutatja, hogy Románia szembenállása Moszkvával minőségileg új szakaszba lépett. Bukarest a szocialista nemzetköziség elvével szemben félreérthetetlenül a nemzetközi legalitás oszthatatlanságának elsőbbségét hangsúlyozza, s határozottan szembeszáll azzal, hogy a Szovjetunió saját befolyási övezetében jogot formáljon a diktatorikus és zsaroló magatartásra.

A román nép politikai tradícióit mindig is a pragmatikus gondolkodásmód jellemezte, politikai akcióit nem az érzelmek, hanem a lehetőségek határozták meg. Erre gondolva nehezen képzelhető el, hogy a román kommunista párt s elsősorban vezetője, Nicolae Ceausescu, aki eddig kitűnő és higgadt taktikusnak bizonyult, ilyen sajtóhadjáratra, ilyen — a szokásos kommunista gondolat — és érvrendszeren meszsze túlmenő — polémiára adjon jelt, ha nem rendelkeznék olyan titkos információkkal, amelyek alátámasztják : az idő és a körülmények alkalmasak. Természetesen egyelőre csak találgatni lehet, mire is épít Ceausescu. De óhatatlanul azokra a már hónapok óta keringő, hol felélénkülő, hol elcsendesülő híresztelésekre kell gondolni, amelyek szerint a Kremlben megoszlanak a vélemények a Nyugattal és a 'testvérpártokkal' folytatandó politikáról. Valószínűleg az ilyen jellegű értesülések járulnak hozzá az újabb bukaresti felbátorodáshoz.

A ROMÁN vitacikkekre a szovjet sajtó eddig nem reagált. Lehetséges, hogy Jakubovszki marsall és Kuznyecov, a csehszlovákiai 'bevetésekből' már ismert külügyminiszterhelyettes váratlan bukaresti látogatása volt a Kreml válasza ? E látogatás részleteiről azonban hiányoznak eddig az információk. Romániában — jugoszláv mintára — változatlanul tovább folyik a 'népi milícia' szervezése és felfegyverzése és újabb nagyarányú hiteleket folyósítottak a fegyverkezési iparnak. Ceausescu ezen a téren is független akar lenni.

A "Magyar Nemzet" cikke azonban erről sem tesz említést. Pedig "napjaink szocialista Európáját"-nak képére ezek a színfoltok is jellemzők.

Gy. E.

Régi és új legendák

LUKÁCS GYÖRGY : "MŰVÉSZET ÉS TÁRSADALOM" VÁLOGATOTT ESZTÉTIKAI TANULMÁNYOK. BUDAPEST (GONDOLAT KIADÓ) 1968. — 491 *old.*

A NAGY marxista gondolkodó korai írásait eddig csak ritkaságszámba menő kiadásokban, fél évszázaddal ezelőtt megszűnt folyóiratokban vagy német nyelvű változataiban lehetett megtalálni. A hazai pártkörök ennek ellenére 1956 után megtámadták, veszélyesnek nevezték azokat a Lukács-műveket is, melyeknek eltűnéséről 1945 előtt és után egyaránt gondoskodtak a különböző magyar kormányszervek. Ezek az intézkedések és támadások a tiltott gyümölcsök vonzerejét adták a marxista filozófus és irodalomtörténész egyes írásainak és megindították vagy fokozták a legendaképződések folyamatát. Voltak és vannak, akik a Hegel-tanulmányokban, mások a polgári korszakának esszéiben vélik felfedezni az "igazi Lukácsot", aki tömegmegvető fennköltséggel zárkózott a megszentelt filozófiai homályosságba, felesküdött Stefan George "új magányosságának" lírájára, a formába növés csodával határos pillanatára : *"Hiába minden pszichologikus mélység, szociális szélesség, kozmikus kilengés : ami nem formában lett, nem formából és forma kegyelméből, az nincsen"... "Mert a költő azért jött, hogy — formájával — kiássa és kiásván néven szólítsa és néven szólítván életre ébressze a lélek lényegét, hogy tökéletesen zárt szavai mögül titokzatos és világos transzparenciában legyen nyilvánvaló az elrejtett, a másképpen ki nem mondható, az egyetlen igaz való : a lényeg"* — írta Balázs Bélával kapcsolatban.

A LEGENDÁK, félelmek, titkos vonzerők eloszlatására vagy épp jogosságuk megalapozására legalkalmasabbnak látszott Lukács György műveinek újrakiadása. Erre azonban nem magyar könyvkiadó, hanem a nyugat-német Luchterhand-Verlag vállalkozott, ami már önmagában is azt a benyomást kelti, hogy a *teljes* Lukácsra nem tart igényt a mai magyar kultúra. A hazai könyvkiadás még most is csak szemelvényekben mutatja be Lukács alkotásait, — bár az is örvendetes tény, hogy legalább erre lehetőség nyílt.

Az előttünk levő "Művészet és társadalom" című könyv Lukács György válogatott műveinek első kötete. A második előreláthatólag még ebben az évben követi "Világirodalom" címmel. A válogatás és szerkesztés Fehér Ferenc munkája. A kötethez 1967-es évszámjelzéssel Lukács György írt előszót. A válogatás forgathatóságát forrásjegyzék és tárgymutató segíti elő.

AZ ÁTTEKINTÉS Lukács György "A modern dráma fejlődésének története" című díjnyertes művének egy részletével kezdődik. Első elolvasásra könnyen támadhat az a benyomás, hogy a szerző szellemi fejlődésének már ebben a korai, polgári idealista szakaszában (1908) is marxista volt. Fejtegetésében a tragikum és az osztályhelyzet kapcsolatát próbálja megragadni, vagyis a dráma "szociális lehetőségeit" keresi. Az 1910-ben írt irodalomelméletben is az alkotások társadalmi hátterét kutatja, azt hangsúlyozza, hogy nem vezet kielégítő eredményekhez *"az esztétikai és szociológiai nézőpontok külön-külön alkalmazása"*, mert az irodalom közlés : *"egy társadalomban élő, tehát társadalmi hatásoknak alávetett embertől megy ez a közlés szintén társadalmi hatások alatt élő emberek felé."*

A szociális determináltság kérdése a "Die Theorie des Romans" című munkájában — Hegel hatására — történelmi tágasságot kap, a szociális képződmények korszakokká szélesednek. Most már nem a társadalmi ízlés, élmény és hatás irodalmi szerepe a fő probléma, hanem a történelmi korok és a műfajok összefüggése. Mint tudjuk, regényelmélete egyfelől az éposz és a görögök zárt világképéből adódó teljesség-érzés kapcsolatát, másfelől meg a szétzilált, de a teljességet kereső korszak és a regény egymásra utaltságát tételezte fel. Ha tudjuk is, hogy az a szociologizáló-történetfilozófiai szemléletmód meglehetősen elvontan kezeli a társadalmat, elmulasztja konkrétizálni a társadalmi csoportosulás kérdését és inkább beszél a szociológia-esztétika viszonylatról, mint egy meghatározott társadalom és egy bizonyos mű relációjáról, a válogatás alkalmas arra, hogy Lukács polgári és marxista korszakának ellentétét csökkentse, a folyamatosság illúzióját keltse. Hogy a válogatás tényleg erre csábít, a hazai könyvismertetésekből is látom. Recenzióm írása közben került kezembe Koczkás Sándor "Magyar Hirlap"-ban megjelent méltatása a kötetről, melyben az olvasható, hogy *"Lukács György — a század eleji magyar értelmiség legjavával együtt — fokozatosan jutott el a forradalmi világnézethez, társadalomszemlélethez, a marxizmushoz..."*

A VÁLOGATÁS annál is inkább alkalmas az ilyen legendák terjesztésére, mert azok az írások kimaradtak belőle, melyekben Lukács nem Simmel és Weber szociologizálásának mintáit, hanem Nietzschét, Bergsont, az irracionalista hajlamokat, az elit-gondolatot, a művészi mindenhatóság elvét követi. Az egyetlen idevágó tanulmány, "A tragédia metafizikája" sem kivétel, sőt többszörös csalódást okoz eltorzított formájával és a rávonatkozó jegyzetekkel. A 455. oldalon "A tanulmányok forrásai" cím alatt az áll, hogy "A tragédia metafizikája" eredetileg németül jelent meg a "Logos" 1911-es évfolyamában "Die Metaphysik der Tragödie" címmel. Ez már azért sem felel meg a valóságnak, mert az ott közölt tanulmány címe "Metaphysik der Tragödie" — "Die" nélkül ! Nagyobb baj, hogy a most megjelent kötetben szereplő írás nem a "Logos"-ban publikált tanulmány részlete. Bár az lenne ! Akkor nem csupán Paul Ernst "Brunhild"-jének ürügyén lenne szó "a tiszta formának a tiszta lelkiségéről", a fenséges és alacsony szerelem széthúzó dinamikájáról, hanem megfordulna a viszony és Paul Ernst csak futó példája lenne az alkotás misztériumát hirdető esztétikának. A "Logos"-ban olvasható bevezető sorok (általam készített) magyar fordítása is érzékelteti a koncepció kifejtésének sajátos hangvételét : *"Játék a dráma ; játék az emberről és a sorsról ; olyan játék, melyben az Isten a néző. Csak néző : szava vagy mozdulata soha nem keveredik bele a játszók szavába és mozdulatába. Csak szeme nyugszik rajtuk. 'Aki Istenre néz, meghal', írta egyszer Ibsen, de élhet az, kire az Ő tekintete tévedt ?"* Ezeknek a soroknak, az ateista vallásosság hangjának, az egész "Logos"-beli tanulmánynak ki kellett maradnia, hogy folttalan portrét adjon a válogatás az irodalomszociológus Lukácsról.

Persze a kötetben közölt részletek eredete egyáltalán nem rejtélyes, csak épp nem a "Logos"-ból, hanem a "Die Seele und die Formen" kötetből valók. A folyóirat számára készült írást itt összakapcsolja Lukács egy Paul Ernst-tanulmánnyal. Így lett a két témafeldolgozásból egy 46 oldalas fejezet, melynek címe azonban itt sem "Die Metaphysik der Tragödie", hanem "Metaphysik der Tragödie". A magyar válogatás a 23 oldalas első részt és a Paul Ernst-tanulmány középső szakaszát elhagyja ; a 46 oldalból csak tizet közöl (— ezt is némi, talán még a fordítótól, Balázs Bélától származó kisebb eltérésekkel).

LUKÁCS GYÖRGY a kötet előszavában maga is hozzájárul ahhoz, hogy korai írásai a leninista marxizmusba való átvezetés funkciójának látszatát kapják. Nem mintha egyértelmű kapcsolatot teremtene korai és késői alkotóperiódusa között, de tudós dialektikával előkészületnek minősíti azokat az éveit, melyekben apolitikus radikalizmussal szakította ki magát mindenféle elkötelezettségből. Szociologizáló kíserletezését ma *"üres konstrukciónak"* nevezi, de szerinte *"érezhető benne a marxizmus hatása"*. Az 1914-15-ben keletkezett regényelméletét politikai szerepvállalása irodalmi előszavaként kezeli, amennyiben kiemeli saját háborúellenességét, mely nem húzott a nyugati hatalmakhoz, hanem *"éppen úgy irányult a nyugati demokráciák mint a középhatalmak ellen"*. A "Die Theorie des Romans" (1963-as) nyugatnémet kiadásához írt megjegyzésében azt is nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a háború alatt már antikapitalista volt, — igaz, még csak *"romantikus antikapitalista"*. Valójában Lukács akkoriban szabad szellemként hadakozott, a *"freischwebende Intelligenz"* egyik prototípusának számított, ki bravúros eklekticizmussal a kor minden új gondolatából elsőnek merített, köztük Simmel filozófiájából és ennek közvetítésével Marxból. Hogy a marxizmussal való eljegyezkedésre vagy épp politikai szerepvállalásra nem gondolt, az még az 1923-ban megjelent "Geschichte und Klassenbewusstsein"-ből is látszik, de mindenekelőtt abból a tényből, hogy pár héttel a kommunista pártba való belépése előtt még erkölcsi meggondolásokból cikkben ítélte el a 17-es orosz forradalmat.

A REGÉNYELMÉLETBŐL vett részlet után — hoppsz! — máris a lenini pártosság kérdésénél, *"a marxizmus-leninizmusnak alkotómódszerünk számára történő kiaknázásának"* feladatánál tartunk. Az olvasóban óhatatlanul az a benyomás támad, hogy az előző tanulmányok ezt az ugrást hivatottak indokolni vagy kisebbíteni, elpalástolni. Itt válik igazán érthetővé, mit is akar a válogatás, miért kellett kiejteni a kötetből mindazt, ami innen marad vagy túlmutat az irodalomszociológia problématikáján. Csak így tud kibontakozni a következetesen egy cél felé menetelő, egyetlen nagy témán dolgozó Lukács képe.

Az 1915-1931 között keletkezett írásokat teljes egészében kihagyja a kötet. Lukács szerint ezek témája nem érinti közvetlenül a válogatást : *"Mivel az 1918-tól 1930-ig terjedő életszakasz egyszersmind politikai tevékenységem ideje, érthető, hogy az esztétikai és irodalomtörténeti kérdések alig szerepeltek akkori írásaim között."* Igaz. Végeredményben a "Literatursoziologie" címmel Nyugat-Németországban megjelent Ludz-féle válogatás is kihagyta ezt a szakaszt. A párhuzam mégis sántít. Elsősorban azért, mert Peter Ludz szerkesztésében később megjelent Lukács ideológiai és politikai írásainak szemelvénygyűjteménye is. A Gondolat Kiadó ezzel szemben nem tervezi ezeknek a cikkeknek a kiadását. Másodszor : más az, ha a Nyugat-Németországban kiadott kötetből hiányzanak a nevezett 16 év írásai, és más az, ha a magyarországi válogatásból maradnak ki. *Mert itt nem akármilyen cikkekről van szó, hanem a kommunista revizionizmus hőskorának dokumentumairól, a szovjet ideológia szempontjából ma is "veszélyes írásokról"*. A jelenlegi diákforradalmakban és Herbert Marcuse írásaiban számos olyan gondolatot találunk, melyeket Lukács, Karl Korsch, Ernst Bloch és mások fogalmaztak meg az első világháború utáni években. A világégető morális hév, anarchista elragadtatások, az ultrabaloldali pártellenesség, a féktelen utopizmus, de a marxizmus demokratizálásának és a filozófia felszabadításának törekvései egyaránt megtalálhatók azokban az írásokban, melyeknek kihagyásához most Lukács György hozzájárult.

A "LINKSKURVE" című folyóiratban megjelent cikkek után (1932) simán követjük a nagyívű balkanyart, "A realizmus problémái"-ban, a "Német realisták"-ban és más, 1945 után publikált könyvekben található írásokon át a "Különösség"-ig és a kétkötetes elméleti összefoglalás, "Az esztétikum sajátossága" (1965) egyik részletéig. Az út szépen gondozott, áttekinthető, nincs rajta bukkanó vagy éles forduló, — nem is lehet, hiszen az absztrakciók magasságában vagyunk, a rögök nem látszanak, elszállunk az életrajz minden részlete fölött. "Nem a való hát, annak égi mása", amit az olvasó láthat. A 20-25 évvel ezelőtt a magyar irodalmi közéletben jelentős szerepet játszott írások, az "Irodalom és demokrácia" tanulmányai, az 1949-50-es vita dokumentumai, a Sztálin nyelvtudományi cikkeivel harmonizáló fejtegetések, majd az 1956-os állásfoglalások és az azóta külföldön megjelent ideológiai publikációk *mind hiányoznak a kötetből*. Ennek indoklására aligha elegendő hivatkozni a könyv címére, hiszen mind a "Lukács György válogatott művei", mind a "Művészet és társadalom" cím lehetőséget adott volna a kínos sterilitás elkerülésére, egy-két életrajzi és történelmi szempontból egyaránt nagyjelentőségű tanulmány közlésére.

Lukács György már 1932-ben állást foglalt a tendencia-irodalom ellen és a pártosság mellett. Tendencián a "tendenciózusságot" értette, tehát azt, amikor az alkotásra kívülről akasztanak szempontokat, amikor az írótól és művésztől politikai, ideológiai vagy más célok szolgálatát követelik. Műveinek válogatásával sajnos pont ez történt : kötete irányzatossá vált. Nem Lukácsot mutatja be, hanem azt, hogy a marxista gondolkodó a mai viszonyok között milyennek akarja (vagy tudja) mutatni magát, és hogy a hazai kultúrpolitika milyennek szeretné látni Lukácsot. Épp ezért a válogatás nem oszlatja el a legendákat, hanem a régiek mellé újakat társít.

Hanák Tibor

KESZEI ISTVÁN

Egyhelyben

(Édesapám emlékének)

Konok lábad mért vert gyökeret
oda, hová a sors letett ?

A szél mért nem sodort ide-oda ?
Egyhelyben éltél, így is mily csoda,

micsoda meglepetés volt a lét ! :
hallottad a föld lélegző szívét.

Egyhelybe gyökerezve élted át
a hajnalt, nappalt, alkonyt, éjszakát.

Tudva-tudtad : maroknyi földben is
a föld minden zamata találkozik.

Egyhelybe gyökerezve szűrted át
törzsedbe a mélység minden italát.

*

Nem szóródtál a négy égtáj felé,
egyhelyből nőttél, függtél fölfelé

magasba csapó, sudár törzsű fa !
A mélység áramló tapasztalata,

minden nedve lombodba felszökött,
törzsed magaslott ég és föld között.

*

Bár a Nagy Szél kidöntött, mint a fát,
s bomló hullád felett holló kiált,

lábad lappangó, szívós gyökerét
mohó, falánk féreg se rágja szét,

nem marják szét a lugok, vad savak,
sőt indázik tovább a föld alatt,

s a mélyben minden zeg-zugot besző...

behálozza a rejtélyes homályt,
a földalatti titkos tartományt,

ahol az időtlen arcú antracit
villantja sűrű, komor titkait.

*

Bár ágaid már nincsenek sehol,
hajszálgyökereiddel ágazol,

ezer felé kúszol a föld alatt :
egyhelyből is indázol, utazol !

ACZÉL TAMÁS

AZ UTOLSÓ ROKON

Tréfának is elnyűtt, közhelynek is olcsó, hogy rokanainkat akkor szeretjük legjobban, amikor távol vagyunk tőlük ; minél távolabb, annál jobb. A vérség köteléke ilyenkor megfeszül, akár a húr s kipengethetjük rajta szívünk érzelmes dallamait. A távolság a kötelezettség alól ment fel, a szerep kötelezettsége alól, pontosabban. A cincogás messziről lelkes himnusznak hallik s közben még arcunkat sem kell édeskedvessé formálnunk ; kedvére fintoroghat az ember, kiesvén a rokon szerepéből. Mindez persze csak félig igaz, de féligazságnak is elég kegyetlen. Nem tudom, mi a teljes igazság, — e földön eltöltött csaknem félévszázad alatt még sohasem volt szerencsém találkozni vele, — de azt tudom, hogy az ember akkor tanulja megbecsülni rokonait, amikor elveszíti őket. Mert bizony a rokonság nem egyszerűen vérségi kapcsolatot jelent, ami nem sokat számít manapság, — a törzsön belül az ember a másik torkát még könnyedébben harapja el, mint a törzsi határokon kívül, ahol esetleg megszólhatják érte a szomszédok, — a rokonság tulajdonképpen valamiféle szimbolikus és sokrétű világot jelent, ahol nem a vér, hanem a közös múlt, jelen meg jövő kapcsolja össze az egyébként marakodásra oly hajlamos tagokat. Szeretni nem akkor kezdjük a rokont, amikor szívességet kér tőlünk, hivatkozva az eltéphetetlen szálakra, amelyeket oly könnyű eltépni, hanem akkor, amikor felfedezzük benne, hogy ugyanarra emlékezik, amire mi. A rokon tehát lehet értékes segítőtárs is — az emberélet útjának felén, ebben a nagy sötétlő erdőben, főként akkor, ha utolsó rokon. Azaz, ha nincs belőle több. Azaz, amikor bebizonyosodik, hogy minden kétséget kizáróan ő az utolsó emberpédány, akinek emlékezetében még megbízhatunk. Feltéve persze, hogy egyetértünk abban, mi szerint az emlékezés remek dolog. Magamnak egyre növekvő kétségei vannak e dologgal kapcsolatosan.

Mindezt azért mondom el, mert a napokban levelet kaptam az utolsó rokontól. Vannak persze még más rokonaim is — családunk kiterjedt és termékeny család volt a maga idejében —, de ezek már vagy túlontúl öregek ahhoz, hogy valóban utolsó rokonok lennének, vagy pedig túlságosan fiatalok ahhoz, hogy egyáltalán valamiféle közük lett volna ama komédiához, amit a rövidség kedvéért nevezzünk gyerekkornak. Az utolsó rokon az, aki veled egyidős, aki — ennél fogva — pontosan abból a kakasülőből szemlélte a családi élet roppant színpadán lezajló *commedia dell'arte* szűnni nem akaró előadását, mint te. Jómagam cselekvő résztvevője voltam ennek a világra szóló színházi eseménynek s éppen ezért különösképpen értékelni tudom az utolsó rokon hirtelen-váratlan felbukkanását, annál is inkább, mert levele felidézte bennem az esztendők során elfojtott neurózisok és rebelliók változatos emlékeit s mondanom sem kell, hogy az efajta szellemidézésre éppen a legnagyobb szükségem volt, más bajom amúgy sincs. Éppen ezért az utolsó rokon levelét a távoli Dél-Amerikából dobbanó szívvel vettem kezembe, s mielőtt felbontottam volna, forgattam, mérlegeltem, — súlyából következtetve fénykép is lehetett benne, az utolsó rokon arca kivetítve az örökkévalóság vásznára, fényes papíron, — aztán mégis arra gondoltam legjobb, ha gyorsan túlesem rajta, nézzük csak mit írt a szemtelen, 12 esztendős hallgatás után. De mégsem bontottam fel.

Félreértés ne essék, én sohasem baragudtam az utolsó rokonra, hogy ily sokáig nem adott hírt magáról, mindig tiszteltem önállóságát és függetlenségét, még azokban a családi bilincsekben töltött napokban is, amikor ez az önállóság és függetlenség — a kollektív családi öntudat szűrőjén keresztül szívódva — konokságnak és tiszteletlenségnek tűnt, sőt a családi — és kötelező — hagyományok egyenes megtagadásának, merész kihívásnak, szemtelen fintornak, gúnyos ajkbiggyesztésnek, s ily módon tizenkétesztendős hallgatását csupán e régi önállóság, függetlenség megnyilvánulásának tartottam s úgy véltem, ehhez pontosan olyan joga van, mint az íráshoz. Elvégre, miért is közölte volna velem, hogy megvan, él, fia növekszik, férje dolgozik, amikor mindezt magam is sejtettem anélkül, hogy egy fillért kellett volna költenem — vagy költenie — postabélyegre. Az utolsó rokon tehát ilyen önálló ember volt, tiszteltem benne, ami ebben tiszteletre méltó. A postagalamb még egy röpke, színes levelezőlapot ejtett be londoni ablakomon, amelyen tudatta, — a génuai kikötővel a háttérben —, hogy kicsiny családjával hajóra száll és elvitorlázik a déli félteke irányába. Aztán többé nem jött semmi — se előtér, se háttér — s ennek a hallgatásnak is megvolt a maga varázsa. Mert az utolsó rokon is tudta, hogy élek — az ilyesfajta hírek rövidhullámú adóállomások nélkül is cirkulálnak a világegyetemben, minthogy a világegyetemnek megvan a maga sajátos és kifürkészhetetlen adó-vevő berendezése magának az Úristennek tervezésében és kivitelezésében — s ekként, nyilván, magában hordozta azt az egyébként jóleső tudatot, hogy neki is van egy utolsó rokona, akit — adott esetben — felkereshet soraival, megindítván benne, elkerülhetetlenül, az élet mozigépének pergését. Ez remek tudat, valljuk be őszintén. Az utolsó rokon intézményét — szerintem — törvénybe kellene iktatni, mindenkinek joga van egy utolsó rokonhoz, pontosan ugyanúgy, mint ahogy mindenkinek joga van a tulajdon életéhez.

Mert abban a pillanatban, hogy kézhez kaptam az utolsó rokon gyanúsan nehéz, ajánlott levelét, ráébredtem arra, hogy milyen szegény lenne az élet utolsó rokon nélkül. A dél-amerikai bélyeg egzotikus szövege — *Cuatricentenaro de la ciudad de Caracas* — ellentmondást nem tűrő határozottsággal szólított fel egy érzelmes utazásra, negyven esztendővel visszafelé az időben. Tudtam, hogy az utolsó rokon titokban számított erre a hatásra, kissé kaján mosollyal dobta be a levelet a postaládába s én egy kicsit szégyenkeztem is emiatt, hogy tudniillik ilyen könnyen engedek a csábításnak, ilyen könnyen kiránt állóhelyzetemből a *voyage sentimental* társasutazásának lokomotívja, de aztán az is eszembe jutott, hogy mindez gyerekes ostobaság, hiszen az utolsó rokon — pontosan ebben az órában — ugyanerre a vonatra száll fel, hiszen az utolsó rokon pontosan azért adta fel nekem ezt a levelet, hogy *felszállhasson* a vonatra, hogy az ajánlott levél díjának lefizetése ellenében jogot szerezzen önmagának erre a társasutazásra, amin tulajdonképpen ma már csak ketten vehetünk részt, utolsó rokonok.

Még mindig forgattam a levelet a kezemben, felbontatlanul. Mi lehet benne, amit ne tudnék olvasás nélkül ? Hiszen az utolsó rokon pontosan úgy tudja a titkokat, mint én, semmi újat nem tud nekem mondani, márpedig néhány fontos titkon kívül másra mostanában nem vagyok kíváncsi. Dehát akkor mit kíván velem tudatni egyáltalán ? Azért, hogy közölje velem, miért kellett mukkanás nélkül sorbanállni, minden szombat délután, Tóni bácsi elmaradhatatlan macskanyelv-kiosztására várakozva, igazán nem kellett volna levelet írnia nekem ; azért, hogy megmagyarázza, miért kellett mindig kezet csókolni Aranka néninek, amikor a többi néniknek sohasem kellett kezet csókolni, igazán nem volt szükség ajánlott levélre ; azért, hogy fülembe súgja, ki etette meg papírgaluskával Nagypapa féltve őrzött csirkéit a Kiss József utcára szolgáló erkély külön e célra elkerített sarkában, akár kezébe se vette volna a tollat ; azért, hogy bevallja, ő lopta el Jenő bácsi töltőtollát, amit végül is az én zsebemben találtak meg s ettől kezdve közönyösen, de fenyegetően fölöttem lebegett a családi szarka gyanújának konok árnyéka, valóban fölösleges volt bélyegre költenie a drága pénzt.

Ám ekkor már tudtam, hogy az utolsó rokon nem akar mondani semmit, nem akar velem közölni semmit, a levélnek csupán szimbolikus értelme van, közlendők nélkül, mivelhogy csupán azt kívánja értésemre adni, hogy még — vagyunk. Nem azt, hogy ő van, azt sem, hogy én vagyok — az efajta trivialitások nem érdeklik az utolsó rokont —, hanem azt, hogy *vagyunk*, ketten vagyunk, ő meg én, ketten ezen a földön, ebben az üres világegyetemben, a hold meghódításának és a föld elvesztésének diadalmas, történelmi korszakában, különböző forradalmak és ellenforradalmak után, ketten, akik még emlékezünk arra, amire rajtunk kívül az égegyvilágán senki más nem emlékszik. Az utolsó rokon levelének e felismerés pillanatában örültem meg csak igazán, hiszen megértettem, hogy nem azért írta meg — tizenkétéves hallgatás után — ajánlott levelét, hogy velem vegye fel a kapcsolatot — erre igazán semmi szüksége nem volt —, hanem azért, hogy *önmagával* teremtse meg az összeköttetést, mert erre — amíg lehetséges — roppant nagy szüksége van. Élünk, öregem, kacsintott rám cinkosan a felbontatlan levél, nagy titkok tudója, élünk. Az üzenet világos volt, félreérthetetlen és egyszerű. Hálás voltam érte az utolsó rokonnak.

A magyar Ibsen

KÖZHELYSZÁMBA MEGY az a megállapítás, hogy fordító-nemzet vagyunk. Ügybuzgalmunk ezen a téren aligha ismert (és ismer) legyőzhetetlen akadályt. Önzetlenül csináljuk, szenvedélyes szerelmesként : nem várva és nem is nagyon kapva viszonzást. Valamikorról és valahonnan fönnakadt az emlékezetemben, hogy három nyelven olvasható a világon a teljes Dante : olaszul és angolul — a magyaron kívül. Akadna biztosan több ilyen példa is, ha kicsit utánanéznék. Az egyik legfrissebbért nem kell messze mennem : itt fekszik az íróasztalomon. Fekete vászonba kötött két vaskos kötet ez, sárgás bibliapapírra nyomva, a Magyar Helikon szép kiadásában : "Henrik Ibsen színművei". Lefordítása egyetlen ember műve (majdnem azt írtam : életműve !) : Hajdu Henriké. Ez az első figyelemre méltó vonása a kiadványnak.

A második a terjedelme. Több, mint 2200 oldalon huszonkét Ibsen-dráma. Az eddigi legteljesebb magyar nyelvű Ibsen-gyűjtemény. Némi nagyvonalúsággal teljesnek is nevezhetnénk, hiszen — a századik születésnap alkalmából kibocsátott norvég jubileumi kiadás alapján ítélve — mindössze négy, 1850-56 között, tehát aránylag fiatalon, írt drámа maradt ki belőle. Hajdu bizonyára csak amiatt hagyta el őket, mivel hiányoznak Ibsen műveinek 1962-es oslói kiadásából is, amely a magyar kiadás alapjául szolgált. Ez az olcsó norvég zsebkiadás viszont teljesebb a magyarnál azzal, hogy igen bő válogatást tartalmaz Ibsen verseiből, míg a Hajduéban egyet sem találunk. Az ízléses küllemű magyar Ibsen tehát a teljesség dolgában mindenesetre bizonyos kívánnivalókat hagy hátra.

SAJNOS, nemcsak ebben, hanem a nyelvi megformálás minősége, ereje, költői értéke dolgában is. Hajdunak nem csupán a magyar nyelvvel vívott küzdelme végződik gyakorta meglehetősen szerény sikerrel, hanem olykor-olykor nyilvánvaló problémái akadnak a norvég szöveg helyes, vagy legalábbis árnyalt megértése körül is. Hogy ez másképp lehessen, ahhoz persze éveket kellett volna norvég nyelvi közegben eltöltenie, Hajdu osztályrészéül azonban mindössze néhány rövidebb norvégiai tartózkodás jutott a "skandináv irodalom szolgálatában" eltöltött hosszú élete során, ahogyan erről hasonló címmel írott visszaemlékezéseiben tudósít.

Mert érdeklődése már kamaszkorától mintegy sorsszerűen fűzte őt az északi égtájak kultúrájához : a norvég, a dán és — kisebb mértékben — a svéd irodalomhoz. Tizenhét-tizennyolcévesen kezdett bele a "Brand" lefordításába, először német, majd norvég szöveg alapján, s Ibsen varázsköréből sose szabadult többé, noha mellette Knut Hamsun, Sigrid Undset, Henrik Pontoppidan és egy szereg más skandináv író alkotásainak tolmácsolására is sor került és a skandináv irodalom legjobb hazai szakértőjeként tartották számon egészen a legutóbbi időkig. Eme fordítói munkálkodása következtében hanyagolta el saját költői-szépírói terveinek a megvalósítását, olvashatjuk vallomásaiban. 1909-ben, tizenkilencévesen, valóban megjelent egy versesfüzete, s a huszas-harmincas években itt-ott egy-egy verse a folyóiratokban. Mindezek a közlései azonban eléggé jelentéktelen írói vénáról tanúskodnak, s azt valószínűsítik, hogy a fordítói tevékenységhez való menekülése sokkal inkább alapult józan önismereten, mint önfeláldozó lemondáson, — ahogyan ezt őmaga újabban föltüntetni igyekszik.

DE erőtlen tollú irodalmártól várhatunk-e középszerűnél jobb tolmácsolásokat ? Hajdu Henrik fordításai aligha adnak mást, mint megközelítően hű magyar nyelvű ismertetését a világhírre jutott műveknek. Eredeti nyelvi megformálásuk értékei és sajátosságai zömben elsikkadnak a magyarra való átültetés közben. Hajdu azonban egészen a legutóbbi időkig még mindig a legszínvonalasabb skandináv fordítónk volt, így a skandináv irodalom magyarországi népszerűsége, tekintélye tulajdonképpen fölér egy kisebb csodával. Nagy költőink-íróink rendre elkényeztettek bennünket a világirodalom főműveinek magas nívójú, sokszor egyenrangú átköltésével ; közülük azonban egy sem ismerte a skandináv nyelveket. A másod-harmadrangúan lefordított északi irodalom nagyságának tudata Magyarországon íly módon sokkal inkább alapszik a hiten, az irodalomtörténetek állításainak elfogadásán, mintsem közvetlen élményen-tapasztalaton.

HAJDU életreszóló vállalkozásának, a majdnem-teljes magyar Ibsennek, persze mindenképpen elvitathatatlanok a kultúrtörténeti érdemei. Elsősorban azonban mint mennyiségi teljesítmény, mint emberi szorgalom, mint nemes vállalkozás imponál. Nyelvi gyengeségeire, félreértéseire egy rövid ismertetés keretében nincs mód még vázlatosan sem kitérni. Nézzünk meg mégis — mintegy mutatóban — néhány Hajdu-fordította drámacímet, melyekkel elég nehéz lenne minden további nélkül egyetértenünk. A "Gildet pa Solhaug" például "A solhaugi ünnep"-pé lesz nála. A "gilde" történeti ízű szó, csak bizonyos fordulatokban használható ma már, s mint ilyen pontos megfelelője az ugyancsak régies ízű magyar "lakomá"-nak. A Szerb Antal által is használt "ünnep" német fordításokra vezethető vissza. — Az "Et dukkehjem" ugyancsak német mintára kapta nálunk a "Nóra" címet ; Hajdu azonban most a "Babaszoba"-formával kísérletezik. De ugyan mennyivel jobb, kifejezőbb ez a szószerinti "Babaotthon"-nál ? — Még szerencsétlenebbül járt Magyarországon az "En folkefiende" : Vikár Béla óta mindenki, még Szerb Antal is, "Népgyülölő"-ként ismeri. Hajdu jól látta meg, hogy sem a címben, sem a darabban nincs szó itt gyűlöletről. Legegyszerűbben és leghelyesebben a "népellenség". "A nép ellensége" formákkal lehetne visszaadni, Hajdu azonban teljesen indokolatlanul "A hazaáruló" címet illeszti a dráma fölé, noha hazaárulásról aztán végképp nincs benne szó ! — Ugyancsak komoly nyelvi bizonytalanságról, túlzott szabadosságról, vagy éppen erőltetett eredetieskedésről árulkodik a "Fruen fra havet" Hajdu-féle fordítása is : "A sellő". A "sellő" norvég megfelelője a "havfrue", azaz tengerasszony, tengeri asszony. "A "Fruen fra havet" szó szerinti jelentése "Az asszony a tengerről" lenne. Mostanig "A tenger asszonya" volt nálunk elterjedve, mely vitathatatlanul hűbb és költőibb Hajdu keresettnek ható, sőt félrevezető "Sellő-jénél.

Mindez talán fölvethetné azt a kérdést is, hogy tulajdonképpen meddig mehet el a címválasztás, a címmegváltoztatás dolgában a fordító. Hajdunál azonban nem erről van szó ; az idézett példák sora elsősorban a pontatlan nyelvhasználat szimptómája, s mint ilyen nem korlátozódik pusztán a címekre, hanem általános jellemzője a szövegfordításoknak is. A könyvészetileg szép magyar Ibsent íly módon távolról sem üdvözölhetjük osztatlan elismeréssel és örömmel.

SULYOK VINCE

ZEMPLÉNI ÁDÁM

Gyermekversek

A BOLHA VOLT

Ne a macskád nézd,
se az egeret, —
nem tüsszentett.

A bolha volt az,
ki kutyád hátán —
ing nélkül ugrál.

NEM ÚGY...

Nem úgy, nem úgy, barátocskám,

Csipkedő kis szúnyogocskám!

Keress magadnak más helyet,

Lábam, karom, arcom helyett !

A VALLOMÁS

ARTUR LONDON KÖNYVE A CSEHSZLOVÁKIAI PEREKRŐL

MAGYAROK, akik a "személyi kultusz" időszakában otthon éltek, olvashatták 1949. szeptemberében a sajtó beszámolóját a "Rajk-banda" peréről, melynek végén a kommunista vádlottak kivétel nélkül és hiánytalanul bevallották, hogy hazaárulók, s bűneiket a nép iránt érzett gyűlöletből követték el. Egyes kivételezett személyek, erre méltónak ítélt munkás- és paraszt-káderek végighallgathatták az egy hétig tartó nyilvános pert. E sorok írója, aki egy külföldi hírügynökség képviseletében jelen lehetett a tragikus színjátéknál, sem akkor, sem azóta nem tudta felfogni, milyen módszerekkel sikerült a vádlottakat rábírni arra, hogy a legtermészetesebb hangon, a legnagyobb folyékonysággal lepocskondiázzák önmagukat. Emlékszünk még a nevekre: Rajk László, Szőnyi, Szalai ... mindannyiukat kivégezték; az egy Jusztusz Pált rehabilitálták még életében. De Jusztusz, aki a perben azt hirdette, hogy a 2e Bureau ügynöke volt, kiszabadulása után nem mesélte el részletesen, miért rágalmazta önmagát.

A sztálinizmus éveiben a többi népi demokráciában is hasonló perek zajlottak le annak bizonyítására, nyilvánvalóan, hogy az imperialista-titoista-nacionalista-kapitalista-cionista világhálózat összeesküdött a szocialista országok ellen, és erre a kommunista pártokba befurakodott és ott vezető tisztségeket betöltő ügynökeit használta fel.

Azóta az 56-os magyar menekültek közül — a volt párttagokról beszélek — többen okos, érdekes, szenvedélyes könyvekben megmagyarázták és az olvasóval el tudták hitetni, hogy mi történt velük, miben hittek, miért hittek, mikor és hogyan gyúlt világosság agyukban és szívükben, mi nyitotta fel a szemüket. Legtöbbjük becsületesen kérdőre vonta és részben felelősnek találta önmagát. Egyike a legaktívabb kommunista újságíróknak, adósságát törleszteni, otthon maradt, vállalta végül a halált is. Ez Gimes Miklós volt.

A most Nyugaton élő hívek közül ki erre, ki amarra fejlődött, és ha akadt is közöttük, akit nosztalgikus emlékek kötnek "heroikus" múltjukhoz, ifjúságukhoz, mind kijózanodtak és valamilyen módon levontak valamiféle tanulságot. Hozzá kell tennünk azonban, hogy egyikük sem vett részt a nagy műperekben, csak "értesültek" az eseményekről: először arról, hogy a népbíróság által elítélt kommunisták kémek, spiclik, megvásárolt ügynökök voltak, majd arról, hogy tévedés volt az egész és csupa derék és hűséges elvtársat végeztek ki.

Szász Béla írása, aki vádlottjelölt volt a Rajk-perben, már közelebb visz bennünket az Andrássy út 60 pincéinek rejtelmeihez, de Csehszlovákia és 1968 kellett ahoz, hogy a talán legnagyobb mű-per, a Slansky-per véletlenül megmenekült egyik fővádlottja, Artur London könyvéből ("L'Aveu" — A vallomás — Gallimard, Collection Témoins, 1968) nap nap után, óráról órára megismerhessük a vizsgálat technikáját, a vallomások mechanizmusát, azt, hogyan kerülhetett sor fanatikus kommunisták észbontó öngyalázására, a Vallomásra.

ENNYI TEHÁT Artur London kétségtelen történelmi érdeme és könyve értékes tanúságtétele, a kordokumentum. A benne elmondottakat a mai generációnak nem lehet és nem szabad elfelejtenie. Morális érdemekre, emberi nagyságra, férfiúi megérésre, "önkritikára", — a szó nem sztálini értelmében — nem leltem a vastag kötetben. A szenvedés, a legnagyobb szörnyűségek átélése sem teszi az embert feltétlenül mártírrá, hőssé. London véletlen áldozata lett hőn szeretett Pártjának, minden elképzelhető poklokat megjárt s végül véletlenül úszta meg élve; pontosabban: fanatizmusa, feltétel nélküli bizalma a Párt iránt, mely végül majd kideríti az igazságot, hosszú hónapokig nem engedte vallani. Ez lett a szerencséje. Menetközben a London-pert, amely eredetileg cseh változatú anti-titoista Rajk-pernek indult, Moszkva intézkedésére rendezték és imperialista-cionista Slansky-pert alakítottak belőle. Londonból, a kijelölt fővádlottból "csupán" bűntárs lett.

A történet sablonos. London, az ifjú cseh militáns Moszkvában tölti a harmincas éveket. Önkéntes a spanyol polgárháborúban, majd a háború alatt a franciaországi ellenállásban visz vezető szerepet. Mauthausenbe deportálják, ahonnan betegen tér vissza. Németország leverése után feleségével, aki a Francia Kommunista Párt egyik vezetőjének sógornője, visszamegy hazájába, Prágába ahol 1949-ben külügyminiszterhelyettessé nevezik ki. 1950-ben "kiszemelik".

London így írja le a perek elkészítésének technikáját: "A vádlottak olyan emberkategóriához tartoznak, melyet a politikai és gazdasági életből el akarnak távolítani (a szovjet tanácsadók és csehországi alárendeltjeik): zsidók, londoni emigránsok, a spanyol brigádok önkéntesei, stb. Ezek közül aztán kiválasztják azokat, akiknek egy csoportot kell majd alakítaniuk. Utána kidolgozzák a per politikai elméletét. Ez az elmélet a pillanatnyi politikai helyzettől és az aktuális politikai célkitűzésektől függ. Utána kiválasztják a csoportból a leendő fővádlottat, a vezetőt, aki a pernek majd nevet ad. Ez a férfi az lesz, akinek származása, múltja, stb. a kidolgozott elméletnek éppen legjobban megfelel."

Egy ideig idegháborút viselnek London, a kiszemelt fővádlott ellen, kihallgatják, az államvédelem kocsijai követik, demoralizálják, hogy aztán, mint érett gyümölcs hulljon a csapdába. 1951. január 28-án egy utcasarkon letartóztatják. A vizsgálatot nem a lefogottak bűnösségének vagy ártatlanságának kiderítése céljából folytatják. A bűnösség eleve adva van: a Párt határozata, mely a letartóztatást elrendelte, ennek egyben bizonyítéka is. London, aki azt hiszi, tévedésről van szó, kitárja magát, mint hívő a gyóntatójának és várja — hiába — a Párt, a szerető édesapa, segítő kezét. Húsz- és többórás megszakítás nélküli kihallgatások, állva; két kihallgatás között cellájában fel és alá kell járnia, bilincsbe vert kézzel. Ütlegek, fenyegetések, inzultusok, zsarolás a családtagokkal. Mikor összeesik, jeges vízzel fellocsolják s aztán minden kezdődik elölről. Enni jóformán nem kap, földre tett csajkájából evőeszköz nélkül, bilinccsel a kezén, térdelve tud csak valami ételt magába lefetyelni. Aludni nem hagyják. Más letartóztatottak, elvtársai, barátai, "bűntársai" ellene tett vallomásait olvassák fel neki, megalázzák, ijesztgetik. Bekötött szemmel vagy maszkkal az arcán viszik a kihallgatásra és hozzák vissza a cellájába. Jegyzőkönyveket készítenek, részjegyzőkönyveket, adminisztrációs jegyzőkönyveket, újabb jegyzőkönyveket, átfogalmazott jegyzőkönyveket, mindig új és új jegyzőkönyveket ... már jegyzőkönyvek hegyei borítják az íróasztalokat. Mindezekhez aláírását akarják kicsikarni. Válaszait elferdítik, átalakítják, hozzáidomítják az aláírandó szöveghez.

London napokig küzd egy-egy szóért, hetekig egy mondatért. Hős volt-e, hogy tovább tudott ellenállni, mint vádlott-társai? Még mindig remél, várja, hogy a Párt, mely mit sem tud a "szocialista morál eme megsértéséről", felfigyel majd és közbelép, és akkor minden megint jó lesz, mint azelőtt ... (Mert azelőtt, azaz lefogatása előtt, London szemében minden rendben volt.) Akkor roppan csak össze, amikor rájön, hogy nem azért hozták oda, hogy az igazságot kiderítsék, hanem maga a Párt határozta el vesztét. És csak továbbjegyzőkönyveznek, éjjel, nappal ... Ugyanannak a szónak, ugyanannak a mondatnak szüntelen ismétlése, órákon, napokon, éjjeleken, heteken keresztül végül átitatja az agyat, mint a kínai vízcsepp. A vádlott gépiesen kezdi ismételgetni a beleszuggerált szavakat: trockista, cionista, kém, burzsoá-nacionalista, nemzetközi imperialista ügynök ...

SLANSKY LETARTÓZTATÁSA új reménnyel tölti el Londont: a Párt tehát végre rájött, milyen szörnyűségeket követnek el nevével visszaélve. Eljött a kimagyarázkodás, a visszanyert bizalom ideje! Slansky, a párt főtitkára volt a felelős az inkvizícióért. A Párt végre rájött ... London már az őrület világában él.

Most Slanskyról kezdik vallatni, a módszerek nem változnak. Lassanként, nyelvi akrobáciákkal, tendenciózus belemagyarázással, cinikus hamisításokkal létrejön a jegyzőkönyv, Londonnak, Slansky cinkosának "államellenes tevékenykedéséről". A "volt spanyol önkéntesek trockista" csoportja, Londonnal az élén, immár, a megváltozott körülmények között, a Slansky által vezetett államellenes összeesküvési központ egy á g a z a t a lett.

Első részvallomását "objektív" bűnösségével kapcsolatban, hónapokig tartó kétségbeesett harc után, teljes testi-lelki összeomlottság állapotában írja alá. A következő hónapokban az objektív bűnösségtől a szubjektív bűnösség elfogadásának már logikusan kellett következnie. Közben állandóan fenyegetik: ha nem vall, zárt ajtók mögött ítélik kötélhalálra. És akkor — gondolja London — viselheti majd az áruló bélyegét elvtársai, családja előtt. Mert ez az, ami minden kínzásnál szörnyűbb számára: szerettei majd elhiszik róla, hogy a Párt ellensége volt, mint ahogy ő maga is elhitte Rajkról és többiekről.

AZ ÁLLAMVÉDELEM munkájában résztvevő szovjet tanácsadók szerepéről is sok újat mond el London és Rákosiról is megtudunk valamit.

A perek előkészítése 1949. elején, a Rajk-perrel párhuzamosan kezdődött. Rákosi Gottwaldhoz intézett kérésére a csehszlovák államvédelem májusban letartóztatta az amerikai Noel Fieldet, valamint Pavlikot és feleségét, és átadta őket a magyar ÁVÓ-nak. Néhány hónappal később Rákosi tizegynéhány magasrangú csehszlovák funkcionárius letartóztatását követelte; ezek között szerepelt London, Clementis, Goldstücker, Löbl és mások. Szeptember 5-én Rákosi közölte Gottwalddal, hogy a küszöbön álló Rajk-per a nyilvánosság előtt fogja bizonyítani, hogy az összeesküvés Csehszlovákiára is átterjedt. Két nappal ezután ismét üzent Rákosi, hogy bebizonyosodott: Csehszlovákiában a kémek magas állásokat töltenek be; azok közt kell őket elsősorban keresni, akik a háború alatt Londonban voltak, valamint a volt spanyol önkéntesek között. Rákosi szerint helyesebb ártatlan embereket letartóztatni, mint esetleg bűnösöket szabadlábon hagyni. A budapesti szovjet tanácsadók ugyanígy gondolkoznak.

A Rajk-per két vádlottja, Szőnyi és Brankov azután azt vallotta, hogy Csehországban "az ellenség munkája jobb, mint Magyarországon, csoportjuk jobban organizált és hatékonyabban működik."

Decemberben zajlott le Bulgáriában a Kosztov-per, akkor tartóztatták le Gomulkát Lengyelországban. De Csehszlovákiában a pártvezetőség húzódozott Rákosiék javaslatait teljesíteni. London itt megemlíti Siroky egy nyilatkozatát: "Nem fogunk egy pert kiagyalni csak azért, hogy a magyaroknak szívességet tegyünk". Végül azonban Gottwald engedett a ránehezedő nyomásnak, melyet Sztálin nem közvetlenül, hanem Rákosin keresztül gyakorolt. A csehszlovák államvédelem azonban nem talált sehol sem összeesküvőket, és így Gottwald, akinek Rákosi nagyon dicsérte a szovjet tanácsadók hatásos munkáját a Rajk-perben, végül is Sztálinhoz fordult segítségért, aki tanácsadóit még 1949. vegén rendelkezésére bocsátotta.
(Mindez újabb, eddig még nem ismert adat Rákosi szerepével kapcsolatban.)

A PER megkezdése előtt 6 hétig magolják be a vádlottak a leckét. A normát teljesíteni kell: szombatig 10 oldal, keddig 15, és így tovább. Aztán "tatarozzák" őket: kvarcolás, séta, kalciuminjekciók, feketekávé, bőséges koszt. Még egyszer felmerül Londonban egy röpke pillanatra a gondolat, hogy a nyilvánosság előtt, semmivel sem törődve, elmondja a valóságot; de aztán eszébe jut a szovjet Kresztinszkij és a bolgár Kosztov példája. Mikor megkísérelték ugyanezt, elvágták a mikrofont, az ülést felfüggesztették és másnap már zökkenő nélkül vallottak. Aztán kivégezték őket. Tudja azt is, hogy a főpróbán elmondott vallomását hangszalagra vették fel és egész sereg terhelő tanú áll készenlétben arra az esetre, ha ...

Jön tehát az egy hétig tartó nagy igazságszolgáltatási paródia. Miután a 14 vádlott és a 33 terhelő tanú egyetlen hiba, egyetlen ellentmondás nélkül elmondta lecckéjét, Urvalek népügyész meggyőződéssel, helyenként kis tremolóval hangjában — mikor a pártot és annak vezérét említi — dörgi hosszú vádbeszédét az összeesküvők és megbízóik ellen, szól a dolgozó nép felháborodásáról s a nép nevében kéri az árulók súlyos megbüntetését. A védőügyvédek vádbeszéde után a vádlottak az utolsó szó jogán súlyos bűneikhez méltó bűntetést követelnek, amit meg is kapnak: tizenegyet kötél általi halálra, hármat életfogytiglani börtönre ítélnek. (Az utóbbiaknál — mert azért "szocialista törvényesség" már akkor is létezett — levonják az előzetes letartóztatásban eltöltött időt...)

EZUTÁN vérfagyasztó jelenet következik. Idézzük Londont:

"Sokszor gondoltunk arra, hogy csak a halál koronázhatja meg majd ezt a pert; de minden reménysugárba belekapaszkodtunk, melyet a referensek, az egyetlen élőlények, akikkel érintkezésben voltunk, belénk öntöttek. A referensek voltak azok, akik szemünkben a Pártot képviselték. Mindent elfogadtunk, saját halálos ítéletünket is. Nem volt más kiút! Elfogadni, mint ahogy előttünk tették Lenin öreg bajtársai, a budapesti, a szófiai, a bukaresti vádlottak...

A folyosón nem találjuk ruzyni őreinket. Leváltották őket. De ami rémesebb, nem találjuk referenseinket sem.

A per egész tartama alatt nem hagytak el bennünket. A szünetekben ott voltak, beszélgettek velünk, bátorítottak bennünket. És most, az ítélet után, mely tizenegyet közülünk a bitófára küld, eltűntek ... Társaim szemében tükröződik a rémület: nem találják referenseinket, idegen őröket látnak maguk mellett. Mindannyian követeljük a referenseinket! A referenseinket! Azokban a hónapokban és években, melyeket, mint hóhér és áldozat egymással töltöttünk, nehezen elmagyarázható kapcsolat és mindennek ellenére, valamiféle személyes kontaktus született köztünk. Hát nem ígérték nekünk referenseink, a Párt nevében, hogy ha a Párt érdekeinek megfelelően fogunk viselkedni, a Párt ezt tekintetbe fogja venni az ítéletnél? Nem hiszem, hogy egyszerű beugratás lett volna. Voltak köztük, akik hittek benne ... hitték, hogy a velünk szemben tanúsított állandó brutalitásuknak valami értelme van. Talán valamilyen proletárhumanizmus volt ez. Most ők is mindent tudnak. És mi mind követeljük a referenseinket! Akarjuk tudni, mi történik. Halálra ítélt társaim kilépnek a padból, idegen őreik karjába kapaszkodnak. — Hol a referensem? Hívja a referensemet! Mondja meg, hol a referensem! A referensemet akarom! — Utolsó életreményük ezekben a funkcionáriusokban van, akit őket óráról órára, nap nap után, hónapról hónapra, éveken keresztül összetörték, de beszéltek hozzájuk reménnyel, ígéretekkel táplálták őket, tolmács voltak a külvilág, a Párt, Gottwald felé. És hirtelen megszűnt ez a remény, ez a kapocs. Semmi sincs többé. Mindegyik egyedül van a halálával. Mikor a referenseiket keresik, összekötő kapcsukat keresik a pártvezetőséggel, Gottwalddal...' Talán az élettel. A referens: a "vallomások" lassú tortúrája, a jegyzőkönyvek állandó újjáfabrikálása. A zsarolás. A megalázás. A legembertelenebb kínzás és erőszak. De vajon mindez nem volt-e egyúttal hatalmuk jele? Kapcsolataik hatékonyságának jele a játékvezetőkkel, akik megrendezték a pert, melyben bírák és vádlottak ugyanazt a leckét magolták be. A referensek eltűnése azt jelentette, hogy mindennek vége."

ARTUR LONDON, a szerző, nagyon is őszinte; érzik, hogy minden mondata, minden szava igaz. Úgy őszinte, mint ahogy azelőtt is mindig őszinte volt. De azt nem tudjuk pontosan, most kihez őszinte. Olvasóihoz, az emberiséghez, a Párthoz, az igazihoz, álmai pártjához, sajátmagához, hozzánk. De őszinte. Nem nagyít, nem lesi a hatást. Lehet, írja, hogy beadtak neki "vallatószert", szkopolamint, voltak is időnként hallucinációi, de ezt a körülményt nem tartja lényegesnek. Anélkül is vallott volna.

... Sztálin meghal, Beriát elítélik. Rajkot, Fieldet, Zilliacust, mindenkit rehabilitáltak már, akikkel London, vallomása szerint, "kémkapcsolatokat" tartott fenn. A Szovjetunió kibékült Titóval, 1955-öt írunk. Az igazságot már mindenki tudja, a kommunista sajtó is írt róla. De London és társai még mindig börtönben sínylődnek. A csehszlovákiai rehabilitációs bizottságok, melyeknek a "szocialista törvényesség megsértésének" jóvátétele a feladata, csak immel-ámmal rehabilitálgatnak. Londont is meglátogatják. Az egyik bizottsági tag egyszer a szemére is veti, hogy hamis vallomásával — megtévesztette a Pártot ... A Nagy Pert nem revideálják. A Párt nem akarja a tizenegy halott kísértetét felidézni. Csak 1956-ban, a Francia Kommunista Párt közbenjárására szabadul. London ártatlan áldozatnak és c s a k áldozatnak tekinti magát, Beria és ügynökei áldozatának. Büszke múltjára, minden tettét, minden gondolatát vállalja. Hosszan emlékszik vissza Moszkvában eltöltött éveire, megírja, hogy tűntek el sorra elvtársai, barátai. Bevallja, megdöbbentette őt, hogy Lenin volt harcostársai közül milyen sokan lettek árulók, de efelett ő is, hamar napirendre tért. Visszaemlékezéseiben a legkisebb szemrehányást sem teszi magának. Még azt sem gondolja, hogy talán kissé felületes volt.

A XX. kongresszust, öt évi pokla után, úgy tekinti, mint "tisztító áradatot, mely a bürokratikus, elmaradt elemeket el fogja söpörni." Hívő maradt, és nem engedi magát egyhamar a tényektől befolyásoltatni. Akármi történhetik, a Pártnak, a valódinak mindig igaza van, London számára a bűnös mindig a Párt ellensége. Az emberi, a jóságos, az igazságos Pártot is mindig megtalálja valahol, csak éppen mindig másutt. 1968-ban a "cseh tavasz" képviseli számára az igazi szocializmust. "Tizenkét év után, Pártunk és társadalmunk megnyílt a XX. kongresszus tisztító hullámainak" — írja. A történelem iróniája, hogy aznap, mikor Prágába érkezik (mert 1963 óta Párizsban él), hogy átnyújtsa "A vallomás" kéziratát a csehszlovák Írószövetség kiadójának, a szovjet csapatok a Párt, az internacionalizmus nevében legázolják a "cseh tavaszt".

Berki Erzsébet

FÁY FERENC

Alkony

Csupán csak megkapaszkodás,
a színek szétvert lázadása,
már alig lélegző parázs,
tavaszi fák tavaszi láza,
egy kézfogás, egy megmaradt
szomorú arc valami képből,
csupán csak lánc s egy rács-darab
az álmok égő börtönéből,
csupán a meg nem osztható
bánat, amely lihegve, hűen
még itt lohol... csupán a szó,
csupán egy lábnyom lent, a fűben, —
csak görcsös megkapaszkodás,
a felhők roppanó szegélye,
csupán egy jaj, egy zuhanás...
bezárt-szirmú virágok éjje.

Lángol a táj! És ellobog!
Az úton ténfergő halottak.
S a véres földön átrobog
kék árnya késes csillagoknak.

BOLYONGÁ

Írja Ig

Kingsley Martin,

akinek 71 éves korában bekövetkezett halálát március 1-i számában jelentette az "Irodalmi Újság", harminc éven át volt szerkesztője a "New Statesman" című hetilapnak, a szocialista értelmiség orákulumának. Ez a lap egy darab angol történelem ; eszmei kovásznak ma már meglehetősen kimerült — ez a maga-túlélt történelem sorsa, "ha fejére áll is". mint Arany János mondaná —, de ha Anglia ma megvan a Brit Birodalom nélkül s igen jól megvan nélküle, ha a munkanélküliséget nem tekintik Isten rendelésének, sem a nemi életet ördögi praktikának, sem pedig a négert majomnak és Marcel Proustot négernek, akkor ez jórészt, talán túlnyomórészt, a harmincas és négyvenes évekbeli "New Statesman" műve. A lap alaphangjában, kivált ahol brit-birodalmi tekintélyeket és történelmi szentségeket érintett, volt valami nyomorenyhítő keserűséggel kevert csúfondárosság, sőt parányi szándékolt, nyárspolgár-pukkasztó léhaság is, olyasféle, mint amit a kozmopolita Párizs, a weimari Berlin és a Vörös Bécs publicisztikájából éreztünk kicsapni (s amikor meghonosításán nálunk, amíg nagyon rövid idő múlva a fejére nem koppantottak, Zsolt Béla fáradozott "A Toll"-ban). Hazádnak rendületlenül légy taglója, ó angol ! — írhatta volna jelmondatául ; s ez tetszett nekem, ki mindig meg voltam győződve róla, épp a magyar költészet tanúsága szerint, hogy a jó hazafi a hazája szenynyesének bátor kiteregetőjénél kezdődik. Ugyan honnan szedik, kérdeztem, hogy angol tabuhoz angol ember akkor se nyúl, ha jog szerint szabad neki ? Kingsley Martin és munkatársai semmi tabut nem kíméltek ; s *egy* hazafias szolgálatukról tanúskodhatom, arról ti., hogy engem hamarosan megnyertek angol-barátnak. Nemsokára már sokalltam angolellenességüket.

SOKALLTAM FŐKÉPP, ahol ezzel mintha mások és méltatlanok hitelét dagasztották volna. Elsősorban a náci németekét. Félreértés ne essék, nem lehetett a hitleri Németországnak akár eszmevilágát, akár vandál gyakorlatát jobban kárhoztatni, mint a "New Statesman". S nyilván helyes volt, hogy ellentétben az egykori weimari szatirikusokkal, kik azt hitték, hogy a Hitler tincsének, bajszának és műveltségi fogyatékának körülkuncogásával fogják a rohamosztagosait szétriasztani, ezek az anglo-weimariak, éppen ellenkezőleg, a Harmadik Birodalom ijesztő "efficienciáját", tömegtiprásra szervezett ipari és katonai erejét ugrattták ki. De ezt, ahogy az angol úri piszmogókedvvel szembeállították, valósággal a mazochizmusig fokozták. A nácik erkölcsi megbélyegzésébe is akaratlan enyhítőként keveredett az olyasféle eszmei *refrain*, mint hogy azért amíg nyomorú lakóházak vannak a londoni sikátorokban és éhező gyerekek milliói Indiában, addig nekünk, angoloknak sincs sok beszélnivalónk. Martin pedig különösen borzadozott a náci kegyetlenkedés eltúlzásától. Ez nyilvánvalóan az első világháború nyoma volt benne ; nem egy angol ember gyomrát megfeküdte kivált a Northcliffe-sajtó akkori németellenes rémpropagandája, úgyhogy végül az igazat se hitték el. Ráadásul Kingsley apja unitárius lelkész volt, a hitvalló keresztyének fajtájából, falujában meghurcolták pacifizmusa miatt, de elszigeteltségében maga mellett tudhatta gyermekeit. Ezért is habozott Kingsley sokáig, amíg odáig jutott, hogy Hitler és Mussolini feltartóztatására a hadviselést jogosultnak minősítse ; "tudjuk, hogy alávalóak a nácik, beletörődtünk, hogy hadba kell szállnunk velük", hajtogatta már a második világháború kitörése után, "de minél inkább meg vagyunk győződve, hogy egyebet nem tehetünk, annál kevesebb ok van rá, hogy olyan ostoba rémmesékkel traktáljanak minket, mint..."

— Mint ?

"...mint az a Lengyelországból menekült rabbi. Aki azt mondta, látta, ahogy SS-legények egy zsidó csecsemővel futballoztak. Mármint hogy a csecsemőt rugdosták labda helyett."

— Honnan tudod, hogy rémmese ? — kérdeztem; már barátok voltunk és veszekedtünk.

"Te elhiszed?"

— Látni nem láttam. De láttam egy tréfás meséskönyvet, amelyet Streicher utasítására terjesztettek német iskolásgyerekek közt. Ebben a szép árja kisgyerekek kirugdossák a kajlafülű zsidógyerekeket, s a szüleiket is ócsárolják, meghajigálják. Ahol a kisded is azt tanulja, hogy ez a szép meg a jó, mért legyen emberségesebb a hivatásos terrorista ?

Hökkenten nézett rám, felejthetetlen arca volt : igen éles profil, kiugró, kemény karvalyorr, hullámos ősz haj, fürkésző, ideges, mosolyos szempár, az erély, habozás és érzékenység elegye, akár a "New Statesman". Mordult valami hitetlenkedőt s másról beszélt. Egy vagy két év múlva lehetett, felborzolt hajjal találtam, papírtömeg fölé görnyedve. "Hát az az Auschwitz... a gázkamrák... ez *igaz*, konfirmálták, kétségbevonhatatlan", ezzel fogadott. "Nem akartam elhinni... Tudod, én lelkész fia vagyok, tartott egy darabig, amíg tisztáztam magamban, hogy nem vagyok istenhívő. Isten nincs, ma is azt hiszem, de kezdem hinni, hogy van ördög."

SOKALLTAM TOVÁBBÁ a "New Statesman" s nevezetesen Kingsley gyengédségét Oroszország iránt. A szovjetorosz és a náci-német kérdést nem tekintettük analógnak, a háború alatt nem is tekinthettük ; ha Churchillnek jó volt Sztalin szövetségesnek Hitler ellen, akkor egy szocialista lapnak és egy baloldali emigránsnak sem lett volna bölcs azt firtatnia, hogy hány kulák pusztult el Szibériában s hogyan facsarták ki a vallomást a "trockista" perek vádlottaiból. Nem mondhatni, hogy a sztalinizmus embertelenségei iránt Martin közömbös lett volna ; Koestler ma már világhírű regényének ("Sötétség délben") megjelenését az elsők közt üdvözölte, felzaklatott lélekkel töprengve el azon, hogy mit jelenthet a "szocializmus" a gyakorlatban s kifejezve a hitét, hogy "ez a könyv túl fogja élni a korát". Igaz, Martin szerencséjére — és Koestlerére — ez épp a Ribbentrop-Molotov frigy időszakára esett ; de azelőtt és azután sem az volt a baj, mintha a diktatúra, *bármely* diktatúra lényegét illetően áltatta volna magát. "Én nem prokommunista vagyok, hanem anti-antikommunista", szokta mondani, s ebben nagyon együtt éreztem vele ; annyi gazságnak és baromiságnak szolgált takarójául az "antikommunizmus". Ezenkívül, akár Martin, meg voltam győződve, hogy a "népfront", ha a kommunisták csak taktikából állnak is rá, több taktikai együttesnél s hogy minden szabadelvű és szocialista elgondolás alján van valami közös indíték — hadd nevezzem humanizmusnak, kevésbbé fellengős szó híján —, amelynek közösen járható útját kell kitapogatnunk. Van-e ilyesmi a kommunista elgondolásban is ? Van ; csak többnyire a kommunisták ellen kell megvédelmezni.

Ebben tehát még egyet értettünk volna. De nem abban, hogy valahányszor angolok és oroszok összetűztek, a "New Statesman" először az oroszok oldalán kereste az igazságot. Néha rájött s elismerte, hogy nem ott van ; de erre minden alkalommal külön rá kellett jönnie. "Minden attól függ, kivel beszélt Kingsley utoljára", ez körbenjárta róla az epés kollégák karában, s volt is benne valami. Aeolhárfa-újságíró volt, az állhatatlanság minden erényével. De lelki ugrándozásainak alján föllelhető volt az állhatatos ragaszkodás az eszméhez — néha úgy tűnt : rögeszméhez —, hogy minden diplomáciai súrlódás mögött valami Northcliffe-féle uszítás húzódik meg, vagy Zinovjev-levél hamisítás. Más szóval : Kingsley Martint furdalta az angol lekiismerete. Furdalta a németekkel szemben Northcliffe és Versailles miatt ; az oroszokkal szemben az intervenciós hadikaland és két évtized elzárkózás miatt ; az indiaiakkal szemben egész évszázadok miatt.

LASSANKÉNT RÁJÖTTEM ennek a lelki billentyűzetnek nyitjára. Olyasvalami volt, amit mi kontinentális bal-intellektuálisok, a Montparnasse-tól az Oktogonig terjedő kávéházi övezetben, nem szoktunk egymásban gyanítani, se zsidóban, se katolikusban, se katolizált zsidóban, de még unitáriusban sem. Bűntudatba ütköztem, amely társadalminak vértezi magát, de holott velejében egyéni és kozmikus. Kingsley Martin, akár nagy barátja, a bölcselő Bertrand Russell, gyógyíthatatlan keresztyén volt — sohase kereszt*ény* — s egész életén végighurcolta az eredendő bűn tudatát, melybe annál jobban belegubancolódott, minél elszántabban igyekezett kikászolódni belőle. Hinni nem hitt benne, csak szenvedett tőle. Ahogy Russell a megegyezéses és humanitárius házasságtörés előmozdítására írt könyvet, úgy Martin is hirdette, hogy ami az emberfajnak jó, az erkölcstelen nem lehet. Szocialista azért lett, hogy ebben a mi szeretni- és élveznivaló árnyékvilágunkban lássa az Öröm Országát megvalósítva. De ha kimondta, beleremegett. Részben, hogy mért is nem mondta előbb, részben, hogy hátha mégsem egészen jól mondta. Részben, hogy szabad-e boldognak lennie, amíg más nem az, s részben, hogy nem komédiázik-e, amikor ilyen emberbaráti aggályokkal magyarázza saját szorongásait. Sem az élvezetet, sem az élvezetnek elszalasztását nem bocsájtotta meg magának, vezeklésben telt el az élete s mindamellett kiválóan vidám ember volt, elgáns író és jó kompánia.

Mennyire volt szoros a barátságunk, mennyire meghitt ? A látleletezhető jegyek szerint nagyon; ő maga is szeretett utalni rá heti krónikájában, (ámbár, tehetem hozzá mindkettőnkre valló megértéssel, főképp amikor vagy börtönben voltam, vagy divatban). Jártam hozzá és mulatságos, hóbortos élénk eszű élete párjához, Dorothy Woodmanhoz, (ismert újságírónő, ki minden barátjukat zavarba ejtően mindvégig titokban tartotta, hogy megesküdött-e Kingsley-vel), sok kellemes órát töltöttem dickensi emlékeket idéző londoni lakásukban a Temze mentén, hétvégeket is vidéki nyaralójukban, ahonnan, míg asszonyaink meg más asszonyok hátramaradtak konyhamenti trécselésre, elbandukoltam Kingsley-vel a veteményesébe, a falujába, a kedves csapszékébe, — a *pub*-ba — magam is élvezve, hogy ő milyen élvezettel igazodik el friss zöldségek közt, öreg házak közt és istenhátamögötti sörözők közt. Otthon is volt, nem is ebben a környezetben ; inkább, mint lett volna egy kontinentális kávéházban. S a megértés mintha elektromagnetikus hullámokon áramlott volna köztünk, mialatt szavaink a töredéknek is csak forgácsát adták, annyira ultra-szigeti volt az ő angolja s annyira ultra-kontinentális az enyém.

TARTOTT ez az idilli harmónia, amíg megint egyszer nem kezdtem sokallani Kingsley bűntudatos gyengédségét — ezúttal a budapesti orosz tankok iránt. Félreértésnek elejét veendő : Ötvenhatot munkások, parasztok és diákok szocialista fölkelésének látta s a rab írókért mindent megtett volna — akár Bertrand Russell* — hanem hát mégis, mégis, Indiában még mindig éheznek, Ciprus még mindig nem szabad, nekünk angoloknak sincs sok beszélnivalónk. Szuez miatt lesülhet a bőr az ábrázatunkról, vezeklésül áldozzuk fel Európát.

Így valahogy szólt az akkori "New Statesman" mondóka,mialatt angol önéletrajzi könyvemet ("Political Prisoner") írtam ; s nem álltam meg, hogy miközben kifejeztem hálámat Kingsley Martin iránt, akinek karján léptem az angol sajtóéletbe, ne vázoljam fel beszélgetéseink különös, süket intimitását. S meg ne jegyezzem róla, hogy lelkében az angol sziget érdekli és az egész világ ; de nem érdekli Európa. Toábbá hogy ezért-e vagy másért, — az a kiváló "New Statesman" olykor politikailag kiválóan éretlennek hat rám.

---

*Mindketten tagjai voltak a Déry-komiténak s részt vettek munkájában, majd a részleges amnesztia után, amelynek értelmében Déry, Háy, stb. kiszabadult, többször kiálltak a továbbra is fogva tartottak, elsősorban Bibó István érdekében.

"Kingsley nagyon mulatott rajta", újságolták barátaink.

— Örülök. Nem bántódott meg?

"Á, dehogy. Bármi hibája lehet: humora csak van."

Találkoztunk, széles mosollyal üdvözölt, nyekkent valamit a legidiomatikusabb angolban, elkomorult s másról beszélt. Valami meghasadt, éreztem. Legalábbis lecsavarodott és zötyögni kezdett egy húr az aeol-hárfán, a barátságunk húrja. "Nem, ezen ő sose fogja magát egészen túltenni", jegyezték meg mások ugyanolyan avatottsággal, mint akik az ellenkezőjét mondták. "Humora lehet az öreg Kingsleynek, de határtalanul érzékeny és hiú." Mind ritkában láttam azóta, noha az elektromagnetikus kapcsolat, úgy érzem, sohase szakadt meg köztünk. Emlékszem, mikor utoljára felhívott. "Egy hang a múltból" jelentkezett ; "kitalálja-e, kicsoda?" Nagyon jellegzetes hangja volt, kitaláltam. "Hány éves is vagy, Paul?" Megmondtam. Meghívott, magyar emlékeit szeretné felfrissíteni önéletrajza részére. "Hány éves is vagy, Paul?" — fogadott ahogy beléptem hozzá. Ennek ugyan már frissítgethetek, gondoltam magamban. Összecsókoltam Dorothyt a viszontlátás örömére, ő egy fruska barátnőjével valami ezoterikus keleti hangversenyre volt indulóban, Kingsley-vel pedig levonultunk egy indiai vendéglőbe s miután megtudakolta a koromat, igen jól elbeszélgettünk halból szárított laska

---

TŰZ TAMÁS

Concerto vonósokra, üto

Nem a porba igyekeznek ezek a nyakigláb óriások. Alig jellemezhető csillagképbe koordinálnak : csigolyájuk mereven magasodik föl a századforduló diagramjába. Szú nem perceg a gerendák járatain, vasból s betonból szőtt bordáikon komor szél dudorászik. Pazarolnak, de nem büntetlenül. Amikor először láttam gyülekezni őket nádasok és kimúlt autók hullahegyei fölött, kvarc kristályaikon át lilán parázslott a nap, s mosogatóronggyá szürkült a püspökuszályú felhő.

Valamikor a sarkokon templomok nyújtózkodtak
harangszó hullt a paloták tarkójára
Hol van a csillagtérkép
hol van a csalhatatlan csillagász
Lúgköves lelkigyakorlat
a második évezred utolsó ütemében
Két macska örökölt félmillió dollárt
a kandurok korszaka jött el
kutyaklinikák állattemetők papagály-függőkertek
Zsiráfnyakú fák legelészik az égi gyepet
rapszódia kékben
A mezítlábasok beirják emléküket
a tengerparti homokba
a főutcán is így mennek végig
a világűrbe is
meztelen talppal combbal háttal
Egy filmkockában fölvillan az emberi fényesség
Szólalj meg Vénusz

Az utcasarkokat az éjszaka göngyölíti subába. Autóbuszok tetején költözködik a sötétség. Kártyacsomag bomlik sziromba a bevándorlók ananászillatú ujjai közt. Kiszolgálók tenyerén csörren az ezüst borravaló. A kísértés a szemek égaljából egyre alább ereszkedik, útjában súrolja Mózes kőtábláit. Csak most tudja, mi volt a kakukfűszagú lét, lúdbőrző testek, szőlő-sugaras tükrök, a nincsen, a bűn, a boglyák, Capri-barlang. Milyen izotóp őrzi meg forradalmainkat ?

A hírügynökségek nem tudnak semmit erről
Tizenkétóraötvenperckor kinyílt egy virág
hamvába halt egy nevetés
megszületett egy vers
világgá szökött egy szupernova
(lassan émellyel újra)
kinyílt egy virág hamvába halt egy...
Humanae vitae
mit mondjak a huszonkét éves
asszonykának kinek négy gyereke van már
s egyelőre nem akar többet
Humanae vitae

S KÖZBEN

us Pál

és francia bor mellett, feszteleneb-bül és folyamatosabban, mint valaha. Azért-e, mert a múltat jártuk, a sokban mégiscsak közös múltat, kijárt utakon ? Talán ; de intellektusa nem fakult volt, csak úgy volt bogaras, mint mindig : épp a világ végét várta, amerikai hidrogénbombák formájában.Négy nap múlva tűzhalál érte a feleségemet, én kórházban feküdtem, amikor Kingsley résztvevő sorait kaptam, az utolsó híradást tőle · kerek egy esztendővel a halála előtt.

"Nem tudom

gonosz asszony volt-e az anyám, vagy csak önző és erőszakos", írja visszaemlékezéseinek során Cecil King, a trónfoszott újság-fejdelem. A riporteri kérdésre, hogy ezt "hogy' érti?", szelíd egykedvűséggel felelte, hogy ezt csak egyféleképpen lehet érteni. De hökkentek tájékoztatására még hozzáfűzött egyet-mást, például hogy őt, mármint Cecil fiát, szerette volna az anyja elpusztítani. Ezzel, gondolom, rekordot ért el a kiteregetődzés irodalmában. Értem ezen az önéletrajzi kiteregetődzést, mely értékes műfaj, de aránylag újkeletű ; Szent Ágostonnak, rangjához és hatásához képest, századokon át meglehetősen kevés irodalmi utódja akadt, míg fel nem tűnt kétszáz évvel ezelőtt a vallomásos Rousseau (s ugyanazon idő tájt, ki egy picinyt szintén idetartozik, Casanova), hogy nyilvános gyónással könnyítsen a lelkén s ejtsen néhány foltot szeretteinek becsületén ; meg persze elleneinek becsületén is... Azóta dagad a lavina, s nincs évtized, mely új s mind mutatványosabb élményhordalékkal ne gazdagítaná a ránk tóduló tenger magánügyet. Aminek legnagyobb átka talán, hogy elkoptatja az őszinteség delejét. És áldása, hogy a pikantéria megszűnik pikáns lenni. "Megint egy *queer* önéletrajza?", hallom egy kislány csirip hangját a kerületi közkönyvtár pultja előtt. A "queer" a pederaszta közkeletű angol megjelölése, a kislány huszadik éve körül jár és mintha elnyomna egy ásítást. "Unom. Mit mond, hogy inkább maszturbáció? Volt már az is." Volt már minden, legalábbis altestiekben ; Bertrand Russell a megmondhatója, mennyire zavarhat nemi érintkezésben a lábizzadás, az arabok legendás T.E. Lawrence-ja pedig azt üzeni a másvilágról, hogy aki az izgalomtól hasmenést kap, az álljon seregek élére. Vannak egyébként üzenetei a flagelláció örömeiről is, serdülő deli mazochisták épülésére, sok százezer rotációs példányban. Mi jöhet még ? Az alvilági kaland még az altestinél is elcsépeltebb. Érdekesebb, ha az jelenti fel magát akár csak egy köznapi csíny-erejű bűntény miatt, akiről nem sejtenék. Ámbár ennek bűvölete is kopóban. Amikor Rousseau elmondta, hogy szolgagyerek korában lopott, megborzongott a közönség : nem a tényen, hanem a kitárulkozás nyersességén. Amikor most Redesdale lord leánya (Jessica Mitford) eladomázza, hogyan járta guvernántjával az áruházakat s mennyit loptak összesze ketten anélkül, hogy rajtvesztek volna, azt mondja az olvasó, hogy milyen kedves könyv ; s az olvasónak igaza van.

CECIL KING megjelenése a kiteregetődző bajnoki sorban nem is a mondanivalója miatt hat forradalminak — rekord-javítónak —, hanem, mert a műfaj végső megpolgáriasulását tanúsítja. Az is szokatlan, igaz, hogy valaki az édesanyját ilyen egyértelmű lakonicitással utalja a pokolba, legföljebb azon habozva, hogy a kénköves körök hányadikát jelölje meg örök hajlékául ; de utóvégre, hogy csak az eddigi példáknál maradjak, a korbácskedvelő Lawrence-anya sem kap különösen jó osztályzatot fia jegyzeteinek fényében, Jessica pedig ha némi gyengéd humorral is, félkegyelműnek írja le két főúri szülejét. De ők és mind az elődjeik, mind akik az önéletrajzi maguk-mutogatás útját törték, szentek vagy ellenszentek voltak, költők, bölcselők, vagy legalábbis közismert excentrikusok. Cecil King a hírlapi fejedelemsége révén vált közismertté. Öccse, mármint unokaöccse volt a Harmsworth-fivéreknek, köztük a századelei angol újság-fejedelemnek, Northcliffe lordnak, meg jelentéktelenebb testvéröccsének, a kis híja magyar királlyá nem koronázott Rothermere lordnak ; s Cecil Kingről magáról csak annyit tudott a magamfajta avatatlan, hogy noha valami kis anyagi és helyzeti trambulint kapott a családi vállalkozástól, mégis a maga erejével, a maga elgondolása szerint küzdötte fel magát a vetélytársi lap-fejedelemségbe. Ha bátyjai üzemesítették az alpáriságot, ő túltett rajtuk, ha a "Mail" címoldalát harmadrészt lepte el a legutóbbi gyilkosság nyomán maradt vértócsa, lehetőleg egy tépett melltartóval a háttérben, a "Mirror" (néhány felkiáltással tarkítva) az egész oldalát rászánta. Igaz, hogy volt benne valami politikai nyugtalanság, motozókedv, elrándulhatnék, hol a szocializmus, hol a páneurópai szabadelvűség tájára, amit végül megsínylett az üzlet ; s ez volt az oka, hogy a részvényesek, akikről egészen váratlanul kiderült, hogy a világon vannak és saját gusztusuk szerint szavaznak, kitették Cecil King szűrét. Addig Cecil King angol Miklós Andor volt ; akkor, a hetven küszöbén alakult át szentté és ellenszentté, politikai bölcselővé a "Times" hasábjain, család-csúfítóvá és kitárulkozóvá a "Sunday Times"-éin. Mondjam-e, hogy excentrikusnak bizonyult ? Igen, de csak amennyire, tanúsága szerint, az volt mindenki a családjában, a begombolkozott nagy pénzcsinálók, üzleti történelem-csinálók, méltóságos műpártolók, eldugott analfabéták, bujakóros nyárspolgárok, házasságtörő némberek és gyanútlanok egyaránt. "Mert", teszi hozzá King, "nincs értelme rokonokról beszélni, ha csak kellemes dolgokat akar róluk mondani az ember".

A LEGMEGLEPŐBB, hogy mennyire nem lepődik meg rajta senki. Olvasni olvassák — mert olvasmányos, mert sok szín és pletyka van benne, sok rangos nagynéni, sok kastély, címer, hálószoba és pénz-szag. De senki sem csapja össze a kezét, hogy a Mister King ír ilyet, a tegnapi Rt. vezér, meg hogy a "Sunday Times" közöl ilyet, a Lord Thomson lapja, egy portán a Margit királyi hercegnő férjével. A botrány meghalt. Tanulság az író számára : egyébbel kell kitűnnie.

"A hajsza végén"

a címe Bán Oszkár saját költségén kiadott és könyvárusi forgalomba még elvben sem bocsájtott verseskötetének, melyről nehéz írnom és lehetetlen hallgatnom, mert annyira személyes ügyem s kissé történelem is, amit felkavar. Szerzőjével Pincehely és Görbő tolnai ikerfalvak porában hemperegve ismerkedtem meg, lehet egy hatvan éve; lábunk szutykos volt a Kapos patak iszapjától, (mert ott patak, csak lejjebb szélesül folyóvá), szánk pedig egészen fülig fekete a fáról elkapott szedertől, (mert ott szeder, csak Tiszántúl hívják érthetetlen makacssággal epernek). Nem sejtettem, hogy költőtársamat tisztelhetem benne. Húszegynéhányéves korunkban a pesti Körút egyik vagy másik kávéházában vetődtünk össze, aránylag szórványosan , emlékszem egy akkori verseskötetére, mely jellegzetesen *avant-garde* volt, csúflelkű kizsákmányolók és széplelkű madonnák káromlása, kamaszosra borzolt Kassák, helyenként egy-egy meginditó, kozmikus áhítatú sóhajjal ; ez lehetett amit mostani kötetének utószavában így említ, hogy

> 1922. *tavaszán, pár hónappal azelőtt, hogy elhagytam Magyarországot, a saját költségemen kiadtam "Hajsza közben" címen egy 60 oldalas verses kötetet, amely — megérdemelten — teljesen észrevétlenül maradt,*

de megemlítendő, (folytatja Bán) mert a címe megmagyarázza "A hajsza végén" címet. "Azután 40 évre elhallgattam", írja tovább. Ez a negyven év, mely alatt alig láttuk egymást, (csak egyszer, úgy emlékszem, 1928. táján, mikor Pesten járt hazalátogatóban Amerikából, Remenyik Zsigmondéknál), valóban eléggé hajszás volt. Én a Duna és a Temze partján töltöttem, szerkesztőségekben, rádió-stúdiókban, különbejáratú legénylakásaimban és közös bejáratú fegyházakban, végül emigráns és családapa gyanánt ; Bán Oszkár az Egyesült Államokban, véresebbre tépve a dunamenti melodrámáktól s hevesebben marcangolva magát tehetetlensége miatt a történtekkel szemben, mint aki kis híja, hogy ott nem hagyta a fogát. Könnyű-e annak, aki csak a lelkét égette meg ? Felelhetek erre a kérdésre tréfás adomával ; az egyszeri zsidó ápolónőével, azzal, hogy "Ne a betegről kérdezzen, annak már jó, meghalt, de micsoda éccakám volt énnekem!" Hanem a valóság az, hogy annak a zsidó ápolónőnek igaza volt. Hadd mondjam el, hogy amikor a háború után, negyvenhat elején, először látogattam haza, egy gyűlés-félén Nagy Lajosba botlottam, kinek a zord és érdes elevenretapintás volt az ereje. Még csak nem is köszöntött, amikor megfogta a karomat : "Ugy-e", mondta, "nektek ott kint még rosszabb volt a mi kínjainkra gondolni, mint nekünk itt végigszenvednünk őket?" Bólintottam. Amit hozzáfűzhettem volna, szószaporítás lett volna. Pedig Nagy Lajos igazán nem volt érzelgős ; csak épp mert a tényeket figyelte, s szinte fanatikus szenvedéllyel vetkőztette pőrére észleleteit, tudta, hogy mennyire bensőségessé fokozhat egy fájdalmat a bűntudatos távolság.

Bán Oszkár tanúságtétele erről a negyvenéves sajgásról szól. Lírai íve átnyúlik Tolnából New Yorkba és Clevelandbe ; a buckák és óceánok tájköltészetében tükrözi az egy vagy két kihagyott magyar emberöltő szörnyűségeit. Olthatatlanul gyűlöl és szeret, átkozza az üldözőt és öleli szívére az üldözöttet ; verseiben megdicsőülnek a Pincehely és Görbő határában porladó csontok s felmagasztosulnak mind, akik a felhőkarcolók sugárkörében daloltak magyarul, a Texaszban útfélen elpusztult Kerényi Frigyestől — a megvakultan hazatért Rudnyánszky Gyulán át — az átlagban mégiscsak szerencsésebb maiakig. Ez a felhőkarcolós Óceánia úgy őriz néhány évtizednyi magyar vidéket, mint a kanadai francia a többszázados franciát ; szembesülése az újabb dunai valósággal szűzien villant rá arra, amin háborogni kellene, amiért rajongani kellene, amitől felhevülni kellene, ha el nem temetné a fásultság. Ilyen lelkiállapotban élni valóban "hajsza" ; de Bán Oszkár — szerencséjére vagy sem — aligha látszik a "végén" lenni.

Szabolcska Mihály,

talán emlékeznek rá, a párizsi Grand-Cafében elsírta magát azon, "Hogy a ménes ott delelget Valahol egy csárda mellett, Csárda mellett" ; én az ő egy országnyi házszámmal nyugatabbra szakadt epigonja lehetek, mert londoni magányomban andalogva hallgatom az itteni rádió muzsikás megemlékezését a Strauss-családról, a Londont és Windsort megjárt szín-bécsi Straussokról, akik közül nem-tudom-melyiket dédelgette személyesen Viktória királynő, melyik rezdítette világgá az egyik keringőt és melyik a másikat s melyik tetézte ezt azzal a tüzes talpalávalóval, amelyet a rádió így mond be : Magyar Rapszódia. Élve a laicitás előjogával, még csak abban sem vagyok egészen biztos, hogy Strauss-e. Lehet-e Liszt ? Lehet-e Brahms ? Szolgálhat-e a Strauss ivadékok felvonulása keretül arra, hogy megszólaljon más híres zeneszerző is, akit a Dunatáj költészete megejtett, a csárdás és a palotás üteme csakúgy, mint a valceré ? Nem, azt hiszem, Strauss ropnivalóján andalgok ; s azon a furcsaságon, hogy a BBC zenekrónikása, igazán minden politikai célzat nélkül, egy-lélegzetre fújja be az osztrák-magyar folklórt, mint akinek a ménes a bécsi Sacher partján delelget. Nagyon méla, nagyon vérpezsdítő, cigányos *madjarisch* és Bartók bocsá', megejtő ; az ősi magyar zenei formához talán nincs köze (s akkor föltehetően a tót, az oláh, a délszláv zenei néphagyományokhoz sem, amelyeket Bartók, Kodály, Seiber a magyarral annyira rokonnak látott), de van köze ahhoz, ami megannyi tarka nyelvű úri és népi szívcsordulásból a kéknek képzelt szürke Dunában összeömlött. Mert csodálatos, hogy ennek a hangulata mennyire kikezdhetetlen. Legalábbis itt Angliában így látni. Egyik Rudolf-sirató film a másik Károly-magasztaló könyv után, egyik bécsi Mozart a másik bécsi Lehár után, az egyik elkívánkozás a tükrös kávéházba a másik barokk palota portalé feltűnése után, sramli-szóra, cigányszóra, paszomántos hajduval a bakon, gémeskúttal az aszfalt mentén. Ötven esztendeje, hogy a Habsburg-birodalom felbomlott ; s ami az udvari etikettjében, polgári kedvteléseiben és paraszti sóvárgásaiban közös volt, az máig sem fakult. Emiatt különben Bartóknál is inkább Kossuth Lajos szellemét kellene megkövetnünk : őt, aki váltig hangoztatta, hogy "az osztrák császári és a magyar királyi méltóság egy személybe kumulációja" az a kárhozat, melytől az országot minden áron meg kell szabadítani. Ebben vagy igaza volt vagy nem ; a Kék Duna igézetének szívóssága aligha zavarhatja annak az államférfinak emlékét, aki az elsők közt állt elő a Dunai Federáció gondolatával, viszont arra ez a muzsikás nosztalgia nyilván nem elég, hogy akár az osztrák császári, akár a magyar királyi koronát megint hatalmi jelképpé varázsolja. De eltűnődni érdemes rajta ; íme, ilyen hosszú életű a hangulati ködpára, ilyen szilárd valóság a táncos, muzsikás, cikornyás félreértés.

gszerekre és celestára

A mai költő így beszél : az űrhajósok zsebkendőjükbe csavarták a földet a holddal együtt s kinyilalltak a napfénytelen, galaktikás mezőkre. Az ősköltő még így dalolt : ma már nem kell tíz ember ahhoz (vagyis az egész emberiség) hogy egy kötömböt megmozditsanak. Elég egy jó dorong (vagyis az első gép) s a kő, a kő, a kő gurul... Mondják, valaki már azt is kitalálta, hogyha két követ összeütsz, valami fényes ugrik ki belőlük. Megégeti a bőröd, megperzseli a pillád. Mi ez az új hatalom? Azt mondják, ez a tűz ; de lehet, hogy ez az Isten.

Látjátok feleim
Kaliforniában a golfpályára megy aki él
üti a labdát belegurítja a lyukba
s aztán mi van... Másfelől
a pázsiton számol a bankár
de nem a százszorszépet veszi számba
Ha meghal úgyis kicicomázzák
balzsampír remeg arcán
gyökeresen átalakul
s a katalógusban számot cserél

Egyszerűen, ahogy volt, papírra vetni, mi történt hajnalhasadástól napnyugtáig, estétől virradatig, míg egy csillag hullája visszahanyatlik a teremtéselőtti temetők árkába, mert eljön majd az idő, amikor a napihirek közé kell becsempészni a költészetet, hogy az olvasó gyanútlanul kapja be a szépséget, mint a hal a horgot.

A gorilla nyugodtan ült a műteremben
Velazqueznek se voltak főúribb modelljei
Amint az ablakrésen át
behuppant árnya egy pálmafának
kissé megrándult szemöldöke
aztán méltóságot erőltetett
alacsony homlokára
Utóvégre maga mögött érezhette
Darwint Haeckelt és Marxot
s kicsit talán az Abbét is
kinek puritán sírja fölött
az Újvilág szele derűsen fuvolázik

Milyen jó hallgatni egy gyermek hajnali szuszogását, amikor megindul a cséplőgépek dohogása ; mert aki szegény, annak korán kell kelnie, hogy tenyerébe kaphassa a fölkelő nap aranyát. Ám attól még nyugodtan éhen halhat ; de ha kedvese termetén végigsuhan a vágya, jöhet már poklaival a torkot karcoló szilvapárlat, szemek fehérje a freskó-magasból, csapzott hajak, ujjak villámot pattintó hegye. Ó, hogy szerettem mindig a nagyság bűvöletében élni s elsiklottam egy ütemen, a szavak párosulásán és a sorközi rímen. Mellékalakokká töpörödtek a hajdani óriások, ha föltűnt égi körében egy igazi angyal, kiről azt írta valaha valaki, hogy rettenetes.

PÉNTEK ENDRE

NINCS ANTITOXIN

A XX. század második felében mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy a Föld lakott övezeteiben a légrétegeket jóváthetetlen szennyeződések érik.

A Beltengeri Kontinens nemhiába játszott oly kiemelkedő szerepet az emberiség szellemi fejlődésében ; tudósai csakhamar mérni tudták a szennyeződés fokát és a baj mélyebb okait is kielemezték. Megállapítást nyert, hogy a jelenséget előidéző tényezők közül a legfontosabbak ipari eredetűek : a bánya- és gyárvidékeken mért légromlás túlnyomórészt az ipari gázok lecsapódására volt visszavezethető. Ezenkívül még két fontosabb tényező vonta magára a figyelmet : a motorikus és a biológiai kipuffogók, előbbiek a közlekedéssel, utóbbiak az ürülékképződéssel kapcsolatosan.

A légromlás és az általános elembertelenedés első átfogó földi elméletét Quartz Ágoston fogalmazta meg a 70-es évek derekán. Quartz kutatásai szerint a légszennyeződés a technológiai munkafolyamat *strukturális* terméke, amely történelmi távlatban fulladásos veszéllyel fenyegeti az emberiséget. A fulladás első tünetei *pszichikai* természetűek és a csoport-fegyelem bomlásában válnak észlelhetővé. A (strukturális) szennyképződés belsőleg zárt, ellentmondásmentes folyamat, amely kizárja az ellentoxin-termelést. Visszafordítani csak forradalmi úton lehet : a légréteg elektrolitikus felbomlasztásával. *"Minden félmegoldás : toxikus szaporodás. A technológiai fejlődés vastörvényei ellen mit sem használ a rávasás. Az ürülékgyártó társadalom előtt lángbetűkkel áll felírva a kikerülhetetlen dilemma : fulladás vagy megtisztulás"* — e megrázó szavakkal végződött Quartz Ágoston korszakalkotó műve, a XX. század tudománybölcseleti summája.

Quartz légpszichikai elméletét — vagy ahogy a rákövetkező nemzedék emlegette : az Általános Elméletet — az első időkben némi hitetlenkedés fogadta. Amit azonban kezdetben merész megsejtésnek lehetett minősíteni, az rövidesen ragyogó igazolást nyert Brehm Bruno kémiai vizsgálataival. A légréteg szennyeződése — Brehm kísérleteci szerint — a jelenlegi nép- és gépszaporodás mellett évi két tízezrelékre tehető. Száz év múlva a szennyeződési ráta ennek ötszörösére, további száz év leforgásával pedig legalább ötvenszeresére fog emelkedni. Ha az élet fennmaradásához szükséges tisztasági fokot 45 százalékra becsüljük, a fulladásos halál hörg-valós veszélye a XXII. század vége előtt várható. Még súlyosabbak a pszichikai tünetek, amelyeknek Brehm élete utolsó éveit szentelte. Statisztikailag kimutatható, — írta halála előtt néhány nappal a nagy tudós — hogy a légpszichikai zavarok két nemzedéken belül minden termelési és szervi szaporodás megbénulását fogják előidézni.

A Quartz-Brehm féle Egyesített Elmélet híveinek száma a század vége felé rohamos növekedésnek indult. A kísérleti laboratóriumokból a mozgalom átterjedt a szalonokba, ahol hosszú hajú ifjak, lábukkal a Forradalmi Szamba ütemét verve, felhevült arccal magyarázták a zavart tekintetű gerontokratának — akkoriban a huszonöt éven felüli tisztségviselőket nevezték így — : *"Nincs antitoxin. Fulladás vagy Megtisztulás."* A Tüdőfelszabadító Társadalmi Tornaegylet tagjai felvilágosító összejövetelek ezreit szervezték az ipari üzemekben. A Q-betűs jelvényt viselő ifjak zárt, éneklő osztagokban hatoltak be a műhelyekbe, istállókba vagy kazánházakba, hogy ott rápirítsanak a füst- és gázképzés lakájaira. Általában kettesével vetették rá magukat egy-egy szennyképzőre, kit is nyomban a földre szorítottak s addig ültek a gyomrán, míg az meglepve be ne ismerte, hogy már ő is érzi a fulladásos tüneteket. A feivilágosító szeanszok rendesen a Quartz-induló hangjai mellett értek véget :

"Bomm-lása-létnek
Vagymeg-tisztu-láás!"

Akor egyik jeles írója megörökített egy beszélgetést, amely talán minden gazdaságfizikai elemzésnél jobban megérteti az akkori idők embereit (és asszonyait) betöltő nagy várakozást. A színhely egy hegyvidéki tüdőszanatórium ; szereplői : két fiatalabb páciens (C.-né és H.C.), valamint egy idősebb teológus, Naphtali névre hallgató, kinek személyében Quartz egyik legeredetibb tanítványával van dolgunk. Íme a jelenet kulcs-szavai :

Naphtali : A fizika törvénye és a Mindenható akarata ma egyazon irányba taszítja a tudattevékenység magasabb fokára hágó népeket. Ami tegnap szentségtelennek és belső lehetetlenülésnek tűnt, az ma a Fejlődés vonala, az Isten országa felé vezető út mérföldköve, belső parancs, vagy ha úgy tetszik : új Teremtés.

H.C. : Miközben Önt hallgatom, tanár úr, minden oly egyszerűnek és szükségszerűnek tűnik. De mihelyt a zsongó szavak bűvkörét elhagyom, arra gondolok, hogy fiziológiai létünk módozatait a földkérget körülvevő gázréteg oxigéntartalma szabja meg. Nagy Isten ! — bocsásson meg az erős szóért, — hiszen évezredekig is eltarthat, amíg szervezetünk (H.C. itt C.-nére pillantott, s szinte fogai között mormogta : higyje el, tanár úr, e pillanatban nemcsak a mi szegény, beteg tüdőnkre gondolok), — egyszóval, amíg mindannyiunk szervezete, az Ember, mint olyan, az új gázvegyülethez átidomul. Kidolgozta-e valaki is a közbeeső korok oxigén-ökonómiáját ?

C.-né (csiklandós nevetéssel) : Maga is örökösen az oxigénről beszél, Hans ! Hát férfiak maguk? Engem nem érdekelnek Quartz ócska paksamétái, de egyet tudok: meg kell próbálni. Nem méricskélni, mint a rossz ugró az akadály előtt. Bátran vetődni az új, felcsigázó kalandba! Hiszen mit is veszthetünk, Maga meg én ? A kavernáinkat féltsük ?

Naphtali : Látja, ez az. De az én kavernám a világ.

C.-né : Hans, a mi tüdőnkből egy távoli új világ diadalmas marsa dörömböl. A töprengés ideje lejárt. A tetteké a szó. Ugorni, aztán majd meglátjuk.

***

A Beltengeri Kontinens kísérleti szellemét mutatja, hogy röviddel a második millénium megünneplése után megkezdődtek az első "forradalmi légtisztító gyakorlatok". A levegő elektrolikus felbomlasztásával először kis területen próbálkoztak. A technikai előkészületek minden szempontból kifogástalanok voltak, átütő eredménnyel mégsem jártak, minthogy az elektrolízis hatását néhány szempillantás alatt semlegesítették a minden oldalról betóduló légtömegek. Elméletileg ugyan valószínűnek tűnt, hogy a felbomlasztott légréteg minden szennytől megtisztult, de teljes kísérleti igazolásról még nem lehetett beszélni.

Erre az időre tehető a mozgalom egyetlen jelentősebb megtorpanása és az Antitoxin Líga átmeneti térhódítása. E líga vezetői részben — hogy őszintén-e vagy csupán taktikai okokból, ezt nem lehetett tudni — maguk is quartzi alapon álltak, amennyiben a légszennyeződés tényét bizonyítottnak vették. Álláspontjukat azonban elvi következetlenség jellemezte, mert elutasították a gyökeres gyógymódot, hogy helyette toldozgató-foltozgató eljárásokat ajánljanak (erősítés, vegyileg ható antitoxinok ipari előállítása, a kéményekre és kipuffogókra szerelhető gáz-szűrők, stb.). Megoldásaik felemás volta oly szembetűnő volt, hogy a Q-gárdák tagjaiból már a Líga puszta nevének említése is harsány röhejt váltott ki. A Líga Quartz-ellenes jellegéhez nem fért kétség. Tagjai a légpszichikai hatásokat vagy tagadták, vagy elhanyagolhatónak nyilvánították. Egészben véve a Líga a gerontokraták álláspontját fejezte ki ; a fiatal, friss elemek ösztönszerűen elvetették az Antitoxin népámító mítoszát.

A Líga által szított szellemi zűrzavar a legnagyobb károkat a tudományos dolgozók körében idézte elő. Az antitoxin-megoldásra hivatkozva számos kutató elvesztette a következetes, forradalmi gondolkodásra való képességét és megtagadta az elektrolitikus kísérletek országos vagy kontinentális méretekben való továbbfejlesztését.

Ekkor bizonyult be, hogy a régi iskola embereinek szájában a tudomány "semlegességének" elve voltaképpen a toxikus szaporodás leplezett támogatását szolgálta. Quartz Ágoston a maga részéről régen felismerte, hogy *"a tudomány nem lehet semleges: amikor nem a Megtisztulásért dolgozik, a fulladás objektív tényezője"* (Brehm-levelezés, 81. kötet). Az antitoxin Líga fizikusai makacsságukkal akaratlanul igazolták, hogy amikor a tudomány haladásáról van szó, nincs semlegesség.

A XXI. század harmadik évtizedében a gerontokráciát az egész Beltengeri Kontinensen felszámolták. A társadalom irányítása friss erők kezébe ment át. A Líga hivatalosan feloszlott, s szellemisége csak néhány múltbanéző irodalmárban élt tovább. Minthogy az elektrolitikus kísérletek most már gyors ütemben haladtak, a kipuffogókat mindenütt szabaddá tették, hogy a következetes megoldás szükségét semmi se homályosítsa el. A Brehm-intézet ifjú tudósai meggyőző statisztikai táblázatokkal mutatták ki a légszennyeződés felgyorsulását. A szennyeződés foka ugyan még nem érte el a Brehm által erre az évtizedre jósolt 0,6 ezreléket, sőt voltaképpen alig haladta túl a XX. század végén megfigyelt 1,5 - 1,8 tizezreléket, de minthogy közben mind a termelés, mind a lakosság száma visszaesett, a *relatív szennyeződés* kétségkívül emelkedett. Emellett a pszichikai fulladások száma is ijesztően elharapódzott, kiváltképp a 15 évesek korosztályában. A csoportszolidaritás hanyatlása még ennél is világosabban igazolta a fejlődés quartzi vonalát. A Brehm-intézet közlekedési kutatócsoportja megfigyelte, hogy a gépkocsi-magántulajdon elterjedése óta a villamosok úgyszólván üresen járnak. Az általános elembertelenedés elérkezett végső állomásához, mely is nem egyéb, mint a Tisztulás első lépcsője.

2036-ban a kísérleti feltételek megértek az elektrolízis kontinentális méretekben való lefolytatására. A Nagy Kísérlet előestéjén minden utcában, minden folyóparton, minden hegytetőn, minden háztetőn felgyulladtak a forradalmi egységet hirdető neonfeliratok :

NINCS ANTITOXIN

Éjfél után 20 perccel a Q-gárdák megszállták a központi fizikai intézetet, mert váratlanul kiderült, hogy a technikusok körében a Líga ellenállást szervezett. A gárda tagjai felszólították a Líga-gyanúsokat, hogy nyíltan közöljék ellenvetéseiket az Egyesített Elmélet Forradalmi Ugróponttját illetően. Ellenvetés nem volt. A gárda parancsnokának a központi kormányhoz intézett sürgönyéből tudjuk, hogy hajnali két órakor a gárda tagjai és a technikusok nagy vidámsággal eltáncolták a "Megtisztulunk" című forradalmi szambát, majd pedig a legifjabbak brigádja felsorakozott a Nagy Fogantyú körül.

Ámbár a Földdel azóta minden kapcsolat megszakadt, azt kell hinni, hogy a Nagy Kísérlet zavar nélkül ment végbe, pontosan az akkori kormány által jóváhagyott tervek szellemében. A Vénusz felé haladó kontinens-közi meteorológiai bolygó megfigyelései szerint 2 óra 5 perckor (volt Greenwich-i idő szerint) nagy fényesség borította el a Földet ; e szokatlan jelenség vagy 15 percig tartott. Azután a Föld szokásos képét vette föl, de a meteorológiai kísérleti csoportnak nem sikerült rádióösszeköttetéseit helyreállítania.

A megtisztulás első biztos híradása 2046-ból ered. Ebben az évben ugyanis "partraszállt" a "Földön" (egyik kifejezés sem egészen szabatos) egy Mars-beli kutató-expedíció. A kapitány jelentéséből idézzük :

"Szembetűnő cáfolatot nyert a csillagászaink által még a múlt évtizedben is oly meggyőzően hangoztatott feltevés. A hajónk felderítette bolygót semmiféle gáznemű réteg nem veszi körül, ellenben egész felületét égszínkék, mozdulatlan vízréteg borítja."

Az öreglány és Moloch

(NAGY PÁL : HAMPSTEADI SEMMITTEVŐK, MAGYAR MŰHELY, PÁRIZS, 1968)

A MODERN, kísérletező regénynyel az olvasó magáramaradt, — csakis különbejáratú izlésében, megérzéseiben bízhat ; hiába nyúl általános érvényű szabályok után — éppen úgy hiába, mint napjaink költészeténél —, minden újabb alkotás sajátos, egyedül önmagára érvényes mércéket állít fel s a tájékozódást a kritikus is leginkább a szabad asszociációk kegyelmétől remélheti. Nagy Pál "hampsteadi semmittevők" című regénye távolról, a modern angol irodalomban újabban felfedezett Malcolm Lowry műveinek ("Ultramarine", "Under the Volcano") hangulatára emlékeztet, — mintha csak a bennük leütött alaphangra volna változat, — az embernek a véletlenszerűséggel szembeni tehetetlenségét, vagy még inkább : a bizonytalanság örvénylő sodrát fogalmazza meg ; azt, hogy az ember miként adja át szétzúzott idegrendszerét az alkohol, a kéj, a minden-mindegy emésztő kórjának, miként választja a kárhozatot a pokol szörnyű víziójának felvillantása kedvéért. A "hampsteadi semmittevők" központi alakja az önmagát-elevenen-boncolás sötét és verejték szagú kínzókamráiban az emberi kapcsolatok szakadékainak riasztó visszhangját, a környezetet, a tárgyakat, mert — mint Nagy Pál írja — "a lelkes és lelketlen világ ezer és ezer köteléken át vigyázza egyik a másikát." A fölszakadó szavak, mondatok, gondolatok vagy gondolattöredékek halmazában a múlt, a jelen s a jövő képei, eseményei, emlékei elválaszthatatlanul egymásba égtek — mint ahogy az álomról az ébrenlét s a valóságról az álom rétegei is nehezen fejthetők le.

A REGÉNY TÖRTÉNETÉNEK hullámvonala sem húzható meg a következetes gondolatmenettel elérhető két pont között, — noha a történet magja "a valóságból való". A központi alak, szaggatott lírai monológjával curriculum vitaet játszik — becketti (mert életfunkcióinak terhét cipeli s a hányinger, székrekedés-émelygés-hasmenés, bénító fáradtság, álmatlanság-ébredés kínjával makacsul küszködő) vagy pontosabban lowryi figura (hiszen az öröm nélküli mámort, a kéj és a vágy nélküli szeretkezés poklát választja). Alig harminc éves fiatalember. Hampsteadben, London egyik Rózsadombra emlékeztető villanegyedében tengődik. Évekig Franciaországban élt, de nem francia — ettől a negatívumtól eltekintve később sem árul el többet önmagáról, már ami a lényét meghatározó külső, földrajzi tényeket illeti. Francia órákat ad és novellát ír. A valóságot akarja rögzíteni, "lehetőleg úgy, ahogy az ember éli, ha bírja". A valóság pedig a véletlenek s a tehetetlenség ívén egyre lejjebb taszítja : fekszik a matrac-sírban, ("nincs hova menni", "magamra vagyok utalva", "nem lehet többé semmi jóra számítani", "nem emlékszem semmire"), míg végül, Johnynak, skót barátjának közbenjárásával egy tehetős özvegyasszony ölében köt ki. Előbb megosztja Johnyval, később teljesen rámarad a kéj-éhség szolgálata.

DE TULAJDONKÉPPEN torzítom a dolgokat, amikor így kifeszítem a történet hálóját néhány mondatra, mert hiszen mindössze bizonyos motívumok ismétlődő játékáról, a valóság több szinten átélt lényegéről van szó, amely szürrealista elemeivel hol a lázálmokból, hol a képzeletből, hol a gondolatból bukkan elő. A regényen belül novella épül s a novella töredékeiből : a regény. A test és a lélek szétválasztása, lemeztelenítése, egymásbatorlódása — még jobban egyszerűsítve : az egyik oldalon a tudathasadást sejtető tehetetlenség, bizonytalanság, a magány, a szenny, a rútság Molochja — a modern világ ember-zabáló szörnyetege, úgy ahogyan Allen Ginsberg "Üvöltés" című versében megjelenik (amelyből hosszú részlet épül a regény szövegébe), a másik oldalon a cselekvés, az újrakezdés lázálmas-látomásos tömör közege ; ősi áldozati szertartást, az ószövetségi prófétákat, a "Jelenések könyvé"-t és egy bizonyos "costa munosi" forradalmat idézve. ("Éjszaka nem tudtam aludni, pergett a film. Riasztó élességgel láttam magam előtt a szétlőtt arcokat, sárbaragadt végtagokat, lerombolt házakat, ordító katonákat, az éjszakai menetelést. Mindent elölről kezdeni ? Csikorgattam a fogamat, tudtam, hogy nem álmodom, ez egyszer nem álmodom, minden megtörtént velem, mindent halálomig kell viselnem.")

NAGY PÁL stílusa tulajdonképpen egyszerű — szinte áttetszően az. Bonyolultsága a szokatlan fordulatokból adódik ; a szavak, mondatok, gondolatok megtöréséből s abból ahogyan egy-egy eldobott szálat újra és újra felvesz, továbbfűz, ismétel s a regényt az áthajlások és áthallások szövevényes egészévé teszi, ahol minden kapcsolódik, minden összefügg. Szerkezetileg — és többé-kevésbé tematikailag is — a regény "Egy fényképalbum képei" című elbeszélésének továbbfejlesztése. ("Reménység, hosszú évek", Magyar Műhely, Párizs, 1964.) A kísérlet iránya ott is a magány és a szabadakarat kérdéseit célozta meg. A kísérlet ott is, a "hampsteadi semmittevők" című regényében is a megoldhatatlanságot sugallja. A regény cselekmény-szálait eltépi — és noha újra a legelső sorokat idézi az utolsó lapon : a mondatok, a szavak szétbomlanak s a regényt kezdő zárójelet — mintegy képletesen is — nyitva hagyja. Bár talán túlzás lenne az írásjeleken, kipontozott részeken, oldalakon túl bárminek is szimbolikus értelmét fejtegetni. A szöveg gyakran a közönségesség öncélú játékába torlódik — nem szókimondása a zavaró, nem a dolgok nevén nevezése, hanem az, ami művesen gusztustalan benne. A főként angol s francia nyelvű részek zökkenőmentesen épülnek a szövegbe — kivéve Ginsberg versét. A nagyon is mozgalmi, világmentő prófécia fékevesztetten áradó rikácsolása kissé távolinak tűnik a mindent átható csöndes rothadástól s a hampsteadi öreglány pislákoló vágyakozásától.

DE VÉGÜL, a kísérletezés ilyen vad fordulóira, költői játékára Nagy Pálon kívül riasztóan kevesen, talán csak Határ Győző vállalkozott, (több nyelvi arabeszkkel-leleménynyel, bonyolultabban, végletesebben), s Karátson Endre — Székely Boldizsár (a fantasztikum nagyobb intellektuális fortélyával.) Pedig, ha meg akarjuk őrizni a regényt jelenlegi formájában, — mondta éppen Malcolm Lowry művészetére hivatkozva Anthony Burgess, kiváló angol regényíró és kritikus — a kísérletezés költői szenvedélyét kell beléje oltanunk.

SIKLÓS ISTVÁN

ENCZI ENDRE

Emberek a cilinderben

A bűvészet felmérhetetlen csoda. Mindig tiszteltem a műfajt és a műfaj művészeit, a bűvészet művészeit. Szembeszállni a természet törvényeivel, de legalábbis elhitetni, hogy ez sikerült, a hitnek olyan mennyiségére és erejére van szükség, amelyre szektákat, szervezeteket, világmozgalmakat lehet alapozni. Jelenlegi társadalmunk szebblelkű köreiben gyakran emlegetik, hogy az ember szembeszáll a természet eredendő formájával, hogy funkcióját megváltoztassa. Nem hiszek ebben. Mert úgy vélem, hogy a természet szinte várja, hogy megváltoztassák. Sok százmillió éve várja ezt. Eredeti helyzetében nem érezte jól magát, óhajtja, kínálja magát a változtatásra. Természetesen kissé kényeskedik. Először kéreti magát, hogy jobban kellesse magát, megriszálja a hegyeit, folyóit, elektromosságát, az emberi testbe beépült szerveit, itt van, fogjátok, alakítsatok át, ha tudtok... aztán odadobja magát. Ha nem akarná a változást, akkor az Atyaúristen sem tudná megváltoztatni, de egyébként is miért lenne elégedett a megmerevedett formáival, millió évenkint beálló kisebb-nagyobb változásaival. Millió évekhez viszonyítva elenyésző részlet. A nagy dolgok pillanatok alatt történnek, legalábbis a milliókhoz viszonyítva ... s a természet ezt szívesen veszi. Az eredmények bizonyítják. És a bűvészek. Azok is, akiket varázslóknak, sámánoknak, csodatévőknek tiszteltek. Számomra azok is, akik valamelyik cirkusz porondján vagy varieté színpadán tálalták a csodát. A tojásból nem csirkét varázsoltak elő, hanem színes selyemzsebkendőt, két pohár vizet öntenek össze és abból élénk színű folyadék rikít a nézőkre. Vagy teszem fel, hogyha valaki a füléből húzza elő a cigarettáját és a szájából méterszámra kígyóznak a szalagok, vagy a kalapba dobott papírdarabkák pillanatok alatt pirospecsétes okirattá változnak, — minden csodálatot és tiszteletet megérdemelnek. Ne legyintsen kicsinylően senki sem, hogy ezek csak közismert fogások, afféle trükkök. Az is csoda.

Aztán van olyan mutatvány is, hogy a bűvész a varázs-cilinderbe embereket, neveket, életműveket dobál be és még azt sem mondja, hogy allé, passzé, sanzsé, passé, mars vagy csiribi csinbá, csak megfordítja a cilindert és nem jön ki belőle semmi. Eltűnt örökre, a bűvész tökéletes munkát végzett. Igaz, ez is csak trükk, még akkor is, ha az idő és a parancsoló körülmény is betársult a mutatványba.

Hadd mondjam meg most már, hogy ez a hosszú bevezetés is csak szemfényvesztés, hogy elpanaszolhassam Scheiber bácsi eltüntetésének történetét. Így, egybe írva, hogy Scheiberbácsi, mert itt a bácsi nem olyan fitogtató bizalmaskodás, amivel kezdő vidéki hírlapírók dicsekednek, amikor interjút készítenek valakiről, aki Valaki.

Nos, Scheiberbácsi nem evvel a szándékkal lett itt bácsi. Így hívta mindenki, a fiatalabbak, az öregebbek is, — ez volt a neve. Állítólag keresztneve is volt, mégpedig Hugó, de így senki sem szólította. Nincs tanú, aki hallotta volna, hogy bárki is így szólította volna meg : — Hogy vagy Hugó ? Min dolgozol Hugó ? — Az is lehet, hogy ezt az egész Hugó ügyet ő találta ki, mert tetszett neki a név, ha nem használta is. A születési anyakönyvbe is bizonyára így jegyezték be : Scheiberbácsi született 1873-ban. Nyolc évvel korábban, mint Picasso. De ez nem szerepel az anyakönyvben, mert ma már azt sem lehet tudni, hogy melyik anyakönyvbe írták be Scheiberbácsit és különben is az anyakönyvvezetőnek sejtelme sem volt arról, hogy nyolc év múlva Picasso is meg fog születni, és ha tudja, az sem jelentett volna semmit. Scheiberbácsi sem tudta, mert erről legfeljebb már csak a XX. században szerzett tudomást, amikor ő már... mit is csinált akkor ő ? Bizonyára festett. Sokkal többet nem lehet tudni róla. Mert Scheiberbácsinak nincs életrajza, mint ahogy anyanyelve sem volt. Egyformán nem tudott magyarul, németül és jiddisül. Illetve a festészet volt az anyanyelve. Hogy ez volt-e a szenvedélye, azt nem merném eskü alatt vallani. Nem lenne csekély azoknak a száma sem, akik adatokkal igazolnák, hogy a legnagyobb szenvedélye az evés volt. De az is lehet, hogy egyszerre hódolt mind a két műfajnak. Kizárólag mennyiségileg, illetve nála a mennyiségbe a minőség is belekeveredett. Az egy kiló felvágotthoz a két kiló kenyér is megtűrt néha 5 deka lazacot, vagy 10 deka prágai sonkát, így a képei tömegében is felfedezhettek volna remekműveket is. De nem fedeztek fel. Scheiberbácsi nem is igényelte. Ő csak festett. Ezer képet, kétezret, vagy még többet. Ellenőrizhetetlen. Annyit festett, mint amennyit Lope de Vega írt. És ez képre átszámítva is tekintélyes szám lehet. Ezután az következnék, hogy Scheiberbácsi művészetét méltassam s amit a kortársak elmulasztottak, azt én pótoljam. Erre sajnos nem vállalkozhatom. Nemcsak azért, mert nem értek a a képzőművészeti tolvajnyelvhez, nincsenek szempontjaim és így hitele sem lenne annak, amit mondanék a képeiről. Csak emlékeztetni akarok rá. Arra, hogy amikor még aligha találták fel az expresszionizmust, akkor ő már expresszionista képeket festett. Annyi mozgást vitt bele a képeibe, mint talán egyetlen magyar festő sem. Rengeteg balettképet festett, cirkuszjelenetet, még egy csendéletére is emlékszem, — az mind mozgott. Ritmikusan, zenére, nemcsak akkor, amikor a zenekart is hozzáfestette a táncosokhoz, amikor csak a színei muzsikáltak. Mert a színeiről még nem is szóltam. Mit mondjak róluk ? A legtöbbet. Azt, hogy színekkel festett. Még akkor is, ha csak fekete-fehér került a vásznára.

Hogy expresszionista volt ? Nem tudom. Azt hiszem scheiberbácsizmus volt az igazi és pontos művészeti iránya.

A harmincas évek első felében minden intellektuel, kis- és nagypolgár, anyagilag aránylag megalapozott fiatal házaspár új lakása elképzelhetetlen volt Scheiber-kép nélkül. Olcsón, sovány pengőkért vesztegette a képeit. Négy-öt forintért mindenki modern és mecénás lehetett. Más, villát, műtermet, autót és nőket vehetett volna ebből a népszerűségből, de ő nem értett az élet másik oldalához. A Kertész utcai Cyklop-garázsban lakott élete végéig. Hogy mit jelent ez : élete végéig, erről nincs feljegyzés, lehet, hogy valahol található erre hivatalos adat, de haláláról írott szöveg aligha került nyilvánosságra. A megállapítás tehát így pontos : élete végéig. Hogy miképpen jutott a sokemeletes garázs hátsólépcsője melletti két kis üres szobához, ennek a háztulajdonosok és főbérlők annalászeiben nincs nyoma. Lehet, hogy valamelyik ismeretlen mecénás juttatta neki. A szobákat viszont már ő rendezte be. Az egyikben egy régi, zöldre festett katonaláda, egy vaságy volt, a vízvezeték csapja már be volt építve. Ebben a szobában pihentette egykori bácsi konfliskocsisra emlékeztető testét. Hatalmas törzshöz arányítottan kicsi fej, amit a zömök lábak inkább méltósággal, mint megterhelten cipeltek. A másik szoba volt a műterem. Festőállvány, vásznak, rajzlapok, festékek, ceruzacsonkok, üvegek, ismeretlen tárgyak. Nincs az a végrehajtó, aki leltározni tudná az ott elfekvő készletet. Itt alkotott és evett. A meghatározás pontatlan. Itt is alkotott és evett. Mert evett és alkotott mindenütt, ahol lehetett.

Egy ízben a Király Kávéház falait festette. Teljesen egyedül. Állt a létrán s a Nagykörút és a Király utca sarkán elterülő kávéház falaira olyan művészi befektetéssel varázsolt freskókat, mintha a megbízást nem egy körúti üzletembertől, hanem II. Gyula pápától kapta volna. A tiszteletdíja is fejedelemi volt. Háromszázötven ebéd.

Ebben a periódusában került Chaplin kezéhez a róla készített fehér-fekete képsorozat. Ez az "Aranyláz" budapesti bemutatója után történhetett. Chaplin meghívta Scheiberbácsit. Látogassa meg. Legyen a vendége. Minden költségét megtéríti. Scheiberbácsi nem ment, de tudta, hogy mi jár egy nagy művésznek és ezért levélben hárította el a megtiszteltetést. A levél szövegét csak emlékezetből idézem, annak a vallomásnak az alapján, ahogy Bányai Tibor műépítésztől, aki ma is Budapesten él és közel állt a festőhöz, a Japán Kávéházban hallottam :

"Sehr geehrter Herr Mister Chaplin Úr! Egy grajsze skajah a liebenswürdig meghívásért, de leider a kovedet nem tudom akzeptieren, nämlich iah festem a király kávéház und iah hab' még 197 ebéd.

Mit hochachtungsvoll és tisztelettel

Scheiberbácsi (H.)"

Hogy hiteles volt-e a levél szövege, hogy valóban megírta-e és ha megírta, elküldte-e és ha elküldte, tett-e rá bélyeget, — ez ma már ellenőrizhetetlen. Valami alapja biztos volt. Az is lehetséges, hogy az eredeti levél szövege a pesti folklór útján megváltozott. (Egy-egy szót tettek hozzá a Simplon Kávéházban, egy stílusfordulattal díszítették a New Yorkban, a Bucsinszkyben is ráragadt egy-két pontosabban ülő kifejezés, az Abbáziában helyesbítettek egy-két jiddis és német szót. Hozzám a Japán Kávéházba úgy került, ahogy fentebb elmondtam. Hogy aztán onnan hogyan került ide, arról már nem tudok számot adni.

De nem is ez a fontos. Scheiberbácsi életműve a lényeg. Ezt kell megkeresni és felmutatni. Biztos vagyok abban, hogy annyi értéket találnak a munkásságában, hogy még az Új Magyar Lexikon sem sajnálna tőle legalább két sort. Igaz, azt is hallottam, hogy néhány évvel ezelőtt volt valamiféle emlékkiállítása Budapesten, — de a magyarországi sajtóban nem találtam nyomát. Lehet, hogy elkerülte a figyelmemet, de az is lehet, hogy a magyarországi kritikusoknak és sajtónak kerülte el a figyelmét. Ugy történhetett, hogy Scheiberbácsi egy pillanatra kidugta ecsetjét a cilinderből, de az ügyeletes bűvész visszanyomta a cilinderbe, Pedig lehet, hogy nem is festeni akart, csak ebédeleni.

Ne illessenek a tapintatlanság vádjával, ha tovább matatok a cilinderben. Szívünk és örökös gyermekségünk joga, hogy kutatgassuk a felnőttek titkait és beavatottak legyünk a bűvészek csodáiba. Így akadtam rá Gyenes Gittára. Nem hiszem, hogy sokan tudják, hogy ki ő még ma is. A hivatalos képzőművészeti szervek nem beszélnek róla. Pedig festő volt és néhány évvel halála után, ma is festő még. Annak ellenére, hogy még nem fedezték fel. Majd arra is sor kerül. Talán születésének 80. évfordulóján, vagy ha a képzőművészeti protokoll jobb szereti a kerek számokat, akkor a századikon. Elemezni fogják, nemzeti sajnálkozással méltatni és a lexikonok pótköteteiben is néhány sorral adóznak majd neki. Gyenes Gittának már nem sürgős. Életében sem volt az. Akkor is várt. Türelmesen és halkan. A hangja is ilyen volt. Majdnem suttogó, a mozdulatai finomak, inkább rezzenések, mint mozdulatok. Anyjától, Barcsay Lujzától, a Nemzeti Színház fiatalon elhunyt naivájától örökölhette azt a rejtett szerénységet, ahogy csak nagy művészek tudnak élni és összeszorított foggal kivárni a maguk nagy jelenetét.

Kint lakott a Mexikói úton férjével és leányával. Amikor férje halála után elköltözött, akkor is egy másik Mexikói úti lakásban találta meg a helyét. Hogy mi kötötte oda, mit jelentettek az ablakai alatt elhúzó vasúti sínpárok, szeles időben a Városligetből átszűrődő hangok, amely a "Liliom" líráját sodorta a Gyarmat utca felé és hogyha néha a Belvárosba elvetődött is, miért mozgott ott annyira idegenül, — sohasem sikerült megtudnom. Talán az ítészek, majd kiolvassák a képeiből azt is, hogy miért vesztette el azt a biztonságát, a Mexikói úti síneken túl, amiből olyan kevés volt a síneken innen is. A templomi homályú lakásban vasárnap délutánonként, a húszas években a harmincas évek derekáig, amíg a vihar a sínpárok mindkét oldalán is két kézzel dúlta szét az embereket, lelkeket és házakat, sokan futottak össze. Lehettek vagy tizenöt-húszan. Hogy csak néhány nevet említsek közülük : József Attila, — itt kapta a Tilinkó nevet, — Tersánszky Józsi Jenő, a nagyon elfelejtett Nagy Dániel, Sándor Kálmán, Hárs László, Márer György. Nem volt ez az akkor annyira divatos irodalmi szalon. Irodalomról, politikáról persze szó esett, de inkább az emberi magatartásról, a nagy és veszedelmes kalandokról, amire az élet kényszerítette a jelenlévőket. A kis ravaszkodásokról, fogásokról, amelyekkel a veszedelmes kalandokból épségben lehetett kikerülni, vagy éppenséggel rászedni az életet. Nem mondom, irodalomról és művészetről is esett néhány szó. Amúgy sommásan, ez jó, ez rossz, ez nem író, viszont abból író lesz... így valahogy. Csak úgy, mint egy zárójelbe tett vészbírósági ítélet. Miért ? Talán itt nem volt értéke és becsülete a művészeteknek ? Azt hiszem, éppen ellenkezőleg. Talán túl is becsülték és azért nem beszéltek róla.

Voltak kivételes esték, amikor a szerkesztő úr korábban jött haza. A szerkesztő úr Wallesz Jenő volt, Gyenes Gitta férje, az "Az Újság" irodalmi rovatvezetője, kitűnő művelője a karcolatoknak. Vasárnaponkint "A Reggel" című hétfői lapnál is dolgozott. A ma annyira divatos néhánysoros novellákat ő már harminc évvel ezelőtt írt. Kötetbe is gyűjtötte, a negyvenes évek elején meg is jelentette "Keserű mandula" címen. Huszonöt év óta még a nevét sem írták le. Szigorú ember volt és szigorú kritikus : csak hajlékony, meleg hangja árulkodott az emberségéről.

Felesége művészetéről hogy vélekedett ? Nem tudom. Erről sosem beszélt. De mások is kevés szót ejtettek erről. Egyszer, valamelyik kis kiállítóteremben volt egy tárlata. Sajtóvisszhangja alig.. néhány értő, ismerős látogató állt hosszabb ideig a fekete-fehér képek előtt. Főleg portrékat festett. Feketével fehérre. De a fehérre is rávetődött a fekete árnyéka. Emlékszem egy színes képére. Egy külvárosi bérház keresztmetszetére. Ahogy Scheibernél a fekete-fehér is színes volt, Gyenes Gittánál a színes is fekete-árnyékoltfehéren hatott.

Kafka ekkor már nem élt. Gyenes Gitta bizonyára hallott róla ; hogy olvasta-e, nem tudom. De kétségtelen, hogy minden képében benne volt a kafkai szorongás. Minden portréjában, aktjában, de táj vagy figurális kompozíciójában is. Szorongás a kiismerhetetlen társadalomtól, félelem nemcsak a jövőtől, de már a jelentől is. A megkötözött ember, aki már túlment a kafkai letartóztatáson is. Az ő portréi akár keményre edzett férfiak, akár finom, szinte kontúr nélküli nők, az ő Perükben már túljutottak a letartóztatáson. Fölöttük már elhangzott az ítélet, — a végrehajtás előtt álltak beszorítva egy társadalom siralomházába.

József Attila portréja külvárosi inasgyerek, akinek a szeméből már a mester felelősségének kétsébeesése réved. Ilyen volt-e a kép vagy csak így látom ma, nem tudom. Azt sem tudom, hogy megvan-e egyáltalán ? A költő halála után sem a képpel, sem nyomdai másolatával immáron 32 éve nem találkoztam.

Szentséges Isten ! Hogy dobálódzunk az évtizedekkel. Így is mondhatnám, hogy több, mint egy negyed százada, vagy éppen egy fél évszázada annak, hogy ... minek is ? Hogy a cilinderbe került a sok közül egy másik név is, aki talán nem is létezett és ha igen, akkor nem politikai vagy kultúrpolitikai mutatvány süllyesztette el a varázscilinderbe.

Szitáry Zelmának hívták a költőnőt. A Táltos könyvkiadó 1918-ban vagy 1919-ben adta ki "Tűnő percek" című verskötetét. A költőnő mintegy ötven verssel adta tudtára tehetségét és nem minden alap nélkül. A kritika kalaplevéve köszöntötte a felfedezettet. Egyikmásik kritikus kiemelte a költőnő sokszínűségét. Mintha minden egyes versét más és más írta volna. Az egyéniség, akkor is egyéniség, ha a léleknek nemcsak egy tájára irányítja reflektorát, hanem ötven irányba vetíti szét sugarait... A költőnőről sem azelőtt, sem kritikái után nem lehetett hallani. Legfeljebb kávéházak sötét hajlataiban emlegették, hogy ilyen nevű költőnő pincs is. A mindenről jólértesültek azt is tudták, hogy e név mögött egy rendkívül szép költő-nosztalgiás nő rejtőzik, aki kedvességéért egy-egy verssel adóztatta meg a fiatal tehetséges költőket. Ezekből a versekből állt volna össze a kötet. Egy valóságos antológia.

Én, akkor is rágalomnak tartottam, ma sem hiszem. De egy fél évszázad elmúltával már lehet róla beszélni. Mi volt ez ? A tehetség egyszeri fellobbanása ? A költői rang szenvedélyes megszerzése (ami még mindig rokonszenvesebb, mintha ő írt volna dilettáns verseket, boldogtalanná téve önmagát és környezetét) ? Vagy egy szövevényes irodalmi krimi ? Irodalomtörténészek, szövegmagyarázók kinyomozhatják.

Vagy egy szó sem igaz az egészből ?

Úgy tudom, hogy a Táltos kiadóvállalat egykori igazgatója Budapesten él. Ő bizonyára többet tudna mondani erről a rejtélyről.

Én csak azt tudom megmondani, hogy miért igyekszem az eltüntetett halottakat feltámasztani.

Önzésből.

Viszontszolgálatért.

Ezért.

HATÁR GYŐZŐ

LUMPENMILLIOMOSOK ?

A "NEM - LEHET - LETENNI" könyv, a "nem-lehet-otthagyni" színdarab minden gáncsnál, értékelésnél, hódolatnál ékesebb bizonyítéka, hogy a szerző nem véletlenül sodródott a kifejezésforma felé — hogy a műfaj kivetette rá a hálóját, még mielőtt maga is gondolta volna s hogy semmi esetre sem lopta a mesterséget. Edward Albee darabjainal a színpadra tapadt szemmel, székéhez ragadva ül az ember, feszült izgalommal követi a gondolat meandereit, a szenvedély protuberanciáit és még csak fel sem merül benne a kétség, hogy vajon mindenki és minden "igazi-e" a rivaldán túl, vajon született drámaíróval van-e dolga. Viszont éppen mert ha valaki, akkor Edward Albee, született drámaíró, el is kényezteti közönségét és mind igényesebbé teszi. Ragyogó egyfelvonásosával, az "Állatkerti történet"-tel ütötte résen egymás után küldte fel műhelyéből a világszínpadok forgó korongjára mutatványait ; az "Amerikai ábránd", a "Nem félünk a farkastól" és a "Kis Aliz" már valósággal klasszikus számba mennek, kivált ott, ahol a klasszikusok felületes avagy hiányos ismeretében könynyebben és hamarabb nyomják rá a "klasszikus" bélyegzőt egy olyan szerző darabjára, aki az óceánon innen és túl beérkezett ; márpedig köztudomású, hogy az ilyen "beérkezés" világméretekben mit jelent : a szerző többszáz személyes részvénytársaság lesz, egzisztenciák függnek tőle, színházi ügynökségek, vállalkozások lecölöpözik, besulykolják, elsáncolják a beérkezést s ettől a slepptől szerzőnek aztán nincs menekvése.

Hogy Edward Albee új darabjának londoni bemutatójára a szigetország fővárosába ellátogatott, a sajtófogadáson inkább az "Edward Albee" fedőnévvel működő részvénytársaság elnök-igazgatójával találkozhatott az ember, semmint azzal a tétova, sovány intellektuellel, aki adoptált gyerek volt, de nem jól érezte magát a dúsgazdag amerikai otthonban és elindult, hogy saját veszélyére és felelősségére megtalálja és megjárja a maga útját. Az amerikai politikai élet egyik — hellénnek, európainak legvisszatetszőbb — sajátossága, hogy az elnöknek egy tucat "szónoklatirója", minden vezérigazgatónak ünnepélyes alkalmakra egy tucat "súgója", minden népszórakoztató hírességnek egy tucat tréfa-kiizzadója és minden író-részvénytársaságnak egy tucat famulusa van. Az ilyen nagy ember minden szaván érződik, hogy a sikertől elüthetetlen, ő szegény már csak jó darabot tud írni, meggyőzték róla a fülén a zsebén keresztül, immár hogy is lehetne másként. Vajon ebben a kivételes élethelyzetben hogyan működik ítélete, intellektuális szűrőkészüléke ? Kiszűri-e még és különteszi-e a jót a rossztól, képes-e még elképzelhetőnek tartani, hogy nem minden rögtön "klasszikus", ami a keze alól kikerül ?

ALBEE legújabb darabja, amelyet a Shakespeare Színtársulat játszik a londoni Aldwych Színházban táblás házak előtt, a "Labilis egyensúly" (A Delicate Balance) megejtette a kritikusokat ; elbűvölt kritikusok vastagbetűs dicshimnuszait ordító plakátok közt méregdrága (neoszecessziós) rojt- és rongyruhákban hattyúnyakú ifjú dámák, divatosan viharvert "szakáll fricik", estélyiruhás idős hölgyek és urak egyaránt felvillanyozva mennek fel a színház lépcsőin, a színházi sivatag blazirtjai az oázisra-találás szent előérzetével, a sznobok eltökélten, hogy gazdagodva fognak távozni. "Labilis egyensúly..." Valahol Amerikában ! Az a városkörnyéki patriciuspalota pedig, amelynek grand-seigneur-i lakótermében játszódik, jól van megépítve, fényűzően van berendezve, abban ugyan sem a márványoszlopok nem inognak, sem a tetőgerendázat nem illeg-billeg : a benne lakó család lelki egyensúlya — az olyan címadó-labilis ; és bizony a ház robusztus úrnőjének, Ágnesnak minden erejére, önfegyelmére és ékesszólására szükség van, hogy ezt a kényes, ezt a labilis egyensúlyt — de legalábbis az egyensúly látszatát megtartsa. Ágnes hatvan fele jár, előtörténetének szomorú ritornellója, hogy egyetlen fiúgyermeke halvaszületett, elvesztését testileg-lelkileg igen megsínylette s Tóbiás, életepárja azóta visszavonta tőle férji szolgálatait. Leánya, Júlia negyven fele járó bébi ; már negyedik férjét nyűvi el s most is, mint minden zátonyra futott házassága után, hazamenekül, hogy gyógyuljon, gügyögjön, élvezze a patriciusotthon édes melegét, a márványterem biztonságát, a mama szigorú szeretetét.

Csakhogy leányszobáját ezúttal elfoglalva találja : a család régi barátja, Harry költözött bele feleségével, Ednával, némileg hivatlanul. A ház ura, Tóbiás, dúsgazdag, visszavonult üzletember ; nem örül a kényszervendégségnek, de nem utasíthatja ki barátját és szomszédját, Harry-t, aki negyven éven át jóbanrosszban társa volt, kivált akkor nem lehet ilyen embertelen, amikor Harry és Edna azzal menekül hozzá a szomszéd magánpalotából, hogy f é l. A férfi, Harry, fogvacogva mentegetőzik, okát adni nem tudja; felesége, Edna pedig magyarázat helyett női egyszerűséggel sírógörcsöt kap a félelemtől. S mintha mindez nem volna elég Ágnesnak, tehertételként ott élősködik a nyakán nővére, Claire is, akinek három fogyatkozása van : az egyik, hogy idült alkoholista (ez a sportszenvedélye), a másik, hogy amilyen alaptalanul, olyan tenyérbemászóan fölényes (napi tréning, jó erőnlét), és a harmadik, hogy fogyatkozásait erénynek tekinti.

S mi is az a valami, aminek egyensúlyát — legyen még oly labilis — Ágnes eltökélte, hogy fenntartja ? Az idegességi együttfatók egyensúlya ? A szereplőgárda permanens részegségi közös nevezőjének az egyensúlya ? A nobilis látszatok, a nemes társalgás, a társasági formák, az erkölcsi normák és patrícius konvenciók széparányú egyensúlya ? A ízlés és az ocsmánysági koeffíciens, a szépérzék és a még megengedhető családi makulák egyensúlya ?

Ágnesnak nincs könnyű dolga, de állja a sarat, részben mert akkora rejtett hidegvér-tartalékai vannak, mint valami jéghegynek, részben mert lévén az amerikai matriarchátus harcedzett képviselője, azért nő, hogy öt helyett legyen férfi. Egyébiránt — lévén a klimax után s mint aki gyermeket amúgy sem remél és férjével amúgy sem hál — fő időtöltésként eljátszadozik azzal a gondolattal, hogy (némi szerencsével) a klimaktérium majd az agyára megy s ő annak rendje-módja szerint belebolondul ; s mialatt mint valami fényűző áruházi kirakatban a számba jöhető kisebb-nagyobb őrületek közt válogat — ominózus levegőbebeszélő szóáradatával el-elzsongítja azt a négy-öt kétlábon járó, kitörni készülő idegrohamot, akiket a családhoz tartozónak, magához tartozónak tekint.

MAGA ÁGNES "darab a darabban", olyan monstre-monológ, amelyhez történetesen négy-öt kelletlen mellékfigura is asszisztál. Mint valami jeles római szónok, aki háromnapos obstrukcióra készül a szenátusban, Ágnes mondja-mondja három felvonáson át : örökké csak kommentál ugyan, de titokban ő irányít, ő rendelkezik. Ágnes a modern drámatörténetben ritka figura: annak ellenére, hogy formailag csak hozzájátszó és merő "raisonneuse", tartalmilag ő a főhős : ál-mellékszereplő de ő a darab mestergerendája. Hűvös, neurotikusan előkelősködő, tüntetően távolságtartó — vagy mindezt mímelő — pitonissza, aki a jósda gőzében ülve, mondjamondja, mialatt szerényen látnokoskodva, intésekkel utasítva árnyékcselédeit, papnői szertartásossággal kormányozza keresztül a család hajóját a katasztrófa sejtelmes vizein. Az emelkedett körmondatok gipszbőségszarúja s oly bőséges-nemesen szaporítja a szót, hogy (egyik kritikusa szerint) Racine-t megszégyenítené ; úgyszólván folyton a színpadon van, melyen hol végiglejt, hol centrálisan trónol s ha nem ő beszél, hát az ő szólamait mondják, hol ez, hol amaz, akinek éppen sugalmazza.

Megvan rá az oka : azért hordozza női Atlaszként hátán a darabot, mert férje, Tóbiás sem erre, sem egyébre nem kapható. Tóbiás hosszú évek óta mosolygó maszk mögé húzódva él ; ő az arany kézelőgomb és az ezüstös-deres haj kellékesglóriája, férfias, hanyag-délceg térkitöltő kulissza, amelyben él s mint ilyen — ön-kulisszatologató. Ő a gyöngéd meghallgató, az érzelmesen mértéktartó férjkulissza, végnélküli italok előzékeny kitöltögetője és végnélküli ágnesi tirádák letompított szó-nélkül-hagyója. De a keményebb szót, az indulatos visszavágást, a családfői döntést, hogy valami így vagy úgy legyen s azzal punktum — ezt a punktumot hiába várjuk tőle. Hiába várja ő maga is. Mi ez, tunyaság, gyengeség, puhaság, önelégültség ? A meghasonlást védő szarupáncél ? Hallgatagság, aminek nincs mondanivalója — vagy annyi van, hogy maga is fél a gátszakadástól ? Léleküresedés vagy a lélek kirobbanásra érő túlfűtöttsége? Tudattartalma ? Rezignáció ? Programtalanság, üres élet ? Menekülés az öregemberes ábrándozáshoz, ha már az alkoholszint a vérben állandósított és elég magas ? Elég tartalmas, elég érdekes figura ahhoz, hogy három felvonáson át kergetőzzünk enigmájával ?

MERT BIZONY Tóbiás nem nyilatkozik, amikor alkoholista sógornője, Claire, megpróbálja szóra bírni — megzsarolni mindenféle ásatag, piszkos titkocskákkal arról, hogy Tóbiás valamikor a feleségét megcsalta-nem-csalta, kivel-kivelnem, ha már nem övele. Már az is gyanús, hogy Claire mindig a sarkában van, marja-csikarja, majd mint a hús csapdája terül elébe, többmint-rokoni, gúnyoros-felajánlkozó pózokban. Mit akar vele ? És egyáltalán, mit akar ez az alkoholista élősdi a többiekkel, magával, az elpuskázott életével, hiszen úgy tesz, mintha a titkok tudója volna s mindenféle sivár életbölcsességek járkáló kompendiumaként mulattató vagy meghökkentő aforizmákkal próbálja igazolni létét önmaga és a nézőközönség előtt... ? !

És mi az a katasztrófa, ami a családi egyensúlyt a felbillenéssel fenyegeti : az, hogy Júlia negyedik házassága felborul és ő hazamenekül ? ! Ó nem. A katasztrófa a baráti házaspár megjelenése és kísértetjárása a házban. Tóbiás vergődése, hogy mit tegyen — elvégre nem rúghatja ki Harry-t, aki negyven évig testi-lelki jóbarátja volt ; Ágnes vergődése, hogy mit tegyen — elvégre nem nézheti, hogy leánya, Júlia, már pisztollyal hadonászik s úgy próbálja visszaszerezni "leányszobáját" a betolakodóktól, majd az idegösszeomlásba menekül. Az, hogy Júlia reggelre úgy-ahogy felépül és megfőzi a családnak a feketét ; hogy reggelre a hivatlan vendégek is némileg kiausszák ijedelmüket és elhatározzák, hogy mégsem maradnak örökre, megpróbálják otthon elviselni a négy fal rettenetét — mindez már csak abból a kényszerű szükségből következik, hogy bármilyen izgalmas, rébuszokkal terhes és sokatmondó is az albee-i tragikus szituació, minden darab egyszer véget ér és a "Labilis egyensúly" sem kivétel az aranyszabály alól.

VALAMIKOR a háború után, az "új hullám" első sodrása idején a közönség hálás izgalommal fedezte fel és élte át a lumpenproletárok könnyekre-kacagásra ingerlő életét (a neoszecesszióval megértük a "verizmus" másodfelöntését) — és kéthárom órára jól elmulatott azoknak a dohos-homályos, visítozó-veszekedő világán, akikkel örökre összeköltözni azért persze esze ágában sem volt. Most Albee ennek a világnak a tükörképét mutatja be : a lumpenmilliomosok világát (ha van ilyen), jól körülpárnázva vagyonnal s annak biztonságát-adottságát tudottnak véve ; jól bebútorozva az unalmi spleen időtöltésszerű divatneurózisaival, ráérős önboncolással ; megtömve a ballaszt-emberek, az életrokkant kitartottak ragályos cinizmusával, akiknek váltig méltóságán alul áll, hogy kiessen szájukból a falat ; most hát Albee lumpenmilliomosainak a világa az új fülledtség, az új ájulat, az új borzongások. Hogy ki volna hajlandó közéjük költözni ? Nem mernék körkérdést intézni a széksorokhoz — félő, hogy sokan.

Az angol sajtó osztatlan tetszéssel fogadta a darabot, én osztatlan csodálkozással fogadtam az angol sajtót : hümmögve, fejcsóválva, megszégyenülve. Nincs másként, valami hályog van a szememen, az akadályozza meg, hogy lássam a darab mélyértelműségeit, amit minden rangos kritikus belőle derűre-borúra kiolvasni vél ; viszont olyan agyra-süket nem vagyok, hogy ne halljam ki a darab szimbolikájából az európai századvég Amerikából késön visszavert hullámát (úgy látszik, nemcsak tüntetnek, Csehovot is olvasnak a campusokon) ; hogy ne vegyem észre Csehov mellett (Tóbiás — Ványa bácsi) kivált Ibsen kísértetjárását a márványos lakóteremben — ami Albee szempontjából annyiban haladás (vagy mondjuk változás), hogy míg a "Nem félünk a farkastól" Strindbergre fajzott és a Civakodás Színháza volt, új darabja inkább Ibsenre üt vissza (az utolsó felvonás kicsengése halványan még emlékeztet is a "Kísértetek" végszavaira) — és más avantgard szerzőkkel ellentétben, szereplői nem borzalmas hárpiák és véresre karmolt dög hímek, hanem civilizált urak és hölgyek, akik közül legalább egy — élvezettel kultiválja a "csiszolt társalgást". Viszontláthatjuk, mint jellegzetesen albee-i motívumot, a betévedő-betolakodó házaspárt, mint katalizátort; csak míg a "Nem félünk a farkastól" poklában a főszereplők a fiatalokat teszik tönkre és marják miszlikre, a "Labilis egyensúly"-ban a vendégek megjelenése a háziak közt idéz elő égszakadást-földindulást ; bár nem szerencsés persze, hogy ez a kőszobor-házaspár önmaga szünteti meg a bajt, amelyet felbukkanásával okozott, amikor eszébe ötlik, hogy meg is gondolhatja magát : a bonyodalom "visszavétetik", ők ott mennek ki, ahol bejöttek, a cselekmény szála ott gombolyodik fel, ahol legombolyodott s ez egyetlen drámánál sem erény.

PERSZE ha azt hinnénk, hogy az avantgard már-már megszokott más egyéb rekvizitumainak, a divatos hörgések-vicsorgások, mászás-kúszás-közösülés, szadista aktusok és hosszú lére eresztett szerzői utasítások fogásának fittyet hányva, Albee darabja most visszatérést jelent a szöveg, a mondott szó, a társalgás avagy a stilizált deklamálás színházához, ugyancsak nagyot tévednénk: a közönség Ágnes (állítólag) Racinera emlékeztető rodomontádjait be sem veszi — ehelyett a család többi tagjainak megrőkönyödését, hűvösideges elszótlanodását, kirobbanásra érő hisztériáját lesi, a z t élvezi. Hátra van még a "nagy titok", a darab szíve-közepe: mi az a nagy ijedelem, ami a szomszédos baráti házaspárt, Ednát és Harry-t, otthonából menekülésre készteti ? Mi okuk van erre a szimbolikus letörésre, hiszen azon a környéken a közbiztonsággal semmi baj, betörő a függöny mögött nem rejtőzködött s amíg "elmenekülnek" otthonról, palotácskájukra a cselédség gondosan vigyáz ? Az "életből való kiábrándulás" — amint az egyik kritikus írja ? Vagy valami egzisztencialista "létrémület", az életbe való betaszíttatás késői traumája ?

Nos, az életből való kiábrándulás, ha talmi, akkor ilyen különleges védettségben élő szuperlények, hemofiliás milliomosok fényűzése s mint ilyen, nem túlságosan veszedelmes ; ha pedig igazi, akkor az életből való kiábrándulás európai neve — dekadencia. Ha valaki létrémületét szavakba foglalja és rendszerezi — ez filozófia ; ha viszont valaki, attól való rémületében, hogy létezik, sírógörcsöt kap — ez klinikai eset, Harry és Edna idegszanatóriumba utalandó.

Fennmarad még az a harmadik lehetőség, hogy Edna és Harry rémület-komplexuma egy társadalom kedélybetegségének a jelképes, színpadi ábrázolása (és milyen sokatmondó, hogy kettejük közül a törékennyebb "esett madár", Edna az agresszívebb, mellette Harry amolyan férj-kulissza !) — ám ennek csak Isten a tudója. Mert maga Albee, Londonban jártakor keserűen felpanaszolta, hogy a vasfüggöny mögötti sajtó mindenféle túlegyszerűsítő magyarázatokkal megfejelve, darabjainak Amerika-ellenes értelmezést ad és agitációs anyagnak használja, holott neki magának a társadalomkritika nem állt szándékában. Én magam ilyen, kétségkívül jeles és művészi értékű darabok után, amilyen Albee "Labilis egyensúly"-a is, nem tudok szabadulni attól a téveszmével vegyes rögeszmétől, amit az utolsó nagy Gosthe-kommentátor, Spengler pendített meg és Arnold Toynbee magáévá tett — nevezetesen, hogy ami az ókorban Hellász volt Európának (Magna Gréciának), az ma Európa — Amerikának. Ez a közhely is egyike ama boszorkányoknak, amilyenek nincsenek. Tudom, helytelen dictum, de hasztalan meakulpázom : úgy érzem, amerikai írónak nagyon fel kell kötnie a tógát, hogy a vén Európa "hellénjeinek" igazán újat mondjon — olyat, ami az "athéni" panteon polcára felkívánkozik ; vagy szőröstül-bőröstül Európába menekül, mint Eliot és Ezra Pound, vagy a pózokat, az attitűdöket mélységgel, szimbolikával téveszti össze.

Megengedem, ezer meg ezer szerencsés kivétel van ez alól az álszabály alól s mielőtt a méltatlankodás árja elborítana, máris készséggel visszavonom, amit mondtam. De azt egyáltalán nem vonom vissza, mert ellenőriztem, hogy ha Albee darabja szövegében minden sort törölnének, ami ivásra, koktélkeverésre, rundra és általában a civilizált permanens részegség kifinomult árnyalatainak méltatására vonatkozik, valahányszor a holtpontra jutott szöveg az italhoz visszamenekül — nos, ha mindezt törölnék, akkor Albee háromfelvonásos darabja menten egyfelvonásosra sorvadna le.

LŐKKÖS ANTAL

Délutáni vers

Korgóhasú hollókat
kerget a szél
felém ; álmaimat is
szétvagdalják
ha nadrágomba szorul
a félsz.

De hát engem se
a gólya költött
bár az orromra
tuszlit kell húznom
hogy el ne szédüljek
a bűztől.

Mert szaglik erősen
Dániában,
mosdatlan próféták
járnak széltében-hosszában ;
szitkait mocsokja
madzagos ősi esőként
hullik rám
ha nem vakarózom velük együtt
mikor csípi őket
a tetű.

Illés tüzes szekerére
se ülhetek velük
csimbókos szakálluk
büdösre pörkölődik
mint a birkák szőre.

Ezért kerülöm
a széles utakat
s ballagok egyedül
a boldogság után
mint Bálám
majdnem szenttéavatott
jámbor csacsija.

Vénlány

nem irtózik
úgy az egértől
ahogy én
a füles doktoroktól
minden igazságok
csalhatatlan
letéteményeseitől
a subás király-fölkenőktől
vastag falak megett
zörömbölő
kakuk-hősöktől.

Így nem lehettem
se király se kalaposinas
(a céhmestereket ugyancsak
nem szeretem. Kaftános
mindentudásuk
hány remeket elfuserált már).

Mégse bánom az elszalajtott
dicsőséget ;
hadd gurigázzanak
vásott angyalok
a nekem szánt
fényes glóriával.

VAJDA ALBERT

NOÉ ŰRBÁRKÁJA ÉS A SEX-ÖZÖN

NINCSEN MESSZE már az idő, amikor Cap Kennedy rakétakilövő tornyánál, állig felöltözött fiatal nők és férfiak felszállnak párosával a modern Noé űrbárkájára, hogy fellövés után, a világűrben lebegve, nézzenek le a Földet elborító sex-özönre.

Akik figyelemmel kísérik a fejleményeket, bizonyosan osztják véleményemet: előttünk a sex-özön, mely egyre hömpölygőbb hullámaival elnyeléssel fenyeget minden, elsősorban a sexualitást. Ha egy mai író nem akarja, hogy még életében elavultnak és ósdinak bélyegezzék, legalább havonta egyszer meg kell írjon egy novellát, melynek hősei — legalább hatosban — áldoznak Sex istennő oltárán. Írhat persze az író két különböző nemű lény szerelmi együttlétéről is, de vigyázzon: könnyen perverzitással vádolhatják, hiszen a kettesben eltöltött kellemes órák — modern szemüvegen át — az elferdülések csoportjába tartoznak.

A sex-hullám, amelyből rövidesen kiteljesedik a bibliai vízözön modern változata: a sex-özön, elborította a művészetek minden területét. Nyissunk ki bármilyen képes magazint, tucatjával bukkan elénk a meztelen igazság, női formákba öltöztetve, illetve vetkőztetve. A divat alapelve: minél kevesebb anyag felhasználásával, minél többet mutatni. A mini-szoknyák minisedési folyamata nem állt meg, ma már ott tartunk, hogyha a velünk szemközt ülő lány köldökének körvonalait nem látjuk tisztán, akkor oda se nézünk. A test közszemlére tétele olyan méreteket öltött napjainkban, hogy szinte azon csodálkozom: az autóbusz-kalauzok még mindig egyenruhát viselnek ahelyett, hogy nemre és korra való tekintet nélkül, ruhátlanul kezelnék a jegyeket, legfeljebb a szemérmesebbek fednék el testük kritikusabb pontjait egy-egy átszállóval.

HOSSZABB IDEJE gondolkodom azon, vajon szóljak-e hozzá a sex-hullám hömpölygő kérdéséhez, vagy maradjak meg továbbra is a gyakorlat csendes mezején. De azután úgy döntöttem, nem hallgathatnak azok, akik szívükön viselik az emberiség sexuális életét, így hát szóra nyitom a számat, abban a nyugodt és biztos tudatban: hangomra senki sem figyel fel, pusztába kiáltott szó lesz belőle.

Azok közé tartozom, akik előnyben részesítik az élet gyakorlati kérdéseit és csak bizonyos esetekben hajlandók elismerni az elmélet elsőbbségét. Lehetséges, hogy kissé megfertőzött az az idő, amit odahaza 1945 és 1956 között töltöttem el, amikor saját bőrömön sikerült tapasztalnom, hogy micsoda féktelen szakadék tátong az elmélet és gyakorlat között. Minden tiszteletem és becsülésem az elmélet nagy mestereié, mégis mindig kis gyanúperrel fogadok minden elméletet, mert ez beskatulyázza az embereket, azon egyszerű tényből kiindulva, hogy mindannyiunknak van két keze, két lába, két szeme, egy darab agya; ha belénk rúgnak, az fáj, ha simogatnak, az jó, tehát az elmélet mindannyiunkra egyformán vonatkozik. Aztán a gyakorlatban kiderül, hogy már a felsorolt testrészek elosztásánál is lehetnek különbségek, nem beszélve arról, hogy az a bizonyos "egy darab agy" egészen más mértékkel mérendő, ha Kovács XII. János magyar közrendőr koponyájában kapott lakhelyet és egészen mással, ha Einstein hordozza.

A sexualitás elméleti kérdéseit — bevallom töredelmesen — nem ismerem. Már egész kora ifjúságomban érdeklődést tanúsítottam a tárgy iránt, annak ellenére, hogy abban az időben az első elemi növendékei között még nem merült fel az a gondolat, hogy követeljék a heti kétórás sexuális felvilágosítást, diapozitívekkel és ábrákkal illusztrált füzettel, szöveg nélkül, mivel a betüket akkor még nem ismertük. Ilyen és ehhez hasonló elméleti oktatás hiányában kénytelen voltam a gyakorlat szerény, de sokkal érdekesebb módszereihez folyamodni. Hamarosan megtanultam, mi a különbség férfi és nő között, sőt később arra is sikerült — minden szakirodalom nélkül — rájönnöm, hogy ez a különbség meglehetősen döntő szerepet játszik a két nem kapcsolatában.

NEM ÁLLÍTOM, hagy az én serdülő kamaszkoromban nem jelentek meg különböző sexuális "szakácskönyvek", — egyre, a Nemes-Nagy Zoltán félére ma is emlékszem. De azt sem felejtettem el, hogy amikor vörös fülekkel és hevesen dobogó szívvel kicsentem a vaskos könyvet apám könyvszekrényéből, hogy gyakorlatban felszedett aprócska ismereteimet az elmélet vitaminjával erősítsem, nem sokkal később dühösen vágtam sarokba. Minden olyan rész, ami érdekesnek tünt, latinul állt a könyvben, én pedig reáliskolába jártam, ahol nem tanítottak latint.

Egy mai teenager számára persze nevetségesnek hangzik ez. Hogyan lehet elképzelni, hogy volt egy kor, jó harmincegynéhány esztendővel ezelőtt, amikor az újságok, folyóiratok, magazinok nem voltak tele felvilágosító cikkekkel és képekkel, amikor nem játszottak minden moziban olyan filmeket, amelyek a sexualitás különböző részletkérdésével ismertetik meg a nézőket. Bizony, akkoriban, a két háború közötti időszakban, elvadultan nőttünk fel, magunkra hagyatva, kivetve a sexuális titkok sötét erdejébe, ránk bízva, hogy magunktól tanuljuk meg azt, amire majd az életben szükségünk lesz. Máig sem értem, hogyan maradhatott fenn az emberiség, hogyan jöttünk rá a szaporodás gyakorlati módjaira, a jelenlegi sexuál-hullám nélkül? És ráadásul, akkor még a hosszabb szoknya volt a divat, a nyakkivágás is fentmaradt a kulcscsontok körül és nem csúszott le a köldökig, mint manapság. Ha az ember elment egy mulatóba — így hívták akkor, az őskorban, 1938 táján a night clubot —, kiguvadt szemmel nézte a görlöket, amint elől-hátul strucctollba öltözve táncoltak és mutogatták hosszú, meztelen lábszárukat, de ügyeltek arra, hogy — földrajzi fogalmakkal élve — a dunántúli dombos vidék éppen úgy fedve legyen némi flitteres ruhafoszlánnyal, mint a Kisalföld, a hozzátartozó Csallóközzel. Milyen lelkesítő érzés volt, — fiatal újságíró koromban, — ha egy ilyen görl azután, a magánlakás zárt ajtaja mögött, teljes egészében megmutatta magát. Mai fiatalembernek ezt persze nehéz megértenie, de egyetlen ilyen alkalommal sem jutott eszembe az, hogy kellene nekem egy használati utasítás, amit valamelyik fiatalkorúak számára írt magazinban, vagy könyvben találhatok és amibe — a gyakorlat alkalmazása közben — bele-belelapozhatok, hogy tudjam: mit kell tennem? Érdekes módon, egyetlen akkori barátom sem ment úgy rendevúra, hogy hóna alatt szorongatta volna valamelyik sex-krampusz útikalauzát abból a célból, hogy amikor a kiválasztott leány leveti ruháit, előbb végigolvassák a tartalomjegyzéket és kiválasztják azt a fejezetet, amelynek útmutatása alapján kívánják eltölteni az elkövetkező két-három órát.

MÁR EMELEM is két karomat, hogy megvédjem fejemet a felém záporozó következtől. Micsoda Istentől és Freudtól elrugaszkodott humorista vagyok én, aki nem érti meg az atomkorszak ultramodern szavát és meg akar maradni a mellett az elavult módszer mellett, amely a sexualitásból csak a gyakorlatot látja és alkalmazza. Hát valóban nem értem, micsoda új távlatokat nyitott meg az emberiség előtt a sexualitásról való nyílt eszmecsere lehetősége? Nem látom, mennyi jó származik abból, hogy a hétéves kisfiú már tökéletesen tisztában van az anatómiai elhelyezkedésekkel és a kilenc-éves kislány nem azzal foglalkozik — mint hajdanában —, hogy milyen ruzst rakjon a szájára, hanem azzal, hogy miképp szerezhetné meg édesanyja szekrényéből a fogamzásgátló pirulákat és beszedésüknek időrendjét? Nem veszem észre, hogy a világ fejlődik és az a 14 éves lány, aki nemrég még gyermeknek számított, ma emelt fejjel visz haza egyet? Nem érzem, micsoda féktelen boldogság származik az emberiségre abból, hogy a sexualitás kérdései ma már nem titkok, nem rejtélyek, amikről nem szabad beszélni, hanem igenis, nyíltan kell tárgyalni őket, legyenek azok akár két hasonló, akár két külön nemű lény kapcsolatai, — kettesben, négyesben, hatosban, nyolcasban, tizenhatosban, vagy tömegorgián?

Nem tudom, más hogy van vele, de szerintem a sexualitásban igenis kell titoknak lennie. Szeretem a reflektorfényt, de a megfelelő helyen. Hangulatosabban, intimebben — és ami legalább ilyen lényeges —, érzékibben lehet átadni magunkat a sexualitás örömeinek egy olyan szobában, ahol egyetlen hangulatlámpa ég, nem pedig két 500-as Jupiter-lámpa. Szerintem kell a titok, kell a rejtély, ha azt akarom, hogy a sexualitás magával ragadjon, szárnyaljon velem és vele, időtlenül és mindentől távol, ami realitás. Persze, hogy lehet és kell is beszélni a sexualitásról, beszéltek róla a régi Róma írói éppúgy, mint Maupassant vagy Zola, de nem szabad elfelejtenünk, hogy ha valamiről naponta, reggel, délben, este hallunk, olvasunk, akkor unalmassá válik. Kosztolányi Dezső mondta egyszer: nem szeret magában forgatni sokáig egy témát, mert akkor kiéli gondolatban, mielőtt még papírra vetné és végül meg sem írja.

UGYANEZ vonatkoztatható a mai sex-hullámra is. Ha már gyermekkorunkban tökéletesen tisztában vagyunk a biológiai kérdésekkel, pontosan tudjuk, orvosilag, mi és mikor történik, akkor a sexuális együttlétből holmi laboratóriumi kísérlet lesz, a sejtelmesség, a homály, az ismeretlenség bizsergető titokzatossága helyett. Két komputer összeborulásává süllyesztjük az emberiség egyik fő mozgató ösztönének gyakorlati megnyilatkozását: bekapcsolják őket az azonos áramkörbe, egyiken kigyullad egy piros lámpa, a másikon berregni kezd egy kis csengő, majd kék szikrák cikáznak közöttük három percig, amíg mindkettő hangszórója meg nem szólal: "Köszönöm, kész vagyok". Kövezzenek meg érte, de valahányszor benézek egy-egy mai nightclubba, ahol a fiatalság a zene hörgő-visitó ritmusára táncol, az az érzésem, hogy a komputer-szerelem képviselőit látom imbolyogni. Tele vannak sexuális magyarázó könyvekkel, fényképekkel, filmekkel és mégis — vagy talán éppen ezért — olyan unottaknak, olyan kiélteknek hatnak, annyira nem érdekli őket semmi — legfeljebb újabban — az utca, amelyre ki lehet rohanni, táblákkal és feliratokkal, — tüntetve valami ellen...

Nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy ez a "minden ellen tüntetés", amelynél tökéletesen mindegy, hogy ki a célpont, politikus-e, vagy ország, mozgalom-e, vagy a sok mosógép, tulajdonképpen tudat alatt a sexuális felvilágosítás elleni megmozdulás. Azok a nyugat-német fiatalok, akik "Ho Si-Minh"-kiáltozásokkal szökdécselnek az utcákon, valójában nem a kecskeszakállas vietnami diktátort akarják Nyugat-Németország trónjára ültetni, hanem ... hiányolnak valamit amiről maguk sem tudják, hogy mi ... Talán más is hiányzik, de szent meggyőződésem, ha nem rángatták volna napvilágra a sexet, ha nem öntött volna el mindent a fedetlen női keblek, combok, csípők és más apróságok áradata, ha meghagyták volna a sexet a romantika, kétségkívül kissé giccses, de sejtelmes és ennélfogva izgató homályában, akkor a fiatalság lázadna ugyan, de mindenképpen érettebb, kiegyensúlyozottabb, reálisabb magatartást tanúsítana.

SZERENCSÉM, hogy — mint bevezetőmben mondtam — mindaz, amit leírok, süket fülekre talál és minden szavam odakerül majd a pusztába kiáltott szavak nem lenézendő gyűjteményébe. Mégis, úgy érzem, meg kellett szólalnom, most, az utolsó előtti pillanatban, hiszen már nincs messze az idő, amikor Cap Kennedy rakétakilövő tornyáról magasba röppen a modern Noé űrbárkája, fedélzetén azokkal az állig felöltözött párokkal, akik odafent, a világűrben majd lelkesen üzik, boldogan és felszabadultan, a sexualitás gyakorlatát, miközben idelent, Földünkön zúgva, bőgve, siváran önt el mindent a túlhajtott elmélet sex-özöne.

Könyv Kafkáról

Nem az út a nehéz:
A nehézség maga az út

KIERKEGAARD

A PÁRIZSI Le Seuil kiadónál jelent meg a "Kafka önarcképe" című kis munka Klaus Wagenbach tollából. Mielőtt beletekintenénk, vessünk egy pillantást a német eredetire, amelyből a szemelvények vétettek. Klaus Wagenbach nagy terjedelmű, hivatkozásokkal, jegyzetekkel bőven ellátott doktori disszertációja az, címe "Franz Kafka ifjúkorának története (1883-1912)".

A szerző, Klaus Wagenbach, ma berlini úgynevezett avantgard kiadó. Személyesen 1954-ben találkoztam vele, amikor anyaggyűjtési körútja alkalmából Párizsba is ellátogatott. Akkor már hatodik éve dolgozott a művén, számos bécsi, jeruzsálemi, zürichi és prágai személyiséget meginterjúvolt, anyagot keresett Kafka ifjúkoráról, amikor az író még ismeretlen fiatalemberként kóborolt a világban. Minthogy jómagam is több kiadatlan anyagot tettem közzé Kafkáról az "Evidences" című folyóiratban, engem is felkeresett.

"Német fiatalember vagyok, — mondta bemutatkozásul — korom huszonnégy év". Amikor Kafka ennyi idős volt — 1907-ben —, bizony nemigen mutatkozhatott be ilyen keresetlen egyszerűséggel. Mit mondott volna? "Cseh fiatalember vagyok"? "Prágai német fiú"? Azt bizonyosan nem mondta volna, hogy "zsidó ifjú vagyok"... Amikor ugyanis ezt is tudatosította magában, akkor már betöltötte a negyvenedik évét, s mögötte volt egy vészes küzdelemmel teljes élet, vajúdás, álcázás, színjátszás, mindaz, amire ifjúságában neveltetése, születése, helyzete eleinte rákényszerítette. Amikorra ez a belső küzdelem lezajlott, már a vége felé járt az élete: 1923-at írtunk, s Kafka egy fiatal lengyel zsidónővel, Dora Dymanttal élt. A rendkívül vallásos — hasszidikus — családból származó lánnyal az egyik Balti-tengeri fürdővárosban találkozott össze. A lány afféle gyermekörző volt egy vakációzó gyermekcsoport mellett: egészen pontosan takarítónő. A hányt-vetett életű, sehonnan-semjött írónak nagy esemény volt a szilárd talajon álló, üde, bájos fiatal nő ragaszkodó szerelme.

EKKORIBAN a betegség már aláásta Kafka szervezetét. Berlinben vagyunk, az inflációs időkben, az élelem kevés, nyomorgó népeket lát mindenütt. Reggelenként felkel, elindul a külvárosból — Staglitzből. Karján kosár. Tejért, krumpliért áll sorba. Hazaviszi, aztán felül a Stadtbahnra, bemegy a központba, a könyvtárba.

Mi, akkori húszéves diákok, milyennek láttuk vajon — ha véletlenül találkoztunk vele — ezt a negyvenes, sápadt, barázdált arcú férfit? Én is a Stadtbahnnal jártam be a könyvtárba, de egy állomással beljebb, Fridenaunál szálltam fel. Ha volt pénzem, elelmentem abba a vegetáriánus étterembe, ahol ő evett. Azt hiszem, olyasmit mondhattunk rá, ha megláttuk: "szegény, rossz bőrben van, nem húzza sokáig"... Nem is húzta. Mint tudjuk, 24-ben meghalt... Nem bizonyos különben, hogy észrevettük. Sok rögeszmés, megszállott figurát látott az ember az 1923-as Berlinben.

TÉRJÜNK VISSZA Klaus Wagenbach munkájára. Neki, aki 1930-ban született, gyermekkorát s ifjúságának elejét a háború ködében érte meg, s később a háború utáni "német lelkifurdalásban" élt, ritka irodalmi és mesterségbeli teljesítményt jelentett az alapos és rendkívül becsületes Kafka-életrajz megírása. Mely, tegyük hozzá, nemcsak Kafkáról szól, hanem megfesti a korszakot, sorraveszi a kiemelkedő kortársakat.

Kiválóan mutatja be például Tucholszkyt. Tudjuk, hogy e rendkívüli tehetségű, bátor, jellemes férfiú milyen nagy szerepet játszott a weimari s a jelenlegi Németország életében. Felfedte 1933. előtt a Weimari Köztársaság hibáit és bűneit, pöffeszkedő katonatisztjeit, ostoba prófétáit, nemzeti őrjöngését. Tucholszky *már akkor tudta*, hogy milyen irányban indult el Németország — hangja kafkai hang, előrelátása, mely minden ízében bebizonyosodik, kafkai megérzés. S ahogyan a szerző beszél a korról, az is — majdnem azt mondtuk: — kafkai.

VALÓJÁBAN másról van szó a könyvben. Az történt, hogy Wagenbach s vele együtt egy sor fiatal, erőteljes, egészséges német tehetség átélte a szörnyű német vereséget, mélyen beleszagolt a hitlerizmus kripta-illatába s nekilátott különböző kérdések demisztifikálásának. A Kafka-képet például a sok kommentár és a sok kiáltvány teljesen eltorzította. Mi a helye benne a "sorsszerűség"-nek a "vak végzet"-nek? Semmi. Odarakták, hogy elfedjék vele a kellemetlen, való tényeket. Ahelyett, hogy komolyan elemezték volna Kafka korát, odaállították az írót, hatalmasan, széles vállakkal, hadd fedje el, ami akkor és ott történt.

Pedig Kafka vállai keskenyek voltak, és törékenyek. Nem arra valók, hogy takargassanak. Klaus Wagenbach s barátai elhatározták, hogy véget vetnek a legendának. A Kafka ifjúságáról szóló tanulmány alapvető jellegű: helyreigazít egy sor téves információt, helyükbe a valóságot állítja. A többi közt például megismerteti velünk az akkori prágai életet, megmutatja, hogyan élt Kafka és baráti köre. Függelékben közli a fiatal Kafka könyvespolcán található munkák jegyzékét is. Más helyütt Wagenbach s fiatal tudóstársai szövegtanulmányokat közölnek Kafka írásairól. A szövegek egymásutáni állapotából világosan kitűnik, mennyi téves kommentár készült a kafkai műről.

FORDULJUNK VÉGÜL a párizsi Le Seuil kiadásában megjelent rövidített munka felé. A sorozat címe "Ecrivains de toujours" (Örök író-barátaink", körülbelül). Sok benne a kívánnivaló. A Kafka-önarcképben például csaknem kizárólag olyan szövegeket találunk, amelyeket naplójából, leveleiből, jegyzeteiből kölcsönöznek, műveiből csaknem semmi sem szerepel. Kafka, ha látná, nem biztos, hogy egyetértene a válogatással.

Hogyan kezelhető úgy e hatalmas prózaíró, mintha a magánélete jelentené a legtöbbet? Nem tudjuk, mi szerepe volt a kitűnő Klaus Wagenbachnak a válogatásban — talán semmi. Mindenesetre elgondolkoztató, hogy milyen könnyedén fegyelmezzük a halottakat, ha a közönség kedvét keressük. Annyi túlbuzgó barátja kapkodta szét s adta közre Kafka posthumus írásait, hogy közlésükkel ma nagyon mértéktartóan kell bánni.

Baudy Miklós

KERTÉSZ TAMÁS

A Vitéz-villa

A SIÓFOKI nagyállomásról Pest irányába kigördülő vonat Balaton felőli ablakából az egyre gyorsabban elmaradozó nyaralók között ma is látható az egykori Vitéz-villa kiemelkedő tornya, gombján a kecsesen forgó szélkakassal. A másik oldalon, a Batthyány utca hosszában húzódó kerítésen tábla hirdeti, hogy itt halt meg 1938. augusztus 29-én Karinthy Frigyes.

A hálás utókor, ahogy illik, erről a dátumról szerény pár sorban emlékezik meg ; a következőkkel a kerítés mögött eltelt nyári nagított a kék szempár. Boltozatos, magas homloka tar koponyában folytatódott. Rengeteg cigarettát

Mikor az ottani nyaralásaink kezdődtek, a húszas évek elején, a siófoki fürdőtelep a Vitéz-villa kerítésénél végződött. Azon túl már csak egy kert volt ágyásokkal, üvegházzal, nyáron pompázó virágokkal ; kissé messzebb, a vasút felé téglalábakon — szerencsére betegek nélkül — a régi járványkórház állt. Onnan Pest felé, egészen a másfél kilométer távolságban kezdődő fenyőerdőig, már csak finom homokpart húzódott a Balaton hosszában.

A közvetlen szomszédos villa, Törzs Jenő színész nyaralója, a "Pipacs" volt. (A homlokzatán ékeskedő vörös színű betűk közül az elsőnek állítólag egyszer, régen, egy virágoskedvű artista hajnali hazatérésekor lábat rajzolt, úgyhogy R lett belőle.)

Vitéz Miklós akkoriban népszerű színpadi szerző volt. Divatos, népies paraszt-színműveit a Nemzeti Színházban játszották. A bemutatók színlapjai a Vitéz-villa manzardszobájának folyosóin bekeretezve függtek, színes népi szőttesek, barokk szentek között. Az egyik szinművének, ha jól emlékezem, B. Nagy Gergely volt a címe.

Napbarnított arcú, mélyen zengő hangú, derűs nyugalmat árasztó, őszes hajú férfiú volt Vitéz Miklós, szenvedélyes vitorlázó és kerékpáros. Sokszor megcsodáltam a partról, amint szájában mokány, meggyvörösre szitt angol pipájával, fején tengerésztiszti sapkával fogta a kormánylapátot, vagy vitorláshajójának kötélzete mellett állva, kecsesen siklott a tarajos hullámok fölött. Legnagyobb írói sikerét azonban mégsem a Nemzeti Színházban játszott darabjaival, hanem a "Meseautó" című film forgatókönyvével aratta. A főszereplők Kabos Gyula és Törzs Jenő voltak ; a filmet a pesti mozikban olykor még most is játsszák.

Az eredetileg földszintes nyaralót emelet ráépítésével alakitották penzióvá. Vitéz Miklós elvált feleségétől s a penzióval az asszony megélhetésére és három lányuk felnevelésére kellett a pénzt megkeresni.

AZ ELSŐ VENDÉGEKET, írókat, festőket, színészeket még a házigazda hívta meg hétvégére, vagy rövid nyaralásra. Csak később, az évek során hígult fel e válogatott baráti társaság a tulajdonképpeni igazi penzió-vendégekkel, akik ebbeli minőségük tudatában programszerűen nyaraltak. Már reggel nyolckor szótlanul kavargatták kávéjukat az udvaron, az erre a célra felépült lugas asztalainál. Számláikat pontosan fizették, s ezért jogos igenyük volt a rendszeres étkezésre, az őket megillető adagokra, az ebédutáni szieszta zavartalan csöndjére.

Az alapító tagok — köztük Karinthyék is — hitelbe nyaraltak. Kifizetetlen számláik voltak s ellenértéküket Vitézné, Margit néni részletekben és nem minden nehézség nélkül, télen Pesten próbálta beszedni tőlük törzskávéházaikban vagy a lakásukon.

Amint az iskolai szünet megkezdődött, minket, gyerekeket rögtön leküldtek Siófokra a Vitéz-villába, hol Vitézné és édesanyja vigyázott ránk, gondoskodtak rólunk lányaikkal, illetve unokáikkal együtt.

A reggelit mi csak a konyhában kaptuk ; kezünkbe nyomtak egy-egy csésze kávét vajaskenyérrel. Mindig irigykedtem az igazi vendégekre, akik terített asztal, figyelmes kiszolgálás mellett itták a kávét, teát vagy kakaót, kívánságuk szerint. Hozzá kicsi, kerek üvegtálakban mézet, dzsemet, virágmintás, párától gyöngyöző vajkorongocskákat kaptak.

Úgy tizenegy óra tájban, mikor a konyhai tűzhelyen már nagy, fedett, kerek lábasokban ínycsiklandó szagokat árasztva gőzölögtek az aznapi ebédhez készülő ételek, Margit néninek jutott szusszanásnyi ideje arra, hogy a gyerekseregget a párázó forróságban fürödni menjen. Az előkelően Gyenes-strandnak nevezett libaúsztatóhoz — mert itt ingyenesen lehetett fürödni — párszáz lépésre a villától. Szemmeltartott bennünket, míg belegázoltunk a partnál fürdővíz forróságúra hevült, de még attól többszáz méterre is csak térdigérő Balatonba, fröcskölve, vágtatva, el-el vágódva, s a víz alá bukva.

A strand közepén, fedett pavilonban a tánczenekar játszott, mely egy hölgyből s gyermekeiből állt. A néni zongorázott, fiai szakszofonoztak, doboltak, bendzsóztak. Szellős, rövid vászon nadrág, tengerkék ingkabát volt az egyenruhájuk.

EZ IDŐ TÁJT jött meg anyánk is hosszabb siófoki nyaralásra, mint megannyi más pesti feleség. A férfiaknak továbbra is a forró városban kellett megkeresniök az üdülésrevalót családjuk számára. Ők csak szombat délután érkeztek a Balaton hűs partjaihoz s hétfő reggelig maradtak.

Karinthy ilyenkor, sétálgatás közben, elmerült eszmecseréket folytatott Rejtő Jenővel, a Howard-regények eredeti tehetségű szerzőjével. Órákig rótták a legnagyobb forróságban, pizsamában, az árnyas hosszú Batthyány utcát, szenvedélyesen vitatkozva.

Barátságukat szokatlan levélváltás előzte meg. Először Karinthynak írt "Egy fiatalember, aki holnapután öngyilkos lesz". Ő hamarosan válaszolt egy cikkel : "Levél egy fiatalemberhez, aki ma lesz öngyilkos". Ezzel sikerült a mindennel leszámolt Rejtőt — ő volt ugyanis a levélíró — eltéríteni szándékától. Nem sokkal azután személyesen is jelentkezett Karinthynál, barátság alakult ki közöttük. Alighanem ez is közrejátszhatott abban, hogy addig is, míg megírandó regényei búsás honoráriumokat hoznak neki, Vitézné befogadta a villa hitelben nyaraló művészvendégei közé.

Rejtő, írói nevén P. Howard, atléta termetű, hanyag külsejű izomkolosszus volt. Olyanféle, amilyeneknek légiós regényei rettenthetetlen kocsmai verekedőit elképzelem, akiket a hátukból kiálló kés legfeljebb torokköszörülésre képes ingerelni. Lompos mozdulatokkal járt, álmatlanságtól duzzadt arcából szinte kivilágított a kék szempár. Boltozatos, magas homloka tar koponyában folytatódott. Rengeteg cigarettát szitt el, mellbevágó kapadohányból. Ettől hangja rekedtessé vált. A gyerekeknek is szívesen mesélt kalandjairól, szenvtelen arccal, félelmetesen valószerűn. Mintha mellette ültem volna az ócska teherautó meleg, levegőtlen vezetőfülkéjében, mikor hatalmas bazaltköveket fuvarozott kanyargós sziklába vájt szerpentinen Marokkóban. A kocsmában, ahova egy korty italra tért be, persze verekedésbe keveredett. Életét csak éles szeme, s lélekjelenléte mentette meg a hirtelen előkerült alattomos késpengétől. Öcsémet, Cinit annyira lázba hozta a történet, hogy hirtelen nekiszegezte a kérdést :

— És mondd, mit csinálnál, ha most egyszerre revolvert szorítanék a mellednek ?

Rejtőt cseppet sem lepte meg a kérdés, nyugalmából ki sem zökkenve, gondolkodás nélkül válaszolt :

— Adnék egy jókora pofont és elvenném tőled !

AZ ALAPÍTÓKAT nemcsak a számlafizetés kedvezménye különböztette meg a többi, közönséges vendégtől.

Így például nekünk, mint a "Karinthy-dinasztia" tagjainak, ahogy a tulajdonos elnevezett bennünket, nem esett különösebb bántódásunk, ha ádáz csatát vívtunk a manzardszoba heverőjén, a népies hímzésekkel ékesített díszpárnákkal, vagy szilajon kanyarogtunk kerékpárjainkkal az asztalok között. Sőt, még akkor sem, ha létrán kellett reggel felmászni értünk az emeleti szobába, ahova bezárkóztunk és a kulcsot eldobtuk a szomszéd kertbe. Az a két pofon, amit ébresztőül a létrán macskaügyességgel felmászó Tibor nagybátyámtól kaptam, igazán szerény fenyítés volt az okozott kellemetlenségekért.

Igaz viszont, hogy szombatonként, ha a férfisereg előzönlött a Vitéz-villát és még a kertben, a nyugágyakon is aludtak, zokszó nélkül kellett átadni fekhelyeinket a későnjött felnőtteknek. Nekünk a kis irodában az íróasztalon, vagy a fürdőkádban ágyaztak. Még ez az utóbbi volt a jobbik hely, mert innen legalább álmában nem eshetett le az ember. A kád nyirkos, hideg zománcára puha matracokat tettek. A kellemetlen csak az volt, hogy a kád nem volt elég hosszú a kinyújtózáshoz, no meg éjféltájban, amikor a nyomás a csövekben fokozódott, lassan, ritmikusan csöpögni kezdett a víz a csapból az alvó lábára. Kárpótlásul, meg hogy ezzel is rövidebb legyen az éjszaka, elmehettünk a nagyokkal a Kaszinó-kertbe fagylaltozni, a műsort megnézni. Sőt, tollas kalapot és sípot, gumiszalagon rángatható kócmajmot nyerhettünk a tombolán.

AUGUSZTUS elején-derekán aztán Karinthy is egy-két hétig velünk nyaralt. Szent István körül anyámmal visszatértek Pestre. (Mi szeptember elejéig maradtunk, míg a penzió be nem zárt.)

Elutazásuk is egyik eseménye volt a siófoki nyaralásnak. Pogygyászaikat Daba úr, a háziszolga, fején a "Vitéz-villa" felírást viselő egyensapkával, targoncán kitolta a sínek között az állomásra. Mi csak a sorompóig kísértük őket, ott vártuk meg, míg a füstös gőzös nagyprüszkölve, egyre gyorsabb iramban húzta el előttünk a szerelvényt Pest felé. Az egyik fülke letolt ablakában állt Karinthy anyánkkal. Elvonuló karneváli felségekként, színes papírba göngyölt cukorkát, csokoládéból készült, kék, meg piros sztaniolba csomagolt gránátalma-szeleteket szórtak ujjongó népük közé. A távolodó ablakban hamarosan nem látszott egyéb, mint integető zsebkendőik fehér foltja.

Olykor egy-egy nyarat máshol is töltöttünk. Verőcén, Ausztriában, Pesten. Sőt, anyám és Karinthy — az agyműtét utáni lábadozás idején — a svédországi Saltjöbadenban. Hanem azért mindig csak visszatértek újra a Vitéz-villába. Így utoljára 1938. nyarán is. Valami kinn a világban akkoriban lezárult. Európában már sötétedett az égbolt, a közelgő vihar vésztjósló moraja Magyarországra is áthallott.

ABBAN AZ ÉVBEN nem voltam nyaralni. Otthon, vizsgáimra készülve tudtam meg, azon a bizonyos augusztusi kora délutánon, Vitéz Miklós személy szerint nekem szóló, első és azóta is egyetlen telefonhívásából : számomra is lezárult egy korszak. Egy naprendszer bolygói szerterepültek a világűrben, központi csillaguk kihunyt. Az Est-lapok munkatársával, — ha jól emlékszem, Pálóczy Horváth Györggyel —, egy órával később autón indultunk Siófokra, az Erzsébet körúti szerkesztőség elől.

Mint ifjúkori novellája, a "Cipőcsokor" hőse, Karinthy is cipőjének fűzése közben halt meg.

Utoljára a Vitéz-villa egy kis, félhomályos, földszinti szobájának diványán láttam feküdni, durcás arccal, lehunyt szemmel, mozdulatlanul. Maga a Vitéz-penzió sem sokkal élte túl talán leghíresebb vendégét. Vitéz Margit néhány hónappal később eladta a villát.

A Holdutazás

kilátásai egyre közelednek az Apollo 9 kísérleti repülése után, de a tömeges Föld-Hold közötti utazástól egyelőre még nagyon távol vagyunk. Amerikai lapok jelentése szerint az űrsétát végző asztronauta útiruhája 300.000 dollárba került. Igaz, hogy 20 kilót nyom a páncél, ami minden ellen védi, de ki engedheti meg magának, hogy ilyen drága szabóhoz járjon ? Akik csak az űrhajóban belül mozognak, valamivel olcsóbban is megúszhatják, de akkor is, azt hisszük jó ideig még meg kell majd elégednünk a "Concorde" közös angol-francia vállalkozásban elkészült géppel. Párizsból a repülőtérre hajtani 1 óra, onnan New Yorkba repülni — a Concorde-dal — 3 óra, és ott behajtani a városba megint 1 óra. Óránként átlag 2500 kilométeres sebességgel repül a március elején próbaútra eresztett gép. Szakértők szerint abszolút biztos. Persze 150 éve mondják a vonatokra is. Tény, hogy 24 órán belül meg lehet járni vele akkora távolságot, mint London-Sydney és vissza, közben pedig — ha az utasnak még van lelki és testi ereje — néhány órát el is tölthet a két város egyikében valamilyen fontos tárgyalással. Feltéve, hogy nem csúcsforgalmi időben érkezik, amikor autóval órákig gurulhat a repülőtértől a város közepéig...

d. h.

Lenin megmondta

A moszkvai esti lap nemrég interjút közölt Uvarova asszonyal, aki 1917 óta tagja a pártnak. Lehet tehát vagy 70 éves. A koros elvtársnőt a kozmetikai cikkek gyártásával kapcsolatban faggatták: mit mondott annak idején Lenin?... Kiderül az interjúból, hogy bizony, Lenin már ezt is megmondta ... Egy túlbuzgó csoport ugyanis annak idején be akarta záratni a parfőmgyárakat, mint a burzsoá osztálymaradványok szimbólumait. Nagy vita kerekedett, s végül is Lenint kérték meg — ki mást ? —, hogy döntse el a kérdést. Elvileg. Lenin hosszas töprengés után úgy határozott, hogy a parfőmgyárak csak maradjanak meg, mert elérkezik még a jólétnek az a foka, amikor az egész szovjet nép, vagy legalábbis az asszonyok egészen természetesen használhatnak parfőmöt is. A moszkvai lap ezek után közölte, hogy a következő ötéves tervben megduplázzák a szovjet parfőmgyártást. Talán jut belőle itókának való parfőm is, amit — mint ismeretes — katonai alakulatok mindennél jobban szeretnek.

Persze az 1953 előtt legnépszerűbb parfőm-márkát már régen nem lehet látni a szovjet áruházakban. Úgy hívták, hogy "Szvetlána lehelete". Azóta teljesen elpárolgott ... De e z t nem mondta meg előre Lenin. Sőt : Sztálin sem ...

(gh)

Hogyan kell írni ?

Mármint újságot. Aki nem tudja, vegye elő a budapesti "Magyarország" ez évi negyedik számát és lapozzon a 21-ik oldalon található, érdektelennek látszó cikkre. Címe : "Földhöz kötött diploma". Az agronómusokról szól. Kép nélkül kevesebb, mint egy oldal, de ezen belül kiderül a következő : 1. A múlt század elején a kapitalista módszerekre áttérő nagybirtokosok alkalmazták először nálunk a szakképzett gazdatiszteket, akik nagyszerű eredményeket értek el. 2. Az európai hírű gazdasági akadémiákon olyan "kasztszellem tenyészett, mint az angol kollégiumokban", miután a gazdászok diplomáért (!) és karpaszományért (!) tanultak. 3. Ennek ellenére ezekről a főiskolákról mégis kikerült az "igaz szakemberek sokasága is". A gazdatisztek ugyan a cselédekkel "hangoskodó, néha könyörtelen emberek voltak (persze, nem lehettek olyan áldott jó emberek, mint a jelenlegi téesz kiskirályok, de a szakértelem — szakértelem. Kiderült, hogy — s ez ismét pozitív vonás — értenek a földhöz. És így tovább. Egyet jobbra, egyet balra. Az eredmény : ma több az agronómus, mint valaha. De igazi jó gazdatiszt már alig akad. Kis kivétellel olyanok is a téeszek. Pedig — mint egy pesti képeslapban láthattuk — az agrártudományi egyetemek hallgatói már újból lovagolni tanulnak. De ők nyilván nem a diplomáért és tiszti rangért járnak egyetemre, mint dorbézoló elődeik, akiket most dialektikával bár, de — mégis visszasírnak.

n. z.

Név és valóság

Az Egyesült Nemzetek Szövetségének van egy Genfben székelő Bizottsága, mely egyik ülést tartja a másik után. A neve : Az Emberi Jogokat Védelmező Bizottság. Valaha, a második világháború végén, azért alkották meg, hogy soha többé vissza ne térhessen az a helyzet, amelybe a fasizmus hajtotta bele apránként a világot. Hogy a nemzetek felfigyeljenek az emberi jogokat csorbító igazságtalanságokra, azokat idejekorán megbélyegezzék, ellenük fordítsák a világ közvéleményét.

Sajnos, a nemzetközi politikai küzdelem olyan méreteket ölt, hogy nemcsak az ENSZ és a Biztonsági Tanács, hanem a kimondottan erkölcsi kérdéseket tárgyaló bizottságok munkáját is tökéletesen megbénítja. Alig hisz az ember a szemének, amikor a legutóbbi genfi híreket olvassa. Az Emberi Jogokat Védő Bizottság nem hajlandó foglalkozni a következő kérdésekkel : a biafrai fajirtás ; a szudáni keresztény vallású négerek esztelen üldözése ; a Kurdisztánban zajló gyilkos terror ; Csehszlovákia brutális megszállása s annak jogi következményei a lakosságra nézve. Legutóbbi ülésén elutasitotta azt is, hogy közbenjárjon az iraki tömeges kivégzések ügyében.

Mire szolgál a nagy költségekkel fenntartott nemzetközi szervezet, ha elemi kötelességének sem tesz eleget ? S ha csupán politikai aréna, marakodások színtere marad, hogyan viselheti az oly szépen hangzó, oly sok reményt felkeltő Emberi Jogokat Védelmező Bizottság címet ?

f.

Szakértői vélemény

Egy ifjú, szőke angol lány: Caroline Kennedy nemrég nyilatkozott a Fülöp-szigetek egyik lapjának. Az interjút azóta a világsajtó is átvette, hiszen Miss Kennedy alaposan megmondta a magáét. Mármint a férfiakról. Szerinte a filippinók nem biztosak önmagukban és emiatt túlzásba visznek mindent ... az amerikaiak unalmasak, nem szórakoztatók ... az angolok, hát istenem, megjárja, de külföldön iszonyúan esetlenek ... a franciáknak nagyobb a hírük, mint amilyenek a valóságban ... a németek otrombák ... a japánok olyanok, mint az olasz férfiak : csak a maguk énje, élvezete érdekli őket ... S így tovább. Mire alapozza Miss Kennedy a véleményét ? Először is 22 éves, másodszor London bohém-negyedében élt, harmadszor Manillában volt filmszínésznő. Nem könyvből tanulta, amit mondott.

(— sz)